



Bilge

YAYIN TANITIM TAHLİL ELEŞTİRİ

Dergisi

Sayı: 20 / Bahar (Nevruz) 1999 / Üç Ayda Bir Çıkar



ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Türk Kültüründen Görseller Dizisi 46

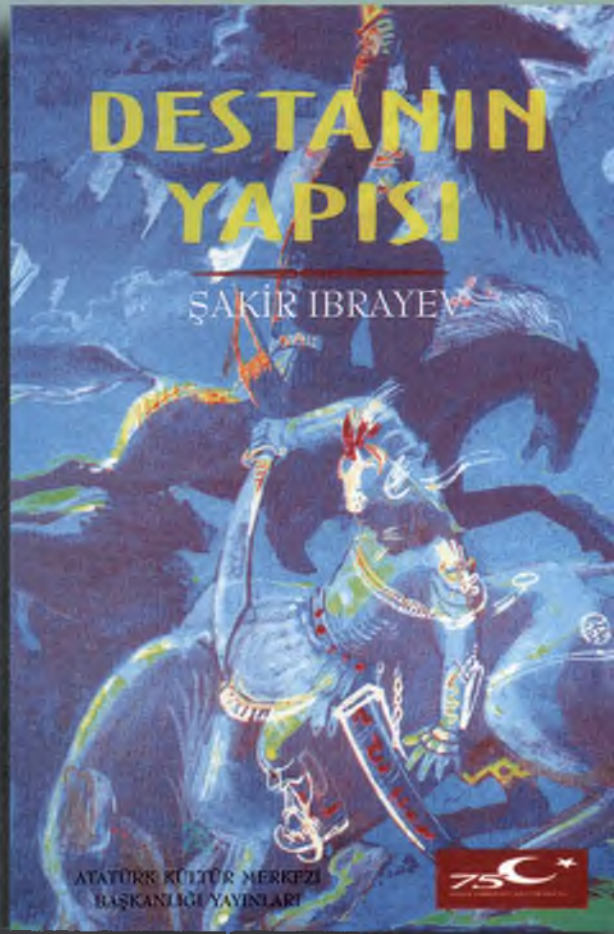
BİLGELERİN YOLUNDA

SADIK TURAL



DESTANIN YAPISI

ŞAKİR İBRAYEV



ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI



AYVACIK (ÇANAKKALE)

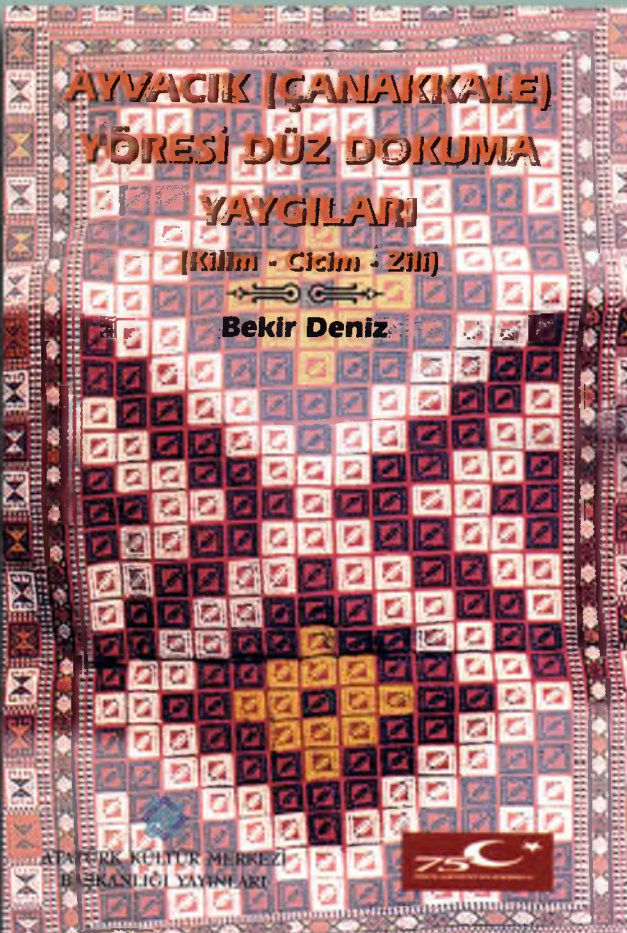
YÖRESİ DÜZ DOKUMA

YAYGILARI

(Kilim - Celm - Zili)



Bekir Deniz



ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI



ÇENGİZ AYTMAOV'UN DÜNYASI

ABDİDACAN AKMATALİYEV

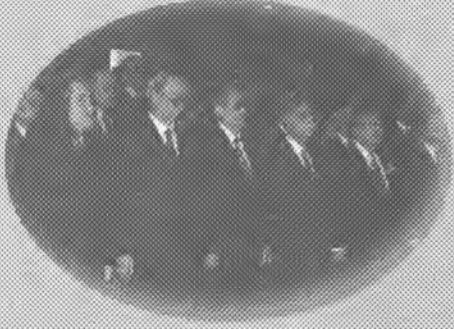


ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI



Bilge

YAYIN TANITIM TAHLİL ELEŞTİRİ Dergisi
Sayı: 20 / Bahar (NEVRUZ) 1999 / Üç Ayda Bir Çıkar



ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ UZAK KANLIĞI YAYINLARI

Kapak Resmi

7.12.1995'de, Türk Dil Kurumu Konferans Salonunda, Atatürk Yüksek Kurumu Bağlı Kuruluşlarının Yeni Dönem Bilim Kurulu Ortak Toplantısının Açılışı

Yönetim Yeri

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133
06570 Maltepe/ANKARA

Telefonlar

Santral: (0.312) 232 22 57-231 23 48
Yazı İşleri: (0.312) 232 43 21
Abone İşleri: (0.312) 232 39 13
Belgegeçer (Fakx): (0.312) 232 43 21

Kapak Tasarım

Halit ATASEVEN

Fiyatı

500.000 TL

Yıllığı

1.750.000 TL

Öğretmen ve Öğrencilere Yıllığı

1.500.000 TL

Dış ülkeler için Yıllığı: 50\$

Posta Çek Numarası: 212938

ISSN 1300 - 283X

Bilge

Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi

Üç Ayda Bir çıkar



1999/BAHAR (NEVRUZ) 20

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH
YÜKSEK KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Başkanlığı Adına
Sahibi

Prof. Dr. SADIK TURAL

Yazı İşleri Müdürü
İmran BABA

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Şerif AKTAŞ
İmran BABA
Dr. Müjgân CUNBUR
Feysi HALICI
Uzm. Elmas KILIÇ
Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Berin YURDADOĞ

Yurt Dışı Temsilciliği

A.B.D. : Doç. Dr. Mustafa ÖZCAN
Azerbaycan : Prof. Dr. Kâmil VELİYEV
Danimarka : Zeynel KOZANOĞLU
Kazakistan : Prof. Dr. Şâkir İBRAYEV
Kırgızistan : Prof. Dr. Abdıldacan
AKMATALİYEV
Özbekistan : Prof. Dr. Begali KASIMOV
Tataristan : Prof. Dr. Hatip MİNNİGULİ
Türkmenistan : Prof. Dr. Annagurban AŞIROV

Dizgi-Tasarım-Ofset Baskı

GRAFİKER Ofset

Tel: (0.312) 417 63 93 - (0.312) 417 42 61

Fax: (0.312) 425 64 87

Bu sayıda

Sadık TURAL	Türk Aydınına Çağrı	3
İsmail ÖZÇELİK	NEVRUZ (ÖZEL)	
Müjgân ÜÇER	Geçmişten Günümüze Bozkır Kültürü Çerçevesinde Nevruz Geleneği	7
Süleyman HATİPOĞLU	Pîr Sultan Abdal'ın Bir Nevruz Şiiri ve Âşık Veysel'in Köyünde Nevruz	15
Cannagül SÜLEYMANOVA	Türklerde Nevruz ve Akdeniz Bölgesinde Kutlanması.....	18
	Nevruz ve Yeni Gün	24
	BASINDAN	
	"Rating Yarışı Ahlâk Sınırını Zorluyor"	26
	MAKALELER	
Sadık TURAL	Doğukan'a Mektup veya Barış Manço'yla Helâlleşme	27
O.K. KARAEV	Türkler ve Kağanlıkları.....	33
Nazım Dündar SAYILAN	Atatürkçü Dış Siyâsetin Örnek Başarısı: Hatay'ın Kurtuluşu	39
Ebulfez KULU AMANOĞLU	Dede Korkut ve Göktürk Yazıtları: Adlar, İnançlar ve Gelenekler	41
Aysu ŞİMŞEK	Hâtıralarım ve Gözlemlerimle Özbekistan	44
	KİTAPLAR	
Saadettin GÖMEÇ	"Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri"	47
Elmas KILIÇ	Türklüğü İnkâr Mümkün mü?	49
Naciye YILDIZ	"Gorkut Ata"	54
Yusuf AKGÜL	"Kerem ile Aslı Destanı"	58
Güçmurat SOLTANMURADOV	"El-Ferganî, Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esası"	59
Ayşegül CELEPOĞLU	"Cemaleddin Efganî ve Türk Dünyası"	61
Halil Fikret ALASYA	"Kıbrıs'ın İngiliz İdâresine Geçiş"	67
Aysu ŞİMŞEK	"Cengiz Aytmatov'un Dünyası"	73
Muharrem DÖRDÜNCÜ	"Hacı Bektaş Velî, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri"	76
Fahri TEMİZYÜREK	"Türk Toplumunda Dinî Tartışmalar ve Hoşgörü"	78
Serap LELOĞLU-ÜNAL	"Halıcılık Terimleri ile İlgili Yeni Bir Sözlük"	80
Nazlı Rânâ GÜREL	"Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi"	82
Filiz KILIÇ	"Gönüller Işığı Mevlâna"	84
Ayfer YILMAZ	Bir Amerikalı Gözüyle "Türkiye ve Atatürk'ün Mirası"	87
Neval KONUK	"Cumhuriyetin Kültür ve Sanat Kronolojisi"	90
Şebnem ERCEBECİ	"Bin İkiyüz Seksen Üç"	92
Yakup SARIKAYA	"Ata Atacanov'un Şiirleri"	96
Durmuş BUNARCIOĞLU	Armağan Eserler Arasından	99
	DERGİLER	
Canan BEŞLİ	"Çağrı" Bizi Çağmıyor	105
Abdıganı HALİLOV	Kırgızistan'da Dergi Yayıncılığının Doğuşu	107
Gülsün AKKAYA	"Bitiğ"	112
Durmuş BUNARCIOĞLU	"Yeşil Ayaş" Dergisi Üzerine	114
	ÇOCUK KİTAPLARI	
Zeki GÜREL	"Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı"	115
Ayşe Gül GÜLER	"Cumhuriyet Devri Çocuk Edebiyatı"	117
	HABERLER	
	Radyo -TV'deki Bilgi ve Ruh Kirlenmesi Tartışıldı.....	119
	Genel Dizin	124



Türk Aydınına Çağrı

Sadık TURAL

Aydın Kimdir?

Ayдын, belirli bir bilgi birikimine sahip ve o bilginin getirdiği yeni fikir üretimlerinin peşine düşmüş insandır. Bilgi birikimi olmadan fikir üretmeye kalkanlara **şarlatan** denir. Aydınların şarlatanlarla karıştırıldığı çok görülmüştür. Şarlatan, kendi işine, çıkarına veya bir düzen almamış muhâkemesine uygun gelen cümleleri, bir bilgi birikimine dayanmadan, fakat câzip şekilde söyleyebilen insandır. Şarlatanların seslerinin yüksek çıkması, hattâ dar zamanlı etkilerinin çok görünmesi, onların "cazip söylemeyi öğrenmişliğine" bağlanabilir. Diğer bir özellik ise, **yoğun düşünce üretiminin gerektiği büyük veya âni oluşumlarda**, aydının temkinli davranışına mukabil, şarlatanın boşluğu doldurmaya yönelik cümleleri rahatça –sorumsuzca– üretmesidir.

Şu günlerde şarlatanla aydının söylemleri birbirine karışıyor.

Aydın kişi, bir bilgi alanının veya bilim dalının yeterli seviyede uzmanı olmak özelliğine sahip; metodlu düşünmeyi öğrenmiş; söylediklerinin sorumluluğunu taşıyan; şahsiyet sahibi bir insandır. Bu yüzdendir ki, aydınların **yalancı** veya **şarlatan** yahut **hâin** olmaları mümkün sayılmaz. Aydın görüldüğü hâlde, düşüncesi ipotekli, söylemi şarlatanlığın parlaklığını taşıyan insanlar ise, geniş kitleleri çok yanıltırlar. Aydın, şarlatandan farklı bir insan olduğu için, hem toprağın altındaki, hem yaşanan, hem de gelecekteki milletdaşlarına karşı **sorumluluk bilincini ve duyarlılığını**, duygu, düşünce ve hayâlinin temeli yapar. Aydın denilen insan, bir bilgi alanının sınırları içinde yaşayan bir **bilim adamı** olabileceği gibi, ülkesinin geçmişi, yaşanan zamanı ve geleceği için hâl çâreleri arama yolunda **birikim** kazanmış, fikir üreten (imâl-i fikr) bir insan da olabilir. Gerçek aydın, seçenek (alternatif)leri görebildiği ve dikkate alabildiği hâlde, aydın sanılan, tek yollu bir mantığın câzip şekilde ifadelendirilmesini becerdiği için, alternatifleri düşünmez.

Türkiye'nin Çıkmazı

Politik, ekonomik her türlü çıkarın ve beklentinin bir kenara bırakılması, çocuklarımız ve torunlarımız adına küçük kavgalardan vazgeçilmesi gerektiği günlerde yaşıyoruz.

Türkiye, dört tarafında hiçbir dostu bulunmayan, tarihî, sosyolojik, ekonomik düşmanlıkların çemberinde yaşamaya mahkûm bir ülkedir. Bu gerçeğe, "tarihî mahkûmiyetli jeopolitik" diyebiliriz. Coğrafi ve ekonomik jeopolitiğin, siyasî jeopolitikle yanyana gelmesi yüzünden, Türkiye, bölgede, huzuru, büyümesi, kalkınması, bütünleşmesi istenmeyen bir ülkedir. Çin'den İspanya'ya, Şili, Arjantin gibi, bir çoğumuzun sadece haritada adını bildiği ülkelerden, Arap dünyasındaki ülkelerin neredeyse tamamına yakını, Türkiye ve Türklük düşmanlığında birleşiyorlar.

Bu potansiyel düşmanlığın Anadolu'ya geldiğimiz ilk günden başladığını rahatça söyleyebiliriz. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini dışarıdan ve içeriden yıkmış olan sebeplerden biri, bu düşmanlığın kendine uygun metodları arayıp bulmadaki becerikliliğidir.



Avrupa'nın Bitmeyen Düşmanlığı

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Selçuklu Devleti'nin veya Osmanlı Devleti'nin bir devamı değildir; ancak, bu millet Selçuklu'nun ve Osmanlı'nın devamıdır. Günümüzü doğru anlamak için, önceki devletlerin nasıl yıkıldığını öğrenmiş olmak gerekir. 1855'den itibaren Anadolu Türklüğünü "geldikleri yere kovmak" yolunda plân ve programlar yapan Avrupa Devletleri, dayatmacı bir tavırla, gündemi sadece Osmanlı Devleti olan 10'a yakın konferans düzenlemiştir. En sonuncusu ise Sevr idi.

Sevr, Avrupa'nın bütün devletlerinin, derin kin ve öfkesinin iğrenç bir metne dönüşmüş hâlidir. O paçavrayı yırtmak için, ortaya çıkan Genç Paşa ve O'na inananlar başarılı oldu.

1919 yılında Amerika'dan King ve Kream adlarını taşıyan iki stratejist tarihçi uzman geldi. İstanbul'da birçok Türk aydını ile görüştü. Bunlar "Mezopotamya'yı" içine alacak, Amerikan Mandası Yönetimi'ni kabul edecek bir "Anadolu Devleti'ni" savunuyorlardı. Fakat, Batı Anadolu'yu haritamızın içinde görmemeye ve Türk kelimesini geçirmemeye kararlı bulunuyorlardı; bu anlayış içerisinde **Amerikan Mandası** fikri, İstanbul'u ve Anadolu'yu tamamen işgal edecek orduların ayak seslerinin duyulduğu tarihlerde, bir aydınlar grubu tarafından uygun görüldü. Sevr ise, bugünkü İç Anadolu'nun dışında kalan bölgelerde ayrı devletler kurdurma niyetini taşıyan bir Türklüğü yok etme plânıdır.

Bilindiği gibi, İngiliz nüfuz alanı asrın ortasına kadar Türkiye'ye kadar uzanıyordu. Londra merkezli Türklüğü yok etme plânları Sevr'den sonra **Lozan Konferansı**'nda da devam etti. İngilizler kinlerini Lozan'da kustukları gibi, o tarihten sonra da devam ettirdiler.

Türkiye gazetesinde, 1998 yılı Ocak ayında Sayın Necati Özfatıra tarafından yazılmış bir yazıdan alıntılar yapalım:

"Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkeleri, 'kaçak göçmen' meselesini gündeme getirerek, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusunda bir Kürt devletinin kurulması için harekete geçmişlerdir. Yani, Sevr'i yeniden hortlatmak, Avrupa, dünyanın en kanlı terör örgütü PKK'yı Kürt Ulusal Kurtuluşu için mücadele eden siyasî bir örgüt olarak tanımak amacıyla sinsi hazırlıklar yapmaktadır. Almanya Federal Başsavcısı, PKK'nun artık bir terör örgütü sayılmayacağını ve hukuken suç işlemeye yatkın bir örgüt muamelesi göreceğini açıkladı. Bu açıklama yapılırken, Alman makamları bir danişıklı dövüş içinde, yargının bağımsızlığı kavramı arkasına saklanarak, başsavcının kendilerini bağlamadıklarını söylüyor. Oysa, bu ifadeler, gerçekte, Türkiye'yi uyutma amacına yöneliktir... Alman Dışişleri Bakanı Kinkel'in 'Öcalan terörden vazgeçerse onu muhatap olarak kabul eder ve görüşürüz' sözleri, Almanya'nın PKK'ya siyasî bir kimlik kazandırma hazırlığında olduğunu göstermektedir.

"İtalya Dışişleri Bakanı Lamberto Dini, bir televizyon kanalında şu endişe verici açıklamayı yapmıştır; bu açıklamayı 13.1.1998 tarihinde ANASA ajansı vermiştir: '1920'de Sevr Anlaşması'yla, Türkiye'nin doğusunu ve Irak'ın kuzeybatısını içine alan bir Kürt devletinin kurulması öngörülmüştü. Türkiye'nin askerî bakımdan canlanması nedeniyle bu anlaşma onaylanmadı. O zamandan bugüne, Kürt milliyetçileri birçok kereler isyan ettiler de, kendi devletlerine sahip olma hedefini gerçekleştiremediler... Hâlen Kürt meselesi Türkiye'deki ve Kuzey Irak'taki katliamlar nedeniyle herkes tarafından biliniyor. İtalya, çok yakında Avrupa ülkeleri ile Kürt halkının ikâmet ettiği dört bölge arasında bir diyalog başlatmak için, Avrupa Birliği bünyesinde uluslararası bir değerlendirme talep edecektir...'



"Avrupa Parlamentosu da Avrupa Birliği'ni Kürt sorununa siyasî çözüm bulunması için görevi çağırmıştır. Bu yaklaşımlar, sadece Almanya'ya ait değil, 11 Avrupa ülkesinin istihbarat örgütlerinin 5 Haziran 1997'de Brüksel'de katıldıkları bir toplantı sonucunda, PKK'ya artık bir terör örgütü olarak değil, politik karakteri ağır basan bir parti olarak bakılması kararını almıştır. Türkiye, sadece İslâm dünyası değil, Amerika Birleşik Devletleri'nden Avrupa'dan da koparılarak İsrail peyki bir devlet hâline getirilmek isteniyor. Hatâlı, pasif ve devamlı savunmada kalan politikalarla devlet bu hâle getirilmiştir ve son günlerde ortaya atılan bir raporla âdetâ PKK ve komünizmle mücadele eden vatanperver, milliyetçi ve muhafazakâr, imanlı kişiler karalanmak ve safdışı edilmek istenmektedir. PKK ile mücadele edenler neredeyse ipe çekileceklerdir."

30.000 kişiyi öldüren, ölümüne sebep olan cani ele geçmiştir. Şimdi aydın geçinen bazı kimse-ler, yazılarında veya sözlü ifadelerinde, en soğukkanlı insanı bile öfkeliendirecek cümleler söylüyorlar: "Şehit anaları, babaları, kardeşleri, karıları ve çocukları önemli değildir", "Avrupa önünde bir sınav veriyoruz", "Mahkemenin oluşumu şüphe uyandırmamalı" "Hukuk demokratikleştirilmeli, Avrupa'ya göre ayar edilmeli; hukukta ulusallık olmaz" vb. Bu türden insanların yaptığı şarlatanlığın, mide bulandırıcılığın, insâf, izân ve bir birikime dayalı fikir üretmeyle ilişkisi bulunmamaktadır.

Sevr'in hortlatılması görevi son kırk yıldır, İngilizler'den çok İtalyanlar'ın, Almanlar'ın ve Fransızlar'ın işi olmuştur. Öcalan adlı caninin itirafları gösterecektir ki, Sevr'i hortlatmak için çalışan Avrupa, içimizden bulduğu gafil ve hâinleri kullanmakta da başarı sağlamıştır.

Almanya'da 3.000.000 vatandaşımız yaşamaktadır. Bunların sistemli bir şekilde arasına fitne sokmayı başarmış bulunan Almanya'daki epeyce yaygın anlayış, iki ayrı yazıda rahatça görülebilmektedir:

13 Ocak 1998 tarihli *Suddeutsche Zeitung* adlı gazetede, Wolfgang Koydel imzasıyla bir başyazı çıkıyor; bu başyazının bir paragrafını almakla yetinelim:

"Tecrübeler gösterdi ki, dıştan baskı sonuç vermiyor: Silâh ambargoları, ihtarlar, ekonomik sıkıştırmalar, Hannover çağrısı türünden Barış Treni fantezileri de öyle; baskı içeriden gelmeli, Kürt yararı içeride, İstanbul'da, Ankara'da sancılanmalı, kanatılmalı. Bu yapılmazsa Kürdistan'ın Almanya'da oluşması ve bulunması gerçeği devam eder."

Adı geçen gazetenin Almanya'da fikir oluşturma yönünde etkili bir ağırlığı vardır ve Fransızlar'ın *Le Monde* gazetesinin bir benzeridir.

Wolfgang Koydel, öfkelerini 19 Ocak 1998 tarihli başyazısında da devam ettiriyor ve dünyanın sayılı şarlatanlarından biri olduğunu delillendiriyor: "Askerlerin piyonu Vural Savaş' ve bir kısım politikacılar, 1930'lu yılların küflü Kemalizm'ini halka rağmen ayakta tutma sevdasındalar. Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Şâh'ın İran'ı, en az Türklerin Kemalist modelleri kadar dayanıklı görünüyordular; ancak, hepsi de dinî veya etnik tenakuzlar yüzünden yıkıldılar. Üstelik Türkiye'de her iki boyut var: Politik İslâm ve Güneydoğu'daki Kürtler'in ayaklanması... Lenin'in devleti 73 yaşında idi. Yugoslavya 74 ve Atatürk'ün Cumhuriyeti içinde bulunduğumuz kritik yılda 75 yaşına ulaştı."

Atatürk'e düşmanlık sadece Yunanlıların değil, bütün Avrupa'nın müşterek özelliğidir. O yiğit



Paşa, Avrupalıları ve dev ordularını Anadolu'da bir kere daha rezil etmişti, O'nu nasıl unutsunlar?

Avrupa'da odaklanan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti düşmanlığı yapan veya İslâm'ı siyâsallaştırmış bazı grupların yazılarında görülen fikirlerle, Alman gazetesi arasındaki paralelliğe dikkat çekmek gerekir: Atatürk düşmanlığı, Türkiye'yi bölme hayâli.²

Ne Yapmalı?

Türkiye Cumhuriyeti bağımsız bir devlettir. Haysiyetli, şerefli aydınlarının sayısı oranında, kimseye tâviz vermeyecek ve millî gerçeklerini, hukukun gerçekleri ile örtüştürecekler.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Anayasa'sının 1., 2., 3. maddeleri hiçbir şekilde değişmez, değiştirilmesi düşünülemez. İlk üç maddenin bağlı olduğu kavramlar ise, **Cumhuriyetçilik**, **Demokratiklik** ve **Millîlik**dir. Bu ilk üç madde, Türk hukuk düzeninin bakış açısıdır. Bu ilk üç madde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yapılanma modelidir. Her meclis, her hükûmet ve bütün yargı kurumları ile aydınlar bu üç ana kavramı yerleştirici, bütünleşme, refah ve devlete güveni artırıcı çalışmalar yapmaya mecburdur. Türk halkı, 1946'dan beri serbest seçimlerle oluşan demokratik meclisli sistemi bir hayat tarzı olarak benimsemiş ve siyâsal katılımdan hem şeref, hem de zevk duymuş bir insan topluluğudur. Bu medenî insan topluluğunun kendi nüfuz alanlarında oluşması hayâlinden vazgeçmeyen yabancı devletler ve aydınlar, kâbusları ve hülyâlarıyla başbaşa kalsınlar.

Türkiye Türklüğü, Gazi Mustafa Kemal'in büyük *Nutuk*'da bütün çıplaklığıyla anlattığı bir kanlı boğuşmanın sonunda kurduğu bu devletin, Atatürk'ün *Onuncu Yıl Nutku*'nda hedeflerini belirlediği yönde ve yolda yürüyen bu milletin varlığını tarih içinde devam ettirecektir.

İçimizdeki şarlatanlar büyük yürüyüşün hızını durdurmaya, hattâ saptırmaya kalktıklarında, gerçek aydınlar dikkatli, temkinli ve medenî cesaret sahibi bir tavırla fikirlerini söylemelidirler.

Türk aydınları, hâinlikle ilgili çalışma yapan yiğit savcılara, askerlere, polislere destek vermedir. Türk aydınları ve bürokrasisi, yabancı dilde yayın yaparak, Türk düşmanlığını hem iç, hem de dış politikasının esası yapan devletlerin teşhir edilmesini sağlamalıdır. Türkiye konusundaki kirlenmenin önce durdurulması, sonra temizlenmesi için, güç birliğine ihtiyaç vardır. Türk aydını, hangi tehlike ve hangi tehdit ile karşı karşıya olduğunu, hem iyi anlamak, hem önce içeride, sonra dışarıda iyi anlatmak, hem de millî mutabakâtlar için öz benini aşmanın örneğini verip güç birliği yapmak zorundadır.

Aydın, milletin tarihî macerasını yeterince bilen, yaşayan ve toprak altındaki insanlara engin bir muhabbet gösterebilen, çâresizlik, gaflet ve hâinlik karşısında ise, temkinli bir tavırla, birikime dayalı ve tarihî gerçeklerin reddetmeyeceği türden düşünce üretebilen, insâf, izân ve muhâkeme sahibi insandır.

NOTLAR

1. Türkiye Cumhuriyeti Yargıtay Başsavcısı Sayın Vural Savaş kasedediliyor.

2. Alman basınında yaklaşık 30 yıldır bir Türk düşmanlığı görülüyor. Bir kısmı eski marksistlerden oluşan bu gazete, dergi yayıncı ve yazarlarının yaptıklarının bir fotoğrafı için bakınız: *The Making of Turkish Bogeyman (Türk Heyulasının Yaratılması) A Unique Case of Misrepresentation in German Journalism, İstanbul 1998, 196 s.*; eserin Almanca aslı: *"Der Fall Türkei in der deutschen Publizistik. Ein Feindbild besonderer Art"*, (*Alman Yayıncılığında Türkiye'nin Düşüşü: Özel Bir Düşmanlık Resmi*).



Geçmişten Günümüze Bozkır Kültürü Çerçevesinde Nevruz Geleneği

" Bayram yeli çardahları yıhanda,
Novruz gülü, gar çiçeyi çihanda,
Ağ bulutlar köynekerin sıhanda,
Bizden de bir yâd eyleyen sağ olsun."

Şehriyar

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK

Kırıkkale Üni. Fen-Edeb. Fak.

Tarih Bölümü Başkanı

Orta Asya bozkır kültürü çerçevesinde yaşayan eski Türk toplulukları, ekonomik faaliyetleri itibariyle hayvancılık ve tarım alanında yoğunlaşan bir hayat tarzı sürmelerinden ötürü, zaman kavramını da bu faaliyetlere göre bölümlere ayırmışlardır. Onlar, şüphesiz tabiatla bugünün insanına göre daha iç içe olduklarından, hayatlarını onun muayyen değişikliklerine göre düzenlemişlerdir. Baharın gelişi ve tabiatın uyanışı bozkırlarda derin anlamı olan bir husustu. Nitekim bütün kış boyunca sabırla beklenen bahar mevsiminin gelmesi, tabiatın canlanması ve hayvancılık yapan Türklerin sürülerini otlaklara çıkarması ile çiftçilerin ekin ekme dönemlerinin başlangıcı onlar için büyük bir bayram anlamına gelmiştir. Bu durum, bozkırlı kültürü karakterize eden temel bazı gelenek ve davranışların doğmasına yol açmıştır.

Zaten tarihte Türklerin yaşadıkları geniş bozkırlar, Türk kültür değerlerinin şekillenmesine ve ortaya çıkmasına yol açmış olup, kendine özgü bir kültür çevresi de yaratabilmiştir. Bilindiği gibi bu kültüre, kültür tarihçileri, Orta Asya'nın geniş bozkırlarından esinlenerek, **Bozkır Kültürü** veya **Atlı Kültür** adını vermişlerdir. Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırları ve at, Türklerin hayat ve yaşama tarzında önemli bir yere sahip olduğundan, Türk kültür çevresi için tanımlayıcı olmuştur.¹

Bu nedenle, sözünü ettiğimiz kültür çevresinin mitoloji, âdet ve törenlerini incelerken tabiat faktörü ön

plâna çıkmakta ve buna dayalı bir kültür muhtevası oluşmaktadır. Şüphesiz bu geniş kültür birikiminin araştırılması ve ortaya çıkarılması da Türkçe yazılmış bir kaç eser dışında, Çin, İslâm ve Batı kaynaklarının incelenmesiyle mümkün olmaktadır. Anılan kaynaklarda önemli bilgiler bulunmakla birlikte, bunların çok dağınık ve kısa olmalarından ötürü, yoğun ve yorucu çalışmalar gerekmektedir. Bozkır kültürü dairesinde yaşayan Türk kavimlerinin örf, âdet ve inanmalarında son devirlere kadar muhafaza edilmiş olan eski inanç ve geleneklerinin kaynaklarını araştırırken, en eski çağlara ve hattâ Türk mitolojisi ile İskit ve Hun devirlerinin derinliklerine kadar inmek ve bu bakımdan Orta Asya'yı ve Doğu Avrupa'yı Anadolu ve Orta Doğu ile beraber bir bütün olarak ele almak ve incelemek gerekir.²

Bu cümleden olmak üzere, andığımız coğrafyada yaşamış Türk topluluklarının, yaşadıkları bölgenin coğrafi çevre ve kültür değerlerinden etkilenmeleri veya komşu oldukları kültürlerle birtakım değerler vermeleri pek tabiidir. Bilindiği gibi kültürün en önemli unsurlarından birisi de mitolojik inanışlardır. Türkler yukarıda andığımız geniş coğrafyada birçok dine girmiş ve çeşitli kültürlerle ilişki içinde olmuşlardır. Bunlardan çeşitli kültür kalıntıları yeni bünyeye kazandırılarak günümüze kadar getirilmiş ve yaşatılmıştır. İnanç ve kültürel değerler her toplumun yüzyıllardan beri kendi öz bünyesinde koruyup, yaşattığı ve düşüncesinin derinliklerinde saklı kalıp kök salan bir değerler demetidir. Kültür değerleri bu özellikleri ile milleti oluşturan güçlü bir etken olarak her çağda görülmüş ve kültür birliği millet ve milliyet bağına kuvvetlendiren önemli bir etken olma özelliğini her devirde korumuştur.³

Kültür unsurları arasında en az değişen örf ve âdetlerdir. Bu değerler, toplumu çevreleyen ve onu dış etkilerden koruyan hücre zarı gibi mütalâa edilebilir. Bu nedenle millî kültür değerlerini yok etmek isteyen güçlerin kültür değerlerini hedef seçmeleri boşuna değildir. Türk kültüründe yaşayan bazı gelenek, anlayış, inanç ve töreleri yok sayarak bunları kendilerine mâl etmek isteyen bazı çevreler, sözde inanç, anlayış ve bayramlar kabul ederek, âdeti kendilerince millî bir kisve yaratma gayretindedirler.

Bu söylediklerimize en güzel örnek, bütün Türk Dünyasında kutlanan **Yılbaşı** yani Türklerin Ergenekon'dan çıkış bayramı olan **Nevruz** günüdür. Türklerin Ergenekon'dan çıkış günü olan bu bayram, günü-



müz Türk Dünyasında **Sultan Nevruz** adıyla anılagelmiştir. Nevruz kelimesinin Farsça olması ve aynı günün İranlılar tarafından da bayram olarak kutlanması, ister istemez bugünün Türk kültürü ile ilişkisi üzerinde bazı şüpheler yaratmıştır. Türk kültürüne karşı olan çevreler hemen hemen hiçbir kültür unsurunu Türklerle yakıştıramamış ve Türk kültür unsurlarının altında her zaman başka milletlerin kültürünü arama çabası içerisinde olmuşlardır. Şüphesiz bu gayreti göstermiş olan çevreler hemen her kültür unsuruna bir sahip bulabilmişlerdir.⁴

Ergenekon veya Nevruz bayramı, Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Balkanlar'a kadar Türk topluluklarınca yüzyıllardan beri kutlanan ve hâlâ kutlanmakta olan bir bayramdır. Bu bayramın mahiyetini kavramak için önce İranlılar'la eski Türkler'in yılbaşı olarak kabul ettikleri bu günün anlamını açıklayarak söze başlamak yerinde olacaktır.

Nevruz Kavramı

Farsça bir kelime olan **Nevruz** İranlı ve eski Türklerin yılbaşı olarak kabul ettikleri gün olup, bu terimle karşılanmaktadır. Kelime, “**Yeni Gün**” anlamına gelmektedir. Takvimlere göre, bu yeni günde Güneş Koç Burcu'na girer. Miladî takvimde bu gün 22 Mart, Rumî takvimde de 9 Mart tarihine rastlamaktadır. *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*'nde de yer alan ve Türkler arasında eskiden beri törenlerle kutlanan bu önemli güne ilişkin elimizde tarihî belge ve bilgiler bulunmaktadır.

Bu gün, yani Nevruz, İslâmiyet'ten önceki dönemlerde Türkler arasında yaygın olan “Gök Tanrı” inanç ve dini çerçevesinde bilinmekteydi. Tabiat, Tanrı ve insan ilişkilerinin işaretlerini taşıyan baharın gelişi ve tabiatın dirilişi ile yer yüzünde meydana gelen değişiklikler için, Türkler arasında Tanrı'ya şükran ifadesi olarak bilinen bu gün en eski ve özel bir gündür. Bu nedenle, bu günü geçmişte Türkler özel törenlerle kutlamışlardır.

Nevruz'un geçmişine ilişkin pek çok yazılmış eserlerde bilgiler bulunduğu gibi, bunların bazıları da özel olarak sadece Nevruz için yazılmıştır. Bunlara örnek olarak, Kaşgarlı Mahmut'un *Divân-ı Lügâti't-Türk* isimli ünlü eseri verilebilir. Bu eserde yılbaşı ve baharın başlangıcı olarak gece ile gündüzün eşitlendiği 21 Mart, Nevruz günü olarak gösterilmiştir. Bu eserden başka, şâir Ömer Hayyam ve Ebû Reyhan el-Beyrûnî de, yazdıkları eserlerinde Nevruz günü hak-

kında bilgiler vermişler ve bu günün 21 Mart günü olup, yılbaşına tekabül ettiğini ifade etmişlerdir.

Uzun yıllar aynı coğrafyada birarada yaşayan ve kaynaşan Türk ve Fars kültürleri bir etkileşim sonucu olarak benzerlik gösterdiğinden ve Türklerin yüzyıllarca hükümler oldukları İran coğrafyasını hem etkileyerek, hem de ondan etkilenerek yaşamış olmalarından ötürü, gerek Türk ve gerekse Fars kültüründe Nevruz ile ilgili geniş inanç ve gelenek benzerlikleri ile teamülleri ortaya çıkmış bulunmaktadır. Nevruz kavramı ve bayramının daha iyi anlaşılabilmesi için bu kültür çevrelerindeki anlayışların irdelenmesi ve açıklanması gerekmektedir.

Fars Kültürü ve Nevruz

Nevruz çok eski zamanlardan beri yılın ve bahar mevsiminin ilk günü olarak kabul edilmiş ve bu konuda başta *Şehnâme*'de olmak üzere çeşitli kaynaklarda bilgiler yer almıştır.⁵ Nevruz, Sâsânîler zamanından beri İran'da yılbaşı olarak kutlanmış, halk bugünü büyük şenliklerle karşılayarak eğlenceler düzenlemiştir.⁶ İran'da bunun dışında bir de **Mihriğan** denen bir bayram daha vardı ki bununla ilgili olarak *Şehnâme*'de bilgiler verilmiştir.⁷ Fars kültüründe Nevruz nasıl ki ilkbaharın gelişini ifade etmişse, Mihriğan da baharın bitişi olan sonbaharın girişinde bir sonbahar bayramı olarak kabul edilmiş ve kutlanmıştır.

Nevruz'un Fars kültürü ile alâkasını ünlü İran'lı Firdevsî'nin *Şehnâme* isimli eserinden yararlanarak açıklamak daha doğru olacaktır. Nitekim İranlılar Nevruz'un kutlanmasıyla ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürmüşlerse de, bunlardan en çok bilinen rivâyât *Şehnâme*'de ismi geçen en büyük İran şahlarından sayılan efsanevî Cemşid'in Azerbaycan'a gittiği günün Nevruz günü addedilmesidir.⁸ Cemşid Şah, rivâyete göre, burasını çok beğenmiş, yüksekçe bir yere tahtını yerleştirmiş ve çok güzel elbiseler giyerek, başına süslü bir taç takıp tahta oturmuştur. Bu esnada güneş tahta ve mücevherlerle süslü tacına vurmuş, insanlar onun bu muhteşem görüntüsü karşısında heyecanlanıp secde etmişler ve Şah Cemşid de bu olay ve günü kutlu addederek “Nevruz Bayramı”nı ilân etmiştir.

Başka bir rivâyette ise, Nevruz'un nedeni yine Şah Cemşid'in bir tesadüf sonucu insanlık için çok faydalı olan ateşi keşfidir. Yanan ateşi gören Faırlılar önce ondan korkuya kapılarak saygı duymuşlar ve onu koruması gereken kutsal bir varlık saymışlardır. Ateşin



keşfedildiği bugün de Nevruz Günü olarak kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi, Fars rivayetlerinde Cemşid'in yeri ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bir diğer Fars rivâyetine göre ise, Tanrı, dünyayı, insanlık âlemi ve güneşi Nevruz gününde yaratmıştır.⁹

Aslında verilen bu örneklerin hepsi mitolojik bir değer taşımakta ve her defasında bu olaya kutsal bir değer atfedilmektedir. Bununla birlikte, İran'ın millî dini olan Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Avesta*'da ondan bahsedilmemiş; fakat İslâm fetihleri öncesi yazılmış olan son Pehlevîce metinlerde çok eskiden beri kutlanan bir bayram gibi anlatılmıştır. Bu yüzden Ahemenidler ve onları izleyen hanedanlar boyunca Nevruz'un ne şekilde kutlandığı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sâsânîler devrinden kalma bilgiler oldukça fazladır.¹⁰

Fars geleneklerine göre, Nevruz'un ilk gününe **Nevruz-i Amme**, altıncı gününe **Nevruz-ı Hassa** denilmiş ve bu günler arasında İran şahları halkın dert, şikâyet ve isteklerini dinlemişlerdir. Altıncı gün olan Nevruz-ı Hassa günü hükümdarların kendilerine ait sayılmış ve bu günde yakınları ile saray çevresinde bulunanlar ve dinî liderler kabul edilerek ziyafetler verilmiştir. Ebû Reyhan el-Beyrûnî'nin bildirdiğine göre, bu gelenek Abbâsî halifeleri zamanında bile devam etmiştir.

Eski İranlıların düşüncesine göre, bu bayram süresince atalarının ruhları serbest kalacağından, onları ziyaret etmek için gelecek olan bu ruhlara evlerde çeşitli yiyeceklerin bulunduğu sofralar hazırlanırdı. Bu nedenle Nevruz bayramının bir diğer adı da **Ölümler Bayramı** idi. Bu günde halk erkenden pınar başlarına gider, sulardan birbirlerine serper ve oraya gelenlere tatlılar ikram ederlerdi. Aynı zamanda evler temizlenerek süslenir, güzel kokular sürünen insanlar o gün çalışmayarak dinlenirlerdi. Yine bu günde şahlar yeni sikkeler kestirip bunları tedavüle sokarlardı.¹¹ Bu özel günde **"Heft Sin"** denilen özel bir sofraya hemen varlıklı olan bütün ailelerin evlerinde kurulu ve yedi tane "S" harfi (Sin) ile başlayan yiyeceklerden anılan sofraya konulurdu. Halkın kırlara çıkıp yiyeceklerini de beraberinde götürdüğü bu günde, özellikle çocuklar ve gençler doyasıya eğlenirdi.¹² İran kültür hayatındaki bu gelenek çok az bazı değişikliklerle günümüze kadar gelmiş olup, hâlen 21 Mart İran'da resmî yılbaşı olarak kabul edilmektedir.

Arap Kültürü ve Nevruz

Arap kültür hayatında Fars kültürü ile temastan önce Nevruz bayramının kutlanmadığı ve bilinmediği anlaşılmaktadır. Ancak, İslâmiyet'in doğuşu ve yayılması ile birlikte, Arap kültürünün Fars kültürü ile teması geçmesiyle başlayan Arap-Fars ilişkileri üzerine Nevruz geleneğinin Araplara geçtiği ve onların da **Neyruz-Nayroz** gibi deyimlerle bu bayramı aldıkları bilinmektedir. Sâsânîler'de vergilerin çoğu baharın girdiği Mart ayında toplanmış ve bu gelenek Araplara geçmiştir.¹³ Müslüman Araplar, Fars kültüründeki rivâyetlere İslâmî motifler katarak kendi Nevruz anlayışlarını ortaya koymuşlardır. Bunlardan en çarpıcı örneklerden bazıları, Hazret-i Ali'nin bu günde doğduğunun kabul edilmesi ve peygamberlik görevinin Hz. Muhammed'e bu günde gönderildiği, yine Tanrı'nın dünyayı ve ilk insanı, gece ile gündüzün eşit olduğu bu günde, yani 21 Mart'ta yarattığı şeklindeki rivâyetlerle dünyada ayrı yerlerde yaşayan Adem ile Havva'nın biraraya gelerek buldukları gün şeklindeki rivâyettir.¹⁴ Görüldüğü gibi, Arap kültüründe bulunmayan Nevruz geleneği çöl değil, bozkır menşeli olan alanlardan geçerek İslâmî motiflerle süslenip Müslüman Araplar zamanında Araplar arasında yayılmıştır.

Türk Kültürü ve Nevruz

"Bozkır Kültürü" çerçevesinde Türklerin âyin ve törenlerini iki kısma ayıran Abdulkadir İnan, muayyen vakitlerde Türklerin yaptıkları törenlerden söz ederken, ilkbaharın gelişi, yaz ve güz ayında yapılan törenlerden bahsetmektedir.¹⁵ Bunların Türk kültür hayatında eskiden beri var olduğunu savunan İnan, eski Çin kaynaklarının Türk devletlerinin resmî dinî bayramlar gibi bu özel günleri kutladıklarını bildirdiklerini ifade etmektedir. Özellikle ilkbahar ve güz aylarında kutlanan bu resmî bayramların Hunlar'dan beri var olduğu anlaşılmaktadır. Türklerin bu bayram ve âyinleri, menşe itibarıyla tabiatın dirilmesi zamanına rastlayan bahar âyin ve şenlikleri bozkır kültürü çerçevesinde milletlerarası bir değer ve mâna taşımaktadır. Nitekim, eski Sâmf kavimleri kültüründe yer alan **"Pesah"** ve Hıristiyanlar'ın **"Paskalya Bayramı"** gibi etkinlikleri kaynak bakımından tabiatın dirilmesi onuruna yapılan uluslar ve kültürlerarası müşterek faaliyetlerdir.

Görüldüğü gibi, geniş kitleler ve kültürlerce bilinen bahar şenlikleri veya âyinleri bozkır kültürü dairelerinde uluslararası bir değer ve mâna ifade ederken,



Türkler arasında da en eski Türk devletlerinden beri bahar mevsiminin gelişi ve tabiatın uyanması törenlerle kutlanmıştır.¹⁶ Bunu Çin kaynakları bize haber vermektedir. Türklerde Nevruz günü ile ilgili tespit edilebilen rivâyetlerin en önemlisi, *Ergenekon Efsanesi* veya *Destanı*'na dayanır.¹⁷ Bu destandaki Demir Dağ'ın eritilmesine atfen, bahar geldiğinde Türk hakanları düzenlenen törenlerde örs üzerinde kızgın demir döverek, *Ergenekon Destanı*'nın hâtırasını yaşatırlardı.¹⁸ Bu gelenek yüzyıllardan beri süzülüp gelen Türk kültürü içinde hâlâ yaşatılmakta ve Iğdır yöresindeki göçebe yörük aşiretleri arasında bugün dahi bahar geldiğinde, “*Bu gün Ergenekon günüdür*” denilerek, Nevruz kutlanmaktadır.¹⁹

En eski Türk devletlerinden beri süregelen bu gelenek, çeşitli Türk kavimleri arasında yıllardan beri yaşatılmaktadır. Örneğin, Yakutlar yedi ay süren kış mevsimini geçirdikten sonra kısıraklarını sağarak yaptıkları kımızla bahar geldiğinde dinî lider Şaman'ın idaresinde bir çayıra toplanıp, âyin dansı yaparlar ve “*Hey çocuklar, ağalar, sevinçli günler geldi, eski yıl bitti, yeni yıl geldi, bütün yeryüzü yemyeşil oldu...*” şeklinde türküler söylerlerdi. Sonra Kam'ın kımız kabını başına kaldırıp, dualar ederek töreni devam ettirdiği yolundaki bilgiler teferruatlı olarak bilinmektedir.²⁰

Yakut Türkleri ile ilgili olarak bir başka araştırmacı Harva, bu Türk topluluğunun çok eski çağlardan beri bahara ilişkin âyinler düzenlediklerini kaydetmektedir. Yakutların Gök Tanrı adına yaptıkları bu merasimler, yeryüzünün yeşillendiği zaman icra ediliyor ve ortaya yakılan bir ateşin üzerinden atlanıyor, şeklinde bilgiler veren Harva, benzer törenlerin aynı mevsimde Tunguzlar arasında da icra edildiğini kaydetmektedir.²¹

Orta Asya Türk topluluklarında yılın ilk gününe **Nevruz** denilmekte ve Semerkant-Buhara-Andiçan havalisinde Nevruz törenleri kutlanmakta ve bu törenler bir hafta sürmektedir. Çok ilginç bir tesbitimiz de şudur: Orta Asya Türklerinden Uygur, Kazan, Ufa ve diğer bazı Türk boyları düzenledikleri Nevruz toplantılarında “*Ergenekon Destanı*”nı okumaktadırlar. Yine bu topluluklar dinî bayramlarında da *Kur'ân-ı Kerim* okuduktan sonra destanlar okurlar.²²

Türk tarihinin sürekliliği çerçevesinde Selçuklu dönemine gelinceye kadar Orta Asya Türk Kültürü içinde var olan bu bahar bayramı geleneği Oğuz göç-

leri ile birlikte Türklerin geçit alanı olan Türkistan, Maverâünnehir ve Horasan ile Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya taşınmış ve Selçuklu ile Osmanlı dönemlerinde de ilgili oldukları coğrafya ve iklimlerde yaşatılmıştır. Selçuklular zamanında halk Nevruz'u coşkuyla kutlamaya devam etmiştir ve muhtemelen Fars kültüründeki Nevruz anlayışı ile Türk Ergenekon bayramı olan yılın ilk günü ve bahar bayramı bu çağlarda kaynaştırılmıştır.

Ancak Selçuklular zamanında kullanılan takvim sebebiyle, dört yılda bir Nevruz günü bir gün geri kaydığından bazen bu gün yaz ve kış aylarına da tasadüf etmiştir. Bu nedenle Selçuklu Sultanı Melikşah, ünlü şâir, astronom ve matematikçi Ömer Hayyam başta olmak üzere, diğer bilim adamlarına bir takvim hazırlatmış ve bu takvime Melikşah'ın künyesinde bulunan Celâleddin'den gelen “*Celâlî*” adını vermiştir. *Celâlî Takvimi* Nevruz'u ilkbaharın ilk günü olan 21 Mart'ta sabitleştirerek, dört yılda bir yılı 366 gün saymak suretiyle artık yıl meselesini çözümlenmiştir.²³

Ömer Hayyam'ın “*Nevruznâme*” adlı eserinde Melikşah zamanında Nevruz bayramının halk tarafından coşkuyla kutlandığı anlatılmaktadır. Yakın bir zamanda yaşamış olan ünlü “*Divân-ı Lügâti't-Türk*” ün yazarı Kaşgarlı Mahmut'ta “*Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*”nde yılbaşının 21 Mart günü olduğu görülmekte ve yazar baharın gelişinden ve onunla gelen bu değişimden övgüyle söz etmektedir.²⁴ Fars ve Türk kültürlerinin tanışıp neredeyse kaynaştığı bu dönemde Orta Asya, Anadolu ve İran çizgisinde Fars gelenekleri ağırlıklı olarak varlığını hissettirmiştir. Bu nedenle buğday çimlendirilmesi, evlerin içinin ve insanların giysilerinin yenilenmesi, ateşten atlama, “**Heftan Sofrası**”, ölülerin bayramda anılması, Nevruz gününde kırlara çıkılması gibi etkinlikler Fars kültüründekilerle aynilik göstermeye ve onlarla özdeşleşmeye başlamıştır.²⁵

Nevruz geleneği Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri döneminde de devam etmiş ve bu süreçten sonra Osmanlılar'a intikal etmiştir. Osmanlı döneminde halk yukarıda anlatılan çerçevede Nevruz gününü karşılayıp kutlarken, özellikle saray çevresinde bazı âdetler ortaya çıkmıştır. Dîvan edebiyatında Nevruz için yazılmış özel şiirler, “**Nevruziye**”. musıkîde “**Nevruz Makamı**”, yine “**Nevruziye**” adıyla özel macunlar ve saraylılar arasında Nevruz hediyesi anlamına gelen “**Nevruziye Pişkeşi**” gibi hususlar ortaya



çıkıştır.²⁶ Nevruz günü için şiir yazan Dîvan şâirleri çıkmış, bunlardan Fuzûlî ve Nef'î başta olmak üzere bir çokları Nevruz nedeniyle şiir yazmış, hattâ bunlara ilâveten bazı Osmanlı sultanları da Nevruz nedeniyle şiir yazmışlardır. Bu sultanlardan IV. Murat ve I. Ahmet örnek olarak gösterilebilir.²⁷ Bu arada Osmanlı toplum yapısı içinde Mevlevîler ve Bektaşîler de Nevruz gününü kendi tarzları çerçevesinde kutlamışlardır.²⁸

Anadolu'da Nevruz Geleneği ve Kutlamaları

Anadolu'da Nevruz geleneği, Türkmen topluluklarının beraberlerinde buraya getirdiği bir kültür ögesi olarak Selçuklular zamanından beri kutlanmaktadır. Nevruz, Oğuz boylarının Anadolu'da yaşattığı bu süreç çerçevesinde “**Sultan-ı Nevruz**” ve “**Mart Dokuzu**” gibi adlarla anılmış ve bütün unsurlarca kutlanmıştır. Alevî - Bektaşî Türk topluluklarında da Nevruz günü “**Cem âyinleri**” düzenlenmek suretiyle ve diğer toplantılarla kutlanmıştır. Meydanlara toplanan halk, gece geç saatlere kadar buralarda eğlenir, yazılmış olan Nevruzîyeler okunur, yenilir, içilir ve eğlenilir.²⁹

Türk kültürünün önemli yaşama tarzlarından biri olan yayla geleneği bu günde Türkmenler ve Yörükler arasında sürmektedir. Yaylaya çıkılarak, uzun kış döneminden beri süren özlem giderilir. Buralarda eğlenilerek kurbanlar kesilir; topluca yemekler yenilerek eğlenceler düzenlenir. Tahtacı Türkmenleri'nden olan Naldöken Tahtacıları için Nevruz eski takvimle Mart'ın dokuzuncu günüdür. Bu günde herkes en güzel elbiselerini giyerek, çeşitli yiyecekler hazırlar. Her aile kendi mezarlarının başına giderek, ocak yakar ve çay pişirilir. Ardından tanıdık ve komşu mezarların başına gidilerek ziyaret edilir ve ikramlar yapılır. Rıza Yenişin'in naklettiğine göre, eskiden yine mezarlığın başına gidilir; ancak, eğlence yapılmaz, mersiyeler söylenip, ağıtlar yakılmış... Yine bu topluluklarca Nevruz'un Hz. Ali'nin doğduğu gün olarak kabul edildiğini aynı araştırmacı belirtmektedir.³⁰

Doğu Anadolu'da da Nevruz, yine Mart ayının sonlarına doğru kutlanır ve herkes güzel elbiseler giyip, yakınlarını ziyarete gider, fakir fukara kollanır, mezarlar ziyaret edilerek, dualar okunur. Alevî ve Sünnî bütün vatandaşlar Nevruz gününe kutsiyet atfederek büyük bir değer vermişlerdir. Buradaki bir anlayışa göre, o gece herkesin rızık ve kaderinin Tanrı tarafından tayin olunduğuna inanılır.³¹

Doğu Anadolu'da müstesna bir yere sahip olan Iğdır'da halk, bütün bir sene sabırsızlıkla âdeti Nevruz'un gelmesini bekler. Bu arada Nevruz günü yaklaşınca hummalı bir hazırlık başlar. Herkes sevdiği ve saydığı kişilere vereceği hediyeleri hazırlamaya başlar. Kızlar nişanlılarına mendil, çorap gibi giyimlerini kendileri hazırlar ve Nevruz günü bunları kendilerine takdim ederler. Evler baştan aşağı temizlenir; kirli bir şey bırakılmaz yıkanır; şehre inen aile reisleri ve erkekler evin ve ailenin bütün ihtiyaçlarını ve çocuklarının hediyelerini alır, en az yedi çeşit çerez almayı da unutmazlar. Burada yılın son çarşambası sayılan ve Nevruz'a yani yılbaşından önceki haftaya tekabül eden güne **Kara Çarşamba** denilir. Bu günün özelliği, mezar ziyareti yaptırmaya insanları mecbur bırakmasındandır. Yakınlarını o yıl kaybedenler için bu gün **Kara Bayram**'dır. Bu bayram Salı'yı Çarşamba'ya bağlayan gecedir. Bu gece ateşler yakılıp, üzerinden atlanır. Aile reisleri almış oldukları yedi çeşit yemişleri aile fertlerine eşit olarak dağıtırlar; kundaktaki çocukların hakları da annelerine verilir... Ayrıca bu önemli gecede niyetler tutulur ve güzel dilekler de dilenir... Komşu evinin kapısına gidilip dinlenir. İlk duyulan söz iyi ise, niyet veya dilek kabul olunacak, yok eğer kötü ise, aksilik çıkacak ve niyet gerçekleşmeyecek şeklinde yorumlanır.³²

Kars'ın birçok köylerinde de hemen hemen aynı âdetler görülür. Buralarda da Nevruz hem bahar bayramı, hem de Hz. Ali'ye Hz. Peygamber tarafından halifelik görevinin verildiği gün olarak kabul edilir. Bayram gecesi “İhya Gözleme” dedikleri Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilişi olayının taziye edilişi gerçekleştirilir. Buna ilişkin yapılacak olan tören için köy büyüklerinden birinin evinde toplanılır; sabaha kadar uyumadan mevlid ve *Kur'ân* okunur; dua edilerek, gözyaşı dökülür. Sabahleyin herkes bitkin bir şekilde evine döner.³³

Güneydoğu Anadolu halkı da 21 Mart gününü **Sultan Nevruz** günü olarak kutlarlar. Ali Nadi Ünler'in naklettiğine göre, Mart ayının 21'ini 22'sine bağlayan gece bilinmeyen bir saatte, ayağında halhalı şingirdayan ve elinde gergef işleyen, doğudan batıya doğru bir kız geçer ki, işte “Sultan Nevruz” budur. Onun geçişi esnasında uyanık kalabilenler, kablalarına doldurdukları suyun altına dönüşeceğine inanırlarmış. Nevruz sabahı hava iyi olursa, halk kırlara bostanlara gider; çiğ köfte başta olmak üzere çeşitli yemekler yerler; oyun-



lar oynar ve eğlenirler. Gaziantep ve yöresi için anlatılan bu teamül, Diyarbakır ve çevresinde de aynı şekildedir; bayram gününde mesire yerleri dolar taşar ve eğlenceler düzenlenerek kutlamalar yapılır.

Orta Anadolu'daki bazı köylerde de Nevruz, **Mart Dokuzu** adıyla bilinir. Örneğin Tokat, Amasya ve Çorum'da Nevruz'a "Mart Dokuzu" denilmektedir. İzmir Urla'da da bu şekilde anılmaktadır. Uşak'ta "Yıl yenilendi" tâbiri³⁵ ile karşılanan Nevruz, bazı yerlerde de, **Sultan Nevruz Bayramı** gibi adlarla anılmaktadır.

Görüldüğü gibi, Nevruz bayramı aşağı yukarı bütün Anadolu'da benzer tarzlarda kutlanmakta ve bu özel günde çeşitli etkinlikler yapılmaktadır.

Türk Dünyasında Nevruz Geleneği ve Kutlamaları

Orta Asya Türk topluluklarında yılın ilk gününe **Navruz** denilmekte olup, yukarıda izah ettiğimiz gibi, bunun kökenleri çok eskilere dayanmaktadır.³⁶ Bize en yakın Türk devleti olan Azerbaycan'daki Nevruz kutlamaları özellikle Kars ve Iğdır yöresindeki kutlamaların hemen hemen aynısıdır. Azerî Türkleri'ne göre Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye halifelik görevini bu günde vermiştir. Yine Hz. Ali'nin Nahçıvan Savaşı'nda düşmanlarını mağlûp etmesi yine bu günde olmuştur.³⁷ İran ve Anadolu'da olduğu gibi Azerîler de evlerini bu bayram sebebiyle baştan aşağı temizler; eskimiş ve kullanılmayacak eşyalarını atarlar. Kızlar beyaz elbiseler giyer; dama veya kapı arkasına geçip konuşulanlardan kendilerine ilişkin sonuçları çıkarırlar. Nevruz'un ilk 12 günü yılın 12 ayını temsil eder. Her bir gün içinde yaşayanlar, tekabül ettiği ayda yaşanacaklar konusunda fikirler verir. 13. gün "**Sizde Beder**" (13'te Dışarı) olarak adlandırılır. Herkes kırılara, şehir dışına veya su kenarlarına gider. Bu arada çimlendirdikleri bitkiyi yani **Semeni**'yi de yanlarında götürür, bunu evlerine bereket getirmesi için tabiata bırakırlardı. Bu günde dışarı çıkmayıp evlerinde kalanlar ise, hoş görülmez ve "**Şeytanın yardımcı**" olarak kabul edilir.³⁸ Nevruz'a **Navruz** denildiği gibi, **Ergenekon Bayramı** veya **Bozkurt Bayramı** denilmektedir.

Kafkasya kavimlerinden biri olan Karakalpaklar, aslında Orta Asya'da yaşayan Türk uruklarından olup, göçler sebebiyle Kafkasya'ya, oradan da bir kısmı Anadolu'ya göç ederek yerleşmişlerdir. Karakalpaklar

da Nevruz gününü 19, 20 ve 21 Mart günlerinde üç gün olarak kutlarlar. "**Ahir Çarşamba**" günü kızlar, bir evde toplanarak yaşlı bir kadına arzularını söylerler ve bir çeşit dileklerde bulunarak ona fal baktırırlar. Gençler evlerin bacalarından mendillerini sarkıtıp, hediyeler alırlar. Özellikle nişanlı olan gençler bunu mutlaka yapar ve ihmal etmezler.³⁹

Nogay Türkleri'nin de Nevruz'u eskiden beri yeni yıl ve ilkbahar başlangıcı olarak kabul edip, bu özel günü bir kaç gün öncesinden başlayan hazırlıklar yapmak suretiyle karşıladıkları bilinmektedir. Kurbanlar keserek etlerini çevreye dağıtan Nogaylar, kestikleri hayvanın bir parçasını Nevruz günü Nevruz şarkısı söyleyenlere hediye payı olarak saklarlar. Yetişkin gençler arasında spor müsabakaları düzenlenip, güreş tutulur; halk türküleri söylenir ve en iyi türküleri okuyanlara hediyeler verilir.⁴⁰

Çoğunluğu günümüzde Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar da Nevruz bayramını kutlamaktadırlar. Uygur Türkleri'nin Nevruz bayramındaki eğlenceleri şöyledir: İnsanlar bu günde türlü niyet, beklenti ve heyecanlarını ihtiva eden şiirler ve türküler yazarlar ki bunlara Uygurlar arasında "Nevruznâme" denilir. Şiir yarışmaları, atışmalar ve millî oyunlar icra edilir, halk oyunları oynanıp, güreş müsabakaları düzenlenir. İnsanlar bu özel günde bayramlıklarını giyerek birbirlerinin bayramlarını kutlamak üzere ziyaretler yapar ve bu arada kutsal kabul edilen yerler ziyaret edilir. Sonra mesire yerlerinde toplanıp eğlence törenleri yapılır. Törenlerden sonra ikram faslı başlar ve arpa, buğday, mısır, nohut, fasulye, erik kurusu, iğde, şalgam, sarımsak ve et gibi türlü maddelerden oluşturularak pişirilen "**Nevruz Aşı**" yerler ve herkes gücünün yettiğince bu aşın hazırlanması için katkıda bulunur. Bütün dargınlar barışır veya barıştırılır, toplumun ortak malı olan köprü, çeşme, mera ve yol gibi sorunlarla ilgili kararlar bu gün yapılan toplantılarda görüşülerek bunlara ilişkin kararlar alınır; fakir ve kimsesizlere yardımda bulunulur.⁴¹

Uygur Türkleri'nde olduğu gibi Tatar Türkleri'nde de Nevruz günü, şiir söyleme geleneği vardır. Kırım Türkleri Nevruz geleneklerini korumuş ve **Navrez** şeklinde telâffuz ettikleri bu bayrama **Gün Dönümü** adını vermişlerdir. Hattâ gece ve gündüzün eşitliği nedeniyle **Kantar** adını da vermişlerdir. Bayram günü çocuklar çiçeklerden yapılmış bir çelenk eşliğinde evleri dolaşıp şarkı ve türküler söyler, şiirler okur ve ev



sahiplerinden hediyeler alırlar; bol bol yumurta haşlanır; tavuk suyuna özel çorbalar yapılır ki, bunun taşması bereket anlamına gelmektedir.⁴² Akşam olunca da gençler ateş yakıp üzerinden atlarlar.⁴³

Kırgız Türkleri Nevruz'u bir hafta önceden karşılarlar. Yedi kazanda yedi çeşit yemek pişirilir; yollar da büyük ateşler yakılıp, üzerinden atlanarak, böylece hastalıklarının ve günahlarının ateşle yanacağına ve ateşin kudretinin kendilerine geçeceğine inanırlar. Evlerine döndüklerinde de su dolu kapları kötülükler ve kaza belâlar gitsin diye sokağa boşaltırlar.⁴⁴

Kazak Türkleri Nevruz'da yağmur yağarsa o yılın bereketli olacağına inanırlar. Kazaklar da diğer Türk toplulukları gibi bayramlıklarını giyerek birbirlerini tebrik etmeye evleri dolaşırlar. Sonra herkes en az yedi çeşit malzeme ile pişen "**Nevruz Köje**" (Nevruz Çorbası)yi içer. Bu günde aç ve yoksullar doyurulur. Meydanlarda eğlenceler düzenlenir; pehlivanlar güreş tutar, suçlular affedilir, küskünler barışır. Zira Nevruz'un iyilik bayramı olduğuna inanıldığından bu bayramda bütün kötülükler böylece son verilmek istenir.⁴⁵

Nevruz gününde Özbek Türkleri de soydaşları gibi kırlara, dağlara yani tabiatın kucağına koşarlar. Anneler, kızlar, gelinler güçlerine göre zengin sofralar hazırlamaya çalışırlar. Bayramdan on beş gün önce arpa ve buğday yeşertilerek bundan "**Sumalak**" adı verilen yemek hazırlarlar. Bayramın birinci günü at yarışı ve güreş müsabakaları düzenlenir. Şâyet arefesinde ölen biri olursa matemî tutulmaz; defni de kutlamalardan sonra yapılır.⁴⁶ Yine onlarda da yedi çeşit yemeği bayram sofrasına koyma âdeti vardır. Nevruz'u izleyen bir hafta boyunca şehir ve köylerde çeşitli gösteriler yapılır, herkes becerisini sergiler. Özbekistan'da Nevruz'a "**Nevbahar**" da denir. Özbekler ve Tacikler bu ismi çocuklarına verirler. Erkekler "Nevruz", kızlara "Nevbahar, Baharay" adları konur. Nevruz bayramının sembolü rızık ve ürünün simgesi "**Baba Dehkan**" (Baba çiftçi)dir. Yeşilliğin, çiçeklerin sembolü ise Baba Dehkan'ın torunu Baharkız (Baharay)dir.⁴⁷

Tacikistan'da da baharın ilk belirtileriyle Nevruz hazırlıklarına başlanır. İlk kardelenleri çocuklar toplayarak büyüklerine hediye eder ve buna karşılık büyüklerinden çeşitli hediyeler alırlar. Bu âdet günümüzde Anadolu'da yaşatılmaktadır. Tacikler de filizlenen buğday tohumlarından "**Sumalak**" adını ver-

dikleri bir çeşit çorbaya benzer Nevruz yemeği yaparlardı. Azerî Türkleri'nin hazırladığı "**Semeni**"ye benzeyen bu yemek, Nevruz günü için özel olarak hazırlanırdı. Âdetlere göre sofradaki yufkalara bıçak sürülmez; aile reisi eli ile parçalayarak herkese dağıtır. Bu günde Tacik sofralarında da yedi çeşit yiyecek bulundurulur.⁴⁸

Orta Asya'dan Balkanlar'a yöneldiğimizde Rume- li dediğimiz ve Osmanlı egemenliğinde yüzyıllarca kalmadan önce de Bozkır kültürünün değerleriyle tanışık olan bu sahada da Nevruz geleneğinin yaygın olduğu görülmektedir. Batı Trakya Türkleri Nevruz'u **Mevris** tâbiriyle anarlar. "Mevris Törenleri", baharın geldiğine işarettir. Bu törenler Mayıs ayının sonlarına kadar sürer. Batı Trakya Türkleri de bu bayram esnasında kırlara çıkar; bir gün öncesinden hazırlanan yiyecekler yenilir; yumurta kabuklarıyla dereden alınıp içilecek suların boğaza iyi geleceğine ve bu suyu içenlerin boğaz ağrısı çekmeyeceklerine inanılır. Yine çocukların ve gençlerin çimenlerde yuvarlanmaları hâlinde çabuk büyüyeceklerine ve bel ağrısı çekmeyeceklerine de inanılmaktadır.

Yugoslavya Türkleri arasında da Nevruz **Sultan Nevruz** adıyla bilinir. Nevruz için özel yapılan bir tepsi ekmeği ile kol böreği hazırlanır. Kızlar diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, "**Martufal**" adlı dilek tutma oyununu oynarlar. Üsküp ve çevresinde ise "Martifal" şeklinde söylenir. Evlenmemiş bekâr kızların kısmetlerinin açılmasına ilişkin birçok gelenek de Nevruz gününde tatbik edilir. Bereket ve bolluğun gelmesi, ürünün fazla verimli olması vs. gibi inançlara ilişkin birtakım âdetler de bu gün uygulanır.⁴⁹

Kıbrıs Türkleri arasında da Nevruz **Mart Dokuzu** adıyla bilinir. Bu konuda yapılmış bir araştırmada, yaşlı bir Kıbrıs Türk'ü eskiden Türklerin dağa çıkmalarından dolayı "Mart Dokuzu"nu kutladıklarını ifade etmiştir. Bu tespit, Ergenekon'dan Çıkış geleneğinin bir uzantısı gibi algılanabilir. Kıbrıs Türkleri de bu özel günde diğer Türk çevresinde yaşayan benzer âdet ve gelenekleri bu gün sergilerler.⁵⁰

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, öncelikle Bozkır kültürü dairesinin genel bir kültür ögesi olan ve tabiatın uyanıp canlıların hareket geçtiği baharın başlangıcı sayılan Nevruz'un bütün Türk toplulukları ile Türk kültür çevresinde ve İran ile Anadolu'da âdeta ortak bir değer hâline getirilerek, günümüze kadar yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Milletle-



rin birbirleri ile olan temasları sonucunda kültür alış-verişlerinin olması çok tabiidir. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Nevruz geleneği, "Bozkır Kültürü"nü'nün bir eseridir. Türk Dünyası ile ilgili olarak verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi, gerek Anadolu Türkleri, gerekse Rumeli ve Balkan Türkleri ile Kafkasya ve Orta Asya'daki Türkler arasında, kısaca bütün Türk Dünyasında müşterek bir kültürel değer olarak var olan bu gün, yüzyıllardan beri yaşatılan ve Türk toplulukları arasında kültürel bir köprü işlevi ve bağı gösteren bir özelliğe sahiptir. Bu bayramı sadece İran'a ait bir bayram gibi addetmek de ilmî gerçeklere aykırıdır. Tarihî bir vâkıâ olarak bilindiği gibi, 1030 yıllarından sonra Farslılar'ın yaşadıkları coğrafyada 1925 yılına kadar Türk soylu yöneticilerin hâkimiyeti söz konusudur. Bu nedenle Fars kültürü üzerindeki Türk kültürü tesirleri yok sayılamaz. Fars kültürünün Türk kültürüne tesirleri de gözden uzak tutulamaz. Olsa olsa bir Türk bayramı olan Nevruz'a İran eski gelenekleri ve kültür unsurları katkıda bulunmuştur. **Ergenekon - Nevruz - Yenigün** bayramı Türk tarihi ve kültüründen doğmuş; Türk âdet ve gelenekleriyle biçimlenmiş; temeli çok eskilere dayanan bir bayramdır.

NOTLAR

1. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, MEB Yay., Birinci Baskı, Cilt 1, İstanbul 1971, s. 1 ve İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1986.
2. Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, MEB Yay., İstanbul 1976, s. 1.
3. Abdulhaluk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, (7.Baskı), Turan Kültür Vakfı Yay., Ankara 1996, s. 1.
4. A. Çay, a.g.e., s. 1.
5. Reşat Genç, "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 17.
6. Mustafa Kafalı, "Türk Kültüründe Nevruz ve Takvim", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 26; A. Çay, a.g.e., s. 29.
7. Firdevsî, *Şehname*, (Çev. N. Lugal), Cilt 1, MEB Yay., Ankara 1997, s. 52.
8. M. Fuad Köprülü, "Nevruz Merasimi", *İkdam Gazetesi*, 24 Mart 1922.
9. Daha fazla örnek için bkz., Habib İdrisi, "Eski İran ve Azerbaycan Eyaletinde Nevruz", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 135-137.
10. Cevat Heyet, "Nevruz Bayramı İran'da", *Nevruz*, AKM, Yay., Ankara 1995, s. 119.
11. H. İdrisi, a.g.m., s. 138.
12. C. Heyet, a.g.m., s. 121; A. Çay, a.g.e., s. 5.
13. Bedri Noyan, "Şia'nın Bayramlarından Nevruz", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi*, II. İzmir 1983, s. 105; A. Çay, a.g.e., s. 7.
14. Pakize Ayaç, "Nevruz Üzerine Bir Sohbet", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 115; Zeynelabidin Makas, *Türk Millî*

Kültüründe Nevruz, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, s. 82-86.

15. Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bak. Yay., İstanbul 1976, s. 46.
16. M. Kafalı, a.g.m., s. 26; Z. Makas, a.g.e., s. 73.
17. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, 2. Baskı, İstanbul 1978, s. 107-108.
18. A. Çay, a.g.e., s. 13.
19. A. Çay, a.g.e., s. 35.
20. A. İnan, a.g.e., s. 47.
21. Ahmet Yaşar Ocak, *Anadolu'da Hızır İlyas İnanıcı*, TKAF Yay., Ankara 1987, s. 21.
22. C. Heyet, a.g.m., s. 120.
23. Orazpolad Eke Baharlı, "Eski ve Ortaçağlar ve Günümüzde Nevruz", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 210.
24. Abdurrahman Güzel, "XIV. ve XV. Yüzyıl Edebiyatında Nevruz", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 96.
25. A. Güzel, a.g.m., s. 97.
26. A. Çay, a.g.e., s. 91.
27. Z. Makas, a.g.e., s. 53.
28. Müjgân Cunbur, "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 42.
29. A. Çay, a.g.e., s. 75-76.
30. Rıza Yetişen, "Naldöken Tahtacılarında Nevruz ve Hidrellez", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Haziran 1951, Yıl 2, Cilt 1, s. 23.
31. A. Çay, a.g.e., s. 77.
32. Nizamettin Onk, "Nevruz Bayramı", *Türk Kültürü*, Sayı 119, 1972, s. 1208.
33. Gülali Aydınoglu, "Kars'ın Pursak Köyü'nde Nevruz", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, Mart 1940, s. 13.
34. Ali Nadi Ünter, "Gaziantep'te Nevruza Ait İnançlar", *Başpınar*, Sayı 13, Mart 1940, s. 13.
35. A. Çay, a.g.e., s. 90.
36. A. Çay, a.g.e., s. 34.
37. C. Heyet, a.g.m., s. 123.
38. Kadir Golkarian, "Tarihte Nevruz ve Azerbaycan Folklorundaki Değeri", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 132.
39. A. Çay, a.g.e., s. 59-60.
40. İsa İndraliyev, "Nevruz Bayramında Nogay Halk Âdetleri", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 150.
41. Nuranîye Erkin-M. Ekrem, "Uygurlarda Nevruz Kutlamaları", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 160-181.
42. M. Vahap Yurtsever, "Nevruz (Navrez)", *Emel*, Sayı 75, 1973, s. 34.
43. A. Çay, a.g.e., s. 61-63.
44. Olcabay Karatayev, "Kırgız Tarihi ve Nevruz", *Nevruz*, AKM, Yay., Ankara 1995, s. 231.
45. T. Tacioğlu Tuzlugul, "Kazakistan'da Nevruz Kutlamaları", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 323-324.
46. Z. Makas, a.g.e., s. 74.
47. A. Askerov, "Özbekistan'da Nevruz Tekrar Halkın Bayramı Oldu", *Nevruz*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 240-243.
48. A. Çay, a.g.e., s. 37-38.
49. A. Çay, a.g.e., s. 64-66.
50. A. Çay, a.g.e., s. 68.



Pîr Sultan Abdal'ın Bir Nevruz Şiiri ve Âşık Veysel'in Köyünde Nevruz

Müjgân ÜÇER
Araştırmacı-Yazar

Güneşin Koç Burcu'na girdiği gün olan 21 Mart (Rumî takvimle Mart dokuzu) eskiden Türklerin ve İranlıların yılbaşı olarak kabul ettikleri mevsimlik bayram niteliğinde önemli bir gündür. Binlerce yıldan beri Orta Asya'dan Kafkaslar'a, Doğu Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada yüzyıllardır coşkuyla kutlanan bu geleneksel gün, insanlara kış aylarının soğuk günlerinden sonra, yeni açmış çiçekleriyle, ötüşen kuşlarıyla sıcak bahar günlerinin müjdecisidir. Bugün canlanan tabiat gibi, insanlarda da sevgi ve ümit tohumları gün ışığına çıkar.

Sivas köylerinde de coşkuyla kutlanan bu mevsimlik bayram, Sivas içinde de, bilhassa hanımlar arasında yemekli, gezmeli eğlencelerle kutlanan önemli bir gündür.¹ Uzun bir kıştan sonra tabiatın yeşermesi bu günün bir bayram sevinci içinde kutlanmasına vesile olmuş ve Sivas'ta bu güne **Sultan Nevruz** adı verilmiştir. Halk inanışına göre, bu gün padişahın atları çarıya çıkarmış. Bugün **beyaz** giyinmek, beyaz örtü örtmek, **yeşil** yiyecekler yemek, **se** harfi ile başlayan seviz çeşit yiyecek yemek ve içmek gelenekli olarak sürdürülmektedir. Sultan Nevruz'da nişanlı kıza oğlan evi tarafından beyaz renkli bir giyeceğin armağan edilmesi de Nevruz geleneklerimiz arasındadır. Ayrıca bu gün için börek, çörek, katmer ve kömbe gibi yiyecekler yapılır; hava soğuksa evde, güzelse evin bahçesinde bir bayram coşkusu içinde yenir; oyunlar oynanır.

İkinci vaktine doğru hep birlikte gezmeye çıkılır; eskiden özellikle Çat denilen yere gidilirdi. Çat, şehrin içinden geçen Murdarınmak ile şehrin kenarından geçen Mısmıllırmak'ın Kızılırmak'a karışmadan önce

birleştikleri yerdir ve Sivas halkı arasındaki bir inanışa göre, burada Ethem Peygamber'in (?) mezarı bulunmaktadır. Buradaki köprüye çıkan hanımlar, aşağıda akan suya bakarak, o yıl için güzel dilekler dilerlerken, karların erimiş olmasıyla coşkun akan sudan şöyle bir istekte bulunurlar:

"Senin demin bana, benim gamım sana!"

Mart'ın birinden dokuzuna yani Sultan Nevruz gününe kadar olan günler içinde yapılan bir uygulama da bu günlerden birinin tutulmasıdır. Bilhassa genç kızlar ve hanımlar önceden bu günlerden biri için, mese lâ, "*Mart'ın üçü benim günüm olsun*" diye, niyet tutar. O günkü havanın durumuna göre geleceğini yorumlar; önce hava kapalı sonra açarsa, yaşayacağı sıkıntılardan sonra sonunun, geleceğinin iyi olacağını düşünür. Genellikle gelecek için ümitvar olunur. Hele niyet tutulan gün hava çok güzel olursa, "*önüm, sonum aydınlık olacak*" diye sevinilir.

"*Böyle eyyâm-ı gamın böyle olur Nevruz'u*" şeklinde söylenen ve atasözü hâline gelen bu sözümüz, hüznü günlerin sonunda gelen günlerde de aydınlığa çıkılmadığı zamanlar için bir benzetme olarak söylenmiş bir teselli sözü olmalıdır.

Halkın "**Sultan Navruz**" olarak söylediği bu gün, erken ilkbaharda çiçek açan bir bitkiye de ad olmuştur. Botanikte genel olarak iris türleri olarak adlandırılan bu yumrulu, çok yıllık mor veya kirli sarı çiçekli, küçük otsu bir bitkinin de adıdır Nevruz.² Sivas'ın Yıldızeli ilçesinde **Nevruz Yaylası** baharda açan Nevruz çiçekleriyle ünlüdür. Nevruz'un çiçek ve yumruları çiğ olarak yenildiği gibi, yumrularından **Nevruz Pıllavı** yapılır. Nevruz çiçeği Sivas halkının şu bilmece-sinin de cevabıdır:

"Eştım eştım kum çıktı

Kumdan minare çıktı

Bıldır ki yiten oğlan

Bu yıl karşıma çıktı."

Pîr Sultan'ın Bir Nevruz Şiiri

Yunus Emre, Karacaoğlan, Dadaloğlu gibi halk pınarımızın gürlü ve berrak gözdelelerinden biri olan Pîr Sultan, Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Banaz köyünde doğmuş ve burada yetişmiştir. Pîr Sultan şu şiirinde **Sultan Nevruz** günü canların uyandığını, bu günde cümle eşyanın kudret balına konduğunu, Hallâk-ı Cihan'dan ziya alanların **birlik** olduğunu belirtmiş; Sul-



tan Nevruz'un himmetinin sînesindeki aşk ateşini de yaktuğunu ifade etmiştir:³

*"Sultan Nevruz günü cemdir erenler
Gönüller şâd oldu ehl-i imanın
Cemâl-i yâr görüp doğru bilenler
Himmeti erince Nevruz Sultan'ın*

*Cümle eşya bugün destur aldılar
Aşk ile didâra karşı yandılar
Erenler ceminde bâde sundular
Himmeti erince Nevruz Sultan'ın*

*Erenler dergâhı rûşen bu günde
Doldurmuş bâdeyi sunar elinde
Susuz olan kanar kendi gölünde
Himmeti erince Nevruz Sultan'ın*

*Sultan Nevruz günü canlar uyanır
Hâl ehli olanlar nûra boyanır
Muhip olan bugün ceme dolanır
Himmeti erince Nevruz Sultan'ın*

*Pir himmet eyledi bugün kuluna
Cümle muhip bugün cemde buluna
Cümle eşya konar kudret balına
Himmeti erince Nevruz Sultan'ın*

*Aşık olan canlar bugün gelirler
Sultan Nevruz günü birlik olurlar
Hallâk-ı cihandan ziya alırlar
Himmeti erince Nevruz Sultan'ın*

*Pîr Sultan'ım eydür erenler cemde
Akar çeşmim yaşı her dem bu demde
Muhabbet ateşi yanar sînemde
Himmeti erince Nevruz Sultan'ın."*

Âşık Veysel'in Köyünde Nevruz

1974 yılının 21 Mart'ında, yani Sultan Nevruz'da, sâdik yerine kavuşan Âşık Veysel'in köyü Sivrialan'a

yine bir Sultan Nevruz günü, 21 Mart 1997 günü gitmiştik. Şâirin ölüm yıl dönümünde onun anıldığı törende bulunmuş, Âşık Veysel'in Kültür Bakanlığı'na 1980 yılında müze hâline getirilen evini gezmiştik.⁴ Köy gezimizde de çeşmenin yanında duran taşta bayrağımızın 1955 yılında Abdullah adlı biri tarafından hakkedilmiş olduğunu gözlerimiz dolarak görmüştük.



Sivrialan'da görüştüğüm hanımlara, "Bu gün Nevruz, özel bir hazırlık yapar mısınız?" sorusunu sormuş olduğumda, Cennet Çal Hanım, "Eskiden Uğut ve Uğut çöreği yapardık; şimdi ise artık uğut yapmıyoruz ama diğer çörek ve böreklerden yapıyoruz" cevabını vermişti. Nasıl yaptıkları soruma Cennet Teyze'nin **Uğut** tarifi şöyle olmuştu: "Buğday ayıklanır, yıkanır, loş bir yerde her gün sulanarak üzeri örtülür ve böylece çimlendirilir (Halkın söyleyişine göre «çillendirilir»). Yeşeren saplar kesilerek atılır ve bu kökler bir örtüye alınarak kurutulur. Kurutulmuş bu kökler değirmende çekilir ve un hâline getirilir. Bu tatlımsı una su ve yağ katılır ve yapılan hamur iki sac arasında "Uğut Çöreği" pişirilir." Cennet Teyze, eskiden fırın olmadığı için yakılan odundan elde edilen köz üzerine yufka pişirilen sacın ters konduğunu, bunun içine çörek hamurunu yerleştirdikten sonra üzerinin de bir başka sac ile kapanıp, bu sacın da üzerine kızgın kül örtterek çöreği pişirdiklerini anlatmış ve artık şeker bol olduğu için Uğut yapmadıklarını, Nevruz günlerinde evlerinde bulunan fırınlarda börek ve diğer çörekleri çok kolaylıkla hazırladıklarını söylemişti.

Uğut, Anadolu'da kimi yörelerimizde **Uğunt**, **Uhut** gibi de söylenebilen ve çimlenmiş buğdaydan elde edilen, kökü Orta Asya'ya dayanıp, adı *Divân-ı Lugâti't-Türk'de* yer alan eski bir yiyeceğimizdir.⁵ Sivas'ta Uğut'a **Fadime Ana'nın Helvası** adı da verilir.



Eskiden şekerin kıymetli olması ve bulunmaması sebebiyle, çimlendirilen buğdaydan elde edilen tatlı usâreden veya bu çimlenmiş köklerde bulunan nişastanın parçalanması sonunda serbest şekere dönüşmesiyle tatlı madde elde edilmiş olurdu. Fadime Ana'ya çocuklarının "Başka çocuklar helva yiyorlar" şikâyetleri üzerine onun da evde şeker olmadığı için buğdayı çimlendirerek tatlı elde ettiği ve helva (uğut) yaparak çocuklarına yedirdiği bir rivâyet olarak anlatılmaktadır.

Dileğimiz, diğer bayramlarımız gibi, kültür hayatımızda önemli yeri bulunan, bilhassa eskiden baharın gelişinin sevinci içinde büyük bir coşku ile kutlanan bir mevsimlik bayram, bir ilkbahar bayramı olan Sultan Nevruz'da, halkın Nevruz'la özdeşleştirdiği beyaz rengin temizliği, safiyeti ve aydınlığı içinde, gönülleri ateş kızılığının kaplamadığı; ellere kırmızı güllerin alındığı; kırgın gönüllerin barıştığı, kırık kalplerin birleştiği; tahriklerin, kışkırtmaların olmadığı gerçek

bayram sevinçlerinin yaşanması; tabiatın, dağların çiçeklere büründüğü gibi Nevruz'da gönüllerin de sevgi, dostluk ve barış çiçekleriyle bezenmesi ve bu güzelliklerin sürdürülmesidir.

NOTLAR

1. Müjgân Üçer, "Sivas'ta Mevsimlik Bayamlar: Sultan Nevruz, Eğrilce, Siçancık", *Anayurttan Atayurda*, Sayı 8, Ankara 1994.
2. Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara 1994, s. 214.
3. İbrahim Aslanoğlu, *Pir Sultan Abdallar*, İstanbul 1984, s. 141-142. İbrahim Aslanoğlu kitabında 60 numara ile yer verdiği bu şiire kaynak olarak Cahit Öztelli'yi göstermiştir.
4. Müjgân Üçer, "Orda Bir Köy Var: Sivrialan ve Aşık Veysel Müzesi", *Selâm Olsun Kucak Kucak*, Yazan: Kutlu Özen, Sivas 1998, s. 77.
5. Müjgân Üçer, "Sivas Halk Mutfağında Buğday ve Un Orijinli Eski Yemekler", *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Geleneksel Ekmekçilik ve Hamur İşi Yemekler*, Ankara 1994, s. 94-95.

*Türk milletinin fitnelerden arınmış,
bütünleşmesini sağlamış olmasına yol açacak
kutlama günlerinden
Nevruz (Yeni Gün)
ve
Kurban Bayramının
Türk Âlemine ve insanlığa mutluluklar ve
iyilikler getirmesi dileklerimizle
bayramlarınızı kutluyoruz.*

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ



Türklerde Nevruz ve Akdeniz Bölgesinde Kutlanışı

Yard. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

Mustafa Kemal Üni. Fen-Edeb. Fak.

Tarih Bölümü Başkanı

Bilindiği üzere Türk kültürü dünyanın gelmiş geçmiş en büyük medeniyetlerine kaynaklık etmiş ve kendisini besleyen mahallî folklor unsurlarıyla da bütünleşerek halk içinde bütün canlılığı ile yaşamasını devam ettirmiştir. Bundan dolayıdır ki, kültürlerin büyüklüğü kurdukları medeniyetlerle ölçülmüştür.¹

Geçmişten geleceğe baktığımız zaman Türkler ve İranlılara göre yılbaşı olarak kabul edilen ve ilkbaharın başlangıcı da sayılan Nevruz'a Türkler "**Nevruz-ı Sultanî**" adını da vermiş ve o günü kırlara çıkarak bir bayram günü olarak kutlamışlardır.² Ayrıca *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*'yle de sabit olan Nevruz âdeti Türklerden İranlılara, onlardan Araplara geçmiştir. Türkler kendilerinde yaygın olan Nevruz geleneğini "**Sultan Navruz**" olarak Orta Asya'dan beri bilmekte ve kutlamaktadırlar. Nevruz'un Türklerde bilinen en önemli mânası "**İstiklâl Günü**" (**Bağımsızlık Günü=Ergenekon'dan Çıkış**) olarak kabul görmesidir.³ Zaten Ergenekon kelimesinin yapısına bakıldığı zaman bu sonuçla karşılaşırız. Zira, Kon sözünün mânası, "*dağ beli, geçit*" demektir. Ergene ise, "*sarp*" anlamına gelen bir kelimedir.⁴ Türklerde bir tabiat, var oluş ve diriliş bayramı olan Nevruz'a Ebulgâzi Bahadır Han'ın "*Şecere-i Terakime*"sinden nakledilen Ergenekon menkıbesi Çin kaynaklı bilgilerle paralellik arzeder.

Şurası da tarihî bir gerçektir ki, *Ergenekon Destanı* Türk insanının büyük bir felâkettten sonra etrafı sarp dağlarla çevrili bir vadide dörtyüz sene yaşadığı kayda değer çilesidir. Bu vadiden çıkış, Türk milletinin istiklâl günü olarak "**Nevruz**" geleneği ile günümüze kadar gelmiştir. Bu tarih de 21 Mart'a rast gelen gündür.⁵ Böylece Türk'ün yeniden doğuşu demek olan Er-

genekon hâdisesi her yıl dönümünde temsilî olarak canlandırılmış, bu şekilde millî şuur daima canlı tutulmuştur. İlkbaharın ilk günlerine tesadüf eden bu temsiller, tabiatın yeniden tanzim olduğu bu mevsimde yeni bir yılın ve yeniden doğuşun sembolü olarak görülmüş ve millî bir bayram olarak kutlanagelmiştir. Türk'ün bu millî bayramı zaman içerisinde İran kültürünün tesiriyle Nevruz adını almıştır.⁶ Bundan dolayı millî, dinî, tarihî, siyasî bütün olaylar, millî kültürler vasıtasıyla yeni nesillere aktarılmıştır. Nevruz da, Türk milletinin istiklâl günü olması nedeniyle millîdir. Nitekim, Yakup Kadri Karaosmanoğlu Millî Mücadele dönemi yazılarını *Ergenekon*' adını verdiği kitabında toplamış ve böylelikle Türk Bağımsızlık Savaşı'nı Türklerin Ergenekon'dan çıkışına benzetmiştir. Yine Türk romancılarından Hâlîde Edip Adıvar da Millî Mücadele hâturalarını *Türk'ün Ateşle İmtihanı*⁷ başlıklı kitap hâline getirerek, *Türklerin Ergenekon Destanı* ile bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda Kütahya Milletvekili Besim Bey *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesinde yazmış olduğu makalesinde, Millî Mücadele'yi Ergenekon'dan çıkışa benzeterek, "*Bu Ergenekon hâdisesinden çıkacak mühim netice bizim bugünkü millî mücadelemizle olan müşâbehettir. Dokuz kişiden türeyerek düşmanlarından intikam alan Türk soyunun, bugün de kendi varlığına kastedenlere karşı silâhlanmış ve yarın muvaffakiyetini temin edeceğine ve ulu Tanrı'nın yardımı ve milletin gayretiyle kara günlerden kurtulacağına eminim. Çünkü, bir tekerrürdür müselsel âlemin tarihi hep*"⁸ tespitiyle de yazısını bitirmiştir.

Bu bilgilere dayanarak, Türk milletinin kültür değerlerini gözönünde bulunduran Mustafa Kemal Paşa da, Ankara'da 21 Mart 1922 tarihinde Nevruz kutlamalarına bizzat katılarak törenleri izlemiştir.



Böylece Atatürk zamanında da 1925 yılına kadar “gök” ve “al” sancaklarla süslü Nevruz törenleri yapılmıştır. Bu bilgilere dayanarak, Türkiye’de 1926 yılından itibaren Mart ayı “Mâli Yılbaşı” olarak esas alınmış ve bu durum son zamanlara kadar sürmüştür.¹⁰ Yani Nevruz bayramı, tarihî Türk yurdu olan Orta Asya’da doğup Türklerle beraber Anadolu’ya, oradan Balkanlar’a, Ortadoğu’ya bütün Türk coğrafyasına yayılarak binlerce yıldır geleneksel törenlerle kutlanan **Nevruz, Noruz, Navruz, Yeni Gün, Naurus, Er-genekon** ve **Bozkurt** gibi adlarla bilinmekte ve bütün Türk boylarında kutlanmaktadır. Kutlandığı bölgelere has bazı özellikler de alan Nevruz, zamanla Türk topluluklarında çeşitli gelenekler de meydana getirmiştir.¹¹

Nevruz daha sonra bütün Ön Asya topluluklarına geçerek İslâmî bir mahiyet almış ve bugünle ilgili olarak yeni rivâyetler ortaya çıkmıştır. Bu rivâyetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Cenâb-ı Allah dünyayı gece ile gündüzün eşit olduğu Nevruz’da yaratmıştır.

2. İnsanlığın atası kabul edilen Hz. Âdem’in çamuru Nevruz’da yoğrulmuştur. Bir başka ifade ile insan Nevruz’da yaratılmıştır.

3. Önceleri cennette yaşayan Hz. Adem’le Havva şeytana uyararak haram meyveyi yediklerinden, Hz. Adem Serendib Adası’na, Havva ise Cidde’ye sürülmüşlerdi. Pişmanlık duyan bu ilk insanları Tanrı affetmiş ve her ikisini bir Nevruz günü Arafat’ta buluşturmuştur.

4. Nuh’un gemisi Ağrı Dağı’na konduktan sonra, Nuh Peygamber yeryüzünün kuruyup kurumadığını öğrenmek için bir kargayı görevlendirmiş, ancak karga geri dönmemişti. Daha sonra görevlendirilen güvercin bir müddet sonra ağzında bir defne dalı olduğu hâlde geri dönmeyi başarmıştı. Bu hem toprağın kurduğunu ve hem de baharın geldiğini müjdelemekte idi. Bunun üzerine Nuh Peygamber Ağrı Dağı’ndan Sürmeli Çukuru’na (İğdır Ovası) inmişti. Hz. Nuh’un yere ayak bastığı gün Nevruz idi.

5. Kardeşleri tarafından bir kuyuya atılan Hz. Yusuf, bir bezirgân tarafından Nevruz’da kurtarılmıştı.

6. Musa Peygamber’in âsasıyla Kızıldeniz’i yararak taraftarlarını kurtardığı gün Nevruz idi.

7. Bir yunus balığı tarafından yutulan Yunus Peygamber, Nevruz’da karaya bırakılmıştır.

8. Tanrı insanları yarattığı zaman evrendeki bütün yıldızlar Hamel/Koç Burcu’nda toplu hâlde bulunmakta imişler. Nevruz’da Tanrı bütün yıldızlara feleklerinde dönmelerini emretmiştir.

9. Hz. Muhammed’in nübüvvetinin başlangıç günü ve İbrahim Peygamber’in Urfa’da yakılmak istendiği gün Nevruz idi.

10. Hz. Ali’nin doğum günü ve Hz. Ali ile Hz. Fatma’nın evlendiği gün Nevruz idi.¹² Kısaca bütün bu rivâyetler yeniden doğuşu ve kurtuluşu simgelemektedir.

Nevruz’la ilgili gelenekler dikkate alındığında, bu günün doğrudan doğruya Türklerdeki tabiat kültürü ile ilgili olduğu görülür. Bu özelliği dikkate alan Abdülbâki Gölpınarlı, Nevruz için, bir tabiat bayramıdır, hükmünü vermektedir. Nevruz’la ilgili Türk rivâyetlerinin ve geleneklerinin Akdeniz bölgesindeki kutlamaları üzerinde kısaca duralım.

Toros Türkmenlerinde Nevruz

Toroslar silsilesinin Mersin-Silifke bölgesinde “Yürük” köyleri ve obaları arasında Nevruz bayramı çeşitli âdetleriyle kutlanmaktadır. Yürükler arasında Nevruz ile birlikte kışın bittiği ve bahar mevsiminin başladığı kabul edilir. Zaten Mart ayının başlarından itibaren Yürük obaları sürülerini karlı dağların eteklerine götürmeye başlamışlardır. “Döl” diye adlandırılan koyunların kuzulama dönemi tamamlanmıştır. Süt, yoğurt bollaşmış ve oğlaklar semizlemeye yüz tutmuşlardır.

Nevruz’un kutlanması ile ilgili olarak bölgede iki ayrı gün tesbiti vardır. Şehir halkı, Nevruz günü pazara rastlamazsa, Nevruz haftasının pazarına kutlama törenlerini tehir ederler. Ancak köylerde ve yaylada Nevruz, 22 Mart günü kutlanır. Şehir hayatının zorlanması ile gün değişikliği bugünkü şartlarda normal karşılanmalıdır. Burada köy ve yayla insanların Nevruz bayramını kutlamalarını ele alacağız. Köy halkı 22 Mart sabahı grup grup, yaya ve atlı olarak en yakın yaylanın yolunu tutarlar. O günlerde oba elleri, yaylalarda davar evlerine çoktan yerleşmişlerdir. Davar evlerinde kalanlar Nevruz törenleri sırasında köyden gelen akrabalarını, komşularını bir bakıma misafir ederler. Yayla insanları ev sahipliği görevini üstlenmişlerdir. Köyden gelen gruplar havaya silâhla ateş ederek gelişlerini yayladakilere duyururlar. Davar evlerine yerleşen obanın başkanı da buna bir el silâh atışı ile



cevap verir. Daha sonra karşılıklı tek tek silâhlar atılmaya başlar. Köylerden gelen grupla yayladakiler karşılaştıklarında tekrar birer el silâh atarak selâmlaşırlar.¹³ Bu arada “*Nevruzunuz kutlu, dölünüz hayır ve bereketli olsun!*” şeklinde temennide bulunulur. Gelen misafirler çadırlara yerleşirler. Dinlenmeleri için bir müddet sohbet edilir. Bu sırada sütler, ayranlar içilir. O yıl 20 kuzu veya oğlağı doğan sürü sahibi, o gün için bir kurban keser. Bu âdet her obada, her çadırdaki aynı şekilde icra edilir. Kesilen kuzu ve oğlaklar meydana pişirilerek yenir. Sünnî olan Yürükler bu bayramda imamlarını da getirirler. İmamlar tören sırasında dua ederler. Halk da “*Âmin!*” diyerek, imamların dualarına katılır, şükreder.

Bu arada gençler aralarında eğlenirler. Yemeklerin yanında içki de içilir. Davul, zurna, bağlama, kamış, düdük ve kavallar eşliğinde şarkı ve türkü söylenir; oyunlar oynanır. Gençlerin bu eğlencelerine daha sonra yaşlı-geç, erkek-kadın bütün Yürükler katılırlar. Akşam geç vakte kadar tam bir bayram yapılır. Akşam olunca, köyden gelen gruplar yavaş yavaş yaylayı terk ederek köylerine dönmeye başlarlar.¹⁴

Tahtacı Türkmenlerinde Nevruz Törenleri¹⁵

Tahtacılarda Nevruz bayramı eski Mart'ın dokuzudur. Bu bayrama “*Sultan Navruz*” denilmektedir. Tahtacıların konargöçer dönemlerinde Mart dokuzunda yaylaya çıkarlardı. Bununla ilgili olarak hâlâ halk arasında, “*Mart dokuzundan sonra dağlar misafir alır*” darbimeseli yaygındır. Bu bayram, köy halkı arasında bir çeşit yaylaya çıkma hâtırasının yaşatılması mahiyetindedir.

22 Mart günü köy kadınlarının tamamı çamaşır yıkarlar. Bu arada erkekler kasabaya giderek bayram için gerekli ihtiyaçlarını temin ederler. O gün çeşitli yemekler hazırlanır. Nevruz günü yenilen yemekler ve yiyecekler arasında ispanaklı börek, soğan kabuğuyla boyanmış yumurtalar, yufka, sarı-burma, şeker, leblebi, lokum sayılabilir. 22 Mart akşamı yiyecek-içecek bakımından herşey hazır olmalıdır. Bu akşam, komşular ve yakın akrabalar birbirlerini ziyarete giderler. Topluca yemek yerler ve daha sonra bayramlaşırlar.¹⁶

23 Mart sabahı herkes alaca karanlıkta yola düşer ve köy mezarlığına gider. Mezarlık, yaylaya çıkış gününün hâtırası olarak seçilmektedir. Herkes o gün için en yeni elbiselerini giyer, süslenir. Özellikle çocuklar rengârenk elbiseleriyle bayramı tam anlamıyla yansı-

tırlar. Herkes gülyüzlüdür. İşlenen kabahatler, suçlar affedilir. Bugün hiç kimse işe gidemez. Köydeki âdete göre, bayrama katılmayan, o gün evde çamaşır yıkayan veya işine gidenler akşam eğlencelerine alınmadıkları gibi, bütün köy halkı kendisine darılır. Köyde âdeta yalnızlığa itilirler. Bu şekilde bazan köyden ayrılmak zorunda kalanlar da olmuştur.

Her aile beraberlerinde börek, tatlı, katmer ve rengârenk yumurtalar olduğu hâlde aile mezarlarının başında bir yere yerleşir. Her mezarın başında daha evvelce yapılmış bir ocak bulunur. İlk iş mezar başındaki bu ocağın yakılmasıdır. Daha sonra iki fincanlık cezvelerden ikisi ocağa sürülerek kahve pişirilir. Bu arada erkekler üçerli beşerli gruplar hâlinde sohbet ederler. Pişirilen bu kahveler mezarlık başına gelenlere ikram edilir. Bu şekilde karşılıklı ziyaretler, çay ve kahve ikramları iki saat kadar devam eder. Çünkü herkes komşusunun mezarını ziyaret ederek kahve veya çayını içmek zorundadır.

Daha sonra yemek topluca yenilir. Genellikle içki olarak rakı içilmektedir. Hemen hemen erkeklerin tamamı içerler.¹⁷ Kadınlar içki kullanmazlar, erkeklerine hizmet ederler. Bu arada beraberlerinde getirilen saz, ud ve keman gibi çalgılar çalınır; şarkılar, türküler okunur. Çevredeki ağaçlara kurulan salıncaklarda gençler ve kızlar sallanırlar. Bu eğlenceler sırasında hiçbir zaman densizlik görülmez. Arasına mezarların başında ağlayanlar ve ağıt okuyanlara da rastlanır. Çocukların en büyük eğlencesi ise “*bayrak*” adı verilen renkli uçurtmaların göklere salıverilmeleridir.¹⁸

Öğleden sonra kadınlar “*hak üleştirir*”ler. Geniş bir tabağın içine börek, leblebi, yufka, şeker konulur. Bunlar mezarın yakınından geçenlere dağıtılır. Zaman zaman kadınların “*Geliverin uşaklar!*” şeklinde seslendikleri ve tabaktaki yiyecekleri bitirmeye çalıştıkları görülür. Hak alanlar “*Ölünün ruhuna değsin!*” di- leğinde bulunurlar.

Yemekten sonra aile fertleri mezarın başında toplanarak yaş sırasına göre teker teker mezar taşını öperler ve daha sonra mezarlığı terkederler. Mezarlıktan ayrılırken bir-iki el silâh atılır. Akşam yemek saatine kadar herkes evine çekilir.

Akşam ise komşular, akrabalar birbirlerine giderler ve eğlencelerine, sohbetlerine, yeme-içmelerine devam eder. Gençler kız-erkek ayrı eğlenir. Ancak



bu insanların eğlenceleri sırasında içki katıyen içilmez. Eğlenceler sabaha kadar devam eder. Tahtacı Türkmenlerinde Nevruz, günlerin padişahıdır. O gün herşeye destur verilir (suya, bitkiye, yılan, çiyana); o gün yeni doğan oğlaklar kesilir, kırlarda eğlenceler yapılır ve bu eğlencelerde kızlar da eğlenir.¹⁹

Niyet Oyunu

Akdeniz bölgesinin çeşitli kesimlerinde de Nevruz kutlamaları değişik şekilde kutlanmaktadır. Bunlar arasında **Niyet Oyunu** olarak bilinen bir oyundan bahsetmek istiyorum: Nevruz bayramında olduğu gibi diğer önemli günlerde de (düğün, Hıdırellez, kış geceleri vb.) Niyet Oyunu kızlar arasında oldukça yaygın bir gelenek hâlinindedir. Oyun bölgelere göre değişik adlarla bilinir. Ancak oyunun muhtevası aşağı yukarı hepsinde aynıdır. Tesbit edildiği kadar adları şöyledir: Isparta (Baht Çömleği, Bahtiyar), Burdur (Bahtıvar), Kadirli, Andırın (Mantufar), Güney bölgesi Türkmenlerinde (Mantıfar/Mantıfar).

Adı geçen bu oyun "**Baht Açmak**" olarak da adlandırıldığı gibi, kısaca niyet denilerek Kandıra, Balıkesir, Batı Trakya Türkleri ve Hıristiyan Gagauz (Gökoğuz) Türklerinde de bilinmekte ve oynanmaktadır. Oyun genellikle yeni yılın yaklaşması ile ilgili olarak Hıdır-Nebi'de ve Nevruz'da, Âhir Çarşamba törenlerinde genellikle genç kızlar arasında oynanır.

Kadirli ve Andırın'da bir testi ile getirilen su çömleğe konulur. Su dolu çömleğin içine herkes nişanlarını atar. Bunlar genellikle yüzük, küpe vb. işaretler yanında fesleğen, nane, şebboy, mantıfar çiçeği vs. gibi çiçeklerden ibarettir. Çömlek arife günü üstü bir örtü ile örtülerek bir gül ağacının dibine bırakılır. Küpün üzerine bir kilit konulur ve usûlen kilitlenir. Ertesi gün tekrar biraraya gelen kızlar gül ağacının dibinden çömleği alarak kilidi açarlar. Çömlek içinden niyetler ya 5-6 yaşlarında bir erkek çocuğa, ya da gözleri bağlanmak sureti ile bir kıza çektilir. Bu mâninin adı yörelere göre değişir. Güney bölgesi Türkmenleri arasında da oyun Mantıfar mânisi ile açılır. Bu bölgede söylenen mânî şöyledir:²⁰

"Hey mantıfar, mantıfar,
Mantıfarın vahtı var.
Mantıfara gelenin,
Cennette beş tahtı var."

Kadirli ve Andırın'da:

"Mantuvarım, mantuvar,
Mantuvarın vakti var,
Mantuvara gelenin,
Cennette beş tahtı var.

Mantuvarım var olsun,
İçi dolu nar olsun,
Mantuvara gelmeyenin,
Eli, yüzü kara olsun.

Mantuvarın var için,
Devşirmesi çok çetin,
Gel mantuvar açalım,
Alca tumanlı hatın."

Kahramanmaraş'ta:

"Ah mentuvar, mentuvar,
Mentuvarın vakti var,
Mentuvara gelenin,
Cennette bir vakti var.

Mânici başı mısın?
Cevahir taşı mısın?
Sana bir mânî yazsam,
Cebinde taşır mısın?"

Isparta da:

"Bahtiyarım, bahtiyar,
Bahtiyarın tahtı var.
Çektim Penbe'nin niyetini,
Talihi var, bahtı var.

Bahtiyarım, bahtiyar,
Bahtiyarın beyler gibi tahtı var.
Bahtiyarım tazelandı,
Çifte kısmet dizelandı,
Ortaklar bezelandı."²¹

Burdur'da ise:

"Bahtıvarın bahtından,
Sultan Ahmet tahtından,
Sultan insin ben çıkayım,
Güzellerin bahtından."



türü mâniler ile oyun başlayarak devam etmektedir.²²

Çukurova'daki kış hesabına da kısaca bakacak olursak; Baba hesabına göre Çukurova'da kış hesabı yapıldı. Bu doğrultuda bizlere kışın üç bölümde olduğu söylenmişti. Şöyle ki : Birinci kış, Kara Kış'tı. 20 Aralık'ta başlar, 31 Aralık'ta biterdi; böylece 12 gündü. İkinci kış, Zemheri²³ idi. Zemheri 30 gündü. 1 Ocak'ta başlar, 30 Ocak'ta biterdi. Üçüncü kış ise Zemheri'nin Yamacı (Sonu) idi. Bu da 50 gündü. 31 Ocak'ta başlar, 21 Mart'ta biterdi. Bu tarih, yeni günün yani baharın başlangıcını gösterirdi.²⁴

Ayrıca Nevruz kutlamaları Kahramanmaraş, Gaziantep ve Hatay illerimizde de "Aba Güreşleri" yapılarak gerçekleştirilmektedir.²⁵ Millî kültürümüzün en belirgin özelliğini taşıyan mahallî ata sporumuz Aba güreşleri Doğu Akdeniz yöresinde folklorik özellik taşıyan kültür değerlerinin başında gelir. Asırlardan beri yapılagelen Aba güreşleri, her devirde, Nevruz'da, düğünlerde, bayramlarda ve diğer özel günlerde yapılan en renkli, en heyecanlı, en coşkulu ve en çok ilgi gören faaliyetlerin başında gelir. Adı geçen yörelerde yapılan Aba güreşleri, toplumumuzu aynı gâye etrafında toplayıp, millî duygularımızı tazeleyerek, birlik ve beraberlik, sevgi, barış, dostluk ve yardımseverlik duygularını güçlendirir.

Çok eski tarihlere dayanan Aba güreşleri, judo sporuyla benzerlik gösterir. Eskiden peygamberimiz döneminde Aba güreşine benzer güreşlerin yapıldığı söylenir. Bu dönemde güçlü ve ünlü bir pehlivan olan Hz. Hamza'ya "Pehlivanların Pîri" adı verilmiştir. Hz. Ali de güreş yapmış ve ona da çok güçlü bir yapıya sahip olduğu için "Allah'ın Arslanı" lâkabı verilmiştir.

Esas kaynağı ve alanı köyler olmasına rağmen, Aba güreşi son yıllarda şehirlere ve minderlere de taşınmış, fakat her taşınma sonucunda da güreşlerde herhangi bir ilerleme olmamış ve bu hâl güreşlerin hak ettiği seviyeye gelmesine yetmemiştir. Millî güreşimize verimli bir kaynak oluşturan Aba güreşlerimiz unutulup, tarihin derinliklerine gömülmeden, sporcu, seyirci, yönetici ve toplum olarak ortak hareket ederek, bu kültür varlığımızı bizden sonraki nesillere ulaştırmak için el birliği ile çalışıp, sahip çıkmalıyız.²⁶

Sonuç olarak şunları vurgulamak istiyorum : **Nevruz, Yeni Gün** veya **Gün Dönümü** bir Türk bayramıdır. Orta Asya'dan göç ederek, özellikle Ön Asya'ya

akın eden Türkler tarafından **Yeni Gün** kutlamaları, bütün Ön Asya topluluklarına geçerek İslâmî bir mahiyet almıştır. Bu bilgilere dayanarak onu başka millet veya toplulukların hayatında aramak, ilim ve ciddiyetle bağdaşmaz.²⁷ Ayrıca Türk kültürünün hâkim olduğu her coğrafyada, Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar üçbin yıllık bir geçmişe sahip Nevruz'un Orta Asya'da "Eski Türk Bayramı" olarak kutlandığını ve bugünün "Dünyanın Kurtulduğu Gün" hükmünde olduğunu da bilmekteyiz.²⁸

Biz, bu millî bayramın "Bahar, işçi, emekçi, dinî, ideolojik vs." yerine Türklerde yılbaşı bayramı olarak kutlanmasının tarihî gerçeklere daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca Nevruz bayramı ilk doğduğu zamandan bugüne kadar birçok kültürle içiçe olmuştur. Birçok millet böylesine köklü ve ulu bir Türk kültür unsurunu önce sindirmeye, bunu başaramayınca da kendi kültürlerinden birşeyler ekleyerek, onu kendilerine de mâl etmeye çalışmışlardır.²⁹

Ayrıca şunu belirtmekte fayda mülâhaza ediyoruz: Nevruz'un asıl mâna ve maksadını genç nesillere benimsetmek ve onları ülkemiz üzerinde oynanmaya çalışılan oyunlar konusunda duyarlı kılmak kararlılığımızdayız. Asırlardan beri süregelen bütünlüğümüzü bozmak ve kardeşi kardeşe kırdırmak isteyenlerin oyunlarını boşa çıkarmak, Nevruz şenliklerinin kan ve gözyaşı ile boğulmasına engel olmak hepimize düşen en önemli görevdir.

NOTLAR

1. Mustafa Uslu, "Türk Kültüründe Nevruz Motifi". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 4 (Nisan, 1987), İstanbul 1987, s. 22 vd.
2. Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*, Haz. Ahmet Cevdet, İstanbul 1317, s. 1474-1475; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, İstanbul 1983, s. 686.
3. Mustafa Uslu, a.g.m., s. 22.
4. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Ankara 1989, s. 62.
5. Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul 1977, s. 101-102; Hayrı Başbuğ, "Nevruz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 34, (Şubat, 1985), İstanbul 1985, s. 92 vd.
6. Abdurrahman Güzel, *Millî Kültür-Millî Birlik*, Ankara 1991, s. 221-222.
7. Bkz., Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Ergenekon*, Ankara 1981.
8. Bkz., H. Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1985.
9. Kütahya Mebusu Besim, "Ergenekon-Nevruz". *Hâkimiyet-i Millîye* (23 Mart 1337 / 1921), Ankara 1921.
10. Mustafa Uslu, a.g.m., s. 22 vd.
11. Sinan Oğan, "Türklerde Yeni Yıl Nevruz Bayramı ve Törenle-



ri", *Yeni Forum*, C. 15, S. 301 (Haziran, 1994), Ankara 1994, s. 58.

12. Abdulhaluk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara 1988, s. 22 vd; Hayri Başbuğ, a.g.m., s. 81 vd; Pakize Aytaç, "Nevruz Üzerine Bir Sohbet", *Nevruz*, AKM. y. Ankara 1995; Reşat Genç, "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz", *Nevruz*, AKM. y. Ankara 1995, s. 22.

13. A. Çay, a.g.e., s. 121 vd.

14. A. Çay, a.g.e., s. 122.

15. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz, Rıza Yetişen, *Tahtacı Aşiretleri (Âdet, Gelenek ve Görenekleri)*, İzmir 1986.

16. A. Çay, a.g.e., s. 123; Rıza Yetişen, *Tahtacı Aşiretleri (Âdet, Gelenek ve Görenekleri)*, İzmir 1986, s. 23.

17. Rıza Yetişen, a.g.e., s. 23.

18. A. Çay, a.g.e., s. 124; Rıza Yetişen, a.g.e., s. 23.

19. Rıza Yetişen, a.g.e., s. 23.

20. A. Çay, a.g.e., s. 167 vd.

21. A. Çay, a.g.e., s. 171.

22. A. Çay, a.g.e., s. 172.

23. Halk arasında Zehmeri şeklinde söylenir.

24. Bekir Hatipoğlu (Yaş: 73) Adana'nın Karataş ilçesine bağlı Fevziye (Gölkaya) köyü sakinlerinden.

25. Aba güreşleri ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz., Zafer Sarı, *Hatay'da Aba Güreşi*, Antakya 1992.

26. Zafer Sarı, *Hatay'da Aba Güreşi*, Antakya 1992.

27. Mustafa Kafalı, "Türk Kültüründe Nevruz ve Takvim", *Nevruz*, Ankara 1995, s. 25 vd.

28. Süheyl Ünver, "Bugün Nevruz", *Haber Gazetesi* (21 Mart 1967), Zikr. Pakize Aytaç, "Nevruz Üzerine Bir Sohbet", *Nevruz*, Ankara 1995, s. 111.

29. Sinan Oğan, "Türklerde Yeni Yıl Nevruz Bayramı ve Törenleri", *Yeni Forum*, C. 15, S. 301 (Haziran, 1994), Ankara 1994, s. 59.

Türk Dünyasından 35
Türkiye'den 35
Bilim ve Fikir Adamının Katılımıyla
"Türk Dünyasında Nevruz
Üçüncü Bilgi Şöleni"

Elazığ'da
(15-21 Mart 1999)
Yapılıyor...



Nevruz ve Yeni Gün*

Cannagül SÜLEYMANOVA

GÜ Çağdaş Türk Lehçeleri Böl.

Yüksek Lisans Öğrencisi

Kazak Türkleri arasında yılbaşı olarak kutlanan **Nevruz**, halkın düğünüdür. Nevruz kelimesi Farsça kökenli olup; "nev" (yeni), "ruz" (gün) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur ve yılın ilk gününü bildirmektedir. Çok eski tarihten beri dünyaca da kutlanan Nevruz; Yunancada "Patriyah", Tacikçe "Gulgardon", "Gülaurız", Harezmlerce "Nausardu", Tatarca "Nardugan", Buryat Türklerince "Sagaan sara", Ermenicede "Navasardi" isimleriyle anılmıştır.

Eski Türklerde Nevruz, yeni ve şık kıyafetlerle, büyük bir coşkuyla karşılanırdı. Eğlenceler günlerce, hattâ haftalarca sürerdi. Altı gün boyunca, şehir dışında yay atılıp, yedinci gün olunca da, altın para atışıyla yarışlar devam ederdi. Ve yarışı kazanan gün boyunca halka padişahlık yapardı. Araplar Orta Asya'nın, Kazakistan'ın geniş topraklarını işgal edince geleneğinden ayrılan halk kulluğa, köleliğe baş eğdi, Halk düşmanları, egemenliği altındaki halkların gelenek ve göreneklerini yok etmeye, yer ve insan adlarını değiştirmeye, medenî miraslarını bozmaya yeterince güç harcamışlardır. En çok da halk bayramı olan Nevruz'u yok etmeye, ortadan kaldırmaya çabaladılar. Nevruz'u unutturup yok edemeyenler ise, ideallerini değiştirip, Nevruz'u İslâm dininin değerini artırmak için kullanmışlardır. Böylece Nevruz bayramı Hz. Ali'nin hürmetine kutlanan düğün (tören), Nevruz'da yapılan aşure (**Biday Köje**) de 22. Nevruz'da dünyaya gelen Muhammed Peygamber adına bağışlanan ünlü yemek diye yaygınlaşmıştır. Araplar Nevruz bayramına İslâm dininin bazı kurallarını zorla katmasına rağmen Nevruz halk bayramı olarak kalmıştır. 1920 yılında toplanan genç bir topluluk Nevruz'u halka tekrar kazandırmışlardır. 22 Nevruz (Mart) 1925'de "*Jumusşı Kazak*" gazetesi tüm halkın, Nevruz bayramını kutlayarak, ilk sayfasına da iri harflerle:

"Kış gitti, kar gitti.

Yemyeşil yaz geldi.

Çalışan zenginleşti

Bayram bu,

Kutlu olsun bu Nevruz!"

diye yazmıştır. Fakat bu sevinçleri uzun sürmemiştir. Siyâsetin neticesinde, 1926 yılından itibaren Nevruz'u kutlamak yasak edilerek unutturulmaya çalışılmıştır. Nevruz sonra ailelerde kutlanmaya devam etmiştir. 1988 yılının ilkbaharında toplum fikirlerine uyan Kazakistan hükûmetinin kararlarıyla Nevruz millî bayram diye tanınıp, Cumhuriyet civarında kutlanma geleneğine dönmüştür. Halkımızın mitolojik anlayışına göre, 21 Mart Nevruz günü geceleyin Hızır dolaşmıştır. *Hızır Baba* iyiliğin sembolüdür.

Halkımız eskiden kadir gecesi, yılbaşı gelince "*Tek ışık aydınlık olmaz, tek çırak tövbe olmaz*" diye iki tane mum yakarmış. "*Yılbaşı tertemiz eve girerse, o ev hastalıktan, kötülükten uzak olur*" diyen inanç boyunca Nevruz'a kadar evin içindeki çeyizlerin tozu silinip, temizlenirmiş. "*Birlik aileden başlar*" diyen inanca göre, "*Yılbaşı iyi geçerse sonuna kadar iyi olur, yılbaşı bolluk olur ise sonuna kadar bolluk olur*" denilerek, "*Yağmur çok yağsın, bolluk, yeşillik bol olsun*" diye kadir gecesi tencere vs. her şeye süt, ayran, arpa, mısır vs. doldurulmuş. Bu gece genç kızlar, genç delikanlılara kurbanın etini pişirip, "*Uyku Açar*" denilen özel yemek hazırlarlardı. Delikanlılar da kızlara ayna, tarak, vs. hediyelerini sunarlar. Ulu gün de Kazaklar için özel bir gün sayılmaktadır. O gün kar ya da yağmur yağarsa, "*Nur yağdı, önümüzdeki yıl iyi olacak*" diye sevinirlermiş. Nevruz ayında yağın kar başka karlara göre bambaşka, bembeyaz, ipek gibi yumuşak olurmuş ve "*Beyaz Kar*" denilirmiş. Buna göre, dilimizde, karakteri bal gibi güzel kıza, "*Nevruz'un beyaz karı gibi*" derlermiş. Nevruz günü erkekler ve kadınlar tokalaşıp, kucaklaşırlardı. Bu da "*Hayattaki direncim, döşüm, yaşam gözüm, iki kolum sağ olsun*" anlamını vermektedir. Böyle selâmlaşmaya "*Körüsüs*" denir. Gelenek boyunca böylece senede bir defa görüşmek lâzımdır. Her evin masasında süt, meyve, etten yapılan yiyecekler, yedi şeyden yapılan "**Nevruz Köje**" bulunur. Herkes birbirini ziyaret edip, Nevruz köjesi içilir. Bu, "*Sene boyu bolluk olsun*" demektir. Nevruz'da hazırlanan yemekten uzak yolculuktaki insanlara, yaşlılara bırakılır. Nevruz günü sabahı erkekler erkenden ellerine kürek vs. alıp, kızlar da süt pişirip, et alıp dışarı çıkmışlardır. "*İrmak görsen, engelini aç*" diyen gençler çevredeki ırmakların engellerini açarak, yaşlılar "*Dedenden mal yerine ağaç kalsın!*" diye ırmak başına ağaç dikmişlerdir. Kadınlar da doğacak güneşe tövbe edip, "*Hoş geldin!*



Hayırlı, Güneş-Ana" diye eğilip selâm verirler. "*Gövdesi tüylü Yer-Ana, bizi koru, yoksulluğa uğratma!*" diye yeni dikilmiş çubuk ağaçlara su dökerlermiş. Ulu gün Nevruz'da insanlar tüm kötülüklerden kurtulmalı, uzak olmalıdır. Bu gün önüne gelen atanı affet, iyiliğe iyilik etmek herkesin işidir, kötülüğe iyilik kahraman işidir, inancı hâkimdir. "*Taş atana, aş at*" gibi sözler öne sürüp, halkın başında olan yaşlılar (büyükler) at koşuşturup, birbirine düşman iki halka aynı masadan aş verip, iki tarafı da mutlu ederek, böylece halkın beraberliğini güçlendirmiştir. Ailesini bırakıp gidenleri tekrar birleştirip, barıştırıp, yetimleri (kimsesizleri) evlendirip, ayrı bir çadır kurmuşlardır. "*Kemiğe leke, ete damga olmasın!*" diye sakatları yakın akrabalarına teslim etmişlerdir. "*İnsanın yaşamı insanla*" diye sıcaklık göstermişlerdir. Kötülüğe alışanları doğru yola yönelmesi için yol gösterip, söz almışlardır vs. Bu günde eğlence de bol olmuştur. Atışma, saz çalma, şarkılar, şiirler söyleme, salıncakta sallanma, at yarışması kız kovalamak, onu öpmek, vs. halk oyunları oynanmıştır.

Halkın rivâyetlerine göre, Kazak halkının Nevruz bayramını kutlaması dokuz gün sürmektedir. Nevruz günü herkes birbirine iyi, saygılı davranışlarda bulunup, merhametli olup, yardım yolunda bulunurlar. Gelinler kayınpederleriyle, damadı kaynanası ile serbest şakalaşırlarsa, bunlar hoş karşılanmaz. Bu günü yaşlılarla görüşüp, onların duasını alıp, gelecek nesile onların yaşını versin, gücünü versin diyen inançla genç kızlar, gelinler yaşlılarla görüşmeye, dualarını almaya çalışırlar. Büyükler,

"Zengin koyun baş versin,

Mutlu aş versin

Ulusun ulu gününde,

Oğlun yuvasına sağa yerleşsin,

Kızın yükseklere yükselsin

Malların bol olsun

Zenginliğin artsın

Düşmanın yok olsun

Bugüne ayırdığım ak duâm bu"

diye dileklerini, arzularını bildirirlerdi.

Eskiden Nevruz'da öküz kesme geleneği varmış. Öğle vaktine doğru insanlar kocaman kazan (**Tay kazan**) koyup, altına da ateş yakarlar. Delikanlılar ateş başında öküzü kesip, onun kanını çocukların alınına sürerler. Yaşlılara öküzün yellesi ikram edilip, o taba-

ğa da "Bel Kötürür" denmiştir. Halkımızın yaşamında yedi hazineden biri kara kazan olmuştur. Halkın birliği bozulunca halkın başındakiler, halkın birliği için bu kara kazan ya da **Tay kazanı** kullanmışlardır. Bu kazanda pişirilmiş olan yemeğin tadına bakan halk birbirine olan öfkelerini unutup, Kazan yanında, ot başında tekrar barışırlar, biraraya gelirlermiş. Böylece halkın beraberliği bozulmamış olur. Bu geleneğin devamını sürdürerek, kılıcından kan damlayan Emir Temir de Ahmet Yesevî'nin imâratına bu **Tay kazanından** koydurmuş ve geniş toprağı mekân eden toplumun birliği, beraberliği için bu kazandan yemek tadarlanmış. Bu geleneğimiz şehirde de köyde de yaşanmaktadır. Mes-citlerin etrafında kara çoğalıp, ak sarıklı atalarımıza (yaşlılarımıza) gençlerimiz yol verip, dedikleri güzelce dinlenmeye başlanırdı.

Bir insanın varlık bakımından kâinattakilerden "aşkın" (müteal) bir varlığa inanması gerekir; bu insanlaştırmacı bir tercihtir. Mesele bizim dine ne kadar inanıp, inanmadığımızda değil. Mesele gönülde, niyette, ruhanî temizliktedir. İdeolojiler slogana dayanır; Din slogan değildir, dine slogan bulaştırmak onun özüne aykırıdır. Slogana değil *Kur'an'a* uymak gerekir. Slogan bir günlük, *Kur'an* ise kıyamete –insanların O'nun hikmetine yaklaşabildikleri ölçüde ışıklan-dıkları– kadar devamlıdır. Bunu unutmamalıyız, dinin şartı olan oruç ve kurban müslümanlığımızın bir simgesidir.

Bu günlerde ninelerimizle yengelerimiz bursak (kavurga), yağlı çörekler pişirip gelen gidene hizmette bulunurlar. Yaşlılarımız da her evi gezip "*Iyt günün, kabul olsun, uğurlu olsun*" diye söylerler.

Kazaklar için Nevruz sanki bir dinî bayramdır. Evler temizlenir; yemekler hazırlanır; mevlid okutulur; töre gereği ateşten atlanarak eski yılın kötülüklerinden kurtulunur. Herhalde İslâm'dan önceki Türklük'ten kalmadır; biz Yengi kün, ulustun ulu küni bayramını islamlaştırmış olmalıyız. Nevruz Orta Asya'da âdetâ hayatın yeniden başladığı gündür. İnsanlar o gün pırıl pırıl temizlenip giyinerek geçmişin bütün olumsuzluklarını geride bırakmanın ümidi ile yeni bir hayata başlarlar.

Nevruz insanlara güzel, dost ve sıcak mesajlar ilham eder.

* Bu makale "*Kazak Edebiyatı*" (1994 Semey) adlı gazeteden alınarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.



Uzmanlar bazı yarışma programlarının insanların birbirinin üzerine basarak öne çıkmalarını meşrulaştırdığını öne sürdü

Rating yarışları ahlak sınırını zorluyor

Istanbul Haber Servisi - Özel televizyon kanalları arasında süren "rating" yarışları kimisi programlarda etik sınırını zorlamaya başladı. atv'de yayımlanan Bay Turnike programının yapımcısı ve sunucusu Güner Ümit'in son iki programında sergilediği davranışlara izleyiciler tepki gösterirken çok sayıda gazeteci de yazılarında izleyici artırma yarışının mesleki etik sınırını aşmaya başladığını vurguladı. İletişim uzmanları, "Turnike" ve "Çarkıfelek" türü programların topluma zarar verdiğini belirten reklamcılar ratingin kendileri için her şey demek olmadığını savundu. Yarışmaların olduğu saatlerde belirli bölgelerde yaşanan yoğunluk nedeniyle telefon görüşmelerinin yapılamadığı iddia ediliyor.

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekan Yardımcısı Doç. Dr. Nurçay Türkoğlu, "Çarkıfelek" ve "Turnike" tarzı programların, "fırsatlar size de çıkabilir" diyerek "insanların birbirinin üzerine daha çok basarak öne çıkmalarını meşrulaştırdığını" söyledi. Bu tarz programların "Kim daha çok çığırkanlık yaparsa o daha çok malı götürür" zihniyetini taşıdığını belirten Türkoğlu, "Programın baş aktörü, yani rating uğruna her şeyi yapan su-



► İletişim uzmanları, "Turnike" ve "Çarkıfelek" türü programların topluma zarar verdiğini belirten reklamcılar, ratingin kendileri için her şey demek olmadığını söyledi.



nucu bunun için oldukça yüksek bir maaş alırken diğer taraftan onun ağzından dökülen kuruntular gibi birkaç parça buzdolabı ve elektrik süpürgesinin de vekil aktörlerin, yani seyircilerin payına düşmesi, son derece aşağılayıcı bir durum" dedi. Bu tarz programların "gerçek hayatta yapıldığında toplumun genel yapısına ters düşen davranışların rahatça yapılabildiği bir oyun" olarakalandığını belirten Türkoğlu şöyle konuştu:

"Katılan seyircilerin 'Ben bu oyunda nasıl bir yer alıyorum' gibi bir sorgulama ve iç hesaplaşma yapmasına izin vermeyen bir yapıda olduğu için, bu tür yarışmalı oyun tarzlarının topluma zararlı olduğunu düşünüyorum."

Çarkıfelek yarışma programının yapımcısı ANS Prodüksiyon Şirketi'nin Yapım ve

Planlama Müdürü İbrahim Şaşmaz, kendi program formatından bir rahatsızlık duymadıklarını söyledi.

atv'de yayımlanan Turnike yarışma programının sunucusu Güner Ümit'e affen, "Biz Çarkıfelek'in sunucusu Mehmet Ali Erbil'i kadın kılıfına gir ya da girme diye yönlendirmiyoruz. Zaten söylesek de Mehmet Ali Bey'in kendisi kabul etmez" dedi. Yarışma programlarında sunucuların rating uğruna sergilediği davranışların abartılı ve rahatsız edici olduğu eleştirilerine katılmadığını belirten Şaşmaz, "Bence rating yarışından çok aramızda tathir rekabet olduğunu düşünüyorum. Güzel de oluyor. Biz, programımız çok iyi olsun ve buna izleyenler karar versin istiyoruz" diye konuştu. Programın getirdiği ratingden de oldukça memnun olduklarını ifade eden Şaşmaz, Çarkıfelek'in dün-

yada da 25 yıldır yaklaşık 30 ülkede yayımlandığını, ancak canlı yayın ve eğlence unsurunu ilk kez kendilerinin başarıyla kullandığını söyledi.

Televizyonlarda yapılan yarışmalar sırasında, çok sayıda yurttaşın hediye kazanabilmek için telefonlarla yarışma programını aradığı ve bu saatlerde telefon görüşmelerinin rahat yapılamadığı belirtildi. Merter'den arayan bir yurttaş, belirli saatlerde telefonuyla arama yapmadığını ve bunun nedenini yetkililerden sorduğunu belirterek "Yetkililer, o saatlerde özel televizyonlarda yer alan yarışma programı nedeniyle bir yoğunluk yaşandığını bu nedenle arama yapmadığını söylediler. Acil bir durum olsa, ifalye çağırman gerekse telefon edemeyeceğiz. Ambulans çağırman gerekse hastaneyi arayamayacağım" dedi.

RTÜK'e şikâyet

Güner Ümit'in atv'de yayımlanan "Bay Turnike" adlı yarışma programı için Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'na (RTÜK) yüzlerce şikâyet ulaştı. Yurttaşlar şikâyetlerinde, Güner Ümit'in hostesin üzerine çıktığı ve kadın kılıfına girdiği iki sahneyi "ahlaksızlık" olarak yorumladılar.

Cumhuriyet, 28 Ocak 1999

Reklamcılar Derneği

'İzleyici artışı bizim için totem değil'

Reklamcılar Derneği Başkanı Hülki Aktunç, uğruna olmadık aşırılıklar yapıldığı ratingin reklamcılar ve reklamverenlerin "totemi" olmadığını belirtti. Program özelinde konuşmak istemediğini ifade eden Aktunç, "Tartışma konusu programı izledim ancak reklam sayısında bir artış gözlemlenmedi. Reklam sektörü içinde bir gözlemci olarak bunu söyleyebilirim: 'Reklam verenler için rating her şey değil.' Ayrıca, reklamcılar ve reklamverenler olarak ratingin totemimiz olmadığını geçmişte de açıklamıştık" dedi. Reklamverenlerin ve reklamcılarının reklamda özdenetim konusunda yetkili dernekler olduğunu kaydeden Aktunç, Reklam Özdenetim Kurulu'nun şiddet, çocuklara istismarı, tüketicinin yanıltılması ve cinselliğin meta olarak kullanılmasını gibi ana ilkeleri bulunduğunu anımsattı.

Bilginin "güç" olduğu, bilgisiz falmanın en büyük "ayıp" sayıldığı bir "Bilgi Çağı"nda yaşadığımız söyleniyor. Teknolojik ilerlemeler sonucunda, kitle iletişim araçlarımızın etkisiyle, artık bilgi -kişi, zaman ve mekân engellerinin araya girdiği bir "sır" olmaktan çıkmış durumda. Bu yüzden olsa gerek, yaşadığımız çağa "İletişim Çağı" diyenler de var. Ne var ki, içinde bulunduğumuz çağ, bu gazete kupüründe iletilenlere bakılırsa, para kazanmanın ve harcamanın tüm heşeri değerleri gölgede bıraktığı bir çağ olmalı ki, "iletişim" denilen bu müteber nesnenin de pazarı, piyasası olan bir "alışveriş" işinden farkı kalmamış gibi. Ne dilerim? Bu "alışveriş" in ucundakilere "Rast gele!" demeye içimiz elvermiyor. En iyisi, onları "Bilginin sözü bilgisiz için göz olur" diyerek; çağımızdan yaklaşık bin yıl önce yaşamış bir Türk bilgesinin hiç eskimemiş sözlerini görmeye davet edelim:

"Bilgi bil, kişi bol, bedülgil
özün,
Ya yulki atangil, kişide yıra!"
(Kutadgu Bilig, 6611)



Doğukan'a Mektup veya Barış Manço'yla Helâlleşme

Sevgili Doğukan,

Seni gıyâben tanıyordum; babanın vefat ettiği gece, çeşitli televizyon kanallarında üzgün fakat vakur hâlini gördüm. Ertesi gün de, o vakurluğun devam etti. Taddığı ağır acıları içine gömmüş, dâimâ bir yıkılmaz heykel gibi yaşamış babana, bu anlamda da, çok benzedin ve ona lâyük bir evlât olarak göründün.

Taksim'de, Atatürk Kültür Merkezi'nde yapılan mērasime Devlet Bakanı Sayın Aydın Tümen Bey ve Yüksek Kurum Başkanı Sayın Prof. Dr. Reşat Genç Bey ile birlikte kurumlarımızı temsilen katıldık. Ön sırada sizin hizânızda idim. Hayatını paylaşmış, paylaşmaktan öte, her saniyesini hakikaten bölüşmüş annen Lâle Hanımefendi de, derin bir acının içinde, O'na lâyük olmanın getirdiği dayanıklılığa sahip olma düşüncesiyle, ayakta durmaya çalışıyordu. Doğrusu hayran oldum. Sana sarılırsam ağlamaktan korktuğum için, sadece tokalaştım. Annene ve sana baş sağlığı dilerken, gerçekten çok büyük acı çektim. 'Başın sağ olsun' demek ne kadar zor ve anlamını bilmeyen insanlar için, ne yazık ki, ne kadar kolay...

İnsanî ve İslâmî görevlerimizi yapmak için Levent Camii'nin bahçesine geldiğimizde gördük ki, Barış Manço sadece sizin evin babası değil, 1970 sonrası doğanların da babasıdır. Bahçeye sığmayan kalabalık caddelere de sığmadı...

Ben, O'na mersiye yazmak isterdim, şâir olsaydım; O'nun adına bir beste yapmak isterdim, müzisyen olsaydım; resmini yapabilecek ressam değilim; heykelini yapabilecek heykeltıraş değilim. Bu yeteneklerim olmadığına göre, aziz kardeşim, Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Bilim Kurulu Üyesi ve İletişim Kolu Başkanı, kültür elçiliği görevi verdiğimiz ve Türk kültürünün son yıllarda kaybolan, karışan dünyasında dâimâ özlü, anlamlı, şerefli bir ışık olarak yaşayan babana, senin aracılığınla duygularımı söylemek istedim. Sana bir mektup yazıyorum. Bu mektup alışılmış, klâsik bir mektup değil. Beni anla ve acını paylaştığımı hisset. Kardeşine ve annene sabır dağıtacak kadar, dayanıklılığının devam etmesini dilerim.

Aziz Doğukan, sevgili yeğenim, aziz emanetimiz,

Sizler, babanın Türk kültürüne ve tarihine bıraktığı eserler gibi, bir aziz emanetsiniz. Bu açıdan sana, kardeşine ve Lâle Hanım'a da, bıraktığı bestelerinin değerini bilmek zorunda olanlara da, bir kere daha hatırlatıyorum: Barış Manço yüzyılımızın İtrî'si idi; bu doğrunun yayılarak yaşamasına çalışalım.

Allah, babana rahmet etsin. Annenin, kardeşinin ve senin başlarınız sağ olsun. Türk milletinin başı sağ olsun Doğukan'cığım.

17 Şubat 1999

Sadık Tural



Mûsikî Nedir?

Mûsikî, sesler arasında meydana getirilmiş uzlaştırma ve uyumlandırmanın, insanın önce kulağında, sonra bütün benliğinde uyarılara yol açacak bir bütünlüğe kavuşturulması için, özel bir niyet ve gayret isteyen alandır.

Müzik, bir insanın, işitmeye bağlı uyarımların ve algıların, bedeninde ve ruhunda duyarlılıklara yol açabilen, seviyeli zevk ve ulvî duygular uyandıran, özel olarak oluşturulmuş anlamlı ses bütünlük (kompozisyon)leridir.

Mûsikî, plastik sanatlarda olduğu gibi, birtakım beden hareketlerini içine alacak tarzda, insanlığın ilk devirlerinde inanış ve tapınma işlevi taşıdı. Sözün güçlenmesi ve "söylem" in etkisini artırması için, kelimelerin âhengini aşan ezgilik (melodik) bir âhengin, şiirli ifadeye eşlik etmesi, hem gerekli, hem de faydalıdır. İmân veya ibâdetini istediğiniz insanlar, dinlik tefekküre yeterince yatkın değilse, mûsikî adı verilen "oluşturulmuş âhenk"ten faydalanmak kaçınılmaz oluyor. Mûsikî öncelikle ulvî duygular uyandırmak işlevini taşıırken, daha sonraları ferdî, estetik duyarlılıkların ifadesi olmaya dönüşmüştür. Dinlik atmosferin uyandırılmasında vurgulu veya üflemeli sazların, sözsüz veya söz eşliğinde kullanılması ise, ilkel tabiat dinlerinden kitaplı dinlere kadar, hepsinde görülen bir durumdur: Hz. Davud'a inmiş olan *Zebur*'un *Mezâmîr* adlı parçalarının Mizmar adlı üflemeli bir saz eşliğinde söylenmiş olması; havra ve kiliselerdeki enstrüman ve koroların günümüze kadar yaşaması; eski devirlerden kalma olmakla birlikte, mûsikînin özel bir işlevini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Müslüman milletler arasında özellikle Türkler ve Türkler aracılığıyla İslâmiyet'le tanışan topluluklar arasında, dinî mûsikî büyük bir yer tutmuştur.

Mûsikî, ses yoluyla insanın iç dünyasında kapılar açılmasına vesile olmaktır; ruhu inceltmek ve yüceltmektir.

Benim bunları söylememi başıyla Doğukancığım; artık babana dönüyorum; O'nunla helâlleşelim.

Son Otuz Yılın İtrî'si Barış Manço

"Söylediklerini kapıştılar

Anlamını bilmeden...

Ben,

Söylemediklerini dinliyorum!"

Gülşen Varol

Ortaya çıktığında yaptıklarıyla herkesi şaşırtañlar var. Sen onlardan birisin, fakat senin herkesi şaşırtañ yönündeki farklılığın diğerklerinden ayrıdır; başkalarınıninki sadece sapma ve sapıtma olarak adlandırılabilceğı hâlde, sendeki, ruh köküne inme çabasıydı. Helâl olsun!..

Türk müziğinin tıkanığı yerde, Fârâbî, Merâğî, Hafız Post, İtrî, Dede Efendi, Hacı Ârif Bey, Şevkî Bey, Lem'i Atlı, Sâdettin Kaynak, Münir Nureddin (Selçuk) ve en sonuncusu ise Yıldırım Gürses olmak üzere dirilticiler çıkmıştır. Bunlardan her biri alışılmışa, yaygın olana, harc-ı âleme karşı koyup, gerek güfte, gerek beste olarak zevkimizde büyük değışmelere yol açtılar.

Beyoğlu başta olmak üzere, bozuk bir Türkçe ile farklı milletlerin zevklerini taşıyan –şimdilerde olduğu gibi, biraz cinsiyet kokan, bayağılığa prim veren– levanten müzik kapımızı zorladıkça, BİZİM MÛSİKİMİZE TAZE KAN TAŞIYACAK BİR İSİMLE yeniden dirildik. Hacı Ârif Bey, Şevkî Bey, Kaptanzâde Ali Rıza Bey, Hüseyin Saadettin (Arel) ve Dr. M. Suphi Ezgi, Sâdettin Kaynak, Erol Sayan onlardandır; yeniyi eskinin üstüne bina eden bir mantık ve duyarlılık klâsik müziğimizin anahtarıdır.



Yahyâ Kemâl merhumun, **Itrî** şiirinde,

"(...)

*Mûsikîsinde bir taraftan dîn,
Bir taraftan bütün hayât akmış;
Her taraftan, Boğaz, o şehriyân,
Mâvi Tunca'yla gür Fırât akmış.
Nice seslerle, gök ve yerlerimiz,
Hüzünümüz, şevkimiz, zaferlerimiz,
Bize benzer o kâinât akmış.*

(...)

*O ki bir ihtişamlı dünyâya
Ses ve tel kudretiyle hâkimdi;
Adetâ benziyor muammâya;
Ulemâmız da bilmiyor kimdi?"*

Eski Mûsikî şiirinde ise;

*"Çok insan anlayamaz eski mûsikîmizden
Ve ondan anlamayan bir şey anlamaz bizden.*

(...)

*Bu yaz kemeçeyi bir dinledinse Kanlıca'da,
Baharda bir gece tanbûru dinle Çamlıca'da.
Bu sazların duyulur her telinde sâde vatan,*

Sihirli rüzgâr eser dâimâ bu topraktan."

mısraları ile verdiği mesaj, bizim tezimizdir.

Itrî'nin Torunu: Barış Manço'yla Helâlleşme

Şâirin de dediği gibi, Mustafa Itrî, hakkında pek az bilgi sahibi olduğumuz, yüzlerce dinî, bini aşkın din dışı (lâ-dinî) eser bestelemiş bir kimsedir. O'nun eserleri, gerileme devrinde yeni bir silkinme denemesi, yozlaşma karşısında anlamlı bir direniştir. Bizim mûsikî dehâlarımızdan biri olan Mustafa Itrî, hem 100 yılı aşkın bir zaman sonraki Dede Efendi'nin, hem de ikiyüz yılı aşan bir müddet sonra gelen Hacı Ârif Bey'in yolunu açan bir büyük ışıktır. Her üçü de, Türk müziğinin, hem Fars ve Arap, hem de, Batı müziği karşısında ayakta kalmasını hazırladılar.

Evet, 1960 sonrasında, radyoların, 1970 sonrasında ise, televizyonun getirdiği yabancı müzik karşısında, daha önceki atalarımız gibi, sen, yozlaşmaya engel olmaya çalışanlardan biri, hattâ birincisi oldun.

Sosyo-psikolojik değişmelerin önünde, hem saçın, bıyığın, hem pelerinin, giyimlerin, hem kolye, kemer, yüzüklerin ve broşlarıyla farklı idin; bu farklılık, Amerika, Avrupa taklidi farklılaşmalara hiç benzemiyordu; bu yüzdendir ki, sen ayrıcalıklı kaldın...



Sen bestekârdın... Bir çoğunun melodi intihali (aşırma) yaptığı veya yabancı besteye söz yazdığı yıllarda, bir ses, bizim sesimiz yönündeki arayışların meyvesini toplamayı başardın.

Sen bestekârdın; ya bayağıya, ya ideolojik çığırkanlığa, ya melodi aşırıya bağlanacak zevkler karşısında, özgün ve millî bir bestecilik, kalıcı bir ezgi (melodi) anlayışını kompozisyonlaştırdın. Farklı idin, alkışlanacak bir farklılık... Helal olsun!..

Sen bestekârdın, güftelerinin neredeyse tamamını kendinin yazdığı şarkı sözlerine bakıldığında, kültür yozlaşmasına karşı çıkan bilinç seviyenle de farklı olduğun anlaşılır.

Rikkat, incelik, naziklik ve sevecenlik, acıma anlamlarına gelir; parçalanmış bir ailede de olsa, gerçekten babalık yapmış üvey baba ile Rikkat Hanım'ın, senin olumlu farklılığında yeri olduğuna inananlardanım. Şimdilerde gereksiz konuşan çok bu konularda...

Zevksiz, düzensiz, pis, gelir-geçer görüntü ve görünüşlerden kaçarak, hattâ iğrenerek, çok eskiye dayalı neo-klâsik bir tavırla yaşamının örneği oldun; bu yüzden herkesten farklı olmanın yalnızlığını yaşadın. Evet, mûsikîmizin yeni yetişen nesillerinin zevk arayışları, daha doğru bir ifadeyle **sapma** gösterisi karşısında, yeni bir neo-klâsik olarak yaşadın. Sen Hafif Türk Müziği dedikleri dünyamıza, hem bestelelerinle, hem güftelerine *"bu topraktan esen sihirli rüzgârı, bizim sâde vatanı ve sade vatandaşı sazlara"* taşıdın. Helal olsun!..

"Patagonya'ya gidip bir penguenle konuşmak için, insanın, ya aklından zoru olması lâzım, ya da benim gibi birisi. Benim aklımdan zorum olmadığına göre, sadece biraz FARKLI olduğumu düşünüyorum" demişsin 1995 Mart'ında; farklılığı bilinçle yapanlar, milletin hafızasına yerleşirler.

Papatyaların, çiğdemlerin, kekiklerin yurdu, hürriyetin ve yüreği yangınlı insanların sığınağı *Dağlar*'ı, eşkiyalasmadan, eşkiyalığa prim vermeden, bize, biz şehirlilere taşıyan sen oldun. Şehirlerde bunalan ruhumuz, *"Dağlar Dağlar"* ile, hem ezgi, hem güfte aracılığıyla bir kaynak suyu içti... Ruhumuzdaki susuzluk için, sakalığı üstlendin...

Benim, senin şarkılarından yedisine vurgun olduğumu söyleyeyim: *Kol Düğmeleri, Gönül Ferman Dinlemiyor, Dağlar Dağlar, Seher Vakti, Dönence, Halil İbrahim Sofrası, Benden Öte Benden Ziyâde...*

Oğlum ise, 1980'den itibaren, önce sadece dinleyici, sonra kaset toplayıcı oldu... 1977 doğumlular içinde oğlum kadar, evinde, arabasında kaset ve CD olarak seni devamlı dinleyen var mıdır, bilmem. O henüz bekâr. Senin *"Güle Güle Oğlum"* şarkın ile nişanını yapmayı veya nikâhlanmasını düşünürüm, o da öyle ister, annesi de... O'nun sevmediği şarkın var mı, sanmıyorum.

Oğlum gibi nice çocuk, senin erkek sesinde kendine göre bir şey aradı, buldu.

Senin bestelerinin bir de güfte yanı var. Söz yazarlığına (şâirliğin mi demeliyim?), güfte yazarlığına konu gelince, senin güftelerini üç grupta topluyorum:

Vuslatsız veya yarı vuslatlı aşklara ait duyguların anlatıldığı, romantik duyarlılıkların oluşturduğu: *Gel, Gülpembe, Kol Düğmeleri, Dağlar Dağlar, Allahım Güç Ver Bana, Kara Toprak Ver Yârimi, Al Beni, Beyhude Geçti Yıllar, Gül Bebeğim vb.*

Toplumdaki sosyo-kültürel sapma ve sapıtmaları, hızlı değişimin getirdiği zevk ve davranış çarpıklıklarını inceden inceye eleştirdiğin: *Lahburger, Hemşerin Memleket Nire, Halil İbrahim Sofrası, Süleyman, En Büyük Mehmet Bizim Mehmet, Ayı ve Dut Ağacı...* vb.

Bilge (filozof) bir tavırla meydana getirilmiş olan güftelerin: *Ömrümün Sonbaharında, Yol, Nane Limon Kabuğu, Güle Güle Oğlum, Dönence, Olmaya Devlet Cihanda, Sarı Çizmeli Mehmet Ağa, Benden Öte Benden Ziyâde vb.*



Bunların güftelerini dinlerken –mesleği şiir tahlil etmek olan bir insan olarak– kafiye, vezin kusurları bulduğum anlar çok olur, ama aksaklıkları ezgiyle giderilmiş olmasını alkışlayacak kadar, elde ettiğin başarının tadına vardığımı söyleyebilirim.

Evet, bunların her biri, yozlaşan, cinselliğin, basitliğin, bayağılığın koluna girmeye yatkın olan "şarkı sözü yazarlığına inat", bilgece bir tavır, bilgece bir duyarlılıktır... Helâl olsun sana!

Senin yaptığın büyük bir başarı daha var: Senin benzediğini, yeni bir örneği olduğunu söylemeye çalıştığım Mustafa İtrî'nin "*Tufl-yi Mûcize-guyem*", Dede Efendi'nin "*Yine Bir Gûlnihal Aldı Bu Gönümünü*" eserleri ile "*Gamzedeyim Devâ Bulmam*" ve yenilerden "*Bir Bahar Akşamı*" gibi klâsik mûsikîmizi sadece bir çevrenin değil, gençlerin de sevip dinlemesini, söylemesini sağlayan orkestrasyon ve uyarlama denemelerin... Bu cümleden olmak üzere halk müziğinin güfte ve beste anlayışına dayalı *Gesi Bağları, Kâtip Arzuhalim, Şu Karşı Yaylada Göç Katar Katar* ve *Bahçede Hanımeli*'yi yeniden keşfetmemize imkân verdiği çalışmaların da, yozlaşmanın önündeki engellerdendir. Helâl olsun!

Senin "*Yediden Yetmişyediye Programı*"nın etkisini psikologlar ve pedagoglar değerlendirmeli... Şu kadarını söylememe izin verirler herhalde; çocuğa değer aşıl原因, kültürleme hizmeti veren, davranış benimseten kaç program var seninki gibi? Örneği yok örneği... Teksin, başarılısın! Helâl olsun!..

Sen dünyanın dört bir yanına Türk, Türkiye adlarını ve Türk bayrağını götüren insansın.

Sen, Japonya'da, Avrupa'da, Amerika'da, Türk Soylu Cumhuriyetlerde, insanları 100-150 dakika kendisiyle, müziğiyle özdeşleştiren insansın... Helâl olsun!..

Sen "*Rekorlar Kitabına*" girmesi gereken "*Yeni Evliya Çelebi*", sen, bir ülkenin kültürüyle alâkalı seviyeli merakları ve tespitleri olan Marko Polo gibi, gördüklerini paylaşmaktan zevk alan bir kültür elçisisin...

Sen Lâle Hanım'la, Doğukan ve Batikan ile örnek bir aile, sansasyondan uzak bir hayat yaşadın...

Evlendikten sonra âşık oldun mu? Birileri bunu pek merak ediyor... Lâle Hanımefendi'nin cevabı –doğru anlıyorsam eğer– üç aşşığı beş yukarı şöyle... (Tabî benim ifademle.)

"*Sırnaşacak, bulaşacak, bayağılaşacak bir kimse olmadığına göre, böyle bir yüreğin âşık olmasına, öyle bir aşk acısının içinden geçmesine ben razı oluyorum da, size ne oluyor... Aşk yüce bir iştir; bana âşık olduğu gibi, daha sonra da âşık olmuş olabilir; hem bir değil iki defa da olabilir; siz gönüllerin kâhyası mısınız?"* (Eh insanoğlu çiğ süt emmiş, dedikoduyla ve gıybeti sever; gözündeki mertegi görmez, başkasının saman çöpünü konuşur.)

Sen, mûsikî ile hayatını dolduran, mûsikînin imkânları ile kültürel yozlaşmanın önüne çıkan bir mübarek âhenglin teli idin; şimdi tel koptu, o âhenk artık teknolojik imkânlarla emânet... Son eserin Türkiye'de bir rekor kırarak satış bakımından ve sen, yine "*Müsaadenizle*" deyip "*Muradına erenler*"den olduğunu bir kere daha kanıtlayacaksın... Helâl olsun!..

Sıradan avangardlardan farklı olarak, bütün bilgelerin, bütün dehâların sağ iken yeterince kıymetlerinin bilinmediği yaygın bir durum... Ama doğrusu TV kanalları ve derinliğe inince boğulan tipten gazete yazarları dışında, hem dinleyiciden, hem de akademik kültür çevrelerinden ilgi gördün, alkışlandın: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Denizli Pamukkale Üniversiteleri sana fahrî doktora ve profesörlük pâyeleri verdiler... Helâl olsun!..

Bundan dört yıl önce başkanı olduğum Atatürk Yüksek Kurumu **Atatürk Kültür Merkezi**'nin üyelerinin değişimi sırasında, müzik alanından üç kişi teklif etmiştim, biri de sendin. Kurumlarımızdan sorumlu o zamanki Devlet Bakanı Sayın A. Gökdemir memnûniyetini ve sevincini belirtti. Bakanlar Kurulu da tasdik edince, işlem tamamlandı.



Kırk kişilik bilim kurulumuza üye olduğun günün sabahında, Dil Kurumu Kütüphanesi'nde, ilk defa tanıştık... Daha yakından görmek, tanışmak isteyen memurlarımızı da kırmadığın, şakalaştığın anlar dışında, "Kültürümüzün bütünleştiriciliğinin ortaya çıkarılması" üzerinde konuştuk. Başkalarıyla nezâketle ilgilendiğin anlarda, seni seyredip, aslında mahcubiyetini gizlemeyi, alınganlığını ve kırılğanlığını örtmeyi öğrenmiş bir insan gördüğümü söylesem, bana kızarmısın?

Öğleden sonraki oturumlarda, "İletişim Bilim ve Uygulama Kolu" üyeleri ve başkanı seçilirken yaptığın espriler ve başkanlığa oy birliğiyle seçilişin... Toplantı sonrası vedâlaşırken "*Başkanı, ben başkan-dan var mı emriniz?*", "*Estağfurullah*" diye şakalaşıyoruz. .. Sonra sadece telefon konuşmaları ve belge-geçer (faks) haberleşmeleri... Ne çok enerji harcıyor, ne çok çalışıyor, ne çok proje üretiyordun... "*Helâl olsun!*" ifadesi az kalır, bu çalışkanlık için... O çalışma ritmine kalbinin ritmi nasıl dayanıyordu?

Tarih Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile hazırladığımız "*Türk: Dört Bin Yıllık Serüven*" adlı büyük TV program dizisi. Projenin isim babası ve fikir babası sen idin. Tarih Kurumu ve Başkanı Sayın Halaçoğlu ile Barış Manço'nun bilgi ve görgüleriyle yoğrulan, dört bin yıldır 60 ayrı ülkede yaşayan (Çin ve Avustralya ile Amerika kıtaları dâhil) Türk Soylu Halkların yarattığı kültürü, değişimleri, yozlaşmaları ve kendinden vaz geçişleri ele alan bir belgesel olacak idi. Proje taslağı şimdi Tarih Kurumu'nda. Türklüğün yeniden keşfi, nutuklar yerine kültürel bütünleşmeyi sağlayıcı bir dev proje.

Gönül devletinin padişahı, sevgi kağanı, aşk ülkesinin sultanı Barış Bey... Parçalanmış, yozlaşmış bir nesle aynı şarkıyı söyletebilen bilge... Seninle helâlleşmesi gereken çok kimse var...

Lâle Hanım'ın bile giremediği ve hattâ uzun saçlarının tellerinin bile öğrenemediği, iç dünyanın mübârek odalarındaki bilgeliklere ve projelere selâm olsun... Gülsen Varol doğru söylüyor, "*Ben senin söylemediklerini anlamaya çalışıyorum.*"

Şimdi vatanının toprağında. Yaradanına ve senden önceki ervâha kavuştun... Acılar, üzüntüler, koş-turmalar bitti... Ama hasetler, kıskançlıklar henüz bitmedi... Levent Camii bahçesinde imam şöyle dedi diye düşünüyorum:

"*Sizin söylemek, sizin bestelemek istediğinizi, sizin hüznünüzü, sizin neş'enizi başarıyla anlatıp, sizden öne geçen bu insana, hak ettiği yer konusunda da yüreği darlık gösterenler, sizler de helâl olsun der misiniz?*" Bütün cemaat "*Helâl olsun*" diye bağırmadılar mı? Sen de duydun, mesele yok...

Allah sana rahmet eder, inşaallah... Bu dünyada çektiklerin sonrakilerin bedeli olur, inşaallah... Hak-kını helâl et, bizden yana helâl olsun!..

Hâ bir de şu: Ben görmem ama, 2020 yılında şimdikilerden kimler kalır bilmem ama, sen bir neslin neo-klâsîği, bizim İtrîmiz olarak dinleniyor olacaksın, hissediyorum, sanıyorum... Hayır biliyorum...

Allah'ın rahmeti üstüne olsun, aziz kardeşim, değerli üyem Barış Bey...

*Sabret gönül sabret, sakın isyan etme
Bir gün elbet bitecek bu çile, isyan etme
Dört kıtıptan başlayalım istersen gel söze...
Orda öyle bir isim var ki kuldandan öte kuldandan ziyâde
Bir sen var ki benim içimde, benden öte benden ziyâde
Bir sen var ki senin içinde, senden öte senden ziyâde...*



Türkler ve Kağanlıkları*

Prof. Dr. O. K. KARAEV**

Aktaran: Mustafa KALKAN***

Eski dönemlerde, merkezî Asya'da bilinen Türk ülkelerinin tarihlerinde "Tele"(T'ie-le) "Tyukyu"(T'u-chüe) diye isimlendirilen iki büyük birliğin asıl rolü oynadığı görülür. Onların etnik menşeleri tamamen Hun ve Dinlin (Tinlin) uruğları ile bağlantılıdır.

Çin yıllıklarındaki malûmata göre, Tele uruğlarının (boylarının) asrımızın başlangıç dönemlerinde "Gaogyuy" (Büyük Araba) diye adlandırılan isimlendirmeye bugünkü Moğolistan ve Tuva ülkesinde (topraklarında) konar-göçer olarak hareket ettikleri tespit edilmiştir. Bir süre sonra, onların ismi olan "Gaogyuy" deyimini, zamanla yazmalarda yavaş yavaş yok olup gitmiştir. Tele birliğinin tarihinde, Seyanto, Veyho, Paegu, Tunlo, Pugu, Apa, Teleer, Sekme, Talan (Dolange), Kipi, Atye, Hun, Husie (Husa), Fulo, Filikyu, Tubo ve Guligan adlı uruğlar büyük rol oynamıştır. Onlar, Büyük Kingan'dan Tiyanşan (T'ie-shan) ve Şimalî Kıtay'a (Kuzey Çin'e) kadar göç edip durmuşlardır.

Türk (Tyurkyut,Tu-kyu vb.) uruğları hakkında ilk bilgiler, Çin ülkesinin Bey-şi (304-436), Çşou-şu (Chou-shu) (556-581), Bey Tsi-şu (550-577) ve Suyşu (Sui-shu) (589-619) hanedanlıklarının tarihinde görülür. Bu kaynaklarda Türklerin ortaya çıkışları hakkındaki efsanelerin ikisi oldukça ilginçtir. Bu efsanelerden biri, Türk uruğlarının ataları olan Hunların kuzeyindeki So (Suo) ülkesinde halk arasında yaşatılmıştır. Onlar yetmiş' bir kardeş olup, en büyüğü İçcini-Nişidu (İ-ssu-nishih tou) kurttan (börüden) doğmuştur. Günlerden bir gün, bu ülkeyi düşmanlar ele geçirdiklerinde, İçcini-Nişidu sağ kalmayı başarmıştır. Onun karılarının biri yaz perisinin, ikincisi kış perisinin kızıdır. Birinci karısından dört oğlu olup, onlardan biri Ak-kuu'ya (Ak kuğu'ya) dönüştü, ikincisi olan Tsigu Afu ile Gyan deryasının ortasındaki ülkeye, üçüncüsü Çusi (Ch'u-hsi) suyunun boyuna, dördüncüsü Basıçu-Şşin dağı eteklerine giderek hükümlerliklerini tesis edip buralarda yaşamışlardır. Onların en büyüğü olan Nadulu-şad ateşi bulmuştur.

Bundan dolayı, yerli halk onu Tukyue diye adlandırarak kendilerine kağan olarak seçmiştir. Nadulu-şad'ın on kadını vardır; bunların en küçüğünden Aşına (A-shih-na) adında bir bala (oğul) doğmuştur. Nadulu-şad dünyadan göç edince, oğulları arasındaki müsabakada diğerlerinden çok fazla zıpladığı için Ahyansad (A-hsien şad) adlı oğlu kağan olarak seçilmiştir (Biçurin, 1950, s. 221-222).

Zikredilen kısa efsaneyi gerçekten de ilginçliği yönüyle bir ziyafet olarak ifade edersek yanılmayız. N. A. Aristov; So ülkesinde, Altay'ın şimalî eteklerinde Lebed suyunun Bıy deryasına katıldığı yerde yaşayan uruğlarla, İçcini-Nişidu'nun Ak kuğu'ya dönüşüp giden oğlunun, bugünkü Ku-Kişiler (Lebedinlerle) etnik bağlantısının olduğunu ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra, üçüncü ve dördüncü oğlunun mâiyeti, Katun deryasına katılan Çuy havzasında yerleşmeye niyetlenmiştir. N. Aristov, İçcini-Nişidu'nun ikinci oğlu Tsigu'nun beyliğini, Yenisey (Gyan) ile Abakan (Afu) deryalarının ortasına yerleştirdiğini beyan etmektedir (Aristov, s. 278-279). Çin tarihi mütehassısı S. E. Yahontov'a göre, Tsigu sözünün kısaltılmışı "Kırgız" (Ch'i-ku) etnoniminin ilk fonetik varyantlarından biridir (Yohanto, 1970, No: 2). Kısaca yukarıda zikredilenleri toparlarsak, bu efsanenin sonucuna göre, Altaylılar ile Kırgızların bir atadan oldukları görülür. Aslında hâlâ onların içinde Munduz, Döoles, Kuşçu, Törö, Koçkor-munduz, Kara-tumat, Ak-tumat, Börü ve Saruu Siyaktuu adına benzer etnik topluluklar vardır. Bu destandaki Nadulu-şad'ın torunu Bumın, Altay'da Birinci (Göktürk) Türk Kağanlığı'nın kurucusudur. VI-IX. asırlarda Altaylılar ile Kırgızlar, Türk-Uygur Kağanlığı'nın birliği içerisinde yaşamışlardır. Bundan 200 yıl kadar sonra Altay Türkleri, Yenisey Kırgızları'nın devletine boyun eğmişlerdir. Bundan dolayı Altaylılar ile Kırgızların arasında adı birbirine benzer grupların sayısı oldukça artmıştır. Bunlardan Kazak, Hakas ve Karakalpaklarla etnik olarak aynı menşeden olan bir zümre meydana gelmiştir. Onların biraraya gelmesiyle Kırgız ili dâhilinde bulunan ve adı benzer olan etnik gruplar birleşmiştir.

Türk uruğlarının kökeni ile ilgili olarak bilinen efsanede, Türklerin asıl ataları büyük bir sazlığın dışında yaşamıştır. Daha sonra, onları Koşuna uruğunun askerleri kırıp, on yaşındaki çocuğun kollarını ve ayaklarını keserek, bir kenara atıp gitmişlerdir. Ona, dişi bir kurt bakıp büyüterek, düşmanların tehdidinden



kurtarmıştır. Bir süre sonra çiftleştiği sakat genç öldürülünce Turfan'ın şimal tarafındaki dağda bulunan büyük mağaraya gelerek, on çocuk doğurmuştur. Onlar büyüdükten sonra, Turfanlı kadınlarla evlenip, her biri kendi uruğunu oluşturmuştur. Kurdun on balasından (çocuğundan) biri olan Aşına, yeteneği sayesinde lider olarak seçilmiştir; daha sonra onun ismi bu boya verilmiştir. Akabinde, Asyan-şad (A-hsien-şad) diye bilinen boy beyi, Aşına (A-sihih-na) uruğunu bu mağaradan çıkardıktan sonra Juan-juanların hanına vassal olarak bağlanmışlardır (Bıçurın,1950, s. 220-221). Bu boyun (Türklerin), bölgeden çıkışı hakkında Sui-shu'da şu tarihî malûmat vardır: Tutsieyuehin (Türklerin) ataları, Pinliyan'din-Hun (uruğlarının) karışmasından meydana gelmiştir. Onların uruğlarının ismi Aşına'dır. Şimalî Wey İmparatoru Tay u-di, Tsuzuuy tsiyuy-di'yi ortadan kaldırınca, Aşına (uruğunun beyi) beş yüz çadırla kaçarak Juan-juanlara (Cücenlere) sığındı. Onlar nesilden nesile artarak, Tszin-şan (Altay) dağlarının eteklerinde yaşayarak, demir çıkarıp bu madeni işleme sanatıyla tanınmışlardır (*Vostoçnyy...*, 1992, s. 121).

Diğer tarihî kaynakların verdikleri malûmata göre; IV. asrın başlarında Çin'in kuzey-doğusunda yaşayan Syanby (Syen-pi) uruğlarından biri Tabgaçlar (Toba) ile siyasî yönden mücadeleye başlamışlardır. 386 yılında onların uruğ-boy beyi Toba Guy, Şimalî Wey ülkesini yeniden yapılandırmıştır. 431-439 yıllarında Wey imparatoru Tay u-di, Hunların, Şen-si ve Pinliyan'daki Sya, Hesi boylarının bulunduğu Şimal Liyan ülkesini ele geçirmiştir. Bu iki devletin tarihi hakkında bilgi veren Çin kaynakları, Aşına uruğunun gelişim seyrini anlatmaktadır. Tay u-di, 439 yılında Hesin'i ele geçirdiğinde Aşına (uruğu), Hun beylerinden Uhuey ve Ançcou ile birlikte önce Şinşang'a, daha sonra Gaoçang'a (Turfan) (Kao-ch'ong) kaçmıştır. 460 yılında, Juan-juanların baskısı ve gözetimi altında tutulmuşlardır. Altay'ın şimal eteklerine, çaresiz kaldıkları için göç etmişlerdir (*Vostoçnyy...* 1992, s. 122-134). Bunun için de ikinci efsanenin mazmunu Aşına uruğunun ortaya çıkışıyla, Kuzey Çin ve Doğu Türkistan ülkesi ile yakından bağlantılıdır. Bu iki efsanede görülen iki benzer malûmat, Ahyan-şad, Aşına gibi ad-etnonimlerin, efsanede büyük bir yere sahip olduğunu ve gerçeklik payının yüksek bir olasılığa sahip bulunduğu delildir. Bu Türklerin, kurtla olan bağlantılarını inkâr etmek için hiçbir sebep yoktur. Asya halklarının bü-

yük bir kısmı kendi atalarını aynı şekilde bu efsanelere bağlamaktadırlar. Meselâ, Tibetliler maymunun dişisi ile ormanın ruhunun, Moğollar Gök (Boz) kurt ile Karaca'nın bir türünün, Telesler (Tölesler) kurt ile Hun padişahının kızının birleşmesiyle atalarının dünyaya geldiğine inanırlar.

Aşına uruğu, Altay'a göç ettikten sonra eski dönemlerde merkezî Asya'da hâkim olan Juan-juanlar'ın hâkimiyeti altında buldukları için vergi verirdi. Altay dağlarının hayvan yetiştirmeciliği için uygun olan yaylaları ve zengin demir cevherleri, Türklerin siyasî-ekonomik yönden büyümelerine büyük yardımda bulunmuştur.

Aşına soyunun boy beyleri Asyan-şad, Tuu ve Bumın yüzyıla yakın bir süre içinde kendi beyliklerine yakın olan yerli halklara baş eğdirmişlerdir. Aşına'nın uruğ birliklerinin, siyasî yönden yükselişine bağlı olarak "Türk" adı yeni bir ıstılah olarak kullanılmaya başlanmıştır. Aşına soyunun ak süyekleri (toplumun önde gelenleri), beylik vekilleri, zamanla uruğlar birliğinin ve bunlara mensup olan halkın, daha sonra da ülkenin adına dönüşerek kullanılmıştır. Bu "Bekem", "Küç-tüü" mânasındaki "Türk" adı, ilk kez 542 yılında Çinli yazarların neşrettikleri eserlerde görülür.

Aşına'nın Türk uruğlarını biraraya getirmesinden (birinci-ikinci kağanlıktan) sonra merkezî Asya'da, Uygurlar ve Kırgızlar siyasî olarak hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir.

Ulu (Büyük) Türk Kağanlığı'nın kurucusu olan Bumın, ayrıca başka ülkelerle ticarî ve diplomatik ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. 545 yılında Bumın'ın ordasına (karargahına) Juan-juanların düşmanı Batı Wey İmparatoru Tay tsiu'dan elçi gelmiştir. Türklerin elçisi, bir yıl sonra bu imparatorun sarayına ulaşmıştır. Bumın Kağan buna rağmen ihtiyatlı olarak hareket etmiştir. Bumın, Juan-juanların hanı Anahuan'a (A-nakui) açık bir şekilde karşı çıkmak için daha erken olduğu düşüncesiyle, vassal olarak görüldüğünden, eski demirden yapılmış boyunduruğu temsilî olarak boynuna takmıştır. Kuşatılmış olan ve Juan-juanlara vergi vererek Çungarya'da yaşayan Tele uruğlarını, 550 yılında isyana teşvik ederek, Anahuan'ın Moğolistan'daki ordasını (merkezini) yağmalamaya yöneltmiştir. Fakat onlar yolun yarısına geldiklerinde, iyi bir şekilde silâhlarla teçhiz edilen süvari Türk askerleri ansızın saldırıp 50.000 hane Töles'i çaresiz bir şekilde boyun eğmeye mecbur etmişlerdir. Bu zaferden sonra



Bumın, Juan-juanlara karşı yavaş yavaş saldırıya hazırlanmıştır. Anahuan ile çarpışabilmek için onun kızını istemiştir. Buna çok kızan Anahuan, "Sen benim demir eriticimsin (işcimsin), nasıl bana böyle bir tek-lif sunmaya cüret edersin" diye ona cevap vermiştir (Biçurin, 1950, s. 228). Bumın'a da böyle bir cevap gerekmektedir. Daha sonra Anahuan'ın elçilerini öldürüp, Batı Wey İmparatoru Wen-di ile Juan-juanlara karşı ittifak kurup, onun kızı Çilege ile evlenmiştir. Bumın, 552 yılının kışında Juan-juanlara saldırmak için hazırlanıp onları çok ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu mağlûbiyete dayanamayan Anahuan kendini öldürmüştür. Bu zaferden sonra Bumın, "İlin Kağanı" unvanını almıştır. Daha sonra da 552 yılında Türk Kağanlığı'nı kurmuştur.

Aynı yıl, Bumın Kağan ölmüştür. Onun yerine vârisi olan oğlu Kara Isık Kağan han olarak bir yıl kadar hüküm sürmüştür. Bumın'ın yerine tahta geçen oğullarından Mukan Kağan 553-572 yıllarında Juan-juanları nihaî suretle yenmiştir. Onların bir bölümü, Ural'ın batı taraflarına kaçmıştır. Devlet tesis edildikten kısa bir süre sonra, şimalde Kırgızlara, Çiklere, doğuda Tatabıllara, Kidanlara, Oğuz-Tatarlara (Şiveylere) boyun eğdirilmiştir. Mukan Kağan'ın hayallerinde Türk birliğini doğudan batıya, Lyodun bölgesinden Ural'a, kuzeyden güneye, Çin'den Baykal'a, Sayan-Altay dağlarına kadar olan sahadaki oymakları-uruğları siyasî bir teşekkül altında toplamak vardır.

Altay Türkleri'nin batıda yaşayan bölümünün komutası Bumın'ın küçük kardeşi İstemi' (Silzibul, Sindcibu)nin elindedir. O, Cücenleri (Juan-juanları) (batıda Avar adıyla bilinir) kovalayarak 558 yılında, Volga boyuna kadar ulaşmıştır. Fakat şimalde Eftalitlerin (Ye-ta) ülkesinden muhtemel bir saldırı tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bunun için İstemi, saldırıyı çaresiz durdurmak zorunda kalmıştır. Gelişen olaylarla ilgili olarak şöyle bir açıklama yapmıştır: " Ne zaman Eftalitleri yok edersem, Avarların üzerine askerî birlikleri salarım, onlar benim gücümden kurtulamazlar" (Bizantiyskie İstori, 1860, s. 368). Fakat İstemi, Orta Asya'nın doğu bölümünü önceden ele geçirmiştir. Bu kaynaktaki eski bilgiler delil olarak görülmektedir. İstemi, Bumın'ın döneminde "...On uruğun büyük beğlerine başkanlık yapmıştır, on tümen askeri varmış; (Al) Hu memleketini ele geçirmek için gitmiş ve "on uruğu" kendine hizmetkâr olarak ilân etmiştir" (İstoriya Kirgizskoy, 1984, s. 222). "On cebeluu il" (on ok bu-

dun) birliği Jeti-suu'da (Yedisu) yaşamıştır. Tarihî malûmata göre, onlara yakın bölgelerde bulunan is-yankâr beş grup batı bölgesine yerleşmiştir.

560 yılında İstemi Han, Eftalitlere karşı verdiği mücadeleyi hızlandırmıştır. İran şahı Hüsrev, I. Anuşirvan'a kızını verip onunla Eftalitlere karşı bir ittifak yapmıştır. Birbirlerine elçiler gönderip durmuşlardır. Firdevsî'nin verdiği malûmata göre; Türklerin, İran'a gönderdiği elçiler Eftalitlerin (Ak Hunlar) hanı Gatifar'ın emri ile öldürülmüşlerdir. Bu katliamdan bir Türk kurtulmayı başararak, kaçıp İstemi'ye durumu anlatmıştır. O, mevcut gücünü artırarak, Taşkent bölgesini ve Çirçik eyaletini alıp Maymurt'un yanından Zarsiyan çayına gelmiştir. Bu dönemde Han Gatifar, asıl gücünü Buhara bölgesine toplamıştır. Aralarında ki savaş sekiz gün devam etmiş ve Eftalitler yenilmiştir. Bu olay hakkında Arap tarihçisi Taberî bazı bilgiler vermiştir. Bu kaynakta, Şah Hüsrev'in de hızla saldırıya geçip Eftalitlerin çok sayıda şehri ele geçirdiği zikredilir. İran ile Türklerin arasında anlaşma yapılmış, bu anlaşma hükmüne göre Amu Derya'nın kuzeyindeki iller İstemi Han'a vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Fakat, uzun bir süre geçmeden bu iki müttefik devlet arasında düşmanlık başlamıştır. Şah Hüsrev'in, İran üzerinden Bizans'a yapılan ipek ticaretinden dolayı problem çıkardığı anlaşılmıştır. Ayrıca, bu ülkelerin çok eski dönemlerden beri birbirine düşman oldukları bilinmektedir.

Bundan başka, eski "büyük ipek yolundan" Pers tacirleri oldukça fazla gelir elde edebilmek için mücadele etmişlerdir. Sogdlu tüccarlar da bu ticarî zenginliğe aktif olarak yönelenlerdendir. Türk Kağanlığı'nın Orta Asya'daki (Türkistan'da) askerî hareketinin bir sebebi de, bu yol üzerinden geçen ipeğin kontrolünü elinde tutmak ve ondan yararlanmaktır. Bunun için İstemi'nin rehberi Maniah'ın yönetimindeki Sogdlu grubu (misyonu) İran'a varmıştır. Fakat Şah Hüsrev, onların Bizans ile ticaret yapma taleplerine yardımcı olmak şöyle dursun, Sogdluları sorguya çektilerip kervanlarındaki mallara el koyup ipekleri yaktırmıştır. İstemi'nin ricayla göndermiş olduğu ticarî heyetin İran'da gördüğü muamele iyi ilişkileri bitirmiştir. Bunun için 568 yılında İstemi Han, Maniah başkanlığındaki elçilik heyetini Bizans'a göndermiştir. Onlar, Hazar Denizi'nin kuzeyinden, Kafkaslar üzerinden Konstantinopol'a (İstanbul'a) gelmiştir. Bizans imparatoru II. Yustin, Türkleri çok sıcak bir ilgi ile kabul edip daha son-



ra da İran'a karşı oluşturulacak olan ittifakı desteklemiştir. O, alelacele Türk heyetine Zamarh'ın (Zemer-kos) yönetimindeki elçileri de katarak geri göndermiştir. İstemi, 569 yılında Aktaş dağında (Doğu Tyan-Şan'da) Zemarh'ı otağında kabul edip, Bizans ile yapılacak olan ittifakı onaylamıştır. Bundan başka, Tagma-Tarhan'ın başkanlığındaki heyeti İstanbul'a göndermiştir.

Bir süre sonra, İstemi Kağan'ın ordusu İran'a saldırıya geçmiştir. Talas nehrinde (çayında) Şah Hüsrev'in elçileri kabul edilmiştir. Onlara, Zemarh'ın önünde göz dağı verip, İran ile eskiden yapılan anlaşma gereğince Eftalitlere verdiği vergiyi bize vermeyi reddedip baş kaldırarak resmî bir suç işledi, demiştir. Türk ordusu saldırıya geçerek, İran'ın Cürcanîye'deki birkaç şehrini ve limanını ele geçirmiştir. Fakat, Bizans onlara yardımcı olup İran'a saldırıya geçmemiştir. İstemi Kağan, 574 yılında şah ile barış anlaşması imzalayıp, anlaşma hükmüne göre iki ülkenin sınırı olarak Amuderya nehrini belirlemiştir. Bunun dışında, Hüsrev önceden Eftalitlere yıllık olarak verdiği 40.000 altını Türklere ödemeyi kabul etmiştir (*Feofilakt Simokatta İstoriya*, 1957, s. 77-78). İran-Türk savaşının bu şekilde sona ermesi İstanbul'un rahatını pek bozmamıştır. Kısa süre içinde Bizans'tan Türklere altı elçilik heyeti gelip gitmiştir. 578 yılında Valentin'in başkanlığında gelen heyet, Türklerin Bizans'la yaptıkları eski anlaşma gereği (568) İran ile savaşı devam ettirmek istemektedir. Fakat, başkanları Türksanf, elçilik heyetini hiç de nazik bir şekilde kabul buyurmamıştır. Aksine Türk ordusu, 576 yılında Uturgurların birlikleri ile boğazı ele geçirmiştir. Onlar, Kırım'a ve Bizans'ın batı Kafkaslar'daki topraklarına girmiştir. Buna rağmen Türklerin batıya doğru devam eden askerî hareketleri durmuştur. Daha sonra da kağanlıklarının içinde karışıklıklar başlamıştır.

Birinci Türk kağanı Mukan, 572 yılında ölmüştür. Onun yerine geçen vârisi-kardeşi Taspar (Tobo) Kağan'ın (572-581) merkezî beyliği güçlü bir kağanlık hâline gelmiştir. Onun zamanında, Kuzey Çin'deki Tsi ve Çjou ülkeleri 100.000 top ipek vergi vermiştir. Başarılı olan seferinden döndükten sonra, uruğlar arasında taht için mücadele başlamıştır. 581-583 yıllarında kağanlığın ilerleyişi ve toprakların genişlemesi durmuştur. "*Hanun karargâhında (kara süyek) kölelerden de faydalanılmıştır*" (Biçurin, 1950, s. 236). Bilinen hâkimiyet anlayışına rağmen, Mukan Kağan'ın ölü-

münden sonra tahta oğlu değil de kardeşi geçmiştir. Fakat, bu düzen bozularak, Taspar'ın oğlu Amrak kağanlığa seçilmiştir. Bundan dolayı taht için mücadele sonraki dönemlere kalmıştır. Sonunda bu sebeplerden dolayı tahta geçmek için talepte bulunan kardeşler (babadan gelen nesep) sona erince, İstemi Kağan'ın oğlu Tardu Böke (587-603) tahta geçmiştir.

581-588 yılları arasında, eski boylar Çin'in Suy Hanedanı'nın (581-618) yönetimi altında birleştirildi. Böylece Türklere vergi vermekten vazgeçip, onların askerî hareketlerine başarıyla karşı koymuşlardır. İran, 588 yılında Herat önlerinde Batı Türkleri'ni ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 590 yılında Bizans limanlarını tekrar ele geçirerek geri almıştır. Bu iç ve dış sebepler sonucunda Birinci Türk Kağanlığı, Büke Kağan öldükten sonra 603 yılında resmî olarak iki kağanlığa (Batı ve Doğu Kağanlığı'na) bölünmüştür.

Batı Kağanlığı'nın asıl ülkesi Yedi-su, Çuy-Talas nehri ve merkezî Tengri dağları idi. Onların birliğine, Altay, Çungarya, Doğu Türkistan'dan Sir-Derya'ya, kuzeyde İrtiş'ten kuzey Ural-İtil'e (Volga'ya) kadar olan ülkeler dâhil olmuşlardır. Batı Türk Kağanlığı'nın bu sınırlar arası savaşları sürekli olarak değişip durmuştur. Orta Suyab (Tokmok'un yanındaki Ak-Bemişim harabesi) şehri kağanlık halkının aslını, Çungarya ile Talas-Kara dağları arasında yaşayan "On ok budun"u oluşturmuştur.

Batı Türk Kağanlığı müstakilliğini kaybedip, 603 yılında resmîyette kendi toprakları dâhilinde hızlı bir şekilde bölündüğünde, tahta Tardu Böke'nin torunu Tarman Çora Kağan geçmiştir. O, Dulu ve Nişibu boy birliklerinin eskiden beri devam eden taht mücadelelerini durdurabilmek için ülkeyi üç bölgeye bölmüştür. İki küçük kağanın biri ülkenin doğu (otağı Yıldız nehri bölgesinde) tarafını yönetirken, ikincisi batı (otağı Taşkent'in yanında) tarafını yönetimi altına almıştır. Tarman Çora ülkenin merkezî bölgesini alarak, iki küçük kağanı da vassal statüsünde kendisine tâbi kılmıştır.

Fakat kağanlıkta siyasî durum gittikçe kötüleşmeye başlamıştı. Çungarya'da yaşayan Tele uruğları siyasî olarak güç kazanıp kağanlıktan ayrılmışlardır. Onlar, ticaret kervanlarını yağmalayıp, ticarî ilişkilere engel olmuşlardır. Doğu Türkistan, Orta Asya'nın şehirleri ve Çin ile bağlantılar kurmuştur. Ayrıca kağanlığın batı bölümünün küçük kağanı Tardu Böke'nin torunu Çeguy, nikâh gereği Çin'e elçi göndermiştir. Bu



durumdan faydalanabilmek için imparator ağabeyine "Ulu Han" unvanı, ak fermanı ve ak ukus vermek için heyet göndermiştir. Fakat imparator ak süyekleri (yönetici kadroyu) acımasızca öldürmüştür. Onlardan sadece bir elçi kaçıp kurtulmayı başarmış ve Çeguy'a olup biten olayları anlatmıştır. O da askerî birlikleriyle saldırıya hazırlanıp Tarman Çora-Kağan'ı yenerek, Batı Türk Kağanlığı'nın tahtını ele geçirmiştir. Tarman Çora, doğu bölgesini Çinlilere vermeye mecbur kalmıştır, denilebilir. Daha sonra, Doğu Türk Kağanı'nın talebi üzerine öldürülmüştür.

Çeguy Kağan'ın (610-618 yılları arasındaki dönemde) yönetiminde ülkenin siyasî durumu iyileşmeye başlamıştır. Sogd ve Tarim nehirleri arasında yer alan kağanlık şehirleri tekrar Batı Türk Kağanlığı'nın tâbiyeti altına girmiştir. Bir kez daha Turfan tamamen Çin'in yönetimini kabullenmek zorunda kalmıştır.

Çeguy'un küçük kardeşi Ton (Tong) Yabgu Kağan (618-633 yılları) arasında, Batı Türk Kağanlığı'na her yönden (siyasî, askerî, ekonomik vb.) büyük bir yükseleş kat ettirmiştir. O, gerçekten de kendi kağanlığını yükseltebilmek için çeşitli değişiklikler yapmıştır. 618 yılında, mahallî (yerli) beyler ve idarecileri, kağanlığa karşı kışkırtabilmek için onlara çeşitli unvanlar vermiştir. Mahallî hâkimleri müşahade edebilmek için hükümet temsilcileri seçilmiştir. Bu döneme kadar vergileri toplayan bu hâkimler, verginin yarısını alınca kağanın temsilcileri vergiyi artırmaya başlamıştır. Vergi veren mahallî hâkimler görevden alınarak, yerlerine Türk beyleri getirilmiştir. Meselâ, 605 yılında Taşkent eyaletinin hâkiminin yerine idareci olarak Dele adındaki Türk soylu birisi getirilmiştir (Bıçurin, 1950, s. 313). Kağan öz kızını Semerkant'ın güçlü hâkimine gelin olarak vermiştir. Bu suretle, Tong Yabgu Kağan zikredilen tedbirle ülkeyi bir birlik altında toplamıştır. Daha sonra, (619 yılında) Çungarya'da yaşayan Tele uruğlarının tekrar kağanlığa katılmalarını sağlamıştır. Bunun neticesinde ülkenin doğu sınırları Altay'a kadar uzamıştır.

Tong Yabgu Kağan, batıda İran'a karşı başarılı bir saldırı düzenlemiştir. 616-617 yılında Şah'ın kumandanı Simbat Bagratuni, Toharistan'ı işgal ettiğinde kağan, Eftalitlere yardım için gitmiştir. Toharistan, İranlılardan temizlenip, buralara idareci olarak Tong Yabgu'nun oğlu Tardu-şad atanmıştır. Bundan başka batıdaki Türk askerleri, Afganistan'ı ve Hindistan'ın ku-

zey-batı bölümünü kağanlığın topraklarına dâhil etmiştir.

Tong Yabgu Kağan, 615 yılında Bizans İmparatoru İrakliyle İran'a karşı ittifak anlaşması imzalamıştır. Bir yıl sonra Türk ordusu, Hazarlar ile birlikte Derbent'i almıştır. Daha sonra onlar, Bizans ordusu ile birlikte Tiflis'i kuşatmıştır. Fakat burayı ele geçirememişlerdir. 618 yılında Tong Yabgu, Tiflis'i almıştır. Daha sonra kağan, ordusuna (karargâhına) geri gelmiştir; oğlu Buri-şad askerî harekâtı devam ettirerek Agvan'a girmiştir. Türklerin bu kolu, Kafkaslar'da devam eden saldırılarla bölgeyi ele geçirmiş ve bu topraklar kağanlığa dâhil edilmiştir. Bu hareketle ilgili olarak Tong Yabgu şöyle demiştir: "Eğer o memleketin beyleri ve hâkimleri oğlumu muhasara etse bile, ülke halkı baş eğerse sizler onlara orada yaşamak ve bana hizmet etmek için izin veriniz" (Gumilev, s. 199). Agvanların bu talebi kabul edilmiştir. 630 yılında Türk ordusu, Ermenistan'a girmiştir. Fakat onlar, Türk Kağanlığı'nın iç işlerindeki karışıklıktan dolayı Kafkaslar'dan geri dönmüştür.

630 yılının başlarında Çin seyyahı Syuan Tszyan, Tobo Yabgu Kağan'la Suyab şehriden uzak olmayan bir yerde av yaptığı sırada karşılaşmış ve şöyle demiştir: "Kağan gök ipekten çapan (kaftan) giyinmiştir... Zırh ve miğfer giyinmiş, saçları örülmüş iki yüzden fazla tarhan çiftler hâlinde yürüyerek onu korumaktadır. Diğer askerler deriden işlenen zırhları, kürk şapkaları (kalpakları) giymiştir; savaş baltaları, yay ve bayrak (tuğlar) tutuyorlardı Onların atları en iyilerindendi" (İstoriya Kırgızskoy, 1984, s. 227-228).

Ayrıca bu kağanın beyliğinin dışarıda ihtişamı (şanı şevketi) vardır. Fakat o yılın başında topraklarında karışıklıklar çıkmıştır.

Batıda uzun süren savaşta kağanlığın halkı iyice fakir düşmüştür. Kendi gücüne bağlı olarak mücadele verenlere Tong Yabgu sert muamele yapmaya başlamıştır. Onu kollayan Nuşibu ile Dulu uruğunun birliği bundan gücenmiştir. Doğu Türk Kağanlığı, Beşbalıg şehrini ele geçirdikten sonra İrtiş boyundaki Karluklar, daha sonra da merkezî beyliğe karşı Dulu uruğları isyan etmiştir. Bu durumdan faydalanan Tong Yabgu'nun babadan abisi (öz) Külüg Sibi Bahadır, Dulu'ların birlikleri ile 630 yılında kağanı öldürüp tahtı ele geçirmiştir. Fakat, ülkedeki iç karışıklıklar sona ermemiştir. 630-634 yılları arasında Batı Türk Kağanlığı,



Amu Derya'nın kuzey taraflarında ele geçirdiği yerleri kaybetmiştir.

638 yılında Dulu uruğları merkezî beyliğe gönderdiği şadlardan (onlar Aşına boyundan-nesebinden seçilirdi) birini kağanlığa seçmiştir. Kan dökülen çarpışmalardan sonra Hilaş Kağan, Fergana'ya kaçıp 639 yılında öldü. Ondan sonra tahta, Hilaş Kağan'ın oğlu İl-Külüğ-şad İrbis Han, onun babadan akrabası Bahadır İrbis İşbara Yabgu Han, Hilaş Kağan'ın torunu İrbis Şeguy Han geçmiştir. Onların kuzeyinde bulunan uruğlar arasında ve Aşına sülâlelerinde iç çekişmeler hız kazanmıştır. Batı Türk Kağanlığı'nın Çin'e tâbi olmayan son kağanı Buri-şad'ın oğlu Hivar İşbara Yabgu (651-657 yıllarında) han olmuştur. Onlar, kuzeydeki Çin'le ve Batı Türk Kağanlığı ile uzun süre mücadele etmiştir.

Çin'in Tan Sülâlesi, 630 yılında Doğu Türk Kağanlığı'na boyun eğdirdikten sonra batı bölgelerini alma siyâsetine yönelmiştir. 640 yılında, Çin askerleri ve paralı Tele uruğları (Doğu Türk askerleri), Turfan şehrine saldırarak ele geçirmişlerdir. Artık sıra Batı Türk Kağanlığı'na gelmiştir. İmparator Tay tşzun, Doğu Türkistan'daki Batı Türkleri'ni gözetim altında tutarak, hızla saldırıp küçük bölgeleri almak için harekete geçmiştir. Onun asıl birlikleri, Beşbalığı ele geçirerek Çungarya'ya girmiştir. Nivar Kağan, Talas Suyu'nun yukarı bölgesindeki Min-bulak suyunda Çinlilere karşı saldırıya geçmiştir. Bu kağan, Çungarya'nın büyük bir bölümünü işgalcilerden boşaltıp, Beşbalığı'ndaki Çin askerlerine karşı birlikler sevk etmiştir. Bundan dolayı Tan imparatoru, 552 yılında 20.000 Çinli, 50.000 Oğuz askeriyle Batı Türkleri'ne karşı harekete geçmiştir. Bu dönemde Nivar Kağan, batıda tahta babadan kardeşini Toharistan'ın yöneticiliğine getirince (Biçurin, 1950, s. 290-291) gücünü tekrar toplayarak Çin'e karşı harekete geçmiştir. Çinlilerin, 655 yılında İli nehrinin batısına doğru olan hareketi durdurulmuştur. Bunun üzerine imparator Tay tşzun, Batı Türkleri'ne karşı ilâve güç göndermiştir. 656 yılında, Çin'in yine başka bir komutanı olan Su Din'in yaya birlikleri, Uygur Doğu Türk atlıları ile Batı Türkleri'ne karşı aktif saldırı hareketine başlamıştır. Onlar, İli deryası boyunca ilerleyerek Nivar Kağan'ı yenmişlerdir. Ondan sonra Batı Türk Kağanlığı'nın askerleri de iki defa yenilgiye uğrayıp, Çuy suyuna çekilmişlerdir. 657 yılında bu bölgedeki savaşta, Nivar Kağan çok ağır bir şekilde yenilgiye uğrayıp, oğlu ile birlik-

te Çaçka (Taşkent)'ya kaçarak kurtulmayı başarmıştır. Ama, şehir hâkimi onları tutsak alarak, Çinlilere teslim etmiştir. Nivar-İşbara Yabgu Kağan, 659 yılında esir iken ölmüştür.

Çin hükûmeti, Batı Türk Kağanlığı'nı bölgesel hâkimlere paylaştırıp, bu bölgelerin başına kendi taraftarlarını getirmiştir. Fakat, onlar merkezden uzak dağ-bozkırlardaki göçmenleri biraraya getirememişlerdir. Batı Türk Kağanlığı küçük urug birliklerini yönetimi altına almıştır. Böyle olsa da kağanlık ortadan yok olmamıştır. Aşına uruğunun hâkimleri bu tahta geçebilecek için eskiden beri mücadele vermektedirler. Ama, onların elindeki beylik gerçekleşen mücadelelerde yok olup gitmiştir. Batı Türk Kağanlığı'nın yirmi üçüncü kağanı, 704 yılında Kulan şehrinde öldürülmüştür. Yedisu-merkez ve Tyan-şan'daki beyliğin yönetimi, Türgeş uruğunun idarecilerinin mensup olduğu sülâleye geçmiştir.

NOTLAR

- * "Türk Medeniyeti: Tarih, Bugün ve Gelişme Perspektifleri Kongresi" (23-25 Mayıs, Almatı), El Farabi Üniversitesi, Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Fakültesi, Kazakistan, 1998.
- ** Kırgızistan İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü Öğretim Üyesi.
- *** Abılay Han Uluslararası Alem Dilleri Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Türkistan Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi.
- 1 Farklı Çin kaynaklarında 17 kardeş olarak geçmektedir. Dönemle ilgili bilgi için bkz., A. Taşağıl, *Göktürkler*. Ankara 1995, s. 10, 11; S. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara 1997, s. 7-14.

KAYNAKLAR

- N. Y. Biçurin, *Sobranie Svedniy o Narodah, Obıtavşih v Sredney Azii v Drevnie Vremena, C. I, II*. Moskva, Leningrad 1950.
- N. A. Aristov, *Zametki Ob Etničeskom Sostave Tyurkskih Plemen i Narodnostey i Svedenniya Ob İh Çislennosti-Jivaya Starina, Vıp, III-IV*, Sen Petersburg.
- S. E. Yahonto, *Drevnişie Upominaniya Nazvaniya "Kırgız"*. Sov. Emog., No. 2, 1970.
- Vostochny Türkistan v Drevnosti i Rannem Srednevekovye*, Moskva 1992.
- Bizantiyskie İstoriki*, 1860.
- İstoriya Kırgızkoy SSR, C. I*, Furunze 1984.
- Feofilakt Simokatta İstoriya*, Moskva 1957.



Atatürkçü Dış Siyâsetin Örnek Başarısı: Hatay'ın Kurtuluşu

*“Hayatta tam sevinç ve mutluluk,
gelecek kuşakların onuru,
varlığı, mutluluğu için çalışmakta bulunur.”*
ATATÜRK

Nazım DüNDAR SAYILAN
Emekli Müfettiş - Şâir

Bundan 50 yıl önce, 5 Temmuz 1938 günü, gazeteler birinci sayfalarını kaplayan manşetlerle, coşku dolu yazılarla, Türk milletinin yıllardır vicdanında yaşattığı büyük bir özlemin gerçekleştiği müjdesini veriyorlardı:

“Hatay dâvası Atatürk'ün ve milletimizin istediği tarzda halledildi.”

“Hatay zaferi barışın da zaferidir.”

“5 Temmuz 1938, Türk Askeri Hatay'da.”

“Hatay'da kardeşler sarmaş dolaş. Kadınlar gelinlik elbiselerini, erkekler bayramlıklarını giyerek sokaklara döküldüler.”

“Barış yoluyla Hatay zaferi, Yakın Şark'ta barışın da zaferi oldu.”

“Askerlerimizin Hatay topraklarına ayak bastıkları şu sırada, Türkiye'de bütün gözler İstanbul'a, Atatürk'e dönmüştür. Bu bakışlardaki derin ve içten anlamı kelimelere dököbilmek gücü bulunabilir mi?”

Ve Cumhurbaşkanı Atatürk Hatay'dan gelen binlerce bağlilik ve şükran telgrafına şöyle cevap veriyordu: *“Sizin için artan saadet ve refah dilerim.”*

Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk Birlikleri 5 Temmuz 1938 sabahı, Payas ve Hassa üzerinden iki kolla Hatay'a girdiğinde, bölge ve tümüyle Türkiye unutulmaz günlerinden birini yaşamış oldu. Yurtsever Hatay'luların içten gelen coşkularla Türk birliğini bağrılarında basışlarındaki eşsiz sahneler bu tarihten güne ayrı bir anlam kazandırmıştı.

Gözyaşlarıyla, hıçkırıqlarla Mehmetçiği kucakla-

yan, alay sancağını öpen, yolları çiçekten halılar hâline getiren yurtsever Hatay'lılara, Kurmay Albay Şükrü Kanatlı derin bir mutluluk ve heyecan içinde seslenmekteydi: *“Size Atatürk'ün, Türk milletinin ve Anayurdun selâmlarını getiriyorum!..”*

O gün Hatay'da 200 bin insan tümüyle ayakta olmasına karşın bir tek polis olayının çıkmaması gerçekten ilgi çekiciydi...

Diğer taraftan, Fransız basını da, konuyu şu şekilde işlemekte idi: *“Fransa ile Türkiye, Doğu Akdeniz havzasındaki müşterek menfaatlerinin telif edilmemesi yüzünden zararlara uğramakta idiler. Şimdi, bu çözümlerle her noktadan memnuniyet verici sonuç elde edilmiş bulunuyor. Bu çözüm, Doğu Akdeniz'de sulhu kuvvetlendirecektir.”*

3 Temmuz 1938 günü, Ankara'da, Dr. Tevfik Rüştü Aras'la, Fransız Büyükelçisi arasında imzalanmış olan *Hatay Antlaşması*, esas itibarıyla;

- Fransa ile Türkiye arasında on sene müddetle dostluk ve tarafsızlık;

- Türkiye-Fransa ve Suriye arasında üçlü olmak üzere iyi komşuluk;

- Hatay'ın iç asayiş ve güvenliği konularını kapsamıştı.

Bu anlaşmanın akdi üzerine, Fransız-Türk Parlamento Grubu Başkanı Bosutro, Büyükelçimize gönderdiği mektubunda şöyle diyordu: *“İki memleket arasındaki asırdide dostluğun ihyâsını kendine vazife edinmiş olup, riyâset etmekten iftihar duyduğum, Fransa-Türkiye parlamento grubu, Hatay meselesinin hâllinden dolayı bilhassa mesuttur. Karşılıklı bütün meşru menfaatleri hesaba katan bu hâl tarzı Fransız-Türk dostluğunun kati bir delilidir. Parlamento grubu, iki büyük Cumhuriyetimiz arasında bugün mevcut olan samimî münasebetlerden daha ileri gelişmelere ulaşacağını ümit etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki derin dostluk hislerimizin Cumhurreisi Atatürk'e iblağımı, zanûlilerinden ricaya grubumuz beni memur etmiş bulunuyor...”*

Hatay konusu ortaya çıktığında, dış dünyadaki olumsuz düşünce sahipleri, kendi görüşlerinin bulanık yargılarından geri kalmamışlardı. *“Türkiye kuvvetlendi, toprak hırsına kapıldı”* şeklindeki bu söylentiler, kuşkusuz her şeyden önce, Cumhuriyetimizin dış siyâsetinde temel olan Atatürkçü ilkeyi de bilmeyişin, ya da anlayamayışın tabii sonucu olmaktadır.



Bilmiyor ya da anlamıyorlar ki, Atatürk Türkiye'si, yalnız ülkemize değil, tüm dünyaya insanca yaşamanın ve yücelmenin gerçek yollarını gösteren Kemalizmin aydınlığında "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" gibi ileri medeniyet anlayışını da yürekten benimseyen üstün bir düzeye çoktan ulaşmıştır. Barışa duyarlılık, bir insanlık idealidir. Yüksek bir ülküdür. Türkiye'nin ve Atatürk'ün özlediği millî bir özdeyiştir. Ayrıca, milletlerarası bir alanda insancıl bir barışın yüksek özlemidir. Ve her ikisi de birbirine bağlıdır.

Hatay konusu, elbette ki Türkiye için bir toprak kazancı, bir yayılma hırsı değildir. Bu dâva, hakkın korunması, verilmiş sözün yerine getirilmesi ve anlaşmalarla teyit edilmiş durumun gerçekleştirilmesi gibi kesin haklılıklara dayanmaktaydı.

Nitekim, *Ankara İtilâfnamesi* ile Fransa'nın belirlenen görüşü ve *29 Mayıs 1937 Cenevre Anlaşması* bu haklılığın kesin kanıtları hâlinde ortada idi.

Özbeöz Türk yurdu Hatay'ın yurt dışında bırakılmayacağı hususunda yüce önder Atatürk'ün, millî yüreklilikteki görüşü, bu konuda verdiği söz ise, hiç

kuşkusuz, her konuda olduğu gibi gerçekleştirilecekti. Ayrıca, sınırimızın güvencesi bakımından da zorunlu olduğu kadar tabii bir katılma olacaktır.

Kararlı ve aktif bir politika ile yürütülen Hatay Davası, bu açık gerçekleri görmek istemeyenleri kısa sürede dize getirmiş; böylece herhangi bir silâhlı çatışmaya meydan vermeden, bir siyasî başarı hâlinde amacına ulaştırılmıştır.

O tarihe kadar tam bir keşmekeş içinde bulunan bölgede güvenin, huzurun ve yerleşmenin sağlanması, hiç kuşkusuz yalnız Hatay'lı Türk evlâtlarının mutluluğu ile de kalmamış aynı zamanda bölge ve nihayet dünya sulhüne hizmet açısından da küçümsenmeyecek bir sonuç olmuştur.

Bu mutlu kavuşmanın 50nci yıl dönümünü yaşadığımız şu günlerde her sevincimizde, her başarımızda olduğu gibi yüce önder Atatürk'e derin şükranlarımızı tazelerken; iyi yürekli, mert bir komutan olarak ordumuzda orgeneralliğe kadar yükselmiş Sayın Kanatlı'yı rahmetle anıyor, Mehmetçiği saygıyla selâmlıyoruz.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ve

GAZİANTEP ve ZONGULDAK ÜNİVERSİTELERİ İşbirliğiyle...

16 Mart 1999'da

Nevruz Bilgi Şölenleri

Yapılıyor...



Dede Korkut ve Gök Türk Yazıtları: Adlar, İnançlar ve Gelenekler

Doç. Dr. Ebulfez KULU AMANOĞLU

Nahçıvan Devlet Üni.
Türkoloji Bölümü Başkanı

Unesco 1999 yılını uluslararası Dede Korkut yılı ilan etmiştir. Dede Korkut araştırmacıları bu fırsatı iyice değerlendirmeli ve Türk kültürünün emsalsiz eserini daha derinden incelemek için çaba göstermelidirler. Bu bakımdan Dede Korkut'u konu edinen birtakım uluslararası sempozyum ve toplantıların düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu Oğuz kahramanlık eposunun 800 yıl yaşı olduğu kayd olunmasına rağmen bu Oğuznâmenin kökeni, tarihin daha eski çağlarına dayanmaktadır. Bu destan orta yüzyılların Türk kültürünü, devletçiliğini, sosyal-toplumsal durumunu, etik münasebetleri aynı zamanda eski Türk kültürünü, mitolojisini, gelenek ve göreneklerini de iyi bir şekilde yansıtan çok önemli millî kaynaklardan biri niteliğini taşımaktadır. Bu yüzden destandaki antroponimi sistemini tümüyle değil, eski Türklerin kültürü, mitoloji inançları, gelenekleri ile ilgili olan bazı hususları ele almayı, incelemeyi amaçladık.

Dede Korkut Kitabı'nda etnonimlerin kişi adı yerinde kullanılması önemli ve ilgi çekici konulardan biridir. Şunu da belirtelim ki, bu husus destanda bir sistem teşkil etmektedir. Meselâ, Bayındır Han'ın damadı beylerbeyi, bütün İç ve Dış Oğuz'un bağlı bulunduğu Ulaş oğlu Salur Kazan eserin kahramanlarından biridir. Üç boyda faal iştirak eden bu kahraman Salur boyundandır. Bıyığı kanlı lâkabını taşıyan Büğdüz Emen İç Oğuz'dan, Oğuzların Büğdüz boyundandır. Muhammed Peygamber'i görmüş, onun Oğuz'da sahâbesidir. Destanda Büğdüz Emen'in ismi dört kez geçiyor. Düşmanları temsil eden Kıpçak Melik Türklerin Kıpçak boyundandır. Kanglı Koca oğlu Kanturalı Oğuzların Kanglı boyundan çıkmış, onun ismi destanda 14 kez geçmektedir. Uşun Koca oğlu Seğrek'in

adına kitapta ayrıca bir boy vardır. O büyük ihtimalle Usun boyundandır. *Dede Korkut*'un baş kahramanı Oğuz hükümdarı, hanlar hanı lâkabını taşıyan Bayındır Han muhtemelen Oğuzlar'ın Bayındır boyundan çıktığından dolayı bu kişi adını almıştır. Bu örneklerden şu sonuca varabiliriz ki, âbidede birtakım eski etnonimler antroponime geçmiştir. Şunu da belirtelim ki, bu husus çok eski bir Türk geleneğine dayanmaktadır. Böyle ki daha Hun ve Gök Türkler zamanında bu yöntemle ad verme işine sıklıkla baş vurulduğunu çok açık bir şekilde müşahade etmekteyiz. Eski Türklerin ad sisteminde kavim, kabile âmiline büyük önem veriliyordu. Hattâ bir kabileye ait olan, mahsus olan kişi adından başka kabilenin adamları istifade etmek yetkisine bile sahip değildiler. Aynı zamanda bir kişinin adı hem de onun hangi kabileye mensup olduğunu belirtiyordu. Her kabilenin adı çok eski dönemlerde soyadı fonksiyonunu da taşımakta idi. Kabile adı kişi adları sisteminde o kadar büyük öneme sahipti ki, asıl adlar ikinci plâna geçiyordu. Kabile adı ise onun varlığı, canı, özü demek idi.¹

Bu konu ile ilgili olarak kadim Türklerdeki ad verme geleneğini daha iyi şekilde aydınlatmak için yalnız Göy Türklerle ait bazı örnekleri makalemize almakla yetineceğiz. Eski Türklerde Aşına boyu hükümdar ailesinin çıktığı boydur. Çinliler bu taifenin başını Aşına Tukyü adlandırmakta idiler. Bu kelimedeki Aşına unsuru kurt anlamını bildiriyor, a- ön eki ise Çince saygı işareti olarak kullanıyor. Sonralar bu kabileden Aşına Şeni, Aşına Yüyük Şad, Aşına Mişe, Aşına Xallık, Aşına Büçen, Aşına Simo Xan, Aşına Kusalo gibi devlet adamları çıkmıştır.² Bu antroponimlerin birinci tarafı kabilenin adı, totem, ikinci tarafı ise asıl adlardan oluşmaktadır. Kuşu Tutuk, Gök Türklerle karşı savaşan bir beyin ismidir. Araştırmacılar kesin olarak belirlemişler ki, Kuşu boyu Türgiş birliğine dâhil idi ve Beşbalık etrafında oturuyordu.³ Tongra bir kavmin ismi, aynı zamanda Tongra Sem bir kişinin adıdır. Bu tür örnekler *Gök Türk Âbideleri*'nde büyük çoğunluğa sahiptir. Çünkü kişi adlarının verilmesinde kavim, kabile âmilinin belirtilmesi toplumsal siyasî niteliğe sahip idi. Bu gelenekler, yani ad vermede etnos, etnonim âmili bir eski gelenek hâlinde devam ederek *Dede Korkut Oğuznâmeleri*'ne de yansımıştır.

Dede Korkut'ta rast geldiğimiz eski Türk geleneklerinden biri gibi göze çarpan, dikkat çeken konu baba adlarından destanın antroponimi sisteminde geniş,



kapsamlı şekilde istifade edilmesidir. Meselâ, Dözen oğlu Alp Rüstem, Baybüre'nin oğlu Bamsı Beyrek, Kanglı Koca oğlu Kanturalı, Kazan oğlu Uruz Bey, Dirse Han oğlu Buğaç, Ense Koca oğlu Okçu, Ulaş oğlu Kazan Bey, Uşun Koca oğlu Segrek, Kaflet Koca oğlu Şirşemseddin, Baybecan Bey kızı Baniçiçek, Kamğan oğlu Bayındır Han vb. Eserde baba adının bilhassa kişi adı yerinde kullanılmasına da rastlıyoruz. Meselâ, Han kızı, Usun Koca oğlu vb.⁴ Ad sisteminde baba adının asıl kişi adı yerinde kullanılması Türk Dünyasında çok eskilere dayanan bir meseledir. Bu gelenek büyük ihtimalle pederşahlığın (ataerki) meydana çıkışı ile alâkalıdır. Baba adı ortaya çıktığı andan itibaren ad sisteminde geniş şekilde kullanılmış ve bu proses (işlem) şimdi de devam etmektedir. Söz gelişi baba adından ad sisteminde istifade yöntemine *Gök Türk Yazutları*'nda da geniş şekilde rastlıyoruz. Meselâ, Bayna Sangun oğlu Külük Çor, Tinsi oğlu, Varukdadoğlı.

Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibi Göktürk kültürü döneminde de kişinin tanınmasında baba adı büyük önem taşımakta idi. Bununla ilgili olarak eski Türk toplumunda iletişim zamanı alpin kendini tanıtmada baba adına ayrıca dikkat veriliyordu.

Diğer eski dünya halklarında da baba adlarının araştırılması gösteriyor ki eski dönemlerde antroponim modelinde baba adlarından istifade edilmesi kişinin toplum içinde mevkisini altını çizerek göstermek, onun sosyal toplumsal durumunu, geçimini göze çarptırmak düşüncesi ile ilgili olmuştur. Meselâ, Kore'de orta yüzyıllarda bayanların kişi adı, özel adı olmazdı. O babasının adı ile (falankesin kızı), evlendikten sonra eşinin (falankesin eşi) veya oğlunun (falankesin anası) adı ile çağrılırdı.⁵ Şu hususlar Göktürklerde de müşahede edilmektedir. Böyle ki, eski Türklerde çocuğa belirli bir aşamaya değin özel ad verilmez, falankesin çocuğu, falankesin torunu denirdi.

Büyük ihtimalle *Dede Korkut*'taki toplumsal münasebetlerin de dâhil olduğu eski Türk toplumunda baba adlarından istifade kabile düzeninin dağılması dönemine rastlıyor ve hakem tabaka temsilcilerinin farklandırılması amacını taşıyordu.

Dede Korkut'taki baba adlarının antroponimi sistemindeki yerinin eski Türk bağlamında tahlili şunu belirtiyor ki, tarihsel antroponiminin önünde duran vazifelerden biri baba adlarından istifadenin tarihini dakikleştirmekten ibarettir.

Gök Türklerdeki alplik geleneği de aynı şekilde *Dede Korkut*'a yansımaktadır. Bu konu *Dede Korkut*'un gerçekten Orta Asya eski Türk kültür geleneklerini lâyıkıyla devam ettirdiğini açık belirtmektedir. Eserde Orta Asya cengâverliğinin izleri birçok âmillerle, ayrıca iki kişi adı ile ifade edilmiştir. Bunlardan biri İlik Koca oğlu Alp Eren, diğeri ise Doğan oğlu Alp Rüstem'dir. *Dede Korkut*'ta, tıpkı eski alp erenlerde olduğu gibi, alp her şeyden önce adı ile tanınıyordu. Bu yüzden bu ortamda önce alp erin/yiğidin ismi soruluyordu. Meselâ, Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyda alp yiğidin bir vasfına şöyle işaret ediliyor:

*"Alp erin erden adın yaşurmak eyib olur
Adın nedir, yiğit, değil manga, dedi."*

Eski Türklerde alp er, eren, alp yiğit düşman üzerine tek saldırırdı. Bu yüzden daha Gök Türkler dönemi Türk savaş kültüründe alp eren tipi önemli yer tutmakta idi. *Dede Korkut* alplarının eski Türk geleneğinin yadigârı olduğuna işaret eden rahmetli Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu bu konuda şunları yazıyor: "*Bu çaptaki Türk yiğitleri daha Gök Türkler çağında oldukça önemli yer tutmuş, XI. yüzyıllara doğru Horasan illelerinde kendisini bularak Kutadgu Bilig gibi ilk İslâmî eserimizde dikkate değer bir konu olmuştur. Eski Orhun çağı geleneğini olduğu gibi saklayan bu Türk savaşçıları Selçuklular elinde de geniş bir yayılım alanı elde etmişlerdir. Âşık Paşa "Garibnâme"sinde bu Türk yiğitlerinin başlıca dokuz sağlam vafsa sahip olduklarını açıklamaktadır. Dedem Korkut alpları da aşağı yukarı Âşık Paşa ölçüsüne uymuş durumdadır. Şöyle ki bunlardan biri olan Alp Eren'in eserdeki anlatılışı ve künyesi onu tamamiyle Orta Asya şövalyeliğine yaklaştırmaktadır. Taşındığı ad bile onu... Afrasyab'ın bir nevi karşılığı olarak tanıtmaktadır."*

Gök Türk Yazutları'nda Alp Turan (Yenisey 5), Alp Urungu, eski Uygur metinlerinde Alp Burguçan, Alp Kutluğ, Alp Tarxan vb. antroponimlerin kullanılması *Dede Korkut*'taki alp yiğit tipinin geleneksel özelliğe sahip olduğunu, eski kökenlere dayandığını bir daha doğrulamaktadır.

Dede Korkut'u eski Türk kültürüne götüren faktörlerden biri de burada rastladığımız eski mitoloji inançlarının izleri, unsurlarıdır. Belli olduğu üzere, bazı hayvan ve kuşlar (kurt, doğan, geyik, aslan, kaplan, bars, sungur, kartal vb.) Türklerde tarihen geleneksel olarak ongun, totem sayılmış, kutlu, mukaddes hesab



edilmiştir. Bununla ilgili olarak destandan aşağıya aldığımız bir örnek düşüncelerimizi daha iyi şekilde doğrulayabilir:

“Ağ kayaning kaplanıng erkekinde bir köküm var
Ortaç karda sizing keyikleringiz turğurmıya
Ağ sazın aslanında bir köküm var
Kaz alaca yundungu turgurmıya
Ezvey kurt enigi erkekinde bir köküm var
Ağca bekil tümen koyunun gezdirmeye
Ağsungur guşu erkekinde bir köküm var
Ala ördek kara kazung uçurmıya.”⁸

Bu şiir parçasındaki kaplan (eski Türklerde bars) arslan, sungur, eski Türklerde totem olmuş, kutsal sayılmış hayvanlardır. Rastgele değildir ki, eski ve orta devrin Türk antroponimlerinde bu eski Türk inançları ile ilgili olan leksik onomastik birimlere sık sık tesadüf ediyoruz.

Burada destandaki kurt inancı ile ilgili daha bir husus: Kambüre Bey’in oğlu Bamsı Beyrek boyunda Bayındır Han’ın ünlü beylerinden biri olan Baybörü Bey (M. Ergin’de Bay Püre Bey) ve onun adı kanımızca kurt toteminin, inancının destanda izi gibi dikkati çekiyor. Aynı boyda Baybörü Bey yerine aynı anlamda bir kere Kambörü lekseminin kullanılması da eski Türklerde bay ve börü unsurlarının kahramanlığın, büyüklüğün, kutsallığın belirtisi, işareti olması düşüncesini doğrulamaktadır. Öte yandan şaman kelimesinin Türkçe karşılığı olan kam leksemi de bay unsuru

gibi daha eski dönemlerde yerleşmiş ve yukarıda belirttiğimiz gibi kahramanlık, hakemlik, zenginlik anlamı taşımıştır. Bu bakımdan kam unsurunun Hun Türklerine atfedilen kişi adlarının terkinde kullanılması da dikkat çekicidir. Şöyle ki Bizans tarihçisi Priskos’a göre, Atakam ve Eşkam eski Hun devlet adamlarının adları olmuştur.⁹ *Gök Türk Yazıtları*’nda çocuk börü sangun (Y. 12) ve Çin metinlerinde rast geldiğimiz Asina/Aşına (kurt)¹⁰ antroponimleri kurt toteminin Gök Türklerde büyük beğeni gördüğünü ispatlamaktadır. Aynı zamanda Gök Türklerde kurttan türeyiş efsanesinin kaynaklara yansıtılması da rastgele değildir.

NOTLAR

1. Aydın Paşa, *Azerbaycan Antroponomisinin Leksik Problemleri*, Bakü 1997, s. 95.
2. L. N. Gumilyov *Drevnie Tyurki*, (Ruşça) Moskova, 1967, s. 480.
3. S. G. Klyaştorıny, *Drevnetyurkskie Runičeskie Pamyatniki (Eski Türk Runik Âbideleri)*, Moskova 1964, s. 162.
4. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 208.
5. V. A. Nikonov, *İmya i Obşestbo*, Moskova, Nauka Yayınevi, 1974, s. 20.
6. Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 214.
7. Ahmet Caferoğlu, “Dedem Korkut Hikâyelerinin Antroponimi Yapısı”, *TDAY*, 1959, Ankara 1988, 2. baskı, s. 64.
8. *Kitab-i Dede Korkut*, Bakü 1988, s. 119.
9. A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, I., İstanbul 1958, s. 75.
10. L.N. Gumilyov, *Drevnie Tyurki*, Moskova 1967, s. 24.



Hâtıralarım ve Gözlemlerimle Özbekistan

Aysu ŞİMŞEK
AKM

Türk Dünyası Edebiyatçılar Projesi Uzmanı

Özbekistan, 4.447.400 km²'lik bir alana ve 22 milyon nüfusa sahip bir Orta Asya Türk Cumhuriyeti'dir.¹ 20 Haziran 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın başkenti Taşkent ve Cumhurbaşkanı İslâm Kerimov'dur. Orta Asya Cumhuriyetlerinin ortasında yer alan Özbekistan'ın kuzeyinde Kazakistan ve Aral Denizi, güneyinde Afganistan ve Türkmenistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, batısında ise yine Türkmenistan bulunmaktadır. Özbekistan idarî yönden Andican, Buhara, Cizzeh, Nevaiy, Nemengan, Semerkand, Sirderya, Surhanderya, Taşkent, Fergana, Hârezm, Kaşkaderya olmak üzere 12 vilâyete ayrılmıştır. Ayrıca Özbekistan Aral Denizi'nin güneyinde, Özbekistan'ın kuzeybatısında bulunan, 164.9 km² lik bir alan ve 1420 bin kişilik bir nüfusa sahip, Özerk Karakalpakistan Cumhuriyetini de içine almaktadır.² Semerkand, Buhara, Hokand, Nemengan, Ürgenç ve Hive ülkenin önemli şehirlerindedir.

Özbek adı ilk defa Altın Orda Hanı Özbek Han (1312-1340)'ın ahfadından gelen idarecilerin Fergana vadisindeki Türkleri bir araya toplayarak yeni bir devlet kurup, bu devlete "Özbek Devleti", halkına da Özbek adı vermesiyle ortaya çıkmıştır.³ Özbek Türkçesi Türk dilinin güneydoğu grubunda yer alan en önemli koludur. Dünyanın en kaliteli pamuğunun yetiştirildiği Özbekistan'da halkın çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır.

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Güney-Doğu (Özbek-Uygur) Anabilim Dalı'nda tahsil görmüş bir kişi olarak Özbekistan'ı ziyaret etmek en büyük hayâllerimden biriydi. Türk Dünyası Edebiyatçılar Projesi'nde çalışmaya başladığımdan beri Özbekistan'a ilgim daha da arttı. Sayın S. Tural'ın belirttiği gibi, "Edebiyat eserleri, kültür dilinin de üzerine çıkan özel bir iletişim, kural, seçilmiş kelimeler ve imbiklenmiş ifadeler bütünlüğüdür. Kültür bir soyun

coğrafya, din, göçler, savaşlar, devletler ve rejimler üstüne çıkan en büyük ortak paydasıdır. Suyu atılan bir büyük taş nasıl iç içe halkalar yapıyorsa, kültür de birbirinden bağımsız gibi görünen fakat birbirini doğuran dalgalar gibi değer ve davranışlar da, ortak paydanın bünyesindeki iç paydaları oluşturur."⁴ Bütün bu ifadelerin yol göstericiliğinde dört yıl boyunca hayâl ettiğim Özbekistan seyâhati Türk Dünyası Edebiyatçılar Projesi'nin Başkanı Sayın Prof. Dr. Sadık Tural ve proje üyelerinin onayıyla gerçekleşti. Özbekistan'da gördüğüm, işittiğim, yaşadığım herşeyi not edip, bu fırsatı değerlendirmeye çalıştım.

9 Kasım 1998 tarihinde gittiğimiz, güneş ışıklarının yavaş yavaş yükselmeye başladığı Taşkent, çok geniş bir ovaya yerleşmiş büyük bir şehir. Nüfusu 2 milyonu aşan Taşkent, Orta Asya'daki en eski şehirlerden biri. 26 Nisan 1966'da olan deprem sonucunda yerle bir olmasına rağmen, üçbuçuk yıl gibi kısa bir sürede şehir yeniden inşa edilmiş. Günümüzde depremden zarar görmeyen evlerin bulunduğu bölge, **Es-kişehir** adıyla biliniyor. Taşkent'te her milletten insan yaşıyor. Taşkent'in %44.2'sini Özbekler, %34.0'ını Ruslar, %6.3'ünü Tatarlar, %2.1'ini Koreliler, %2.1'ini Yahudiler, %2.9'unu Ukraynalılar, %1.5'ini Kazaklar oluşturuyor.⁵ Bunun yanında, Taşkent'te Ahıskalı Türkler, Uygurlar, Azerîler, Ermeniler ve Türkiye Türkleri de yaşıyor.

Taşkent'e gittiğim ilk günlerde bir Ahıskalı Türk ailesinin evini ziyaret ettik. Ahıskalı Türkler Kafkasya'dan sürgün edildikten sonra uzun yıllar Orta Asya'nın çeşitli yerlerinde yaşamışlar. Ruslar ve Orta Asya'daki herkes, bizim "Ahıska" diye bildiğimiz Türkleri "Türk" diyorlar. Evin içinde sürekli Türkçe konuşmaları onların Türkçeyi unutmamasını sağlamış ama yaşantı olarak Özbeklere benzemişler. İçeri girdiğimizde tüm Özbek evlerinde olduğu gibi oturacağımız kanepenin üzerine **körpeçe** adlı sadece misafirlerin oturabildiği iki katlı uzun minder serdiler. Oturur oturmaz bir taraftan yemek hazırlamaya koyuldular. Orada habersiz gitseniz bile her türlü gelenekli yemeklerini gözler önüne seren mükellef bir sofraya hazırlıyorlar. Meyve, kuruyemiş, reçel çeşitleri, bal, ekme, iki çeşit çay, turşu, şeker vb.'den başka Ahıskalı Türklerin en çok tanınan yemeği olan **hıngal** pişirdiler.⁶ Hıngal mantıya benzeyen ama biraz daha büyükçe bir yemek türü. Ortaya büyük bir tabak dolusu hıngal getirdiler. Özbekistan'da ikram edilen yemeği yememek, yemeğin beğenilmediği düşünülmediği anla-



mına geldiğinden, onların bu törelerine saygı göstermek için hıngalı, Ahıskalı Türklerle Türkiye hakkında bol bol sohbet ederek ve bu güzel yiyeceğin tarifini de alarak yedik. Onlar, Türkiye'den bahsederken öyle mutlu oluyorlardı ki, gözlerindeki pırlıtlı görülmeye değerdi.

Taşkent'te, Özbeklerin günlük ihtiyaçlarını temin edebileceği birçok pazar var. Bu pazarlardan benim çok ilgimi çeken **Çarsu Pazarı**. Sabahın erken saatlerinde kurulan pazarda, gelenekli kıyafetlerini giymiş kadınlar bir Özbek'in ihtiyacı olabilecek herşeyi satıyorlar. Çarşu Pazarı'nda her yerde Özbek millî kıyafetleri olan **doppi**, **çapan**, **sözeneyi** görebilirsiniz. **Doppi**, Özbeklerin başlarına taktıkları millî şapkaları. Özellikle bayan doppileri allı-pullu ve renkli oluyor. **Sözene**, her Özbek kızının çeyizinde bulunması gereken, üç parçadan oluşan, perde olarak kullanılan siyah kumaşın üzerine el işleme ile yapılan büyük bir örtü. **Çapan** ise bizdeki cüppeye benziyor fakat biraz daha kalınca. Taşkent'te **Hipodrom**, **Uygur** ve **Aleksî** adlı üç pazar daha var. Özbekler günlük ihtiyaçlarını bu pazarlardan temin ediyorlar.

15 Kasım 1998 akşamı, Taşkent Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi, Türk Dünyası Edebiyatçıları Projesi'nin Özbekistan sorumlusu Prof. Dr. Begali Kasimov ve eşlerinin davetleri üzerine evlerinde düzenlenen yemeğe katıldık. Begali Bey'in eşi bize değişik salatalar ve Özbek yemeklerinin bulunduğu çok güzel bir Özbek sofrası hazırlamış. Eşi Matlube Hanım salataların ve Özbek yemeklerinin adlarının ne olduğunu ve nasıl yapıldığını anlattı. Masada bulunan salataların Kore salatası olduğunu söyledi. Bütün bu yemeklerin yanında bizdeki kâseye benzeyen Özbek piyâleleri içinde çay ikram etti. Ama onların içtikleri çay bizimkinden daha açık, şekersiz, ve **çaynak** dedikleri porselen bir demlik içinde duruyor. Yemeği, Begali Bey'in eşi, iki oğlu, kızı, damadı ve torunu ile birlikte yedik. Yemek olarak içinde et, patates, soğan, şalgam, nohut, sarmısak bulunan, Özbeklerin **şorva** dedikleri, bizdeki tas kebabına benzeyen yemeği, soğan, havuç, et ve pirinçten yapılan Özbek pilavını ve **samsa** adlı etli talaş böreğini yedik. Begali Bey'e ve ailesine sohbetleri ve zahmetleri için çok teşekkür ediyorum.

Bu güzel ülkenin güzel insanları bizi hiç yalnız bırakmadı. Özellikle Taşkent Üniversitesi Filoloji Fakültesi'ndeki doktora öğrencileri ve benden Özbekis-

tan'da bulunduğum süre içinde içten dostluğunu ve misafirperverliğini hiç esirgemeyen Cihan Dilleri Üniversitesi'nde Türk Dili hocalığı yapan Türkiyeli arkadaşım Fatma Açık ve onun öğrencileri Taşkent'i bana doyasıya gezdirdiler. Onlarla Taşkent'in birçok müzesini ve tarihî yerlerini ziyaret ettik.

Önce Taşkent'te "Nevâyî Namıdaki Edebiyat ve Sanat Müzeyi" adlı Nevâî Müzesi'ne gittik. Müze'de Ali Şir Nevâî'ye ait yeni basılmış kitaplar, el yazmaları ile diğer eserlerinin fotoğrafları, Uluğ Bey'e, Babür Şah'a ve Genceli Nizamî'ye ait heykeller ve eserlerine ait kitaplar, Nevâî'den günümüze kadar olan şâir ve âlimlerin hayatları ve eserleri hakkında bilgiler ve resimler var. Aynı gün "Timurîler Tarihi Devlet Müzeyi" adlı Timur Devlet Müzesi'ni gezdik. Müze, iç ve dış süslemeleriyle, görünüşüyle muhteşem. İçeri girince ilk gözüme çarpan Timur'un doğuşunu ve hükümdarlığını anlatan resimdi. Müzede beni en çok ilgilendiren Uluğ Bey'in, Timur'un torunu olduğunu gösteren soy kütüğü idi. Müzede bunun yanında eski yıllara ait âletler, otantik eşyalar, savaş âletleri vardı. Müze İslâm Kerimov'un dev resimleri ve tabloları ile de süslenmişti. Başka bir gün de "Özbekistan Tarihi Devlet Müzeyi" adlı Özbekistan Tarihi Devlet Müzesi'ne gittik. Burada Özbeklerin ilk devirlerinden başlayarak bugüne kadar olan hayatları, gelenekleri, görenekleri hakkında bilgiler, ilk devirlere ait bulunan eşyalar ve her devre ait resimler var. Ayrıca 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını ilân etmesinden sonra, gelişen Özbekistan Cumhuriyeti'ne ait fotoğraflar ve resimler vardı.

21 Kasım 1998 günü sabah erkenden Semerkand'a gitmek üzere yola çıktık. O gece heyecandan sabaha kadar uyuyamadım. Çünkü yıllardır kitaplarda okuduğum, hocalarımızdan duyduğum tarihî şehir Semerkand'ı ziyaret edecektim. Sir-Derya nehrinin üzerinden ve Kazakistan sınırından geçerek ulaştığımız Semerkand şehrine girince kendimi tarihin içinde hissettim. O anki duygularımı ifade edecek kelimeleri bulmakta güçlük çekiyorum. Şehre girer girmez önce Uluğ Bey'in Rasathanesi'ni gezdik. Rasathane'deki görevli bize Uluğ Bey'in gökyüzünü incelediği yeri gösterdi ve Rasathane'nin dışarda kalan kısmının yıkıldığını, şehrin içinde yıkılan kısmın dev bir maketinin olduğunu, daha sonra şehri gezerken bu maketi göreceğimizi belirtti. Rasathane'yi gezerken gökyüzüne baktığımda Sayın hocamız Prof. Dr. Önder Göçgün'ün "*Allah, Uluğ Bey'i böyle ulu bir vazife ile gö-*



revlendirirken Semerkand'ı özellikle seçmiş olmalı" sözü aklıma geldi. Rasathane'yi gezdikten sonra Timur'un hanımına yaptırdığı Bibi Hanım Medresesi'ni gezdik. Çok yüksek boyutlu çinilerle süslenmiş binalar muhteşem güzellikteydi. Medrese restore ediliyordu. Medreseden hemen sonra Emir Timur'un mezarını ziyaret ettik. Mezarda ortada Emir Timur'un, onun önünde Uluğ Bey'in, yan taraflarında da yakınlarının mezarları bulunuyordu. Bu gezintiden sonra Semerkand'ın pazarına gidip oradaki insanlarla sohbet ettik. Onlarla resim çektirdik. Daha sonra Özbeklerin **Şaşlık** dediği bizdeki şiş kebaptan ve Semerkand'a has pide şeklindeki ekmeklerden yedik. Yemekten sonra biraz ileride Emir Timur'un dev heykelini ziyaret ettik. Gittiğimizde yeni evlenen çiftlerin oraya gelip resim çektiğini ve bunun bir gelenek olduğunu gözlemledik. Semerkand'dan Taşkent'e dönerken ise, Sir-Derya nehrinin üzerindeki köprüde balık satan köylülerle konuştuk ve onlardan balık aldık. Akşam saat 19:00'da Taşkent'e ulaştık.

Orada halkın sinema ve tiyatroya ilgili olduğunu gördük ve o günlerde gösterimde olan bir filme ve tiyatroya gittik. İzlediğimiz film **Panorama** adlı sinemada oynayan Tağay Murad'ın "*Atamdan Kalgen Deleler*" (*Babamdan Kalan Tarlalar*) kitabından uyarlanan 1900'lü yıllardan 1985'li yıllara kadar olan Rus baskılarını anlatan bir film. Seyrederken oldukça etkilendiğim filmin oradaki seyircileri benim etkilediğim kadar etkilememesi beni şaşırttı. Başka bir gün de **Hamza** adlı tiyatroya oynayan "*Çımuldak*" (*Gerdek Gecesi*) adlı Özbeklerin düğün günü ve düğün gecesiyle ilgili geleneklerini ve göreneklerini mizahî bir şekilde anlatan bir oyuna gittik. Oyunu seyrederken hem eğlendim, hem de Özbek âdetlerinin bir kısmını öğrendim.

Özbeklerde düğün çok önemli olduğu için gösterişli ve masraflı düğünler yapıyorlar. Taşkent'te bir düğüne de gittik. Orada düğünden bir gün önce çiftin sadece arkadaşlarının katıldığı **zags** adlı bir eğlence, ikinci gün düğün yapılıyor. Gittiğimiz düğünde ev sahipleri bizi çok iyi karşıladılar. Düğün, Özbeklerin **üy** dedikleri tek katlı, bahçeli bir evdeydi. Ev sahipleri çeşitli Özbek yemekleri ve tatlılarının bulunduğu çok güzel sofralar hazırlamışlar. Sofrada **çek çek** adlı, yumurta ve hamurun pişirildikten sonra bal ile karıştırılmasından yapılan bir tür çerez, **medaviy** adlı bizdeki kremalı keke benzeyen tatlı, **gurt** adlı ceviz büyüklüğünde, çökelek tadında bir yiyecek, **nare**,

samsa, dolma ve **Özbek pilavı** geldi. Nare bizdeki erişteye benzeyen fakat etli bir yemektir. Orada bu yemeğin at etinden yapıldığını öğrendik. Dolma, bizimkinden biraz farklıydı. Dışı yumurta ve hamurdan yapılan bir karışımla sarılmıştı. İçeri girince hemen yemek masasına oturtulduk. Düğün başlarken, gelin ve damat içeri **zurney** adlı çalgıları eşliğinde girdiler. Daha sonra hem yemeklerini yediler, hem de çeşitli Özbek oyunlarını sergilediler. Düğündeki gelin Özbek milli kıyafetini giymişti. Bu kıyafet pembe renkli, üç eteğe benzeyen bir elbiseydi.

Taşkent'te kaldığım süre içinde birçok üniversiteyi de ziyaret ettik. Önce Taşkent Devlet Üniversitesi'ne gittik. Orada Filoloji Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kazakbayev, Tılsunalık Fakültesi hocalarından Prof. Dr. Yarmat Taciyev ve Prof. Dr. Aziz Corayev, Taşkent Devlet Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Leziz Kayımov, Prof. Dr. Begali Kasımov, Abdurazık Taciyev; Şarkiyat Enstitüsü hocalarından Cabbari Şankul, Prof. Dr. Töre Mirzayev, İbrahim Hakkul ve Taşkent Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi hocalarından Doç. Dr. Adhambek Kemaloviç Alimbekov ile tanıştım. Hepsine ilgilerinden dolayı teşekkür etmeyi borç bilirim.

Sonuç olarak diyebilirim ki; gözlemlerim, incelemelerim ve hissettiklerimle Orta Asya başka bir dünya. Atatürk Kültür Merkezi'nde gerek Türkmen, gerek Azerî, gerek Özbek, gerek Kırgız, gerekse Kazak birçok Türk soylu kardeşlerimizle ve bilim adamlarımızla bir projede çalışma mutluluğuna eriştiğimden dolayı kendimi şanslı görüyorum. Bana bu fırsatı sağlayan proje başkanımız Sayın Prof. Dr. Sadık Tural ve proje üyelerine şükranlarımı sunarım.

NOTLAR

1. Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 268.
2. *Özbekistan Respublikası Ansiklopedisi*, Kamuslar Baş Tahririyati, Taşkent 1997, s. 604.
3. Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 269.
4. Sadık Tural, "Türk Dünyasında Bütünleşmenin Artırılmasında Bir Araç Edebiyat Projesi", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı*, 1, Mayıs-Haziran 1997, Yıl 3, Sayı 15, s. 474.
5. *Özbekistan Respublikası Ansiklopedisi*, Kamuslar Baş Tahririyati, Taşkent 1997, s. 614.
6. Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı Serap Ünal'dan edinilen bilgiye göre, Kars-Ardahan yöresinde de mantıya **hingal** denir. Bu mantı yuvarlak kesilip içine küçük kıyma parçası konduktan sonra kese gibi büzülüp haşlanır.



“Bozkır Kavimlerinin Doğu’dan Batı’ya Göçleri”

K. Czegledy, **Bozkır Kavimlerinin
Doğu’dan Batı’ya Göçleri**,

Çev. Erdal Çoban, Özne Yayınları, İstanbul 1998,
139 sayfa.

Doç. Dr. Saadetin GÖMEÇ

AÜ DTCF Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Orta Asya Türk tarihinin halledilemeyen en önemli meselelerinden birisi, bilindiği gibi Avarların Türk olup olmadığı konusudur. Bu güne kadar bu hususta pek çok kişi görüş bildirmiş olmasına rağmen, ortak bir sonuca varılamamıştır. Araştırmacıların bir kısmı (V. Barthold, R. Grousset, A. N. Kurat, H. Howorth, B. Ögel) Avarların Juan-juanlarla aynı kavim olduğunu söylerken, bir kısmı da (W. Samolin, L. Rasonyi, M. Grignaschi, W. Haussig, F. Laszlo) Ak-Hunlarla ve Türklerle irtibatlı olduklarını ileri sürerler. Bizim de Kök Türkçe yazılı belgeler üzerine yapmış olduğumuz çalışmalara göre; bunların Ak-Hunlarla ilgisi olabileceği neticesi çıkmaktadır (Bakınız, S. Gömeç, “Kök Türkçe Kaynaklarda Geçen Boy ve Kavim Adları Üzerine”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 72, İstanbul 1992). K. Czegledy’nin “*Bozkır Kavimlerinin Doğu’dan Batı’ya Göçleri*” adıyla, Erdal Çoban tarafından Türkçeye aktarılan bu eserinin esas konusu da bu problemi ihtiva etmektedir. Czegledy’nin bu eserini ilk defa H. Z. Koşay, 1971’de *Bellekten*’in 35. cildinde tanıtmıştı.

Malûm olduğu üzere, Orta Asya Türk tarihinin çok değerli araştırmacıları arasında yer alan K. Czegledy bir Macar olup, esas mesleği rahipliktir. Tıpkı Kök Oğuz Türklerinin ölümsüz âlimi Mihail Çakır gibi bir din adamı olan K. Czegledy, bir kaç modern Batı dili yanısıra, pek çok kaynak diliyle beraber, ölü dilleri de biliyordu. Bize göre onu Türkoloji sahasında araştırmaya sevkeden sebep bugünkü Macarların da, bazı kişiler inkâr etse de, etnik oluşumunda önemli bir

Türk unsuru ve tesirinin oluşudur. K. Czegledy diğer Macar asıllı âlimler gibi, kendi köklerini araştırırken ister istemez Türk tarihine girmiş ve bu sahada önemli eserler vücuda getirmiştir.

Eser sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Çevirinin Önsöz’ünü Prof. Dr. Şerif Baştav yazmıştır. Giriş bölümünde Hun akınlarının Avrupa tarihinde bırakmış olduğu izler üzerinde durulmaktadır. Öyle ki M.S. 370-470 yılları arasında Avrupa’nın etnik ve kültürel tarihine tesir eden Hunların hâtırası, onlar tarih sahnesinden çekilip gittikten sonra bile devam etmiş, Hunların ardından Avrupa’yı zapteden Avarlar, hattâ Macarlar da bu ad ile anılır olmuşlardır. Yazar, işte bu Giriş kısmında Hun-Macar irtibatının yanısıra Uar-Hunların Avar bağlantısı üzerinde durmaktadır.

Uar-Hunların, Hun adıyla, Çin kaynaklarının Hiung-nularının Hun ismi herhalde aynıdır. Orta Asya ve Türkistan tarihinde 5. ve 6. yüzyıllarda önemli rol oynamış olan Eftalitlerin Uar-Hun boylarıyla birlikte, yine bu yüzyıllarda yaşamış olan Juan-juanların bir Uar-Hun boyunun olduğunun vurgulandığı Giriş kısmında, bizce yazar, çözümsüzlükler içerisinde kalmıştır. Yani Uar-Hunları Eftalitlerin içerisine mi, yoksa Juan-juanların içerisine mi dâhil edeceğini bilememektedir.

Bu kısımda ayrıca Ogurlara da değinilmektedir. Yazarın Ogurlar hususundaki tespitleri, bize göre doğrudur. O, Ogurları Tölöslerin bir grubu olarak göstermektedir. Bizim bu konuda yapmış olduğumuz araştırmalar, Tölöslerin teşkilatsız Türk grupları olduğu sonucuna götürmektedir (Bakınız, S. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara 1997, s. 9). Bu bakımdan Bulgarlar ve Hazarlar da Ogur boylarının, yani Tölöslerin içerisinde ve onlar 7.-8. yüzyıllarda Kök Türk Kağanlığı’nın batı ucunu teşkil ediyorlardı.

Birinci bölümde, Asya Hunlarının batıya göçlerinden önceki durum eski Fars kaynaklarına bağlı olarak açıklanıyor ki, burada daha çok efsanevi unsurlar üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Taşkent’in kuzey-batı istikameti, Sır-derya ve Kara-tag bölgesi, yani Kangkü veya Kök Türkçe yazıtların Kengü-Tarban’ı hususunda izahlar veriliyor. Kengü-Tarban yahut da Kengeres’e tarihte bilindiği üzere İskit-Saka, Yüeci, Hun, Sogd, Fars, Yunan, Tohar vs. gibi pek çok boy ve kavim yerleşmiştir. Fakat yazar burada özellikle Asların İranlı boy



birliğinin müttefiki durumundaki Alanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. O, Kangkü halkının temelde Asilerden oluştuğunu, Asilerin de Tohar (Yüeci) ve Sakaruklardan (Saka) meydana geldiğini söylüyor. Czegledy, bu şekilde bir tespit yaptıktan sonra, maalesef yeniden bir hataya düşerek, İran'lı Aslarla, *Kök Türk Yazıtları*'nın Azlarının aynı olduğunu ileri sürüyor. Halbuki *Kök Türk Kitâbeleri*'nin yazıldığı çağlarda adı geçen Azlar, Sayan Dağları civarına yani Kırgız bölgesine yakındır ve adları hep bu bölgeyle birlikte alınır. Bu sebepten Sayan bölgesi ile Sır-derya'nın arasındaki mesafenin büyüklüğü göz önünde bulundurulunca zaten iki kavmin aynı olmadığı ortaya çıkar. Azların bu çağlarda siyasî bir güç olarak yaşamadıkları da ortadadır. Onlar muhtemelen hep Kırgızların vassalı kaldılar. Yine bizim bu hususta yapmış olduğumuz çalışmalar Alanlar (As) ile Azların bir olmadığını ortaya koymaktadır (Bakınız, S. Gömeç, "Kök Türkçe Kaynaklarda Geçen Boy ve Kavim Adları: Azlar", *Belleten*, 58/221, Ankara 1994).

Kitabın üçüncü bölümünde, yine Kangkü'nün siyasî durumundan bahsediliyor. Burada ayrıca Vusunların bölgedeki hâkimiyeti hakkında notlar bulunmaktadır.

Dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerde Avar problemi açıklanmaya çalışılmıştır. Kitapta Kuşanlarla Yüecilerin bir olduğu belirtildikten sonra, Eftalit boyları anlatılıyor. Malûm olduğu üzere, Ak-Hunlar, Eftalitler birdir. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi, Ak-Hunların Uar-Hun boylarının yanısıra, Karmir veya Kermichion denilen Kızıl-Hun adlı bir boyu daha vardır ki, *Kök Türk Kitâbeleri*'nde geçen Ezgillerin de (İz-gil) bunlarla irtibatına dikkat çekilmektedir. Bunlardan başka yazar, Eftalitlerin Kadiş Hun, Zavul (Hint kaynakları Zavulistan Eftalitlerine Huna derler) gibi boylarını da anlatmaktadır.

Daha sonra 20. yüzyılın başlarında bulunan kaynaklar ve yapılan araştırmalara dayanarak Çince Hua'nın "Var" olduğunu ve Doğu Toharistan'daki Eftalit başkentine de, Arap kaynaklarına göre, Varvaliz dendiğini söylemektedir. Bu durumun izah edilmesiyle birlikte Czegledy yeni bir hipotez ortaya atmıştır. Buna göre, Eftalitlerin orijinal adı ne Hun, ne de Var'dır. Onların ismi Kumanların Güney Rusya ve

Macaristan'da rol oynadıkları zaman Doğu Avrupa'da tanınan Kun'dur. Bundan yola çıkarak, onların adının Varkuni, yani Orkunlu anlamına gelebileceği vurgulanıyor.

Yedinci bölümde, Kıpçak bozkırlarındaki durum ele alınıyor ve burada özellikle Ogur boylarının hareketlerinden bahsediliyor. Kitabın son sekizinci kısmında On-Ok yabgularından, Bizans imparatoruna gönderilmiş olan bir mektup tahlil edilmiştir. Bu mektupta geçen Avarlarla alâkalı cümleler ve Çin kaynaklarından da faydalanılarak ortaya çıkan Uar-Hun adına hem Eftalitlerde, hem de Juan-juanlarda rastlanıldığını ve bu yüzden Avrupa Avarlarının hem Juan-juan, hem de Ak-Hun menşeli olabileceğini söylüyor.

Bununla birlikte, yaşanan coğrafyayı göz önünde bulundurduğumuz zaman, Ak-Hunların Avrupa'ya ulaşmaları daha mantıklı görünmektedir. 552'de kesin darbeyi yemeden önce Juan-juanlar Altay Dağları bölgesi ve merkezî Asya'da hüküm sürmüşlerdir. Aşina ailesi ile yaptıkları savaşı kaybettikten sonra, Çin kaynaklarının da bildirdiğine göre, pek çok Juan-juan grubu Çin'e, Batı Weilere sığınmıştı. Hattâ 552'deki mağlûbiyetten sonra canına kıyan Anaguey'in oğlu da Çin'e kaçmıştı. Onların Çin'e veya daha kuzeydeki kabilelere sığınmaları daha akla uygundur. Ayrıca, *Kök Türk Yazıtları*'nda 552'de Bumın Kağan öldüğünde cenaze merasimine temsilci gönderen kavimler arasında Aparların (Avar) adı geçer. 552'de darmadağın edilen ve Bumın'ın en büyük düşmanı olarak görüldüğü bir kavimden temsilcinin gelmiş olması pek mantıklı değildir.

Halbuki Ak-Hunların yaşadığı coğrafyaya bu günkü Türkistan diyebiliriz ve Kök Türk Kağanlığı kurulduğu sırada, İpek Yolu'nun hâkimi ve en önemli güçlerinden birisi Ak-Hunlardır. Başlangıçta Kök Türk Aşina sülâlesiyle herhangi bir problemi olmayan Ak-Hunların, Bumın'ın cenazesine elçi göndermeleri ise çok normaldir. Onların hâkimiyeti 556'dan sonra dağılınca elbetteki doğuya değil, batıya kaçmaları çok daha kolaydı.

K. Czegledy'nin Türkiye Türkçesi'ne kazandırılan bu eseri, Türk tarihinin en önemli meselelerinden birini izaha çalışması bakımından çok değerlidir.



Türklüğü İnkâr Mümkün mü?

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı, Orta Asya
Türklüğün Büyük İslâm Kültür ve
Medeniyetindeki Yeri, 2. Baskı, Konya 1996,
160 sayfa.

Elmas KILIÇ

Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı

İtalyan yazar Umberto Eco, konusu geç orta çağlarda bir manastırda geçen ünlü tarihî romanı *Gülün Adı*'nda, Rahip William ile manastır baş camcısı Nicola arasındaki bir diyalogda, William'a şunları söyler:

"... Ama iki türlü büyü vardır. Biri şeytanın işidir ve caiz olmayan hünerlerle insanoğlunu yıkmayı amaçlar. Bir büyü daha vardır ki, kutsaldır; orada Tanrı'nın bilimi insan bilimi aracılığıyla kendini gösterir; doğayı değiştirmeye yarar; bir amacı da insan ömrünü uzatmaktır. Bilginlerin kendilerini gittikçe daha çok adamaları gereken kutsal büyüdür bu. Yalnızca yeni şeyler bulmak için değil, kutsal bilginin İbranlılara, Yunanlılara ve eski çağların öteki insanlarına, hattâ bugün bile imansızlara âyan ettiği doğanın birçok gizini yeniden ortaya çıkarmak için, (imansızların kitaplarında ışık bilim ve görme bilimine ilişkin öyle olağanüstü şeyler var ki, anlatamam sana!) Hristiyan bilimi, bütün bu bilgileri, haksız olarak sahip olanların elinden alır gibi (tamquam ab iniustus possessoribus), onlara yeniden sahip çıkmalıdır" (s. 109).

Bu kısa konuşmada, Hristiyan Rahip William'ın "imansızlar"(!) sözüyle kastettiği, insanlık tarihinde "Orta Çağ" adı verilmiş bir çağda, birtakım ciddî kültürel sebeplerle bilimlik bilgi formasyonunu taşıma hakkını kaybederek, yaklaşık bin yıl sürecek uzun ve hastalıklı bir uykuya dalan Hristiyan Batı Dünyasının içinde bulunduğu "karanlık" hâlin aksine; farklı bir coğrafyada, bilgi meşalesinin aydınlığında parlak bir devir idrak eden İslâm Medeniyeti dairesi içindeki

Müslüman bilim adamları olsa gerektir. Zira, büyük çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği -Fârâbî, Hârezmî, İbn-i Sînâ, Beyrûnî, Abdülhamîd ibn Türk, Cevherî et-Türkî, Ferganî, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hâcib, Uluğ Bey, Ali Kuşci, Ali Şir Nevayî gibi- bu adamların kitaplarında, sadece ışık ve görme bilimine değil, matematik, cebir, geometri, astronomi, fizik, kimya, tıp, coğrafya, mimarî, felsefe, müzik, gramer, edebiyat alanlarına da ilişkin, Hristiyan Batı'yı imrendirecek "olağanüstü" şeyler bulunmaktadır. Üstelik mensup oldukları dinin insanlığın yüksek kültür değerlerini yaşatmaya engel olmadığı bu adamlar öyle fevkalâde adamlardır ki, Hristiyan Batı kültürü için hakikaten utanç verici böyle bir çağda, bilim, tefekkür, sanat gibi kültürün entelektüel alanlarında hem daha önceki medeniyetlerce ortaya konmuş katkıların unutulup kaybolmamasını sağlamışlar, hem de orijinal buluşlarıyla insanlık kültürünün devam edip ilerlemesi açısından son derece önemli bir hizmette bulunmuşlardır.

Nihâyet, Hristiyan Rahip William'ın arzusu gerçekleşmiş; kültürlerin karşılaşması ve etkileşmesi olgusuna uyacak biçimde, Hristiyan Batı, söz konusu "imansızlar"ın biriktirip zenginleştirdiği mevcut taze bilgiyi 12. yy.'da Arapça'dan Latinceye yapılan yoğun, programlı çeviri faaliyetleri yoluyla zihnine aktarmayı başarmıştır. Böylece, bin yıllık uykusundan uyanarak bilgi meşalesini ele geçiren Batı Dünyası, 16. yy. Rönesansı ve 18. yy Aydınlanma Çağı'nı bu temel üzerine oturarak, günümüz modern biliminin kurucusu olabilmıştır. Dolayısıyla, Orta Çağ İslâm Dünyası, modern bilimin kurulmasında, temel oluşturucu, öncü faktörlerden biri olarak da düşünölmek durumundadır.

Günümüzde, "Orta Çağ"ı bütün bir insanlık tarihi açısından "karanlık" sayıp, hiç yaşanmamış farzederek, tarih çizgisindeki yerini bin yıllık bir sıçramayla boş bırakmaya yeltenen bilinçli ya da bilinçsiz ama neticede taraflı, haksız ve bilimsel olmayan tutumlarla karşılaşölmektedir. Ne var ki, kültür tarihçileri tarafından aynı çağda Hristiyan Batı Dünyası dışında kalan coğrafyada -Doğu'da, Asya'da, Ön Asya'da- yaşayan medeniyetler üzerinde yapılan belgelere dayalı araştörmalar, Orta Çağ İslâm Dünyasının insanlık kültür tarihi içerisindeki inkâr edilemez yerine ortaya koymuş bulunmaktadır. Aynı araştörmalar, Orta Çağ İslâm Dünyasının böyle önemli bir role sahip olmasında, bu medeniyet dairesine girmeden evvel de yüksek bir kültürün sahibi ve taşıyıcısı oldukları bilinen ve bu dünyayı Doğu'dan, ana vatanları Orta Asya'dan, tem-



sil eden Türk milletinin etki ve katkılarının büyüklüğünü de gözler önüne sermektedir.

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı tarafından kaleme alınmış olan "*Orta Asya Türklüğünün Büyük İslâm Kültür ve Medeniyetindeki Yeri*" adlı eser, gerek İslâm Dünyasına, gerekse İslâm Dünyası aracılığıyla insanlık kültürüne Orta Asya'dan yapılan bu yüksek hizmet ve katkıların genel bir değerlendirmesini bulabileceğimiz eserlerden biri olma niteliğini taşıyor. Dolayısıyla eser, milletlerin ancak katkı paylarının büyüklüğü oranında "seçkin" sıfatını ve "yüksek" yerini alabileceği insanlık kültüründeki bayrak yarışında, Türk milletinin payının miktarının tarihî gerçekler ışığında görülebilmesi açısından özel bir önem arz etmektedir.

Tarih boyunca birçok sosyal ve siyasal gelişmeler sahne olmuş, dünya Türklüğünün mukaddes ana yurdu olan Orta Asya'dan İslâm Dünyasına yükseltilecek parlak ışığı görmek isteyenler için bir el kitabı şeklinde hazırlanan eser, Önsöz, Giriş, 9 bölüm, Sonuç ve Bibliyografya kısımlarından oluşmaktadır. Yazar, Önsöz'de, kitabın ana amacının, öncelikle, yaklaşık bir asırdan beri Çarlık Rusya'sı ve Komünizm'in şahsiyetleri yok eden ve manevî çöküntüye sebep olan taassup çıkmazı içinde kalmış Orta Asya topraklarının evlâtları ile habersiz bırakıldıkları dinî, millî geçmişleri arasında sağlam bir köprü kurmak olduğunu belirtir. Yazara göre, ancak böyle bir tarihî köprü sayesinde Türk evlâtları ortak millî ve dinî kimliklerine kavuşacak; birbirleriyle kaynaşıp bütünleşerek güçlü ve bölünmez bir Türk Dünyası Birliği tesis etme imkânı bulabileceklerdir.

Giriş bölümünde, Orta Asya'nın tarihi hakkında bilgiler verilmiş; Sovyet Rusya ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Orta Asya Türklüğü için takip ettikleri genel politikanın tarihî bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu açıklamalardan sonra, takip eden bölümlerde kitabın ana konusunu teşkil eden, Orta Asya'nın büyük İslâm kültür ve medeniyetindeki yerinin ortaya konulmasına geçilmiştir.

"Orta Asya ve Türk'ün Tarihî Şahsiyeti" adındaki birinci bölüm çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır: "Türklüğün Öz Yurdu Orta Asya", "Demir Kuşaklı Bozkır Fatihleri", "Osmanlıda Kemâle Ulaşan Kudsi Gaye", "Yeni Yeni İklimlere Göç Eden Türkler", "Amerika'ya Ulaşan İlk Türkler", "Türk'ün Devlet Kurma Gücü ve Göçebelik", "Göçebe Türk'ün Dünyaya Örnekle Olan Medenî Kıyafeti" adını taşıyan bu alt başlıklarda, önce Orta Asya'nın dil ve edebiyatımızdaki, Türk tarih ve coğrafya literatüründeki anlamları veril-

miştir. Buna göre, "*Türklerin yaşadığı ülkeler*" mânâsını taşıyan Orta Asya veya Türkistan, "*Güneyde Cür-can ırmağı, doğuda Horasan dağları, klâsik doğu sınırları Ural dağları ile çevrilmiş, yaklaşık 6,5 milyon km² genişliğinde çok büyük bir vatan coğrafyasının genel adıdır.*" Yeryüzündeki milletler arasında "*Tarihten önce vardık; tarihten sonra da varız*" diyebilme hakkına sahip biricik millet olan Türk milleti, işte bu coğrafyada vücuda gelmiş; "semavî bir misyon"la ve "nizâm-ı âlem" ülküsü ile bu topraklarda tarih sahnesine çıkmış; kendilerine bir "ana rahmi" vazifesi gören bu topraklarda kurdukları "yüksek" kültürle diğer milletler arasındaki "seçkin" yerini almıştır. Daha sonra, Kaşgar önlerinden Adriyatik denizine kadar yayılan Türklük Dünyasını birbirine bağlayan temel faktörler söz konusu edilerek; cihangir Asya ordularını kuran Oğuz neslinin tarihe mâl olmuş destanî Türk kahramanları; Türklerin "nizâm-ı âlem" ülküsüyle devlet kuran irâdeleri, köklü askerlik ruh ve disiplinleri, inanılmaz teşkilâtçılık şuurları, insanları idare etmedeki üstün kabiliyetleri, devlet kurma şuur ve gelenekleri, Asya'yı temsil etme güçlerinin kaynakları, Türk varlığını dünyanın her yerine taşıyan göçleri, güç ve üstünlüklerinin doruğa çıktığı Selçuklu ve Osmanlı Devletleri hakkında bilgi verilmektedir.

"İslâm Medeniyeti Meşalesinin Aydınlatıldığı Yeni Ülke" adındaki ikinci bölüm, "Kur'an ve Hadislerde Tebşir Edilen Müslüman Türk Varlığı", "İslâmiyet Türk Yurtlarında, Orta Asya'da", "İslâm Medeniyeti Meşalesinin Aydınlatıldığı Yeni Ülke", "Türkistan için Söylenen Büyük Şarkı" alt başlıklarına ayrılmıştır. Bu alt başlıklarda, genel olarak, Türk milletinin Hz. Muhammed'in hadislerine konu olması; çok geniş coğrafî bölgelere yayılmış ve oralarda birçok millet ve kavmin ortak dini olmuş İslâmiyet'in Türklerce benimsenmesi; Türklerin bu dine girdikten sonra İslâm dininin verdiği yeni bir dinamizmle İslâm medeniyeti tarihinde Müslüman Türkler devrini başlatarak "Türk Cihan Hâkimiyeti" mefkûresine giden yolu açmaları; İslâmiyet'in Türklerce sahip çıkılmasından sonra büyük bir medeniyet ve kültür hareketi hâline gelişi söz konusu edilmektedir.

"İslâm Kültür ve Medeniyetinin Filizlendiği Türk Şehirleri" başlığı taşıyan üçüncü bölümün alt başlıkları, "Buhara'nın İslâm Kültür ve Medeniyetindeki Yeri", "Buhara, İlimin Kalesi", "Ünlü Buhara Medrese ve Kütüphaneleri", "Semerkant'ın İslâm Kültür ve Medeniyetindeki Yeri: Semerkant'ın Türklüğü", "Semerkant, Orta Çağların Ünlü Ticaret Şehri", "İslâm Medeniyetinde Yeni Hayır Kurumları: Ribatlar", "Ünlü Se-



merkant Medreseleri" şeklinde sıralanmaktadır. Bu bölümün ana konusu, Türk unsurunun hâkim olduğu Horasan ve Mâveraünnehr (Aşağı Türkistan) bölgelerinde yer alan; devrin Basra, Kûfe, Bağdat, Şam, Mısır gibi kültür merkezlerini gölgede bırakmış; Fergana, Taşkent, Kaşgar, Kirman, Hârezm gibi Türk şehirlerinin yanında İslâm kültür ve medeniyetinin merkezi hâline gelmiş Buhara ve Semerkant şehirleridir. Bu şehirler, Türklerin ilim, tefekkür, sanat ve ticaret alanlarında gerçekleştirdikleri İslâm Dünyasının ve çağların ötelere uzanan parlak katkıların tanığı olmuştur. İslâm Dünyasındaki erken örnekleri Türkler tarafından inşa edilen ve bünyelerinde sistemli, yoğun ilmî araştırmaların yapıldığı medrese, hastahane, rasathane, kütüphane gibi ilmî kurumları içinde barındıran bu topraklar, Türklerin ilme verdikleri önemin en canlı göstergeleri durumundadır. Meselâ, İslâm Dünyasında ilk defa Selçuklularla birlikte devletin görevi olarak düşünülüp resmî anlamda kabul edilen medrese sisteminin en erken örneği ile Buhara'da karşılaşırız. Karahanlı hükümdarı Gûlar Tekin'in yaptırdığı Gûlar Tekin Medresesi ve yine Karahanlı hükümdarı Muhammed Arslan Han'ın yaptırdığı, bir vakfı da olan Medrese el-Fukahâ adlı ilk medrese örnekleri Buhara'da bulunmaktadır. Günümüzde kesintisiz bir varlık gösteren üniversite kurumunun Orta Çağ sonlarında Avrupa'da ortaya çıktığı ve Orta Çağ Avrupa üniversitelerinin gelişmesinin temelinde de Orta Çağ İslâm Dünyasındaki "medrese sistemi"nin bulunduğu gerçeği itiraf edilirse, yüksek öğretimin yaygınlaşmasında ve sistemleşmesinde Türklerin oynadığı rol de inkâr edilmemiş olur. Yazar, tarihî kayıtlara dayanarak, Buhara'da 81 büyük medrese bulunduğunu, buralarda Hindistan, Keşmir, Afganistan, İran, Kırım, Kazan ve hattâ Çin'den bile öğrencilerin yüksek öğrenim görmekte olduklarını vurgular. Buhara, aynı zamanda tefsir, hadis, fıkıh gibi İslâmî ilimlerin gelişmesine de zemin oluşturmuştur.

İslâmî fetihlerden çok önce Türkleşmiş Semerkant da İslâm Dünyasında bir ilim ve kültür merkezi olmasının yanısıra, özellikle coğrafî konumu sebebiyle ticarî açıdan stratejik bir önem taşımaktaydı. Semerkant, doğuş yeri Çin olan kâğıdın İslâm ülkelerine ve oradan İspanya kanalıyla Avrupa'ya yayılmasında bir köprü vazifesi görmüştür. İpekten yapılan Çin kâğıdının aksine ucuz, kullanışlı ve kaliteli kâğıt imâl eden sanayinin merkezi olan Semerkant, kâğıdın dünyaya tanıtılmasında da Türklerin rolünü ortaya koyan bir tanık değerindedir. Özellikle, Arapçada, kâğıt kelimesinin karşılığı olarak "kirtâs" kelimesi olduğu hâlde,

Araplar ve Farslar arasında Türkçe bir kelime olan "kâğıt"ın kullanılmasının tercihi, kâğıdın İslâm ülkelerinde yaygınlaşmasındaki Türk etkisini açığa çıkarılmaktadır (Bkz. Aydın Sayılı, "Hârezmî ile Abdülhamîd ibn Türk ve Orta Asya'nın Bilim ve Kültür Tarihindeki Yeri", *Erdem*, cilt 7, sayı 19).

Yazar, İslâm Dünyasında Türk damgası taşıyan uzmanlaşmış örgün kurumların yanında yine Türk şehirlerinde ortaya çıkan ve kendilerini İslâm dininin yayılması hizmetine adanmaların bir nevi barınak ve konaklama yeri olan Ribat adlı hayır müesseselerini de ele alır. Bu müesseseler, Türklerin İslâm kültür ve medeniyetiyle tam anlamıyla bütünleşmelerinin göstergesi durumundadır. İslâmiyet'in Türk yurtlarına yayılmasında önemli bir hizmet gören ribatlar, sonraları Orta Asya'dan Selçuklu Türkleri vasıtasıyla Anadolu'ya taşınmıştır.

"İslâmî İlimlerin Orta Asya'da Kök Salması" adlı dördüncü bölüm, "Orta Asya'da İslâmî İlimlerin Gelişmesi, Hadis İlmi", "İslâmî İlimlerin Zirveye Ulaştığı Ülke", "Türk Kadın Hukukçusu Fatıma Hâtun", "Büyük Türk Lugat Âlimleri", "İslâm İlâhiyatının Yeni Sesi: İmam-ı Mâturidi", "Orta Yolun Yeni Temsilcileri: Türkler", "İbn Haldun Ne Diyor" alt başlıklarına ayrılmıştır. Yazar, burada genel olarak *Kur'an* tefsiri, hadisler, İslâm hukuku ve esasları gibi İslâmî ilimler alanında İslâm Dünyasına Türkler tarafından yapılan katkıları söz konusu etmektedir. Kirman, Buhara, Semerkant, Taşkent ve Tirmiz gibi Orta Asya şehirlerinde bu alanlarda verdikleri değerli eserlerle İslâm Dünyasında otorite konumuna yükselen Türk âlimleri tanıtılmaktadır. Bunlardan, tefsir ilminde Ebû'l-Kâsım M. b. Ömer ez-Zemahşerî, İsa b. Mücâhid en-Nesef el-Pezdevî, Hüsamü'd-din M. es-Semerkandî, Hâfızu'd-Dîn Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî gibi Türk müfessirler; hadis ilminde Ebû Abdullah M. b. İsmail-Buhârî, M. b. İsa et-Tirmizî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Neseî, İmam-ı Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah ed-Dârimî gibi Türk hadis âlimleri; fıkıh ilminde İmam Kaffâl es-Şâsi, El-Kâsım Ebû Rasah, El-Huseyn en-Nesefî el-Pezdevî, İmam-ı Serahsî, Abdullah en-Nesefî el-Mâturidi gibi Türk fakihlerinin adı ve eserleri zikredilir. Ayrıca, Arap grameri ve sözlük çalışmaları ile ünlü, eserleri Türkçe ve Farsçaya da çevrilen ve Lâle devrinde ilk kurulan matbaada "*Van Kulu Lugatı*" adıyla "ilk basılan eser" olarak bildiğimiz "*Sihhahü'l-Cevherî*"nin sahibi Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, Ebû Abdullah M. Ali b. Et-Tirmizî, Ebû İbrahim İshak b. İbrahim gibi çağlarında "Araplara



Arapçayı öğreten" Türk dil âlimleri hakkında bilgi verilir.

Orta Asya'nın İslâm Dünyasında dinî ve naklî ilimler alanında oynadığı merkezî rol, kelâm ve tevhid gibi ilimlerde de açıkça kendini göstermektedir. Yazar bu konuda, İslâm ilâhiyatı ve tevhide ait meselelerde getirdiği orijinal ve sistemli açıklamalarla ünü İslâm Dünyasına yayılan ve Ehl-i Sünnet mezhebinin itikadında El-Eş'ârî'den başka benimsediği ikinci büyük imam olan Türk âlimi İmam-ı Mâturidî ile ilm-i tevhid ve akaid sahasında geniş bir kabul gören Mâturidiyye Mezhebi üzerinde durur. Ardından yine bir Türk âlimi olan ve Mâturidî'nin fikirlerini çok daha geniş halk kitlelerine ulaştıran en-Nesefî ve Mâturidiyye ekolünün önde gelen âlimlerinden Buhara'lı Nureddin es-Sabunî hakkında bilgi verilir. Bölümün sonunda, söz konusu edilen Türk din âlimlerinin, İslâm Dünyasının ilim ve fikir hareketlerinin de önderleri olduğu; her türlü dinî taassup ve aşırılık karşısında basiretle orta yolu ve ölçüyü benimsedikleri; birleştirici, bütünleştirici bir rol oynadıkları vurgulanır. Nitekim, bir İslâm sosyoloğu olan İbn Haldun'un İslâm Dünyası ilim ve tefekkür hayatında Türklerin öncü yerine dair sarfettiği sözler de bu gerçeği doğrulamaktadır.

"Müsbet İlimler ve Orta Asya" adlı beşinci bölümün alt başlıkları ise, "Orta Asya'nın Felsefî İlimlerdeki Yeri ve Fârâbî", "İslâm Dünyasının Türk Asıllı İlim Önderleri", "Orta Asya'nın Tıp İlmindeki Yeri", "İbn-i Sînâ, Tıp İlminin Kendi Zamanında Babası", "Orta Asya Tıp İlminin Yeni Yolcuları", "Orta Asya'nın Ünlü Türk Matematikçileri", "Orta Asya'da Astronomi Çalışmaları" adlarını taşımaktadır. Bu başlıklar altında, bilimin neredeyse bütün alanlarında yüzyıllarca etkisini sürdüren, çeviri faaliyetleri yoluyla İslâm Dünyası sınırları dışına taşarak Orta Çağ Batı Dünyası kitaplığının raflarını doldurmuş eserler kaleme alan Türk bilgeleri ve onların yalnızca İslâm Dünyası değil dünya bilim ve tefekkür tarihine yön veren orijinal katkıları ele alınmaktadır.

Bunlardan, geliştirdiği orijinal felsefî sistemiyle "İslâm felsefesinin kurucusu" ünvanını almış, matematik, astronomi, müzik, fizik, biyoloji, tıp konusundaki eserleriyle Orta Çağ'da otorite makamına yükselmiş, psikoloji, sosyoloji ve siyâset bilimlerinde önemli katkıları olmuş **Ebû Nasr Muhammed ibn Tarhan ibn Uzluk el-Fârâbî el-Türkî**; başta tıp olmak üzere fizik, kimya, astronomi, müzik, felsefe, mantık alanlarında çalışmalar yapmış, bu alanların her birinde kayda değer katkılarda bulunmuş, özellikle tıp alanında

"*El-Kânûn fi't-Tıbb*" adlı eseriyle Avrupa Tıp Fakültelerinde yüzyıllarca otorite olmuş, fizik ve mekânikle ilgili çalışmalarında "impetus" (ivme) kavramını ortaya atarak modern fizik biliminin temellerinden eylemsizlik prensibine çok yaklaşmış **Ebû Ali el-Hüseyn ibn Abdullah ibn Sînâ**; bilimin çok çeşitli alanlarındaki çalışmalarıyla çağının bilgi düzeyi üzerine çıkarak, İslâm Orta Çağı'nın bütün parlaklığına rağmen "çağını aşmış, 19.yy'a yaraşır seçkin bir bilim adamı" olarak düşünülebilecek **Ebû'l-Reyhan Muhammed ibn Ahmed el-Beyrûnî**; matematik, astronomi ve coğrafya ile ilgilenmiş, matematik çalışmalarıyla yaşadığı devre "*Hârezmî Devri*" dedirtecek kadar etkili olmuş, cebir biliminin hem İslâm Dünyasında hem de Hristiyan Batı Alëminde yerleşip yayılmasında öncü rolü oynamış, İslâm Dünyasında ilk defa astronomi cetvelleri ihtiva eden bir Zîc hazırladığı ve yine İslâm Dünyasında ilk defa bir dünya haritası yaptığı bilinen **Ebû Ca'fer Muhammed ibn Musa el-Hârezmî**; Hârezmî ile birlikte on tabanlı konumsal rakam sisteminin İslâm Dünyasındaki ilk temsilcilerinden olan, cebir alanında öncü olarak anılan **Ebû'l-Fazl Abdülhâmid ibn Vasî ibn Türk**; astronomi alanındaki çalışmalarıyla Orta Çağ Batı Dünyasında "*Alfraganus*" adıyla tanınmış **Ebû'l-Abbas Ahmed ibn Muhammed ibn Kasîr el-Ferganî** gibi Türk bilgeleri, Türk milletine bilim yolunda yön gösteren, Türklüğün bu yoldaki varlığını inkâr edenlerin ise ayaklarına takılan işaret taşlarına benzetilebilir.

Altıncı bölüm "Orta Asya'nın Yıldızlara Uzanan Eli: Ünlü Semerkant Rasathanesi" adını taşımaktadır. Bu bölümde, bir Türk hükümdarı ve aynı zamanda çağının en büyük astronomu olan Uluğ Bey'in Semerkant'ta kurduğu, devrin en ünlü astronomlarının matematik ve astronomi faaliyetlerinde bulunup değerli rasatlar yaptığı rasathaneden söz edilir. Bu rasathanenin, daha önce Nasîru'd-dîn Tûsî tarafından kurulmuş ancak birtakım siyâsî gelişmeler ve ilgisizlik sonucu yıkılmış olan Meraga Rasathanesi'nden sonra Orta Asya'da inşa edilmiş en büyük rasathane olduğu belirtilir. Bilindiği gibi örgün bir müessese olarak rasathane ilkin İslâm Dünyasında ortaya çıkan önemli bir araştırma kurumudur. İslâm Dünyası astronomları arasında Türk olan astronomların ise sayısı oldukça fazladır. Bir Türk astronomu olan Uluğ Bey'in rasathanesi, İslâm Dünyasındaki 9 rasathaneden Türkler tarafından kurulmuş 3 rasathane arasında Melikşah Rasathanesi'nden sonra ikinci sırayı teşkil etmektedir. Uluğ Bey bu rasathanede sabit yıldızlar üzerinde yaptığı rasatlarıyla matematik ve astronomi alanında çağını aşan



önemli katkılarda bulunmuştur. Günümüzde ayın kolayca görülebilen yüzeyindeki bir krater "Uluğ Bey Krateri" adının verilmiş olması da Uluğ Bey'in astronomi tarihindeki değerini açığa çıkarır niteliktedir. Uluğ Bey'in kurduğu rasathanede, Gıyasüddin Cemşid, Kadızâde-i Rûmî, Ali Kuşçî gibi ünlü matematikçi ve astronomlar da çalışmalar yapmıştır. Bu özelliğiyle rasathane, Orta Asya ile Anadolu Türklüğü arasında ilim adamlarıyla oluşturulan bir köprü işlevi görmüştür.

"Yeni Stepler Fâtihî Timur Han" adlı yedinci bölümde, Semerkant'ın ilmî çalışmalara ocaklık eden büyük bir kültür merkezi olmasında emeği geçen Türk hakanı Timur söz konusu edilmekte; Timur ve onun soyundan gelen Türk hakanları döneminde Semerkant'ın güzel sanatlar ve mimarî eserler açısından da İslâm kültür ve medeniyetinin merkezi hâline gelişini anlatılmaktadır.

Kitabın "Türk Dilinin Orta Asya'daki Altın Devri" başlıklı sekizinci bölümü, "Türk Dili ve Millî Kültürünün Dev Mimarları", "Kaşgarlı Mahmut, Orhun Âbidelerinden Sonra Türk Dilinin Yeni Eseri", "Kaşgarî ve Türk Asrı", "Türkün Devlet Felsefesi ve Halk İradesinin İlk Temel Kitabı Kutadgu Bilig", "Edip Ahmed Yüknâki ve Atabetü'l-Hakâyık", "Ahmed Yesevî, Türk Milletinin Maziden Âtiye Sesi", "Yesevî, Himmeti Türkistan'ı Kaplayan Kişi", "Orta Asya ve Anadolu'da Yesevî Fırtınası" alt başlıklarından ibarettir. Bu bölümde genel olarak Türk kültürünün İslâmî devre ait temel eserlerinden söz edilir. Kaşgarlı bir Türk olan ve Türk tarihini, coğrafyasını, folklorünü çok iyi bilen bilim adamı Kaşgarlı Mahmud tarafından, Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin de Arapça kadar zengin bir dil olduğunu ispat etmek amacıyla yazılan, Türkoloji tarihi açısından bir temel taşı olan "Divân-ı Lûgati't-Türk" üzerinde durulmuş; eserin Türk dili, tarihi, edebiyatı, geniş mânasıyla Türk kültürü hakkında bir hazine değeri taşıdığı vurgulanmıştır. Daha sonra, Türk kültür tarihinin en muazzam eserlerinden biri olan ve Türklerin yazılı en eski "hikmet kitabı" olarak bilinen, Hakaniye lehçesiyle yazılmış 6650 beyitlik manzum bir eser olarak; Orta Asya'daki kültür merkezlerinden Kaşgar'da yetişmiş ve matematik, astronomi, fizik, kimya, coğrafya, geometri alanlarında çağının en yüksek eğitimini görmüş Türk bilgelerinden Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan "Kutadgu Bilig" (Saadet Veren Bilgi) hakkında bilgi verilmiştir. Eserin, Türklerin "bilgi"ye verdikleri önemin en canlı örneklerinden birisi olduğu, Türk toplum ve devlet yapısını ayakta tutan temel

prensiplerin anlaşılması açısından da bir kaynak eser niteliği taşıdığı belirtilir. Bu dev eserin ardından, yine kültürümüzün temel eserlerinden biri durumundaki, devlet adamlarını edebî, ahlâkî konularda aydınlatmak, halka dinî ve temel ahlâkî değerlerini unutturmamak amacıyla Edip Ahmet Yüknâki tarafından Hakaniye lehçesiyle yazılmış "Atabetü'l-Hakâyık" (Hakikatlerin Eşiği) üzerinde durulur. Bu bölümün sonunda "Türkistan'ın Pîri" olarak tanınıp, eski Türk bilgeliliğini özünde yaşatan şâir-sûfî Ahmed Yesevî ve onun hikmetlerle dolu kitabı *Divân-ı Hikmet*'ten söz edilmek; Türklüğün Anadolu'ya akmasında büyük rolü olan bu "gönül eri"nin Orta Asya topraklarında gittikçe genişleyen halkalar üzre başlattığı "hikmet geleneği" hakkında bilgi verilir.

Sonuç bölümünde yazar, Türk tarihinin birçok meselelerinin henüz aydınlığa kavuşturulmadığını; Orta Asya'nın dünya Türklüğünün ana yurdu olması bakımından tarihinin ve İslâmî geçmişinin, Orta Çağ kültür ve medeniyetindeki yerinin yeterince tanınıp tanıtılmadığını belirtir. Özellikle, son yıllarda Unesco tarafından yazdırılan "*İnsanlığın Kültürel Tarihi*" adındaki 10 ciltlik büyük eserde, Orta Asya'nın Türklük dokusuna temas edilmemiş olması bu durumun acı bir örneğidir. Sanırız, asıl haksızlık bu inkarcı tutumun, insanlık kültür tarihinde yeri boş bırakıldığında birçok katkının ve başarının sahihsiz ve açıklamasız kalacağı Türk kültürüne karşı sistemli olarak yürütülmeye devam edilmesidir. Hâl böyleyken, bugün dünya coğrafyası üzerinde geniş bir âlana yayılmış, gerek Türkiye Türklüğü, gerekse baskı ve zulümden kurtularak bağımsızlığını elde etmiş Orta Asya Türklüğünün evlâtlarına düşen asıl görev, kendi tarihlerini bütün yönleriyle tanımak; bu suretle atalarının insanlık kültürünün her alanında gösterdikleri başarıları "*haksız olarak sahip çıkanların ellerinden almak*" ve onlara sahip çıkmak olmalıdır.

Türk Dünyasında büyük bir uyanış, büyük bir kendini arayış hareketinin başladığı günümüzde, kavramların yeteri kadar netleşmediği çağımızda, kısır çekişmeleri başlatacağından korktuğumuz, yalnızca şekilciliğe ve taassuba dayalı bir "İslâmcı hareket" türünden beklentilerin, doğruluğuna ve haklılığına da inanmıyoruz. Bu türden beklentilere de Orta Asya Türklüğünün tarihi hakkında yapılan aydınlatıcı çalışmaların son vereceğini düşünüyoruz.

Bu değerli çalışmasının hacmini üçüncü baskıda üç katına çıkaracağına olan inancımızla, yazarı kutluyoruz.



“Gorkut Ata”

Gorkut Ata, Hazırlayanlar:

Prof. Dr. Sadık Tural-Annaguli Nurmemmet,
Ankara 1999, 510 sayfa.

Yard. Doç. Dr. Naciye YILDIZ

GÜ Fen-Edebiyat Fak.

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

*“Kalarda koparda yigit yerün ne yerdür?
Karanu dün içinde yol azsan umuñ nedür?
Kaba alem götüren hanunuz kim?
Kırış günü önden depen alpuñuz kim?
Ağ sakallu baban adı nedür?
Alp eren erden adın yaşurmak ayıp olur,
Adun nedür, yigit degil mana.”*

Kaba alem götüren hanlarımızı, kırış günü önden giden alplarımızın ismini, ata-baba adımızı, yurt edindiğimiz mekânı, bize, Dede Korkut dilinden öğreten Dede Korkut veya Korkut Ata boyları, sadece bunları değil, hattâ atalarımızın nasıl elini eline çalıp kas kas güldüğünü, bir uyuduğunda kaç gün kaç gece uyuduğunu, yılda bir kere hanlar hanının niye toy düzenlediğini, ne ile antlaşıp, “baş bahtı, ev tahtı” olana hangi sözlerle hitap edildiğini, bir Oğuz yiğidinin yanbaşında Oğuz kadınının hangi meziyetlere sahip olduğunu da öğretti. Onları inceleyen ve bizlere Korkut Ata’mızın duru dilinin satır aralarını da okumayı öğütleyen değerli bilim adamlarımız ve hocalarımız da bize öğretiler ki, Oğuzlar 24 boydur ve Oğuz Türklerine ait olan Dede Korkut boylarının da 24 boy olması gerektir. Fakat, bilindiği gibi, bugüne kadar gelebilen üç *Dede Korkut* yazmasından Dresden Krallık Kütüphanesi’nde bulunan yazma en fazla boyu içine alan yazmadır ki, o da, her bir cümlesi bir hayat felsefesini işleyen bir önsözle on iki boydan müteşekkildir. İkinci yazma, Berlin Krallık Kütüphanesi’nde bulunmaktadır ve bu yazmanın Dresden’de bulunan nüshadan kopya edildiği anlaşılmaktadır. Vatikan Kütüphanesi’

si’nde bulunan üçüncü yazma ise, aynı girişle altı boydan meydana gelmektedir. Bu boylarda yer alan bazı kahramanların taşıdıkları epitetlerle bağlantılı olayların elimizdeki metinlerde bulunmayışı da, bunlarla bağlantılı başka boyların var olması gerektiği konusunda hemen hemen bütün Dede Korkut uzmanlarının üzerinde hemfikir oldukları noktayı destekler mahiyettedir. Hattâ son yıllarda, Kahire’de şimdiye kadar bilinen boylardan farklı on iki boyun bir bilim adamımız tarafından bulunduğu ve okunmakta olduğu konusunda müjdeli diyebileceğimiz haberler yayılmasına rağmen, bu konuda her hangi bir çalışmanın ortaya çıkmamış olmasından, bu söylentilerin, bu milletin birçok ferdinin gönlündeki dileğin ifadesi olarak yayıldığı kanaati yerleşmeye başladı ve bu boyların bir gün bulunması umudu yine içimizde yaşamaya devam etti.

Bilindiği gibi, Dede Korkut boylarının Bamsı Beyrek, Deli Dumrul ve Tepegöz gibi bazı boyları, bazı yerlerde aynı isimle, bazı yerlerde ise isim değişikliği ile bugün Anadolu’da masallaşarak yaşamaktadır. Belki halk arasında yaşayan masallardan bazıları, Dede Korkut’un bugün elimizde bulunmayan boylarından süregelmiş masallardır; ancak, bunların konularının neler olduğunun bilinmemesi, bilim adamlarının bu konuda belirgin kararlar vermelerini zorlaştırmaktadır. Bugün elimizde bulunan bu eserin ilim dünyasına yapacağı en büyük hizmetlerden biri, işte bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Bu eserde, bugün hâlâ Korkut Ata boylarının kâh hikâye şeklinde, kâh masallaşarak da olsa canlı bir şekilde hâlâ anlatılageldiği Türkmenistan’da, Meti Köseyev ve Ata Rahmanov gibi iki bilim adamının yıllar önce hazırladıkları; fakat, rejimin getirdiği yasaklar sebebiyle yayımlayamadıkları gibi üstelik cezalandırıldıkları metinler yer almaktadır ve bu metinlerden yarım düzinesi, bu güne kadar ele geçmemiş olan Dede Korkut/Korkut Ata boylarının neler olduğu konusunda bilim adamlarına ve okuyuculara ipuçları sunabilecek mahiyettedir. Kitabın bölümleri tanıtılırken konuları üzerinde durulacak olan bu metinler, çalışmalara karınca kararınca bir ışık getirecektir.

Türkmenistan Kültür ve Yardımlaşma Derneği’nin yayım sponsörlüğünde, Afşar Matbaacılık Ofset ve Tipo Tesislerinde yayımlanan kitap, Prof. Dr. Sadık Tural Hoca ile kendisini romanları ve şiirleri ile tanıdığımız, Türkmenistan Elçiliği’nin değerli diplomatı Annaguli Nurmemmet’in birlikte kaleme aldıkları



“Gorkut Ata Türkmen Halk Destanı Üzerine Düşünceler” başlıklı bir Giriş makalesi ile başlamaktadır. V-XXX. sayfalar arasında yer alan bu Giriş makalesinde, Türk milletine ait ortak geçmişin ortak hafızada saklanma vasıtalarından sadece biri olan *Oğuznâme* üzerinde durulmakta, *Oğuznâme*’den hareketle Türklerin ortak en eski destanı doğrultusunda en sağlam metni kurma yolunda eldeki metinlerin önemi vurgulanmaktadır. Makalede, bir gizli kitap, bir töre öğretene olan Korkut Ata anlatmaları üzerinde yapılan çalışmalardan bahsedilerek, bu çalışmalar dipnotlarla gösterilmektedir. Giriş’te yer alan Ek Metin I’de, Türkmenistan’ın değerli bilim adamlarından Prof. Dr. Meti Köseyev, Prof. Dr. Baymuhammed Garriyev, Orazmehmed Abdalov ve Ata Rahmanov’un Korkut Ata ile ilgili çalışmalarından dolayı nasıl cezalandırıldıklarını dile getiren ve Sadık Tural Hoca’nın *Tarihten Destana Akan Duyarlılık* isimli eserinde yer alan bilgiler aktarılmaktadır. 1989 yılında Sayın Saparmurat Türkmenbaşı’nın, *Gorkut Ata*’yı yasaklardan ve ayıplardan kurtaran, uygulanmaya konduğu tarih düşünüldüğünde, günümüze oranla daha çok takdir edilmesi gereken bir bilinç örneği davranışı hatırlatıldıktan sonra, Türkmenistan’daki **Gorkut Ata** derlemelerinin mahiyeti hakkında bilgi verilmektedir. Kitabın bu kısmında, *Korkut Ata* metinlerinden hareketle, Oğuz yurdu, göç yolları, boylarda yer alan olayların dayandığı tarihî olaylar ve dönemler de gözden geçirilerek okuyucunun bu bilgileri hatırlaması sağlanmaktadır.

Giriş makalesinde, kitaba alınan metinlerin özellik ve önemlerinden de bahsedildikten sonra, *Dede Korkut Destanı* konusunda, üzerinde hem-fikir olunan yedi madde belirlenmektedir. Bu yedi madde;

- 1- *Dede Korkut*’un oluştuğu dönem,
- 2- Zamanın eskiliği,
- 3- Destanın boylarının 24 olması gerektiği,
- 4- Boyların büyük *Oğuznâme*’den kopmuş ve bağımsızlaşmış parçalar olduğu,
- 5- Oğuzların eski yurdu,
- 6- Korkut Ata ile ilgili belgeler ve çalışmalar konusunda yapılması gerekenler,
- 7- Korkut Ata Boyları üzerinde dil, folklor, ve tarih alanlarında çalışan bilim adamlarının ve edebiyatçıların birlikte, diğer kültür âbidesi eserlerden de faydalanarak metin oluşturmaları konusundadır.

Giriş makalesi, Niyazi Yıldırım Gençosmanoğ-

lu’nun nazma çektiği Salur Gazan boyunun başına koyduğu, döşeme geleneğinin yeni bir örneği olan mısralardan sonra, yine onun nazım-duasıyla sona ermektedir.

“Gorkut Ata Destanı Halk Nüshası Girişi başlığı altında ve kitabın XXXI-XXXVI. sayfaları arasında yer alan manzum metin, Ata Rahmanov’un halk ağzından derlediği metinlerin başında yer alan manzum bir döşeme örneğidir. Dede Korkut boylarında secîli nesir şeklinde yer alan döşeme, burada halkın ortak hafızasından nakledilen bir nazım olarak karşımıza çıkmakta; “*dünyaya Türkün bakışını, hayat anlayışı ve kavrayışını, diğer taraftan kendisiyle tabiat, kendisiyle akıp giden zaman, kendisiyle başka milletler arasında ve nihayet Tanrı arasındaki ilişkileri yorumlayan Oğuz’un felsefî, hikemî-destanî dünyasını*”² yansıtmaktadır. Bu döşemenin her bir mısrağı, tıpkı *Kitab-ı Dede Korkut*’un mukaddimesindeki her bir cümle gibi nesillerden süzülerek gelmiş bir atalar sözü güzelliğinde ve gücündedir.

Kitapta, destan boylarına geçilmeden önce, okuyucuya kolaylık sağlamak üzere Yeni Türkmen Alfabeti, Türk Alfabeti ve Kril Alfabetindeki karşılıklarıyla verilmektedir.

“Kitaby Dâdem Gorkut” başlıklı ve kitabın 24 ile 149. sayfaları arasında yer alan bölümde, *Kitab-ı Dede Korkut*’un Dresden Krallık Kütüphanesi’nde bulunan nüshası, Dr. Annagurban Aşırov’un okuduğu şekliyle yeni Türkmen alfabesine aktarılmaktadır. Metinlerin başında yer alan ve “*Bismillahirrahmanirrahim*” ile başlayan Mukaddime kısmının “*Dede Korkut soylamış*” kalıbıyla bağlanan cümleleri, şimdiye kadar okunan metinlerin imlâsından farklı olarak nazım şeklinde verilmektedir. Kitabın bu bölümünde Dresden’deki yazmada bulunan on iki boy yer almaktadır.

Kitabın “Hekâyaty Oguznamäyy Gazan Beg we Gäyry” başlığı altında ise, *Dede Korkut* elyazmalarının Vatikan’da bulunan nüshası, yine Dr. Annagurban Aşırov’un okuduğu şekliyle ve Yeni Türkmen Alfabeti ile verilmektedir. Bu yazmanın başında bulunan Mukaddime de yukarıda bahsedilen formdadır. 151 ile 215. sayfalar arasında yer alan bu bölümde, mukaddimeyle birlikte Vatikan yazmasında bulunan altı boy yer almaktadır.

Kitapta metinlerle ilgili üçüncü bölüm “Gorkut Ata”dır. 216 ile 332. sayfalar arasında yer alan bu bölüm, Prof. Dr. Meti Köseyev’in 1950 yılında neşre ha-



zırladığı, bu sebeple de elimizdeki kitabın XIV-XV. sayfalarında değinilen haksızlıklara uğratıldığı metni içine almaktadır. Bu metin, Dede Korkut boylarının Meti Köseyev tarafından hazırlanan metnidir ve ancak 1990 yılında yayımlanabilmiştir.³

Metinlerin başında, Dede Korkut boylarının yazma nüshalarının başında olduğu gibi, bir Mukaddime kısmı bulunmaktadır. Bu mukaddime, nesir şeklindedir ve öncekilere nispeten daha kısadır. Mukaddimenin sonunda yer alan ve kadınları dört gruba ayıran sınıflandırma, burada “karılar dört türlüdür” denmeden yapılmakta ve yine her biri ile ilgili dualar-beddualar işlenmektedir.

Bu bölümde, “Bugaç Han Derse Han oğlunun boyy, Salur Gazanun öyünün yağmalandygy boyy, Bay Bugra Beg ogly Bamsy Birek boyy, Gazan Begin ogly Oraz Begin tussag bolmagy boyuny beyan eder, Döwhe goja ogly Däli Dumrul boyuny beyan eder, Gaňly goja ogly Hantörelı boyuny beyan eder, Kazylk goja ogly Yegenek boyuny beyan eder, Besediň Depegözi öldürdigi boyuny beyan eder, Bekel ogly Ymranyn boyuny beyan eder, Owşan goja ogly Segregin boyuny beyan eder, Salyr Gazanun turrag bolup ogly Orazun çykardygy boyuny beyan eder, İçoguzu Dağoguzun bağ galdyryp Biregin öldügi boyuny beyan eder” başlıklı boylar, Kitab-ı Dede Korkut’taki olaylar zinciri ile aynı olmakla birlikte, küçük bazı üslup farklılıkları ile dile getirilmektedir.

Kitabın aynı bölümünde, Ata Rahmanov’un derlediği metinlerden hareketle Meti Köseyev’in hazırladığı metinler de yer almaktadır. Bu metinlerin üslubunun “birewi boladyr imiş, birewi-te bolmydyr imiş, gadymyl zamanda...” şeklindeki giriş kalıplarından anlaşılacağı üzere, masallaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu metinlerde karşılıklı soylamalar da yer almamaktadır. Bu masallaşmış metinlerin ilki, “Yza Berlediren Nesilsiz” başlığını taşımaktadır ve Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nun masallaşmış şeklidir. İkinci metin Makaw adını taşımaktadır. Bu masalın da Deli Dumrul Boyu’nun kısa (bir sayfa) bir masal versiyonu olduğu açıktır. Yekegöz, adından anlaşılacağı üzere, Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’un masalıdır. Bu metinde Yekegöz’ün nasıl dünyaya geldiği konusu işlenmemekte, diğer olaylar da yüzeysel bir şekilde yer almaktadır. Metinlerde yer alan Törelı Beg, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu’nun; Bamsym Birek, Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek Boyu’nun; Salyr, Salur Kazan’ın Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkar-

dığı Boy’un (ancak, masal metninde Salur Kazan’ı oğlu kurtarmaz, kendisi kurtulur) masallaşmış metinleridir. Iğdir isimli metnin konusu, bilinen on iki boyun konusundan farklıdır (Bu metnin konusuna kitabın ileriki bölümlerinden “Gorkut Ata Dessany” başlıklı bölümde aynı isimli hikâyede değinilecektir). Gorkytun Gabry Gazylgy isimli metin, Kazak Türkleri arasında da anlatıldığını bildiğimiz bir rivâyet ile ilgilidir. Bu rivâyette ölümün kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. Tekemyhammet isimli metinde (bu metin Nurmurat Esenmuradov tarafından derlenmiştir), Kanturalı ve Bamsı Beyreg’in evlenmek için kız arayışlarına ve yerine getirdikleri şartlara benzer epizotların tamamı, Salur Kazan’a bağlı olarak anlatılmakta ve Salur Kazan’ın bu evlilikten Tekemuhammet, Sary ve Salyr Kazan isimli çocuklarının doğduğu işlenmektedir. Salyr Kazan we Itemjek Hekayasy, Salur Kazan’ın evinin Yağmalandığı Boy’un masallaşmış şeklidir. Bu masalda Salur Kazan’ın evi Itemjek tarafından yağmalanmakta ve Salur Kazan Itemjek’i öldürmektedir.

Bu on metinde ana boylardaki hemen hemen bütün detaylar silinmiş, kahramanların düşmanı yenişi bile bir masal havasına büründürülmüştür.

Kitabın “Gorkut Ata Dessany” başlıklı ve 359 ile 465. sayfalar arasında yer alan bölümünde, Ata Rahmanov’un halk ağzından derlediği Gorkut Ata ile ilgili hikâyeler okuyucuya sunulmaktadır. Bu hikâyelerin bir kısmı bazı dergilerde yayımlanmakla birlikte, bir kısmı ilk defa yayımlanmakta ve bunlar toplu olarak birarada ilk defa neşredilmektedirler.

Hikâyelere geçilmeden önce, elimizdeki kitabın XXXI-XXXVII. sayfaları arasında Türkiye Türkçesi ile verilen manzum Giriş’in, Ata Rahmanov tarafından Daşowuz ilinin Boldumsaz ilçesine bağlı Dışkı köyünde yaşayan Gurbangılıç Çakanoğlu isimli şahıstan derlenen Türkmen Türkçesi ile orijinal şekli yer almaktadır. Bu girişten sonra aynı şahıstan derlenen 9 hikâye yer almaktadır. Bu hikâyelerde epizotlar detaylı olarak işlenmekte; geçişlerin, vak’ayla ilgili kahramanın ismini yansıtan “İmdi haberi kimden al,’dan al” kalıbıyla sağlanması ise, destanî üsluptan hikâye üslubuna geçişi belgelendiren söz incelikleri olarak dikkati çekmektedir. Bu bölümde yer alan hikâyeler:

Yza Berlediren Nesilsiz: İlk defa neşredilen bu hikâye, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nun hikâye formunda anlatılmış şeklidir.



Törelî Beg: Kanlı-Koca Oğlu Kanturalı Boyu'nun hikâyeleşmiş şeklidir; ancak, hikâyede Törelî Beg'in Salajan Gyz ile karşılaşması Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Bamsı Beyrek ile Baniçiçek'in karşılaşmaları epizotunu, karşısına çıkarılan üç hayvanı yenişi ise Kanturalı Boyu'ndaki Kanturalı'nın Selcen Hatunu almak için yerine getirmek zorunda olduğu şartı biraraya getirmektedir.

Bamsym Birek: Bamsı Beyrek Boyu'ndaki epizotlar, küçük değışikliklerle bu hikâyede yer almaktadır.

Imra: Yine ilk defa neşredilen bu hikâye, Bekel isimli kahramanın ve onun Imra isimli oğlunun Bayındır Han'ın düşmanını, kuvvetçe kendilerinden üstün olmalarına rağmen uyguladıkları savaş nizâmı ile yenişleri dile getirilmektedir. Bu hikâyede yer alan vak'alar da bilinen on iki boyda yer alanlardan farklıdır.

Igdir: Bu hikâyede, Salur Gazan'ın peri kızıyla evlenmesi, peri kızına verdiği sözü tutmaması üzerine peri kızının yok olması, daha sonra bir oğlan çocuğu getirerek Salur'a bu çocuğun kendisinin olduğunu söyleyip gözden kaybolması, bu oğlanın Igdir adıyla anılışı hikâye edilmektedir.

Dışoğuzlar'ın Gawer Hanlykyna Karşy Köreşi: Dışoğuzların Ural Dağlarının ardında yaşayan Gäwer Hanlığı ile savaşmaları, onları kendi içlerine alıp yer yurt vermeleri; fakat bir müddet sonra Gäwer halkının Oğuzları yağmaya girişmesi dile getirilmektedir.

Oğuzlar'ın Melallaşmaky: Oğuzların Çowdur boyu ile Bayat boyu arasında bir boğa güreşi yüzünden çıkan anlaşmazlıkta Çowdurların hanı olan Akbay ve Karabay isimli hanların işe fesat karıştırmaları, bundan dolayı Hoca Ahmet tarafından lânetlenmeleri, bu basit sebepten dolayı iki boy arasında savaş çıkması, Çowdurların küsüp Mānguşlak'a çekilmesi olayları işlenmektedir. Bu son iki hikâye derinlemesine incelendiğinde, belki de, bugüne kadar elimizdeki boyların en sonucusu olan İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy'daki vak'aların ardındaki sebeplerden biri de çözülebilecektir.

Gorkutyn Gabry Kazylgy-1, 2: Birbirinin devamı olan bu iki hikâyede Korkut Ata'nın şadlık çaldığı meclislerden sonra defalarca kulağına aynı sesin gelmesi, her nereye gitse "*Gorkutyn gabry kazylgy*" diyen bu sesteki kurtulamaması ve ölümün kaçınılmaz olduğunu kabullenip iline vasiyette bulunarak ölmesi

dile getirilmektedir. Bu hikâyede, on iki boyda yer almayan Nazar Han, Toktamış Han, Artuk Bey, Yazuk Bey, Köroğlu, Göklen Bey, Yapağulu Bey, Yıva Han, Çakan Bey, Akbay Han, Karabay Han, Aşna Bey, Al-lak Bey, Akça Gız, Kuvvet Bey, Güneş Han, Kalkan Han, Dānā Bey, Alaş Koca, Gamlı Han, Karlı Han gibi isimlerin yer alması Bayındır Han ile Tokta Han'ın savaşı, Köroğlu'nun savaşa katılması gibi unsurlar da Dede Korkut araştırmalarına farklı nüanslar getirebilecektir.

Dede Korkut çalışmalarına katkıda bulunacağına inandığımız bu dokuz hikâye, tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmaya başlanmıştır. Metinler üzerinde bilinen Dede Korkut boyları ile mukayeseli bir çalışmada da yapılacaktır.

Elimizdeki kitabın 465 ile 478. sayfaları arasında, metinlerde yer alan Türkmen Türkçesi kelimelerin Türkiye Türkçesi karşılıklarını veren küçük bir Sözlük bulunmaktadır.

Kitap, tanıtımımızın başında değinerek kısaca muhtevasını vermeye çalıştığımız "*Gorkut Ata Türkmen Halk Destanı Hakkında Düşünceler*" başlıklı Giriş makalesinin Türkmen Türkçesi ve Kril Alfabeti ile tekrar verilmesiyle sona ermektedir.

Elimizdeki güzel çalışma, sayfa numaralandırma gibi matbaa hatalarından nasibini almış, almaya elbet yeğ...

Kitabın bugünkü şekliyle yayımlanabilmesi onların hayatlarını ortaya koyarak çalışmaları sayesinde olmuş... Rahmetli Meti Köseyev ve Ata Rahmanov Ağa; "*Sarp yürürken kazılık ata nāmert yiğit binebilmez, binince binmese yeğ... Ata adın yürüdüde devletli oğul yeğ...Yalan söz bu dünyada olunca olmasa yeğ... Gerçeklerin üç otuz yaşını doldursa yeğ...*"

Türk milleti bunun gibi eserlerle kültürünün büyüklüğünü ve bütünlüğünü dünyaya gösterdi... "*Hak size yaman getirsin, devletiniz pâyende olsun, Hanım hey!*"

Ak sakalıyla Dedem Korkut dāim yanınızda olsun, Hanım hey!..

NOTLAR

1. Sadık Tural, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, AKM Yay., Ankara 1998, s. 17-19, s. 24-26.
2. Sadık Tural-Annaguli Nurmehmet, *Gorkut Ata*, s. XXVI.
3. "*Gorkut Ata*". *Gadymy Türkmen Eposy*, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat 1990.



“Kerem ile Aslı Destanı”

Prof. Dr. Amangül Durdiyeva,
Aslı-Kerem Destanı, Aşkabat 1998.

Yusuf AKGÜL

Olay örgüsü Türk halkları arasında yaygın olan “Kerem ile Aslı Destanı”nın Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü’nde muhafaza edilen taşbasma ve elyazma nüshalarına dayanılarak, Prof. Dr. Amangül Durdiyeva tarafından hazırlanan karşılaştırmalı ilmî teksti yayımlandı.

Türkmenistan’ın bağımsızlığının 7. yıl dönümüne ithaf edilerek neşredilen, Söz Başı yazısı, Karşılaştırmalı Metin ve Sözlük bölümlerinden ibaret olan bu eser, Kiril harfleriyle Türkiye Türkçesi’nde hazırlandı.

Taşbasma ve elyazma nüshalarının yanısıra Türkmen halk bahşılarının anlatımlarına ve türkülerine de yer verilen anonim eserin Söz Başı yazısında, Amangül Durdiyeva, standaki olay örgüsünün, İran, Azerbaycan, Türkiye, Irak ve Hindistan’da yaşayan Akkoyunlu-Karakoyunlu Türkmenlerinin hüküm sürdüğü devirler (XIV-XVI. asırlar) ile ilişkili olduğuna temas etmekte; karşılaştırmalı metnin Azerbaycan ve Türkiye varyantları üzerinde durmaktadır.

Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü’nde *Kerem ile Aslı Destanı*’na ait pek çok materyal bulunmaktadır. Bu materyallerden 4’ü taşbasma, 2’si elyazma, 4’ü ise destana ait muhtelif şiiirlerdir.

1998 Şubat ayı itibariyle Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü’nün yayımladığı eser sayısı 20’dir. Türkmenistan’ın bağımsızlığını kazanmasının ikinci yılında bir bina hâlinde inşa edilen Elyazmaları Enstitüsü’nün çalışkan ve başarılı başkanı Prof. Dr. Annagurban Aşirov’un yoğun gayretleriyle yayımla-

nan ve ilim dünyasına sunulan elyazma eserlerin bazıları şunlardır:

- *Salar Baba Tarihi*, 1 Cilt, Salar Baba Gülalioğlu Marıdari’nin elyazma eseri, 1996.
- *Türkçe-Arapça Sözlük*, Yusuf el-Konavî, 1997.
- *Kitâb-ı Dedem Gorkut ve Nekayat-ı Oğuznâme-yi Gazan Beg ve Çağrı*, Hazırlayan: Annagurban Aşirov, 1997.
- *Garacaoğlan* (Elyazma), Hazırlayan: Annagurban Aşirov, 1997.
- *Türk Dilli Golyazmaların Tefsiri*, Hazırlayan: A. Mehmetçunayev-G. Gunayeva, 1997.
- *Falnâma* (Anonim Elyazma), Hazırlayan: A. Aşirov-N. Naliyov, 1998.
- *Sopı Allayar, Şebatul Acızın*, Hazırlayan: A. Aşirov ve komisyon, 1998.
- *Munul Murit, Şih Şeref*, Hazırlayan: A. Aşirov-A. Mehmetçumayev, 1998.
- *Küştepmeler*, Derleyen: A. Oraztaganov, 1998.
- *Zöhre-Tahir Dessanı*, (Anonim Elyazma), Hazırlayan: A. Durdiyeva, 1998.
- *Cahanşah Hakıkı, Goşgular*, Hazırlayan: R. Recebov-A. Aşirov, 1999.
- *Garaşsızlık Tuğı*, Hazırlayan: Ş. Geldiyeva-N. Sarıhanov, 1999.

Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Annagurban Aşirov’dan aldığımız bilgiye göre, hazırlık çalışmaları devam eden ve 1999 yılı içinde yayımlanması plânlanan şu iki önemli eser daha bilim dünyasına sunulacaktır:

- *Salar Baba Tarihi*, 5 Cilt.
- *Türkmenistan’daki Elyazma Eserlerin Kataloğu*.

Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, 19 Şubat’ta kutlanan “Bayrak Bayramı ve Türkmenbaşı’nın Doğum Günü” törenlerine katılmak üzere geldiği Türkmenistan’da, Elyazmaları Enstitüsü’ne yaptığı ziyaret sırasında, Türk Dünyası için büyük önem arzeden bu eserlerin Türkiye Türkçesi’ne kazandırılması konusunda destek sözü vermiştir.



“El-Ferganî, Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları”

Yavuz Unat, **El-Ferganî, Astronominin Özeti ve
Göğün Hareketlerinin Esasları**,
(İnceleme, Tercüme, Tenkidli Metin ve
Tıpkı Basım), Harvard Üniversitesi
Yakın Doğu Dilleri ve
Medeniyetleri Bölümü, 1998, 286 sayfa.

Güçmurat SOLTANMURADOV

AÜ DTCF Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi

Bilimsel astronominin kökleri tâ Mezopotamya'ya, yani Türkler ile akraba sayılan Sumerlilere kadar geriye gitmektedir. Gök yüzünü tanrılar ile meskûn bir nizâm-ı âlem olarak gören bu Asya kavimi (Sumerliler) gökteki nizâmın aynen yere yansımakta olduğuna inanmış, varlığı nizâma, adalete ve dengeye dayandırmıştır.

Eski Mezopotamya astronomisi çok erken tarihlerden itibaren eski Yunan astronomisini etkilemiştir. Örneğin: Mezopotamya'daki gnomon, polos ve su saati gibi rasat âletleri İyonya üzerinden eski Yunan'a ulaşmıştır. Eski Yunanlılardaki teogoni, kosmogoni ve kaos fikri de Mezopotamya'dan gelmektedir. Ayrıca Mezopotamya'daki aritmetik ve cebire dayalı bir astronominin eski Yunan'da geometriye dayalı astronomiye dönüştürüldüğü de bilinmektedir.

Mezopotamya astronomisinin eski Yunan'dan Ortaçağ İslâm Dünyası üzerine etkisi “Almagest”in Arapçaya kazandırılması ile başlamıştır. Tanıtmaya çalıştığımız eser Arapça çevirisi ile Ortaçağ İslâm Dünyası astronomi çalışmalarında Yunan etkisine ağırlık kazandıran *Almagest*'in Ferganî tarafından yapılmış özetidir. Daha doğrusu tâdil edilmiş şeklindedir.

Eser Yavuz Unat tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve Şinasi Tekin ile Gönül Alpay Tekin editörlüğünde Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri

ve Medeniyetleri Bölümü'nde kitap hâlinde basılmıştır.

Önsöz, Giriş, “A. El-Ferganî'nin Yaşadığı Dönemde İslâm Dünyasının Genel Görünümü”, “B. Ebû el-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Kesir el-Ferganî; 1. Hayatı 2. Eserleri”, “C. El-Ferganî'nin Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları Adlı Eseri, 1. Eserin Nüshaları 2. Eserin Çevirileri 3. Eserin İçeriği”, Sonuç, “Ek-1 El-Ferganî'nin Sözüünü Ettiği Şehirler ve Enlemleri”, “Ek-2 Kullanılan Semboller”, Kaynakça, İndeks, Şekiller, “Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları (Cevami 'İlm el-Nücum ve Usûl el-Harekât el-Samaviyye) Şekiller,” Edisyon, Tıpkıbasım gibi kısımlar kitabın içeriğini oluşturmuştur.

Yazar, Önsöz kısmında kitabının amacının 9. yy. Türk astronomu Ferganî'nin astronomi eserinin ayrıntılı olarak incelenmesinden ve bilim tarihindeki önemini belirlenmesinden ibaret olduğunu vurguladıktan sonra, çalışmasına katkıda bulunan muhterem hocalarımız Prof. Dr. Sevim Tekeli'ye, Prof. Dr. Esin Kâhya'ya, eşi Cemile Buzoğlu'na ve meslektaşlarına şükranlarını sunar.

Eserin Giriş kısmında yazar, Ferganî'nin astronomi çalışmasının Batı Dünyası üzerindeki etkisinden söz eder. Ona göre, eserin 833 yıllarında (veya 857 yıllarından önce) yazıldığı sanılmaktadır. Batlamyus'un *Almagest*'inin özeti olarak kabul edilmektedir. Eser birçok kez Latinceye ve İbraniceye çevrilmiştir; onikinci yüzyılın ilk yarısından onbeşinci yüzyılın sonuna değin Avrupa astronomisinin gelişimini yoğun bir biçimde etkilemiştir.

Ferganî'nin kitabının Batı astronomisinin gelişimi üzerindeki etkisi, Fransız bilim tarihçisi Pierre Duhem (1861-1916) tarafından “*Le Systeme du monde*” adlı eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde çok açık bir şekilde verilmiştir.

13. yy. matematikçisi ve astronomu Sacrobosco Ristorgo d'Arezzo, 13. yüzyılda yaşamış ansiklopedist Gershon ben Solomon, İtalyan astroloğu Guido Banatti, 13. yy. fizikçisi ve astronomu William the Englishman, 13. yy. filozofu ve bilim adamı Roger Bacon, ünlü İtalyan şâiri Dante Alighieri (1261-1321) ve oğlu Jacopo di Dante Alighieri, Rönesans bilgini Regiomontonus çalışmalarında Ferganî'den yararlanmışlardır.



“A. El-Ferganî'nin Yaşadığı Dönemde İslâm Dünyasının Genel Görünümü” başlıklı bölümde, o devrin çeviri ve rasat faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Yazara göre, Ferganî 9. yy'da halife Me'mûn döneminde yaşamıştır. Me'mûn Yunan yazmalarını elde etmek için Bizans imparatoru Leon ve Armenian'a elçiler göndermiştir; elde edilen el yazılar “Bilgelik Evi”nde Arapçaya kazandırılmıştır. Çevirilerin yapılmasında Ebû Yahya b. el-Batrik (ölm. 796-806) Huneyn b. Ishak (809/10-877) ve hocası Yuhanna b. Mâ-seveyh (ölm. 857), Sabit b. Kurra ve Haccâc b. Yusuf b. Mattar (786-833) görev almıştır.

Mansur gezegenlere meraklı olduğundan, Fars, Hint ve Rum memleketlerinden astronomlar bulundurmıştır; ayrıca kitaplar da getirtmiştir. Bu faaliyet sırasında Hind'den “Sindhind”, Rum'dan da Euclides'in kitabı ve bununla birlikte birçok kitap getirtilmiştir.

Yazara göre, çevirisi ile İslâm Dünyası astronomi çalışmalarında Yunan etkisinin ağır bastığı “*Almagest*”in de bu gelen eserler arasında olması muhtemeldir.

Eserin “Ebû el-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Kesir el-Ferganî” kısmı bilginin hayatından ve eserlerinden söz eden iki alt başlık altında anlatılmıştır.

Türkistan'ın Fergana bölgesinde yetişmiş ve daha sonra çağının bilim ve kültür merkezi Bağdat'a yerleşmiş olan Ferganî'nin Nil Mikyası yapımını ve Caferî kanalının kazımını yönettiğinden söz edilmiştir. Onun eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Batı'da “*Elements of Astronomy*” adıyla bilinen eser İslâm Dünyasında “*İlm el-Nücum ve Usul el-Harekât el-Semâviye, Kitap el-Fusûl el-Selâsin, Kitâb 'ilal el-Eflak, Risâlat el-Fusûl Mudhâl fî Mecisfî, Kitâb el-Hey'e, Kitap el-Fusûl, Kitap İhtişar (İhtiyâr) el-Mecisfî, İlm Hey'et el-Eflâk ve Harekât el Nücûm*” adlarıyla anılmıştır. Bilginin eserlerinin listesi verilmiştir.

“El-Ferganî'nin Astronomi'nin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları” başlığı altında yer alan “Eserin Nüshaları” kısmında kitabın 14 nüshası liste hâlinde verilir. Tenkidli metin hazırlandığında Ayasofya (İstanbul), Carullah (İstanbul) ve Jacob Collius'un Latince çeviride temele aldığı Leiden nüshasından yararlandığı vurgulanır.

Aynı başlık altında yer alan “Eserin Çevirisi” kısmında Ferganî'nin astronomi çalışmasının 1137 yılın-

da Seville'li John tarafından “*Diferentia Scientie Astrum*” adı altında Latinceye kazandırılan ve 1493 yılında Ferara'da basılmış çevirisinden ve bunu takip eden Gremona'lı Gerard'ın (eserin çevirisi 1175 yılından önce yapılmış ve 1910 yılında Romea Campani tarafından kendi notları ve Giriş'i eklenerek 1910 yılında basılmıştır), Jacob Christmann'ın ve Jacob Golius'un çevirilerinden bahis edilir.

“Eserin İçeriği” kısmını “*Ferganî'nin Astronomi'nin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları adlı eserinin bir özetidir ve Batlamyus astronomisinin temel özelliklerini etraflı bir biçimde verir. Ancak tamamıyla tasviridir; şekil, matematiksel formüller ve astronomik tablolar içermez. Otuz bölümden oluşmaktadır*” biçiminde kısa ve özlü bir biçimde anlatan yazar, daha sonra *Muhtasar* ve onun ana kitabının otuz bölümünü mukayeseli bir biçimde inceler.

Eserin “Sonuç” kısmında, Ferganî'nin astronomi çalışmasının bilim tarihindeki ehemmiyeti üzerinde durulur. Ayrıca eski Mezopotamya kökenli Yunan astronomi çalışmasının (örneğin *Almagest*) Batı'ya intikalinde İslâm Dünyası sadece aracı vazifesi gördü, yoksa bu vazife yanında söz konusu çalışmalara kendi orjinal görüşlerini de mi ekledi, biçiminde dile getirebileceğimiz problemi müthiş bir çözüme bağlar.

Yazara göre, Ferganî'nin astronomi çalışması Batlamyus'un *Almagest*'inin özeti olmaktan çok onun tadil edilmiş şeklidir. Örneğin: Satürn'ün anomalistik hareketi Batlamyus'ta $57^{\circ}7'$, Ferganî'de $59'$; Ay'ın dış merkezlilik değeri Batlamyus'ta $10; 19^{\circ}$, Ferganî'de $12. 30$; Ayın episiklinin yarı çapı Batlamyus'ta $5; 15^{\circ}$, Ferganî'de $6; 33^{\circ}$ vs. Ayrıca Ferganî Batlamyus gibi Güneş'in apojesinin hareketsiz olduğunu da kabul etmemiştir. Bu noksanın sabit yıldızlarla hareket ettiğini ve presesyon hareketinden oluştuğunu söylemiştir.

Görüldüğü gibi eser, Mezopotamya kökenli eski Yunan astronomi çalışmasının Batı'ya intikalinde Ortaçağ İslâm Dünyasının, özellikle onun doğu bölgesinin, yani Orta Asya'nın sadece köprü hizmetini vermiş olmayıp, onu yeni orijinal keşifler ile zenginleştirerek, yeni bilgiler ile besleyerek geçirmiş olduğunu açığa çıkarmış olması açısından son derece ehemmiyetlidir.

Rahmetli hocamız Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın temellerini atmış olduğu Ortaçağ İslâm Dünyası bilimsel faaliyetine Türk katkısı binasını son derece kıymetli eseri ile bir kat daha yükseltmiş olan yazara şükranlarımı sunar, başarılar dilerim.



“Cemaleddin Efganî ve Türk Dünyası”

Prof. Şamil Kurbanov, **Cemaleddin Efganî ve Türk Dünyası**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 2. Baskı, Bakû 1997, 220 sayfa.

Dr. Ayşegül CELEPOĞLU
Hacettepe Üni. Eğitim Fak.
Öğretim Görevlisi

19. yy.'ın sonları ile 20. yy.'ın başlarında Türk ve İslâm Dünyası zor yıllar yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum, Avrupa sömürgeciliği ve İslâm Dünyasının ilimden uzaklaşması bu güç durumu uzun yıllar sürdürmüştür. İslâm Dünyasının bu durumdan kurtulmasının çaresini ilimde görmüş olan Cemaleddin Efganî; İran'da, Afganistan'da, Mısır'da, Hindistan'da, Türkiye'de ve çeşitli Avrupa ülkelerinde bu konuda çalışmalar yapmış, dersler vermiş, tebliğler sunmuş bir âlim ve fikir adamıdır. 1917 Bolşevik İhtilâli'ne kadar Azerbaycan matbuatında ve edebiyatında aydınlar arasında tanınmış bir sima olan Cemaleddin Efganî, Mehmet Emin Yurdakul ve Mehmet Âkif Ersoy gibi Türk şâirlerine de etki etmiş, 1917'den sonra ise unutulmuştur.

Prof. Şamil Kurbanov'un *Cemaleddin Efganî ve Türk Dünyası* adlı bu eseri Afganistan'da matbuatın, Mısır'da satirik (yergi, taşlama, hiciv) edebiyatın kurucusu, İran'da millî bağımsızlık hareketinin rehberi, Avrupa sömürgeciliğinin düşmanı olan Cemaleddin Efganî'nin hayatı ve yaratıcılığı üzerine yapılmış bir araştırmadır. Konunun zaman zaman dağıtılmasına ve tekrarlara düşülmesine rağmen bu kitap, Azerbaycan'da Efganî üzerine yapılan ilk çalışmadır.

Kitabın bölümlerini kısaca tanıtalım:

“Müselman Şarkinin Mümtaz Siması” (s. 7-12). Asıl adı Seyid Mehemed ibn Sefder olan Cemaleddin Efganî'nin doğum tarihi ve yeri hakkında değişik rivâyetler vardır. Elimizdeki kitabın bu bölümünde

onun 1838'de Hemedan'ın yakınındaki Esedabad şehrinde doğduğu; Arap, Fars, Türk, Fransız ve Rus dillerini iyi bildiği yazılmıştır. Onun Arap olduğuna, hattâ Ebû Tâlib sülâlesi ile Peygamber nesline mensup olduğuna dair bilgiler de verilmektedir.

Prof. Şamil Kurbanov, Cemaleddin Efganî'nin sekiz yaşına kadar Türkçe konuştuğunu, sonra ailesiyle Şark'a gelip gençlik yıllarını Afganistan'da geçirdiğini, hattâ onun Azerbaycan Türklerinden olduğunu da ifade eder. Bu fikri Ahmed Ağaoğlu'nun da Mehmed Emin Resulzâde'nin de defalarca tekrarladıklarını, Amerika'lı Prof. Nikki R. Keddie'nin de bu görüşte olduğunu belirtir.

Babası nüfuzlu bir din adamı olduğu için Cemaleddin Efganî'nin mükemmel bir din tahsili gördüğünü ifade eden Kurbanov, onun İran istibdadından ve takibinden kurtulmak için *Afganî* ismini kullanmış olduğunu, gittiği ülkelerde istibdada, zulme karşı faaliyet gösterdiğini, bu yüzden ömrünün sonuna kadar çeşitli ülkelerde bulunmak zorunda kaldığını ve İstanbul'da vefat ettiğini belirtir. Yazar bu kısmın sonlarında M.E. Resulzade'nin *İran Türkleri* adlı eserine yer verip, onun bu çalışmada Cemaleddin Efganî'nin düşmanları arasında İran şahını, II. Abdülhamid'i ve İngiltere'yi saydığını da ilâve eder.

“Sultan-i Âlem Elmdir” (s. 13-18). Siyasî isteklerini dinî ıslahat üzerine şekillendirmiş olan Cemaleddin Efganî, hurafelerden ve cahil din bilginlerinden uzaktır. Bu bölümde onun ilme çok değer verdiği, Şark'ın içine düştüğü felâkatten ilim yolu ile çıkacağı fikri üzerinde durulmuştur. Moğol istilâsından sonra Şark dünyasının dünyevî ilimlerden uzaklaştırıldığını belirtmiş olan şeyhin, aslında İslâm dininin ilim dini olduğunu, ilmin gelişmesine hizmet ettiğini ifade eden fikirlerine yer verilmiştir. Onun, sözde İslâm âlimi olanların dar kafalılığından, düşünmeyişlerinden şikâyetçi olduğu; fizik, kimya, geometri, muhasebe bilmeden sanayinin gelişmesine imkân olmadığı yolundaki değerlendirmelerine yer verildikten sonra, Cemaleddin Efganî'nin mantık ve felsefeye olan özel ilgisine dikkat çekilir. Diğer din adamlarından farklı olan Efganî'nin, gelişmenin esasını ilimde gördüğü de belirtilir.

“Dinî Vahdet ve Dil Birliyi” (s. 19-31). Cemaleddin Efganî bütün hayatını İslâm Âleminin gerileme sebeplerini araştırıp öğrenmek ve derdine çareler aramakla geçirmiştir. Hindistan'da Farsça basılan *Millî*



Vahdet Felsefesi ve Dil Birliğinin Hakikî Mahiyeti adlı meşhur eserinde, ilerlemek isteyen milletin kendi milliyetine ve diline sahip çıkması gerektiğini bildirir. Bu kısımda, Prof. Şamil Kurbanov onun bu konudaki düşüncelerine yer verir. Efganî'ye göre, her bir milletin refaha ulaşması, terakki etmesi için esas fikir dildir; ilim ve maarif ana dilde olmalıdır. Bu sebeple, millî ihtiyaçlarını öğrenen âlimlerin birinci vazifesi, kendi ana dillerinin gelişmesine gayret göstermeleridir.

Cemaleddin Efganî her milletin talihini o milletin kendi uhdesine bırakmayı istemiştir. Bu da ancak birlik ve beraberlik yoluyla olacaktır ki onlardan biri dildir. İkincisi ise dindir. Millî birliğin din birliğinden daha sağlam olduğunu da belirten âlim, dilini koruyan milletlerin ancak bu sayede ayakta durabileceklerini ifade eder.

Prof. Kurbanov daha sonra Türkçülük ve Azerbaycancılığın Cemaleddin Efganî'nin fikirleriyle beslendiğini; M.E. Resulzâde'nin, Ahmet Ağaoğlu'nun, Ali-bey Hüseyinzâde'nin eserlerinde bu fikirleri görmeyen mümkün olduğunu onlardan vermiş olduğu örneklerle belirtmiştir.

Yazar onun fikirlerini ilk defa Afganistan'da, Hindistan'da açıkladığını ancak esas hedefinin İran olduğunu ve bu ülkeye büyük hizmetlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu kısmın sonunda Ayetullah Murtaza Müteherri'nin *Son Yüzyılda İslâm Hareketlerinin Tahlihi* adlı eserinde, 19. yy.'dan sonra İslâm Dünyasında ıslahatçı bir hareketin başladığı ve bu hareketin öncüsünün de Cemaleddin Efganî olduğu dile getirilmiştir.

"Azadlık, Beraberlik, Kardeşlik" (s. 32-39). Bu kısımda Cemaleddin Efganî'nin 19. yy.'da Avrupa'nın yemi niteliğinde olan Şark halklarını zulümden, istismardan kurtarıp medeni Avrupa seviyesine getirmek için Avrupa'da olduğu gibi "*azadlık, beraberlik, kardeşlik*" prensiplerine olan bağlılığı ele alınmıştır.

Cemaleddin Efganî "Panislâmizm" adıyla oluşturduğu fikir cereyanında üç akideden söz etmiştir. Birincisi insanın eşref-i mahlûkat olduğu, ikincisi kendi milletini diğer milletlerin üstünde görmesi gerektiği, üçüncüsü ise bu dar ve karanlık âlemden daha büyük ve mükemmel bir âleme intikal edileceğidir. Bu üçü de Cemaleddin Efganî'nin demokratik prensiplerine hizmet eden insanî meselelerdir.

Prof. Şamil Kurbanov, Cemaleddin Efganî'nin adalete ve insaniyete verdiği değer üzerinde durduktan başka onun II. Abdülhamid, Nâsirüddin Şah ve II. Aleksandr ile görüştüğüne, onlara halkın idaresini yine halkın kendisine bırakmak gerektiğine ve mutlakîyetin gelişmenin düşmanı olduğunu söylediğine değinmiştir.

Bu kısımda ayrıca Cemaleddin Efganî'nin II. Abdülhamid'e İslâm ülkelerinin siyasî birliğini teklif ettiğinden ve böyle bir birliği oluşturacak iki meclisin ayrı ayrı başkanları olması gerektiğini ifade ettiğinden söz edilir. II. Abdülhamid'in ise bu görüşü benimsemediği, hâkimîyetin halifenin elinde olmasını istediği belirtilmiş; Ahmed Ağaoğlu'nun 1907'de *İrşad* gazetesinde II. Abdülhamid'in durumunu yansıtan yazıda onun eşitliğe, hürriyete, adalete riâyet etmesi gerektiği konusu üzerinde durulmuştur.

Bu kısmın sonlarında Cemaleddin Efganî'nin bazı meslektaşlarına yazmış olduğu mektuplarında İran'ın durumu hakkındaki düşüncelerine yer verilmiş, onun Fransa'yı İran'a model göstermesi, İran'ın Fransa'nın seviyesine gelebilmesi için ise, ilim sahasına adım atması konusundaki fikirlerine yer verilmiştir.

"Mehebbet ve Nifret Felsefesi" (s. 40-48). Bu kısımda ömrünü mecburî seyahatlerde geçiren, hapislere girip, takiplere maruz kalan Cemaleddin Efganî'nin İslâmî birlik konusundaki fikirlerini yaymak üzere çeşitli ülkelere gidişi, buralardan çeşitli sebeplerle uzaklaştırılışı üzerinde durulmuştur.

Efganî 1871 yılında Mısır'a gelmiş, El-Ezher Üniversitesi'nde ve evinde verdiği derslerle Şark felsefesini, İslâmî hükümleri ve *Kur'ân*'ı devrin taleplerine uygun bir şekilde şerh etmiştir. Maksudı halkı İngiliz sömürgeciliğinin elinden kurtarmaktır. Burada Yakup Sennu ile satirik (yergi, taşlama) bir dergi çıkarmışlar, halkın arasında uyanışı başlatmışlardır. 1879'da Hizbul Vatan partisinin kurulmasına öncülük etmiş; "*Mısır Mısırlıların olmalıdır*" görüşü ve diğer faaliyetleri sebebiyle bu ülkeden sürülmüştür (1879). Önce Hindistan'a sonra İstanbul'a giden Efganî, bir müddet sonra üniversitedeki konuşması sırasında çıkan karışıklık neticesinde İstanbul'dan uzaklaştırılır. Amerika'ya sonra da Paris'e gider. Burada aynı fikirde olan insanlarla beraber İslâm kardeşliğini yaşatmak üzere gizli bir cemiyet kurar. İran şahı, onun bu görüşlerini öğrendikten sonra Efganî'yi İran'a davet eder. Büyük ümitlerle İran'a gelen Cemaleddin Efganî'nin her adı-



mı korkuyla ve dikkatle takip edilir. Hürriyet düşmanları şahın gözünden onu düşürürler; Mısır'daki Arabî Paşa isyanının müsebbibi olarak onu gösterirler; böylece Cemaleddin Efganî İran'dan uzaklaştırılır. Rusya'ya gelir. Ruslar'ı Asya'daki İngiliz siyâseti aleyhine tahrik eder. Çarla görüşmesinin ardından burada da kalamaz ve Avrupa'ya gider. Fransa İhtilâli'nin yüzüncü yılı kutlamalarına katıldığı sırada İran şahı Nâsrüddin ile karşılaşır, aynı konuları tekrar görüşürler. Şah onu yine İran'a davet eder, ancak sonuç yine aynı olur.

“İreli Getmek Üçün Geriye Kayıtmak” (s. 49-56). Bu kısımda Cemaleddin Efganî'nin İslâm birliği üzerindeki düşünceleri ele alınmıştır. Prof. Şamil Kurbanov onun İslâm birliği fikrinde Sünnîlikten, Şiîlikten uzak olduğunu; İslâm birliğini Avrupa sömürgeciliğine karşı bir siper olarak değerlendirdiğini belirterek, Cemaleddin Efganî'ye göre bugünkü Müslümanların gaffetlerinden, güçsüzlüklerinden ve kudretsizliklerinden ancak dinî hareket ile kurtulabileceklerini belirten görüşlerine yer verir. Ardından yazar, Cemaleddin Efganî'nin Paris'te Ernest Renan ile görüşmesi konusuna değinir. Renan'ın bir konferansta Arap medeniyeti olmadığını; İslâm dininin ilme, felsefeye, hürriyete teşvik etmediğini; kazâ ve kadere iman etmenin buna mani olduğunu; İslâm Âleminde felsefe ile meşgul olanların eserlerinin yakıldığını söylemesi üzerine; Cemaleddin Efganî'nin Renan'a verdiği cevaba değinir.

Bu bölümde ayrıca Cemaleddin Efganî'nin İran şahına parlâmento sistemine dayalı bir hükûmet teklif etmesi, ardından şahın onun katlini istemesi; çıplak olarak bir atın üzerine bindirilip Tahran sokaklarında teşhir edilmesi; Fransa sefaretinin isteği ile öldürülmeyişi, ardından Basra'ya geçen Efganî'nin şaha karşı ömrünün sonuna kadar sürecek olan hücumu başlatması anlatılmıştır.

“Kızıl Kefesde” (s. 57-62). Prof. Şamil Kurbanov burada Cemaleddin Efganî'nin şaha karşı olan şahsî hiddetini dile getirdiğini, II. Abdülhamid'in araya girerek onu İstanbul'a davet edişini anlatır. Kurbanov II. Abdülhamid'in onu davet edişini iki sebebe bağlamıştır: 1-İran şahının isteğini yerine getirmek, 2-Cemaleddin Efganî'nin yurt dışındaki Genç Türkler üzerindeki etkisini azaltmak. Efganî'nin kabul ediş sebebi ise İran ve Türkiye'yi Avrupa sömürgeciliğine karşı birleştirebilmek, bu yolda yapılacak ıslahatları hayata

geçirebilmektir. Yazar burada Cemaleddin Efganî'nin aldandığını ve onun ifadesiyle “Kızıl Kafes”e girdiğini belirtir. Padişah tarafından Nişantaşı'nda emrine tahsis edilen evde ömrünün son yıllarını geçirmiş olan Cemaleddin Efganî'nin şaha karşı başlatmış olduğu saldırıdan da asla vazgeçmediğini ifade eder. İran şahının öldürülmesinden sorumlu tutulan Efganî'nin Bâbîâlî hapishanesine konulduğunu belirten Kurbanov, onun 1867 yılında burada vefat ettiğini bildirir. Yazar onun ömrü boyunca geniş halk kitlesinin desteğini arkasına alamadığını; zahmet çekenlerle alâkadar olsa da daima âlimlerle, aydın sınıfıyla birarada olduğunu; halk için çalışsa da halktan uzakta kaldığını ifade eder.

Bu bölümle birlikte Cemaleddin Efganî'nin hayatı hakkındaki bilgiler tamamlanmış olur. Tarih boyunca gerçek değeri bilinmemiş böyle bir âlimin bizlere tanıtılması hususunda çok başarılı bir çalışma ortaya koymuş olan Prof. Şamil Kurbanov'un eserinin buraya kadar olan kısmı belki iki noktadan tenkit edilebilir. İlki, eserde II. Abdülhamid üzerine yapılan değerlendirmelerdir. “... 1876'ıncı ilin sentyabrında kardaşı Abdülhamid sultan tahta oturdu. Bununla da imperiyanın 'zûlm dövrü' başladı, çünkü Abdülhamid imperiyanın tarihinde 'kanlı sultan' kimi en gaddar ve sözün hekiki manasında zûlmkar bir hökmdar idi. Tekce bunu demek kifayettir ki, onu hâkimiyete getiren Midhet Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şeyhülislam Heyrulla Efendi kimi müterekki ziyâlılara verdiği ve'dleri o, neinki yerine yetirmedi, hem de onların hamısını geddarcasına mehveledi.

“Maarif, elm sahesinde heç bir iş görülmedi, ne arede tutulan ıslahatlar heyata keçmedi. Mithet Paşanı baş nazir koysa da sonra hebs edip mehkemeye verdi ve ölüm hökmü çhartırdı. Lâkin Avrupa devletlerinin işe karışmasından ve camaatın teherrüşünden sonra onu Arabistan'a sürgün eltdirdi ve orada zehherledip öldürtmek istedi. Bu da baş tutmayanda 1883 üncü ilde hebshana kamerasında boğdurdu.

“Kanlı sultan ancak bundan sonra rahat nefes alabildi” (s. 58).

II. Abdülhamid'in tek taraflı olarak değerlendirilmesi tarih önünde yapılan bir hata olacaktır zannedirim. Bu sebeple Şerif Mardin'in *Türk Modernleşmesi* (Makaleler IV) adlı eserinin 92-98 numaralı sayfaları



na, Erol Güngör'ün *Tarihte Türkler* isimli çalışmasının 402-420 numaralı sayfalarına ve David Kushner'in *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)* adlı kitabının 91, 92, 93, 94 ve 95' inci sayfalarına bakılıp, II. Abdülhamid ile ilgili açıklamalara itibar edilmesinin ilim ve ilimdeki objektiflik adına olumlu bir davranış olacağı kanaatindeyim.

İkinci olarak ise, "Kızıl Kafes" adlı bölümün sonundaki şu ifadeler: "... Bundan sonra İran'ın müte-rekki kuvvetleri onun ideyalarından ve cesaretinden güç ve kuvvet almış, hüsusen İran İslâm inkılâbının rehberi İmam Homeyni onun arzularını heyata geçirmek için milyonlarla insanı öz arhasınca apararak şahlık üsul-i idaresinin devrilmesine, Cemaleddin'in arzu ettiği parlamanlı respublika kurulmasına nail oldu" (s. 62). Buradaki değerlendirmeden, İmam Humeynî'nin başlattığı rejimin Cemaleddin Efganî'nin fikirleriyle örtüştüğü şeklinde bir yorum çıkıyor ki, zannedirim bu da okuyucunun kafasında soru işareti uyandıracak şekilde. Çünkü İran'daki rejimin Efganî'nin hayata geçirmek istediği İslâm birliğine cevap olacak nitelikte olmadığı âşikârdır.

Bu değerlendirmelerden sonra tekrar esere dönersek, çalışmanın 63, 64 ve 65'inci sayfalarında Cemaleddin Efganî'nin kronolojik hayatına yer verildiğini görürüz. Buradan sonra eser yeni bir muhteva kazanır ve Prof. Şamil Kurbanov Cemaleddin Efganî'nin etkilemiş olduğu şahısları ele alır.

"Cemaleddin Efganî ve Yeni Türk Gençleri" ana başlığının altında yer alan "Şarkla Garb Arasında" (s. 66-69) adlı kısımda yazar, Osmanlı İmparatorluğunun Tanzimat ile başlayan ıslahatlarına; ilim, sanat ve siyâsette ön plâna çıkan fikir adamlarına, yazarlara, şâirlere değinmiş, bu devrin esas probleminin millî şuur olduğunu da beyan etmiştir. Türkiye'deki milliyetçilik hareketinin büyük temsilcilerinden olan Mehmed Emin Yurdakul'u millî şuura yönlendirenin de Cemaleddin Efganî olduğunu ifade etmiştir.

"Cemaleddin'in Ruhu Mende Yaşayır" (s. 69-79) adlı kısımda ise, Genç Türkler hareketinin üzerinde durulduktan sonra kaynağının Cemaleddin Efganî olabileceği belirtilmiştir. Onun İstanbul'da kaldığı zamanlarda, özellikle Nişantaşı'ndaki evinde İstanbul'lu aydınlar tarafından ziyaret edildiği, Mehmed Emin Yurdakul'un da onların arasında olduğu ifade edilir. Prof. Şamil Kurbanov, ölünceye kadar Cemaleddin Efganî'yi Mehmed Emin Yurdakul'un ziyaret ettiğini;

Efganî'nin fikirlerine ihtiyacı olan Türk halkını Mehmed Emin Yurdakul'un onun fikirleri doğrultusunda yönlendirdiğini, şiirlerini bu istikamette geliştirdiğini; hattâ şâirin "*Beni o yağurmuştur. Eğer ruhların sonsuzluğu ve ölmezliği varsa, derdim ki o vücudunun etlerini, kemiklerini toprakta bırakmışsa, ruhunu da bana armağan etmiştir. Ruhu bende yaşıyor*" (s. 70) sözlerine de yer vermiştir.

"Kükremiş Sel Kimiyem" (s. 79-81) isimli bu bölümde, Mehmed Âkif'in de Mehmed Emin Yurdakul gibi Cemaleddin Efganî'nin tesirinde kalması üzerinde durulur. Onlardan başka Türk Dünyasında Ziya Gökalp'in, İsmayılbey Gaspıralı'nın, Yusuf Akçura'nın ve başkalarının da onun fikirlerinden istifade ettikleri belirtilir.

"Cemaleddin Efganî ve Onun Azerbaycan'daki Meslekdaşları" (s. 82-95) isimli bu kısımda yazar, bu defa Efganî'nin Azerbaycan'daki aydınları etkileyişi üzerinde durur. Onun İstanbul'da kaldığı yıllarda Ahmed Ağaoğlu'nun, Ömer Fâik Ne'manzâde'nin, Hasanbey Zerdabi'nin, Alibey Hüseyinzâde'nin, Memmedtağı Sidki'nin onu ziyaret edişlerinden bahseder. Ardından 19. yy.'ın sonları, 20. yy.'ın başlarında Azerbaycan'da Efganî'nin fikirlerinin iki şekilde yayıldığını anlatır. Onu tanımış olanların, onun eserini okumuş olanların veya eserlerinde onun fikirlerine yer verenlerin faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Hasanbey Zerdabi ve Ömer Fâik, Cemaleddin Efganî'nin dil konusundaki görüşlerini eserlerinde yansıtırlarken, Semedbey Mehmandarov gibi aydınlar da dinin üzerindeki hurafe örtüsünün kaldırılıp ilk İslâm'a dönüşmesi fikri ile Efganî'nin görüşlerine dört elle sarılmışlardır. Azerbaycan'da bu fikri şiddetle reddedenler de olmuştur. Azerbaycan fikir hayatına etkileri olmuş olan M. T. Zehtabi, Yakup Sennu, Şeyh Mehmed Ebdeh onun çeşitli sahalardaki görüşlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Prof. Şamil Kurbanov, Efganî'nin Azerbaycan edebiyatına da dolaylı yoldan etki ettiğini, Mehmed Emin Yurdakul'un Azerbaycan'da takipçilerinin olduğunu, hattâ Ahmed Cavad'ın M.E. Yurdakul'un vârisi olduğunu belirtmiştir.

"Ahmed Ağaoğlu ve Cemaleddin Efganî" (s. 96-123) adlı bu kısımda, Türk fikir dünyasına etki etmiş; Türkçülüğün önderlerinden biri olmuş; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında büyük hizmetler görmüş; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında çalışmış olan Ahmed Ağaoğlu üzerinde durulur. Azerbay-



can'ın mühim simalarından biri olan Ağaoğlu, Şuşa'da doğmuştur. İlk tahsilini burada yapmış; Arapça, Farsça, Rusça ve Fransızca öğrenmiştir. 1880'in ortalarına doğru Petersburg'a gidip politeknik enstitüsüne girmiş ancak -bazı kaynaklara göre- rahatsızlandığı için tahsilini tamamlayamadan vatanına geri dönmüştür. Tahsil için ikinci olarak Paris'e gönderilmiş, burada hukuk okumuştur. Edebiyatla, felsefeyle, sanatla ilgilenmiştir. Fransa'da Türk ve Fransız aydınlarıyla tanışmış; İstanbul'a gittiği zamanlarda Cemaleddin Efganî'yi ziyaret etmiş ve haftalarca onunla aynı evi paylaşmış; daha sonra da onun fikirlerini Fransızcaya çevirerek bastırmıştır.

Prof. Şamil Kurbanov, Ahmed Ağaoğlu'nun hayatı ile ilgili bilgileri yukarıda anlattığımız şekilde verdikten sonra, 1900 ve 1901 yıllarında onun en çok ilgilendiği Şark'ın tarihi ve dinleri konusu hakkında bilgi verip, bu fikirlerin oluşmasında Efganî'nin etkisi üzerinde durur. Yazar, Ağaoğlu'nun millî şuur ve ideal hakkındaki düşüncelerine yer verdikten sonra, halk ve aydınlar arasındaki uçurumun kaldırılması için onun görüşlerinin neler olduğu üzerinde durur. Türkiye için yaptıklarını anlattıktan sonra, 20. yy.'ın başlarında Azerbaycan için yaptıklarını kaleme alır. Kurbanov onun ana dile, millî şuura, ideale, dünya ilmine, halkı uyandırmaya verdiği öneme yer vererek, Cemaleddin Efganî'den nasıl etkilendiği hakkında da bilgi verir. 1918'de Azerbaycan'a döndüğü, aynı yıl buradan uzaklaştırıldığı ve 1919 yılında İstanbul'da iken Ermenilerin baskısı ve İngilizlerin eli ile Malta'ya sürgüne gönderilişini anlatan yazar, onun Bakû'ya N. Nerimanov'a defalarca mektup yazdığını, Sosyalizme meyleden Ağaoğlu'nun Malta'dan kurtulmasına N. Nerimanov'un yardım ettiğini, ancak vatana dönme arzusunu cevapsız bıraktığını da ilâve eder. Bunun üzerine Ahmed Ağaoğlu'nun Ankara'ya davet edildiği, *Hâkimiyyet-i Milliye* gazetesinin rehberliğini üstlenip, Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlanmasına çalıştığı, 1939'da burada vefat ettiği de yine bu kısımda anlatılır.

“M. E. Resulzâde ve Cemaleddin Efganî” (s. 124-126). Bu kısımda Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinin liderlerinden olan Resulzâde üzerinde durulmuştur.

“Poetik Yaradıcılığı” (s.126-132) adlı bu kısımda, M. E. Resulzâde'nin halkı gerilik girdabından kurtarıp medenî ülkelerin seviyesine çıkarmak için yaptıkları

ndan bahsedilir. Şiir yazmak onun bu faaliyetlerinin belki de en önemlisidir. İlme önem veren, bu konudaki fikirlerini de Cemaleddin Efganî'den almış olan M. E. Resulzâde'nin estetik konusundaki ve şiir yazmadaki başarısı üzerinde duran Kurbanov, onun şiirlerinden örnekler verir ve bu sahadaki çalışmalarını siyasî mücadele yolu olarak değerlendirir.

“Tercümeçilik Fealiyeti” (s. 132-138). Prof. Kurbanov, Mehmed Emin Resulzâde'nin orijinal şiirleri ile beraber bedîî tercümelerinin de olduğunu, bu tercümelerin siyasî mücadelede önemli rol oynadığını, ancak diğer eserleri gibi bu çalışmalarının da listesinin tam olarak elde bulunmadığını ifade eder. Onun 1912'de -özellikle Azerbaycan'ın idealine uygun olan- seçme hikâyeleri Rus edebiyatından tercüme ettiğini, ayrıca Tolstoy'dan, Gorki'den, Dostoyevski'den ve Lermantov'dan tercümelediğini belirler.

“Dramaturji Yaradıcılığı” (s. 138-146). M. E. Resulzâde'nin bedîî yaratıcılığının önemli sahalarından birinin de dramaturji olduğunu ifade eden Kurbanov, onun tiyatro sahasında da hürriyet uğruna çalıştığını, geniş halk kitlelerine ulaşmayı hedef aldığını anlatır. Herkesin sahne eserlerinden faydalanabileceğini fark etmiş olan M. E. Resulzâde'nin “*Nagahani Bela*” ve “*Karanlıkta Işıklar*” adlı eserleri üzerinde durmuş olan yazar, onun bu eserlerinde Azerbaycan'daki millî ve siyasî problemlere çözüm bulduğunu; her iki eseri yazdığı dönemde Sosyalizmin etkisinde olduğunu; millî gerilikten, cehaletten kurtulmak için onun da Cemaleddin Efganî gibi dikkatini hürriyet ve hür yaşama yönelttiğini belirtir.

“Ne Mutlak Liberalizm, Ne de Mutlak Kollektivizm” (s. 146-159). Bu kısımda 1909'da Bakû'dan çıkarılmış ve 1911'e kadar İran'da yaşamış olan M. E. Resulzâde'nin Tahran'da, İstanbul'da bulunduğu sıralarda Cemaleddin Efganî ve onun fikirleri ile tanışması; 1911 yılında Türkiye'ye gelişi; Mehmed Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ile arkadaşlık kurması; Bakû'dan İstanbul'a gelmiş olan Alibey Hüseyinzâde ve Ahmed Ağaoğlu ile de dostlukları anlatılır. Onun fikirlerinin asıl kaynağının Cemaleddin Efganî olduğu belirtildikten sonra, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için yaptığı mücadeleler üzerinde durulur.

“Azerbaycan Edebiyatında Şeyh Cemalettin Obrazı” (s. 160-170). Azerbaycan edebiyatına tesiri ol-



muş olan Cemaleddin Efganî'nin bu konudaki faaliyetlerine veya etkilerine dair bir çalışmanın yapılmamış olduğunu belirten Prof. Şamil Kurbanov bu kısımda, onun derinden etkilediği Azerbaycan edebiyatçılarına yer vermiştir. Efganî'nin fikirlerinin Azerbaycan edebiyatına tanıtılmasının Alibey Hüseyinzâde ile olduğunu belirten yazar, onun hayatı ve eserleri hakkında etraflı bilgi verir. Şeyh Efganî'nin teşvikleri ve yol göstericiliği ile İslâm Dünyasındaki gelişmeyi tehlikeli gören Avrupalıların ve bazı İslâm düşmanlarının ona "panislamist" damgasını vurduklarını ve onu yok etmeye çalıştıklarını ifade eden Kurbanov, şeyhin Sovyetleşme devrinden sonra unutturulduğunu ifade eder ve onun edebî sahadaki son temsilcisinin de Cefer Cabbarlı olduğunu belirtir. 1920'den sonra Azerbaycan aydınlarının onun fikirlerini reddettiklerini anlatarak çeşitli örnekler verir. Bu kısımda daha sonra Cefer Cabbarlı'nın eserlerinde -üstü kapalı da olsa- Şeyh Cemaleddin'den ve onun fikirlerinden bahsettiği anlatılır. Ardından M. S. Ordubadi'nin eserleri için de aynı durum söz konusu olduğuna değinilir. Prof. Kurbanov devrin genel havasının insanları böyle davranmak zorunda bıraktığını ifade ettikten sonra, M. S. Ordubadi'nin eserinde Efganî'nin Nâsirüddin Şah öldürüldüğünde dışarı kaçmış olduğunu söylemesine karşı çıkararak, onun o sırada İstanbul'da olduğunu, şahın ölümünden sonra Bâbîâlî hapisanesine gönderildiğini belirtir. Kurbanov bu tür yanlışlıklara rağmen gazetecilerin, yazarların Cemaleddin Efganî'yi unutmadıklarını, az da olsa onun tarihî hizmetlerine eserlerinde yer verdiklerini söyleyerek, bu kısmı tamamlar.

"Ahmed Cavad" (s. 170-182) adlı bu kısımda Prof. Şamil Kurbanov, Azerbaycan şiirindeki mühim simalardan biri olan ve kırkbeş yıllık ömrünün tahminen yirmibeş yılını şiir yazmaya vermiş olan Ahmed Cavad'ın hayatı ve eserleri üzerinde durur. Ermenilerin Gence'deki talanını, Rusların sömürgeci siyâsetini, halkının başına gelen zulüm ve işkenceleri görmüş olan bu şâirin öğrenim hayatını, etkisinde kaldığı insanları tek tek anlatan yazar, Ahmed Cavad'ın

görmüş ve yaşamış oldukları yüzünden hep halkının derdine yandığını da belirtir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması ile onun hayatının ikinci dönemine başladığını bildiren yazar, bu mutlu günlerin çok sürmediğini; zulmün, vahşetin, eziyetin başlaması ile şiirine yeni nağmeleri kattığını ifade eder. Özellikle *Göygöl* isimli şiirinin uyandırdığı akislerden söz ederek, şâirin yönetim ile arasının açılmasına, hapse atılmasına ve devlet gazetelerinde onun aleyhine yazılar yazılmasına dair bilgileri verdikten sonra yazar, A. Cavad'ın şiir yazmaya ara verip tercüme çalışmaları yaptığını da belirtir.

"Yekun" (s. 183-185). Üç sayfalık bu kısımda Prof. Kurbanov, yapmış olduğu bu çalışmanın küçük bir özetini verir; ardından Efganî'nin Azerbaycan Türk'ü olduğunu belirterek bu kısmı tamamlar.

Kitabın 186'ıncı sayfasından itibaren "Elaveler" başlıklı bir kısım başlar ki burada Cemaleddin Efganî'nin "Millî Vahdet Felsefesi ve Dil Birliğinin Hakiki Mahiyeti" adlı makalesine; 1872 yılında Kalküta'da Albert Hall'un okulunda Tâlim-Terbiye hakkındaki tebliğine, 1881'de Hacı Mestan Dağıstanî'ye yazmış olduğu mektuba; 18 Aralık 1891 günü *Manchester Gardian* gazetesinde Cemaleddin Efganî'nin National Club'daki konuşması üzerine çıkan habere; İran'da beş ay yaşamış olan Arthur Arnold'un İslâm reformu ve İran'ın durumu üzerine Şeyh Cemaleddin ile yaptığı bir sohbet; Ernest Renan'ın Sorbon Üniversitesi'ndeki tebliğine Efganî'nin vermiş olduğu cevaba ve 1897 yılında Bâbîâlî hapisanesinden yazmış olduğu mektuba yer verilmiştir (s. 186-215).

Prof. Şamil Kurbanov çalışmanın 216 ve 219'uncu sayfaları arasında istifade ettiği doksanaltı kaynağın adını vermiş, eserin son sayfasında ise İçindekiler kısmını okuyucuların bilgisine sunmuştur.

Son söz olarak, yapmış olduğu bu çalışma ile Türk Dünyasında önemli boşluklardan birini doldurma başarısını gösterdiği için Prof. Şamil Kurbanov'u tebrik ediyor; başvuru kaynağı olacak diğer eserlerinin de yayın hayatına katılmasını bekliyoruz.



“Kıbrıs’ın İngiliz İdâresine Geçişi”

Soyalp Tamçelik, **Kıbrıs’ın İngiliz İdâresine Geçişi (1878-1919) - Bâb-ı Âlî Hâriciye Nezâreti Arşivine İstinaden Kıbrıs’ın Siyasî Tarihi ile İlgili Bir Belgenin Hukuk, Siyasal ve Siyasal Sosyoloji Açısından Yeni Bir Değerlendirmesi**, KKTC Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Lefkoşa 1997, X-123 sayfa.

Dr. Halil Fikret ALASYA

KKTC Cumhurbaşkanı Danışmanı

Eserin ilk sözü, çarpıcı bir isimle okuyucuyu karşılamaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Saygıdeğer Rauf DENKTAŞ’ın yazdığı Giriş’te Osmanlı Devleti’nin inhitat döneminde karşılaştığı zorluklara kısaca değinildikten sonra, 1878 olaylarından Kıbrıs’ın büyük zarar gördüğü belirtilmiştir. 1878 yılında Osmanlı Devleti’nin ağır yenilgilere uğraması, birçok bölgenin elinden çıkmasına ve bu topraklarda bağımsız devletlerin mantar gibi bitmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, Rus Çarlığı’nın Ekim İhtilâli ile devrilmesine kadar devam etmiş, 1917 yılından sonra siyasî arenada tavırlar netleşip sıcak denizlerde Rus tehdidi yok olunca, Kıbrıs’ın asırlardır belirsizliğini sürdüren kaderi, bu sefer de net olarak İngilizlerin eline geçmiştir.

Yazar, Önsöz’de konulara giriş yapmadan tarih ilminin ilm-i siyâsette ve uluslararası diplomaside hangi amaçlar doğrultusunda yararlı bir şekilde kullanılabileceğine işaret etmiştir. Klâsik yaklaşıma dayalı bir tanımla konuya girilmişse de, Önsöz’ün devamında, neşredilen eserin hiç beklenildiği gibi olmayacağı yaklaşımı sergilenmiştir. Daha sonra, ilmî eserlerde usûl olduğu üzere, eserin neşrinde yardımcı olan değerli şahsiyetlere teşekkür edilmiştir. Şunu belirtmekte fayda var ki, bu kitap, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Saygıdeğer Rauf DENKTAŞ’ın büyük desteği ve yardımları ile basılmış olup, bütün okuyucu ve araştırmacıların bilgilerine sunulmuştur.

Giriş bölümünde, gelecek kuşaklara kazandırdığı değerler ve kültür mirasının en güçlü taşıyıcısı olarak tarih ilminin neden insanlık tarihi açısından önemli olduğu oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Yazarın özellikle tarih ilminin değeri konusunda ısrar etmesi, Önsöz’de ve Giriş’te bu konuya dikkatleri çekmesi, Kıbrıs’ın tarihî geçmişinin ibretlerle dolu olmasından kaynaklanabilir. Osmanlı hâkimiyetinin bu adada son bulmasından sonra, Kıbrıslı Türkler’in çok kısa sürede İngiliz ve Rum zulmünü yaşamaları, Kıbrıs tarihini oldukça dikkat çekici bir hâle getirmiştir.

Kıbrıs adası stratejik değerinden dolayı, tarihin en eski dönemlerinden beri meskûn olan halkın, her seferinde yağmalanmasına ve saldırılara uğramasına sebep olmuştur. Bunun için Ada halkı, zengin olmasına rağmen, siyasî huzuru uzun süre bulamamıştır. Aynı zamanda bu bölgenin, Osmanlı öncesi kesif Rum iskânlarına yönelik olarak kullanılması, Ada’nın yerli halkı ile Rumları karşı karşıya getirmiştir. Asırlarca Ada’nın farklı ellerde dolaşması, bölgedeki etnik yapıyı da değiştirmiş ve birçok farklı ırkın bu bölgede yerleşmesine sebebiyet vermiştir. Ada topraklarının zenginliği, ticarî açıdan yaşanan canlılık ve askerî açıdan ifade ettiği değer, Asya’dan, Afrika’dan ve Avrupa’dan gelen saldırıları kaçınılmaz kılmıştır. Fakat bu saldırılar, Ada’da yaşayan halkların yakınlaşmasını engelleyememiş ve çok farklı kültürler veya yapıların birarada yaşamasına neden olmuştur. Bu adayı farklı kılan bir başka özellik de, Hindistan’da olduğu gibi, ikliminin etkileyici bir unsur olarak en savaşçı kavimleri bile zamanla eritmesi ve ticaret-tarım toplumu hâline getirmesidir. Aslında, Ada’da yaşayan halkların etnik olarak kaynaşmaması, kendi tarihlerini de unutmalarına neden olmuştur. Ekonomik zenginliğin, eğitim seviyesi ile yükseltilmiş olması, Ada’yı en güçlü medeniyetlerin kültürel etkilerinin canlı olarak yaşadığı bir bölge hâline getirmiştir.

Yazar, birçok kültürü zengin topraklarında meczeden bu adanın, tarih boyunca devam edegelen çekici özellikleri sebebiyle son asırlarda da mücâdelelere sahne olduğunu özellikle vurgulayarak, konuya geçiş yapmıştır.

Eserin ismini alan çalışmanın, Rumî 1335 (Miladî 1919) tarihli Bâb-ı Âlî Hâriciye Nezâreti’nce hazırlanan bir kitapçık olduğu belirtilmiştir. Osmanlıca ve Fransızca olarak neşredilen bu kitapçığın 25 sayfadan meydana geldiği, fakat hacmine rağmen bir o kadar da



Kıbrıs tarihi açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Yazar, kitapçığın aktarılmasına geçmeden, bu belgelerle ilgili olarak saha üzerinde mütehasıs olan şahısların çalışmalarını zikretmiş ve konunun önemine dikkat çekmek istemiştir. Yayımlanan çalışmaların (İngilizce, Fransızca, Türkçe) tamamını inceleyen yazar, hâlihazırda neşredilmemiş olan Osmanlıca eserleri de değerlendirmiştir. Dikkat çeken bir başka nokta da yazarın, mukayeseli tarih metodunu sahaya hâkim olduğu için çok iyi kullanmasıdır. Eserin, Hâriciye Nezâreti (Dış İşleri Bakanlığı) tarafından neşredilmesinden dolayı, değerli olduğu önemle vurgulanmaya çalışılmışsa da belgenin, bu Nezâret tarafından neşredilmesinin, o kadar da bir öneme haiz olmadığı bilinmelidir. O dönemde Hâriciye Nezâreti'nde görev yapan şahısların menşelerinin Ermeni, Rum ve Yahudi kökenli Osmanlı vatandaşı olması göz ardı edilmemeli; yapılan anlaşmalarda Osmanlı heyetlerini temsil eden Rum kökenli temsilcilerin ihanetleri çok çabuk unutulmamalıdır. O dönemde, bu belgenin Hâriciye Nezâreti tarafından neşredilmesinin daha da güvenilir olduğunu iddia edenler de olabilir.

Birinci bölümde yazar, "Kıbrıs Meselesi Adlı Belgenin Tenkidi" başlığıyla eserde verilen tarihleri, olayları, eserin basılış tarihini ve yapılan değerlendirmeleri şüpheli bir yaklaşımla irdelemiştir. Eserde yazılan tarih, isim hataları ve yanlış olarak zikredilen olaylar tek tek incelenerek bulunmuş, mevcut kitapçığın güvenilirliği iç ve dış tenkide tâbi tutulup tutulmayacağı kararlaştırılmıştır. Akabinde, kısaca Kıbrıs tarihine değinilmiştir. Kıbrıs'ın "1191 yılında, Kudüs Kralı Guy de Lussignan tarafından satın alındığı, bu hâkimiyetin üç asır sürdüğü, daha sonra Ceneviz, Venedik mücadelesinden galip çıkan tarafın Cenevizliler olduğu ve 1426 yılında Memlûklü Sultanı Baybars tarafından vergiye bağlandığı..." (s. 1) zikredilmiştir. Kıbrıs'taki Venedik hâkimiyeti 1571 yılında, Osmanlı Sultanı II. Selim tarafından sona erdirilmiş ve Ada ele geçirilmiştir. Bu kısa Ada tarihinden sonra, coğrafi keşiflerle Akdeniz'de Kıbrıs'ın nasıl bir değer kazandığı ve ticarî geçiş yollarının üzerinde bulunmasından dolayı tekrar askerî cazibe alanı hâline geldiği anlatılmıştır. Coğrafi keşiflerin getirdiği zenginliğin zamanla sanayi hamlesine zemin hazırlaması sonucu, ticaret yolları daha da fazla değer kazanmıştır. Ham madde kaynaklarının ticaret yollarından geçirilmesi, kıtalar üzerinde belirli geçiş yollarının değerinin daha fazla

artmasına neden olmuştur. İpek Yolu, Baharat Yolu, Afrika ve Asya'daki esir yolları, sanayi devlerini dayanılmaz arzularla bu bölgelere çekmiştir.

Sanayi devlerinin en büyüğü olan İngiltere, askerî güçle Avrupa'daki coğrafi genişleme seyrini tamamladıktan sonra, Asya'nın el değmemiş bâkir bölgelerine açılmış ve buraları ele geçirmiştir. Bu bölgeleri ele geçirirken, jeo-stratejik açıdan değer taşıyan önemli geçiş bölgelerini, İngiliz birlikleri ile güvenlik altında tutmayı ihmâl etmemiştir. Bu hâkimiyet uzun süre devam etmemiş, güçlü rakiplerin ortaya çıkmasıyla kraliçenin kârlı yatırım kaynakları tehlikeye girmiştir. Sanayi hamlesini tamamlayan devlerin arasında Rusların da dâhil olmasıyla, İngiltere'nin koloni-sömürge bölgeleriyle olan bağları kopmaya başlamıştır.

"İngiltere'nin Akdeniz Politikası ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Sonuçları" adlı başlıkta, 93 Harbi'nde kazandıkları galibiyetten sonra "... Rusya Hükûmeti, bütün Asya'yı istilâ eylemek ve İngilizleri Hindistan'dan tard etmek ve İstanbul'u yed-i zabtına geçirmek gibi âmâl-i harîsâne..." (s. 3) sahip oldukları açıklanmıştır. Rusların, Osmanlı Devleti'ni ağır yenilgiye uğratmaları, İngiltere açısından fazla bir anlam ifade etmese de, mağlûbiyetin sonuçları hedeflenen plânlar doğrultusunda iki devleti birer müttefik hâline getirmiştir. Bunun için de, İngiltere zayıf duruma düşen Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısında desteklemek ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma kozunu ileri sürerek, Akdeniz politikasını garanti altına almak zorunda kalmıştır. İngilizlerin de devreye girmesi ile savaşta yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Ayestafanos Muahedenâmesi'nde Ruslar karşısında daha zayıf duruma düşmekten kurtulmuştur. İmzalanan anlaşmada;

"a. Balkanlar'ın bir kısmını içine alan Bulgaristan Devleti'nin kurulmasını,

"b. Kars, Ardahan ve Batum'un tamamı veya bir kısmı, Rus Devleti'nde kaldığı müddetçe, antlaşmanın mevcut şartlarına istinaden, bunu kabul etmeyip, tekrar talep etmesi hâlinde, İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne her türlü yardımı yapacağını taahhüt altına almıştır.

"c. Lâkin, bunu gerçekleştirilebilmek için İngiltere, Osmanlı Devleti'ndeki gayri müslim tebaaya, gerekli ıslahatların yapılmasını şart koşmuştur. Bütün bunlardan sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'nden, Ada'nın



üzerindeki mülkiyet ve hükümler haklarını, mahfuz tutmuştur" (s. 4).

Osmanlı yenilgisi, İngilizleri hiç de beklemedikleri bir durumla karşı karşıya getirmiştir. Ama istenirse de eninde sonunda Rusya ile karşı karşıya gelinecektir. Bunun için de İngiliz diplomasisi harekete geçerek Osmanlı Devleti ile bir dizi ittifak anlaşması imzalama yolunu tercih etmiştir.

"Kıbrıs'ın İngiltere Tarafından Alınmak İstemesi" isimli başlıkta, İngiltere'nin doğu siyasetinin temelini Hindistan'a dayanmasının ifade ettiği ekonomik değer anlatılmaya çalışılmıştır. İngiltere'nin bir sömürge imparatorluğu olması, uzun süredir İngiliz politikasını hiçbir ilke tanımadan hareket etmeye zorlamıştır. Asırlık köklü bir diplomasi ve köklü bir devlet geleneğine sahip olan İngiltere, millî çıkarlarının dışında tehdit edici hiçbir sınır tanımamıştır. Edebiyat şinaslarının ve tarih üstadlarının ağızlarına pelesenk olan "*İngiliz-i fitne-i engiz, Alman-ı din-i bi-imân*" sözleri, herhalde Osmanlı'nın son dönemlerine mührünü vuran İngilizlerin siyaset gütmeye gücünü gösterdiği için ifade edilmiş olsa gerektir.

"İngiltere, Rusya'nın Bulgaristan'ı etki alanı içine aldıktan sonra, tam bir Akdeniz devleti hâline gelmesinden korkmuştur. Zirâ, İngiltere, Bulgaristan'daki üstten başlayabilecek bir Rus saldırısı ile, Osmanlı başkenti ile boğazların tehdit altında kalacağını görmüştür" (s. 6). Bunun için İngilizler, Berlin Kongresi'nde kayıtsız şartsız Osmanlı Devleti'nin yanında yer alma gereğine mecbur olmuşlardır. Fakat her zorlu işin bir getirisi olduğu gibi, İngilizler bu anlaşma öncesi Osmanlılarla yapmış olduğu sıkı pazarlıklar sonucu, Kıbrıs adasının idarî tasarrufunu almayı belirli şartlara bağlayarak ihmalkâr davranmamışlardır. Osmanlı Devleti'nin aldığı ağır yenilgi, bitmiş bir durumda olan mâliyenin verdiği sinyaller, ilk safhada padişahın ve dış işleri nâzırının elini kolunu bağlı bir durumda bırakmıştır.

"İngiltere'nin Berlin Kongresi Öncesinde Takındığı Siyasî Tutum" adlı başlıkta, İngiltere'nin muhtemel bir ittifak için ileri sürdüğü tekliflerin Bâb-ı Âlî'de önceleri kabul görmediği, çekince konulan tekliflerin bir süre düşünüldüğü bilinmektedir. Ayrıca "*İngiltere'nin Berlin Kongresi'nde Türk tarafını destekleyip desteklemeyeceğini tahmin etmek, çok zordur*" (s. 11). İngilizlerin ne yapacağı, her an gelişen olaylar karşısında

ne tür bir tutumun sergileneceği bilinmemektedir. İngilizler bunu ilk kez denememişler, birçok anlaşmada İngilizlerin, Osmanlı Devleti'ni defaâtle ikili görüşmelerde Rusya, Fransa ve Almanya karşısında yalnız bıraktığı bilinmektedir. Rusya'nın zorlayıcı tedbirlerle başvurması durumunda, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin hâmisisi gibi görünmesi daha fazla zarar verebilirdi. "*Kıbrıs adasını Osmanlı hâkimiyeti altında bulunması şartıyla işgal etmek isteyen İngiltere, buna mukabil olarak kongrede, Ayestafanos Muahadenâmesi'ni tâdil edeceğini belirtmiştir*" (s. 12).

"İngiltere'nin Orta Doğu Politikası ve Kıbrıs" adlı alt başlıkta belirtildiği üzere, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yapacağı yardım karşılığı Kıbrıs adasını istemesi yakışsız bir davranış olarak görülüyordu. Fakat hiçbir ilke tanımayan İngiltere'nin, Osmanlı Devleti tarafından kınanması da ilginç bir değerlendirme olarak düşünülebilir. Acaba Osmanlı Hâriciye Nezâreti, diplomasi ve devletlerarası ilişkilerin hangi çerçeveler dâhilinde yürütüldüğünü bilmemekte midir? Yakışsız olarak nitelendirilen bu isteğe şöyle cevap veriliyordu: "... *İngiltere'nin bu hareketi bütün Avrupa efkâr-ı umûmiyyesince ve Amerika'da takbîh edildiği gibi İngiltere'de bile sû-i te'sir hâsül eyledi ve sırf kendi menfa'ati nokta-i nazârından hareket ederek ... siyâset-i Devlet-i Âliyye lehinde olmasından istifade ile Kıbrıs cezâresini kendüsine terk ve ihâleye Hükûmet-i Seniyye'yi icbâr etmek İngiltere gibi bir devlet-i hasımeye yakışur hâllerden değil idi*" (s. 14). İngiltere bu teklifi ile yetinmemiş ayrıca, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamıştır.

"İngiliz Elçisi Layard'ın Kıbrıs'ı Almak İçin Osmanlı Devleti'ne Yaptığı Siyasî Baskı"larla İngiltere, haddi aşan davranışlar sergileyerek, Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'da ve Bosna-Hersek'te bulunan azınlıklarla tehdit etmiş, bunun yeterli olmaması durumunda Kıbrıs'ın cebren alınacağını ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti, bu baskılar karşısında dayanamayarak, ileri sürülen şartları kabul etmiştir. Ayrıca diğer devletlerden gizlenen bu anlaşma, İngiltere'yi Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeye zorlamıştır. Berlin Kongresi'ne anlaşmayı imzalamak için Türk tarafı adına Safvet, Ethem ve Karatodori Paşalar gönderilmiştir.

Berlin Kongresi'ne imza atılmadan önce İngiltere ile imzalanan anlaşmanın maddeleri oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti bu anlaşmayı "25-26 Mayıs 1878" tarihinde imzalamıştır.



"Birinci Madde: Rusya Devleti, Batum ve Ardahan ve Kars veyâhud mevâki'-i mezkûreden birinci yedi zabdında tutub ta ilerude her ne vakid olursa olsun muâhade-i kat'iyye-i sulhiyye ile ta'yin olunan Asya Memâlik-i Şâhânesinden bir kısmını daha zapd ve istîlâyâ tesaddî edecek olursa, evvel hâlde İngiltere Devleti memâlik-i mezkûreyi silâh ile muhafaza ve müdafa'a etmek üzere Saltanat-ı Seniyye ile birleşmeyi taahhüd eder..." (s. 22). Bu anlaşmadan sonra "İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile İmzaladığı (4 Haziran 1878) Antlaşmanın Özellikleri" şöyledir: "...Memâlik-i Mahrûsa'da bulunan teb'aa-yı huristiyanîyye ve sâ'irenin hüsn-i idâre ve himâyelerine müte'allik ilerude devleteyn beyninde kararlaştırılacak olan islâhât-ı lâzimeyi icrâ edeceğini İngiltere Devleti'ne va'ad... (eder)" (s. 25). Zikredilen maddelere ek olarak 1 Temmuz 1878 tarihinde Sadrazam Safvet Paşa ile İngiltere Büyükelçisi Henry Layard arasında yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Yazar, anlaşmaların bazı maddelerini aktarmıştır; bazı maddeleri ise kısaltarak açıklamıştır. Bu anlaşmayı, Osmanlı Türkçesi'nden sadeleştirecek olursak;

"Birinci Madde: Ada'da şer'i bir mahkeme kurularak, meskûn Müslümanların meseleleri bu mahkemelerde görülecektir.

"İkinci Madde: Ada'da mevcut olan sâir emlâk ve arazi, İngiltere Hükûmeti'nin tayin edeceği bir memur ile, ayrıca Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'ne bağlı olmak üzere bu toprakları idare etmek için Türk tarafı bir memur tayin edecektir.

"Üçüncü Madde: İngiltere idarî masrafları çıkardıktan sonra kalan gelirin miktarını Bâb-ı Âlî'ye verecektir. Beş senede bu miktar 22.930 altın kese olarak belirlenmiştir. Vakıf arazisinin satılmasından veya kiraya verilmesinden elde edilen gelir, hâriç tutulacaktır.

"Dördüncü Madde: Kıbrıs'ta bulunan ârâzi-i emîriyye ve vakıflardan elde edilen gelir üçüncü bendde zikredilene dâhil edilmeyecektir.

"Beşinci Madde: İngiltere Hükûmeti alacağı arazinin ve vakıf mallarının değerlerini memurlar vasıtasıyla tespit edecektir.

"Altıncı Madde: Eğer Rusya, Kars'ı ve muharebe sonucunda Ermenistan'da zapt etmiş olduğu sâir yerleri Osmanlı Devleti'ne bırakacaksa, İngiltere, Kıb-

rıs'ı terk edecek ve 1878 Haziran'ın dördünde, imzalanan mukavale hükümsüz olacaktır."

Yukarıda zikredilen maddelere, İngiltere uymayı taahhüt ettiği hâlde uymamış ve Kıbrıs'ta istediği gibi hareket edebilmek amacıyla yavaş yavaş Osmanlı Devleti'nin gücünü zayıflatmıştır. İngilizler vakıf arazilerini istedikleri gibi ellerine geçirmiş; Türk tarafının görevlendirdiği memur bir türlü göreve başlatılamamıştır. Aynı zamanda, Osmanlı yargı sistemi de ortadan kaldırılmış ve İngiliz yargı sistemi benimsetilmeye çalışılmıştır. Bunlarla birlikte vaad edilen ve yerine getirilmeyen diğer bir mesele de müftülük müessesesinin görevlerinin sınırlanması ve bir süre sonra da ortadan kaldırılmasıdır (s. 31, 32, 33).

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, İngiltere Ada'ya asker yerleştirmeden evvel vaad ettiği bedeli de ödemiştir. Bir defaya mahsus olarak ödenen 5.000 sterlinin dışında para ödenmemiş, bu meblâğlar Osmanlı borçları ileri sürülerek borçtan düşülmüştür (s. 35).

İngilizler, bunların yanı sıra gerek toprak konusunda, gerek vakıf arazileri konusunda, gerekse dinî müesseseler konusunda, daima Rumların tarafında yer almışlardır. İngilizlerin bu uygulamaları, Ada'daki Türk halkını canından bezdirmiş ve "Son zamanlarda, ... kötü durumdan umutsuzluğa kapılan köyün tüm halkı daha güvenli ülkelere gitmiştir" (s. 37) .

Daha sonra "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri Çerçevesinde Ermeni Meselesi" adlı başlıkla, zikredilen metinde Ermenilerle ilgili olarak geçen "coğrafi bölgeler" üzerinde durulmuş, Ermenistan kelimesinin İngilizler tarafından özellikle kullanımının teşvik edildiği ve bunun Balkanlar'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik olduğu belirtilmiştir. Yazarın ilmî tespitleri doğrudur. Yazar, konu içinde ve anlaşma maddelerinde bilinçli olarak sarıh bir şekilde yazılmayan cümlelere bile değinerek, yapılan kelime oyunları ile nasıl bir diplomasi oyununun oynandığını göstermeye çalışmaktadır. Yazarın İngiliz kültürünü iyi bilmesi, değerlendirmelerindeki doğruluk oranını artırmakta ve İngiliz düşünce sistemindeki diplomasi ruhunun özelliklerini bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır.

İkinci bölümde, "Devletler Hukuku Açısından 4 Haziran ve 1 Temmuz 1878 Tarihli Antlaşmaların De-



ğerlendirmesi" adlı başlıkla, siyasal açıdan ve devletlerarası hukuk açısından bir değerlendirmeye gidilmiştir. Yazarın "iktidar" ve "egemenlik" gibi kavramları, siyasal disiplinler açısından izah ediş tarzı, oldukça başarılıdır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu uluslararası krizler sırasında sergilediği dış politikanın, hangi yönlerden sağlıksız olduğunu ortaya koyan yazar, uluslararası hukuk ve siyasal yaklaşımlar konusunda fevkalâde doyurucu bilgi vermiştir. İmzalanan anlaşmalar gereği "... İngiltere, kendi siyasal iktidar kapsamı içinde olmayan Kıbrıs'ı, nüfuz alanına almak için Osmanlı Devleti'nin siyasal iktidarını hiçe saymıştır. Hattâ denilebilir ki, İngiltere siyasal iktidar üstünlüğünü, Osmanlı Devleti'nin siyasal iktidarına kabul ettirme yarışına girmiş ve bu anlaşmalarla da bunu ispat etmiştir. Zira, İngiltere'nin kendi siyasal iradesini, Osmanlı Devleti'nin icra organlarına kabul ettirmesi, hele hele bu anlaşmaları cebir yoluyla kabul ettirebileceği tehdidinde bulunması, bu görüşümüzü doğrulamaktadır" (s. 46).

Yazar, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, egemenlik probleminin yaşandığını ve bu problemlerin, Batılı devletler tarafından fark edildikten sonra nasıl yönlendirilerek kullanıldığını, siyasal yaklaşım disiplinleri ile açıklamaya çalışmıştır. Konu dağıtılmadan, anlatılacak olan mevzunun alt yapısı oluşturularak, ortaya konmaya çalışılan tezler açıkça izah edilmiştir. Osmanlı Devleti, dış politikada yetersiz kalmasından dolayı, diğer anlaşmalarda olduğu gibi bu anlaşmada da beklenen girişimleri yapamamış ve uluslararası politikada güçsüzlüğün getirdiği sonuç üzere, 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı kaybetmiş ve Ada İngiliz topraklarına dâhil edilmiştir.

"Yüksek Akit Taraflar Arasında 15 Temmuz 1878 Tarihinde Teati Edilen Şehadetnâme ve Siyasî Özellikleri" adlı başlıkta, imzalanan anlaşmaların "*Hukûk-ı Şahâneme âslâ hâlel gelmemek şartıyla muahedenâmeyi tasdîk ederim. 3 Temmuz 94 Abdulhamit*" (s. 53). Han'ın, otoritesini korumak ve siyasî kaygılarla bir yükümlülük altına girmemek için, İngiliz yönetiminden ek bazı maddeler istediği anlatılmaktadır. Aslında bu sözlerin uluslararası arenada hiçbir anlam ifade etmediği, yaptırım gücüne sahip olmadığı belirtilmiştir. Bir süre sonra "İngiltere'nin Mevcut Anlaşmalara Karşı Takındığı Menfî Tutum"la verdiği sözlerin hiçbirini yerine getirmediği ve Osmanlı Devleti'ni nasıl büyük zararlara uğrattığı ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

İngilizler, vakıf arazilerini, padişaha bağlı olan toprakları almış, birçok çiftliği Rumlara vermiş (s. 61) ve bunlar da yetmiyormuş gibi Türk tarafının idarî olarak Ada'daki nüfuzunu tamamen silmişlerdir. İngilizlerin asırlardan beri birçok kıtayı sömürmelerinden dolayı, İngiliz parlâmentosu Kıbrıs'ın alınmasının İngiltere'ye fazla kâr getirmediğini, uluslararası getiriler yönünden, yapılan askerî harcamalara değmeyeceğini belirtmiştir. Yazar, "İngiliz Parlâmentosu ve Kamuoyunun Kıbrıs'ın İşgaline Karşı Duyduğu Tepki" adlı başlıkta, İngilizlerin politikasını farklı kaynaklarla dile getirerek, her yönü ile ortaya koymaya çalışmıştır. Müstemleke (Sömürgeler) Bakanı Sir Joshef Chamberlain'in "Ben ol vakit mevki'-i iktidârda olaydım, Kıbrıs'ı işgâl etmezdim. Fakat bugün, terk etmek pek müşkildir" (s. 65) şeklindeki açıklaması verilerek, İngiltere'nin hiçbir iyi niyet yaklaşımı sergilemediği, Osmanlı Devleti'nin içinde yer alan azınlıkları kısırtarak devletin parçalanmasını hızlandırdığı belirgin bir şekilde gözler önüne serilmektedir.

"Osmanlı-İngiliz Münasebetleri Çerçevesinde Girit Meselesi" adlı alt başlıkta, İngilizlerin, Girit meselesi çıkar çıkmaz bu adayı Yunanistan'a verebilmek için bütün güçlerini kullanarak uluslararası görüşmelerde Rum tarafını desteklediği; bu destekler sonucunda 1864 yılında bir ayaklanma çıkarıldığı ve 1869 yılında yapılan görüşmelerde özerklik verildiği belirtilmiştir. 1897 yılında çıkan ayaklanmalarda, Yunan Kralı Yorgi I adına Ada işgal edilmiştir (s. 68).

Üçüncü bölümde "Safvet Paşa'nın Avrupa Devletlerini Tatmin Etmek İçin Yaptığı Siyasî Açıklamalar" başlığında, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile yapmış olduğu gizli anlaşmalardan diğer Avrupa ülkelerinin haberdar olması sonucunda, büyük tepkilerle karşılandığı, bunun için de yabancı ülke elçilerine bir açıklama yapma gereğinin hâsıl olduğu belirtilmiştir. Gelişmeler göz önünde tutularak Safvet Paşa tarafından yazılı bir açıklama yapılmış ve bütün Avrupa ülkeleri elçilerine gönderilmiştir. Fakat bu açıklama, Avrupa ülkelerini tatmin etmemiş, İngilizlerin hareketleri tepki toplamıştır. Avrupa'lı ülkeler, hasta adamın mirasından istedikleri payı alamayacak duruma gelme korkusuyla, temkinli bir şekilde hareket etmişlerdir.

Sonuç bölümünde, bu konular araştırılırken, "*İlmî metodolojinin bir gereği olarak senteze ulaşmanın, en az analiz kadar önemli olduğu gerçeği...*" (s. 79) üzerinde önemle durulmuştur. Bundan hareketle yazar,



adı geçen belge üzerinde yaptığı çalışmalarla, oldukça ilginç sentezlere varmış, bütün bunlar, sistemli bir hâlde sıralanmıştır.

Yazarın bu kitapla ilgili olarak hazırladığı bibliyografya, son derece zengin eserlerden ve makalelerden oluşmaktadır. Aynı zamanda, otuziki sayfalık bir "Osmanlıca Sözlük" hazırlanarak, ilmî ciddiyet gereği, bir akademisyene yakışır tavırla muahedelerde geçen kelimelerin Osmanlıca bilmeyen kişilerce de incelenebilmesi sağlanmıştır.

Yazarın Kıbrıs'lı bir Türk olmasına rağmen, Osmanlı Türkçesi'ne ve hâlihazırda kullanılan ilmî ve edebî dile olan hâkimiyeti, gerçekten de şaşırtıcıdır. Kıbrıslı araştırmacıların, genellikle İngiliz arşivlerine dayanarak hazırladıkları çalışmalara yeni bir boyut getiren bu çalışmada, neşredilen eserlerin çok yönlü olması ve Osmanlı arşivlerindeki değerli evrakın kullanılması hem önemli, hem de örnek bir davranıştır. Eserde kullanılan dil akademik olmasına rağmen, oldukça akıcı ve sürükleyicidir. Eserin akıcı bir dile sahip olması, bir çırpıda okunma şansını beraberinde ge-

tirmektedir. Kitabın başlangıcından sonuna kadar, kullanılan belgeler her yönüyle değerlendirilmiş, ilmî olarak yeterli ve doyurucu bilgi birikimi verilmiştir.

Sonuç olarak KKTC Cumhurbaşkanı, Türk Dünyasının duayeni Sayın Rauf R. DENKTAŞ'ın da kitabın Giriş kısmında ifade ettikleri gibi, "... Kıbrıs'ın siyasî tarihi ile ilgili olan bu eserin, ilmî metodoloji çerçevesinde irdelenmesi, takdir edilecek bir husustur. Bununla birlikte mevzuya birçok yeni fikirler, değerlendirmeler ve bakış açısı getiren genç araştırmamız (akademisyen) Soyalp Tamçelik'in eserini okumak, beni fazlasıyla mutlu etmiştir. Özellikle eski yazı ile yazılmış belgelere dayanarak kaleme aldığı eseri, hukuk, siyasal ve siyasal sosyoloji açısından, farklı bir şekilde değerlendirmiş olması, genç ilim adamımızdan, daha birçok orijinal çalışmalar beklememizi haklı kılacaktır."

Bundan hareketle diyebiliriz ki, günümüzde Kıbrıs'ta oynanmak istenen oyunların görülmesi açısından, bu kitabın okunması gereklidir.

YENİ YAYINLARIMIZ

• ***Bilgelerin Yolunda, Sadık TURAL***

• ***Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri, Âdem AKIN***

• ***Ayvacık (Çanakkale) Yöresi Düz Dokuma Yayıları (Kilim-Cicim-Zili), Bekir DENİZ***



“Cengiz Aytmatov’un Dünyası”

Abdıldacan Akmataliyev,
Cengiz Aytmatov’un Dünyası,
Atatürk Yüksek Kurumu,
Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı,
Ankara 1998, 221 sayfa.

Aysu ŞİMŞEK

Geçtiğimiz yıl 8-10 Aralık 1998 tarihlerinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu’nun bağlı kuruluşlarından Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından Türk Dünyasının gururu, dünyaca ünlü Kırgız Romancı Cengiz Aytmatov’un doğumunun 70. yılı münasebetiyle “Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Bilgi Şöleni” yapıldı. Bilgi şöleninin yapıldığı tarihlerde Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı “Cengiz Aytmatov’un Dünyası” adıyla bir kitap yayımladı. Prof. Dr. Abdıldacan Akmataliyev tarafından yazılan kitap, Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural’ın Sunuş yazısıyla başlamaktadır. Prof. Dr. Sadık Tural Sunuş yazısında, Cengiz Aytmatov’un Türk Dünyasının övünçü olduğunu, onun eserlerinin sadece Türkiye’de değil, 154 ülkede tercüme edilip tanındığını belirterek, şöyle devam ediyor:

“Yazarlar toplumların özlemlerini ve tepkilerini roman, hikâye, şiir ve tiyatro eserlerine taşıyan büyük öncülerdir. Yazarlar, kendi milletinin fotoğrafını en doğru biçimde çektiği vakit, dünyanın ufkuna yükselebilen meşâlelerdir. Cengiz Aytmatov, Kırgızların fotoğrafını doğru çekebildiği için önce Türk Soylu Halkların, sonra insanlığın ilgi, sevgi ve saygısına mazhar olmuş dev bir yazardır. Roman ve hikâye ile tiyatro eseri hayatın ta kendisi değil, hayattan alınmış gerçeklerin gerçeğimsi (fiction, itibârî) bir dünya hâlinde yeniden yapılandırılmasıdır. Cengiz Aytmatov eserleri ile insanı, insan ilişkilerini ve değerleri anlatılması

yüzyıllarca sürececek yönleriyle yakalayıp roman gerçeğine dönüştürebilen bir filozof/romancıdır.

“Elinizdeki eser A. Akmataliyev tarafından Kırgızca olarak yazılmış ve bizzat kendisinin belirlediği Ahmet Güngör tarafından da Türkiye Türkçesi’ne aktarılmıştır. Atatürk Kültür Merkezi olarak eserinin diline, üslûbuna dokunulmamış; imlâ hatası sayılacak türden olanlar düzeltilmeye çalışılıp eserin acilen basılması sağlanmıştır.”

Prof. Dr. Sadık Tural “Türk Dünyasını bir bütün olarak görmek, o bütünlüğün ortaklıklarını su yüzüne çıkarmak Atatürk Kültür Merkezi’nin aslî görevidir” sözleriyle Prof. Dr. A. Akmataliyev’i bu eserinden dolayı kutladığını belirterek Sunuş yazısını bitiriyor.

Eserin yazarı A. Akmataliyev Sunuş yazısından sonra bu kitabı hazırlamaktaki amacını anlatmaktadır. Yazar yazısında, “Edebiyat tarihine bir göz attığımızda Dante, Shakespeare, Goethe, Schiller, Dickens ve Lermantov gibi dünya edebiyatına damgası vurulanları her yönüyle tanıtan ansiklopediler vardır. Bu kitaplarda, altın kalemlerin hayatını, edebî kişiliklerini en ince ayrıntılarına varıncaya kadar bulmak mümkündür” diyor.

Yazar, yukarıda sözü edilen ansiklopedileri inceledikten sonra Cengiz Aytmatov için de böyle bir ansiklopedinin hazırlanabileceğini düşünmüş ve bu düşünceyi gerçekleştirmek için bu kitabı hazırlamıştır.

Kitabın yazılış sebeplerini, yazarın kendi cümlelerinden takip edelim: “Yukarıda adından söz ettiğimiz ansiklopedileri araştırdıktan sonra aklıma, ‘Niçin Cengiz Aytmatov’a ait bir ansiklopedi olmasın?’ diye bir soru geldi. Bunu hemen plânlayarak ‘Aytmatov Ansiklopedisi’ni kafamda tasarlayıverdim Bu proje beni epey düşündürdükten sonra aydın kesimin buna karşı düşüncelerini anlamak ve ana hatlarıyla gündeme getirmek için ‘Gelecek Bugünden Başlar’ (‘Kırgızistan Medeniyeti, 15 Aralık 1988) adlı makalede ele aldım. Birçok kesimden projemi destekler mahiyette olumlu tavsiye ve görüşler aldım. Uluslararası Aytmatov Kulübü’nü, Aytmatov Enstitüsü’nü sonunda Uluslararası Aytmatov Akademi Vakfını kurmak Ansiklopedi’yi okuyucularla bir an önce tanıştırmak, yazarın yaratıcılığı hakkında birçok ilmi metodların çözümü ve analizini istişaresine ve Akademi’nin bilim adamları çevresinde görüşlerine sunup değişik görüş ve fikirlerin ışığında “Bir yakadan baş, bir yenden



kol” (dört elle sarılıp) bu işe koyulduk. Ayrıca konu başlıklarını da paylaştık” diye görüşlerini belirten A. Akmataliyev, ileride Aytmatov Kulübü üyelerinin maddî ve manevî yardımıyla sözü edilen bu ansiklopedinin tamamlanıp yayımlanmasının en büyük istekleri olduğunu ifade etmektedir. Bu kitabın Aytmatov hakkında yapılacak araştırmaların küçük bir parçası olduğunu vurgulayarak, okuyuculara ileride daha ayrıntılı çalışmaların sunulacağı müjdesini vermektedir. Sonuç kısmında ise, “İki ciltlik ansiklopedi benim hayatıma renk katan ikiz çocuklarım gibidir. Şimdi onlar yayınlandı. Onların okul öğrencilerine, üniversite öğrencilerine ve Kırgız kültürüyle ilgilenen okuyuculara az çok faydası olacağına inanıyorum. İnşallah bu alandaki çalışmalarımız devam edecektir” diye düşüncelerini dile getiriyor.

Cengiz Aytmatov’un Dünyası adlı bu eserin ilk kısmında annesi, babası ve kendi hayatı ile ilgili bilgiler verilmiş. Aytmatov’un hayatı anlatılırken çocukluk, gençlik ve olgunluk dönemleri “Aytmatov’un Çocukluk Dönemi”, “Çingis Şoför Olmak İstiyor”, “Çingis Şeker’de”, “Çingis Aytmatov Okulda”, “Çingis Aytmatov On Üç Yaşında Oba Sovetinin Sekreteri”, “Çingis Aytmatov Veteriner Fakültesi Öğrencisi”, “Öğrenci Aytmatov’un Üstadları” ve “Frunze’deki Öğrencilik Yılları” başlıkları altında verilmiş. Bu kısımlarda yazarın hayatı onun hâtıralarından örnekler verilerek anlatılmıştır. Bu hâtıralarda yazarın tâ çocukluk yıllarından kitaba ve okumaya olan ilgisi, onun küçüklükten beri sorumluluk sahibi olduğuna dikkat çekilmiştir. Bundan sonraki “Cengiz Aytmatov’un Bazı Eserlerinin Yazılış Sebepleri” (s. 18-28) başlıklı kısmında Cengiz Aytmatov’un derin, felsefî, psikolojik ve romantik eserlerinin sade ve günlük olaylardan kaynaklandığı göze çarpmaktadır. Meselâ yazarın “*Betme-bet*” hikâyesinde kahramanının Şeker Köyü’nde İsmayıl adında savaştan kaçan, kaçak, hırsız bir adam olduğu belirtilmiş. İsmayıl şimdi ihtiyarlanmış, bir gün Aytmatov’la buluşarak “*Cengiz sana teşekkür ederim, ismimi bütün dünyaya tanıttın*” demiş. Aytmatov, bu hikâyesinde İsmayıl tipini kullanmıştır. Bu tipi kullanmakla, Sovyet Edebiyatı’nda ilk defa Kaçak konusunu işlemiş ve İsmayıl tipinin etrafında konuyu genişleterek, çevresinde geçen olayları da hikâyesine malzeme olarak kullanmıştır. Yazar, bu hikâyede İsmayıl aracılığıyla toplum ve insan kaderinin bütünlüğü hakkındaki felsefî meseleyi ortaya koy-

muştur. Bütün bunlar Cengiz Aytmatov’un duygularını olayları gözlelemedeki ustalığını ve becerikliliğini kullanarak, edebî, felsefî değeri yüksek olan romanları nasıl yazdığını gösteriyor.

“Cengiz Aytmatov’un Eserleri” (s. 28-79) kısmında Aytmatov’un eserlerini anlatabilecek en güzel, en anlamlı cümleleri Akmataliyev kitapta vermiş. Ben bu cümleleri sizlerle de paylaşmak istiyorum:

“Cengiz Aytmatov... Şöhreti bütün dünyaya yayılan yazarın eserlerini tek tek tanıtanın burada gereği yoktur. Büyük ressamın sihirli kalem hakkında söylenecek ve yazılacak cümlelerin ucu bucağı yoktur. O felsefeci, psikolog, romantik, ressam...”

“Manas atanın beyaz kar, mavi buzlu zirvesinden, Ata Too’nun zirvesinden diyar diyar uzun mesafeler kateden, mutlu bir dünyayı arzulayan, barışı özleyen dünya halkı onun her bir eserini sabırsızlıkla bekleyip, usta kaleminden dökülen cümleleri pınardan doya doya içerek rahatlamıştır. Güzel tabiatın harika sırlarına arzu duyup hoş kokulu çiçekleri koklar, gerçeği, insanlığı, iyiliği, insanoğlunun alınına ebedî olarak yazılan “insanlık” adındaki kutsal ad için mücadele ve hayatın bin türlü karışık, derin felsefî düşüncelerini tanıyarak öğrenir, çetrefilli soruların cevabını bulur.”

Yazar, Cengiz Aytmatov’dan ressam diye bahsediyor, “Cengiz Aytmatov’un Eserleri Hakkında” kısmında. “*Cengiz Aytmatov eserlerinin Dünya edebiyatı’nda bir güneş gibi doğmasıyla birlikte okuyucularının gönül dünyasını aydınlatıp esetik ve sanat duygularını harekete geçirmiştir*” diye başlıyor sözlerine. Burada Cengiz Aytmatov’un eserleriyle ilgili verilen bilgilere de bir göz atalım. Cengiz Aytmatov’un eserleri dünyada 100’den fazla dile tercüme edilmiş, 330 defa baskısı yapılmış olup, 20 milyon civarında nüshası vardır. Rus ve eski Sovyetler Birliği’nde yaşamış olan halkların dilinde 200’den fazla baskısı ve 21 bin nüshası vardır UNESCO’nun 1974 istatistiklerine göre eserlerinin dünya dillerine çeviri ve baskısı itibarıyla ön sıralarda bulunmaktadır.

“Cengiz Aytmatov Eserlerinin Sanatsal Gücü” (s. 90-104), “Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Şartlılık” (104-105), “Cengiz Aytmatov Eserlerinde Sembolizm” (s. 105-109) “Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Lirikizm” (s. 109-112), “Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Tabiat Tasvirleri” (s. 112-114), “Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Psikoloji” (s. 116-117), “Cengiz



Aytmatov'un Eserlerinin Felsefî Yönü" (s. 114-116) gibi bölümlerde Cengiz Aytmatov'un edebî kişiliği, eserlerinin sanat gücü, eserlerinde kullandığı üslûp ele alınarak, araştırmacılara malzeme olacak nitelikte açıklamalar ve bilgiler ele alınmıştır. Konuyla ilgilenenlerin bu kitap kitaplıklarında yer verecekleri düşünceyiyle sadece başlık olarak değindiğimiz bu kısımlarda Cengiz Aytmatov'un dünya edebiyatına olan katkılarını gözlemek mümkündür.

"Aytmatov'un Öz Düşüncesini Yansıtan Sözler" (s. 117-124). Bu bölümde Cengiz Aytmatov'un felsefî düşünceleri okuyucularla tanıştırmış. Bu düşüncelerden birkaç tanesini yazarak Cengiz Aytmatov'un okuyucularının manevî dünyasını nasıl zenginleştirdiğini kitaptan sizlere aktaracağım sözlerle pekiştirmek istiyorum.

"... İnsan aklının ışığı sönüp dünyanın kötülüğü yayılırsa, arkası kötü, belası kalabalık halka değer."

"Heyhat, insanın yarı ömrü hayâlde geçer, hayâl bu yüzden tatlıdır. Hayâlinin hepsi gerçekleşmediği için insan hayatı kıymetlidir."

"...Belki, sevgi demek insanın bütün sıfatının değişerek şuurunun geliştiği dönemdir. Evet, yaşamın bu parlak döneminde, irticalen söylenen şâirin ilhamı gibi insan âşık olduğunda ona nefes verip, yeni yön aramaya çıkar. Belki aşkın özelliği bu zaman görünür."

İfade ettiği birçok sözün içerisinde seçtiğimiz bu üç söz bile onun iç dünyasının ne derece derin ve hisli olduğunu yansıtmaya yeterlidir.

"Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Trajedi" (s. 124-126), "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Dinî Motifler" (s. 126-130), "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinin Dili" (s. 130-135) bölümü "Meşhur eserlerin, dil malzemesini ustaca kullanmaktan meydana gelir" cümlesiyle başlıyor ve devam ediyor. "Cengiz Aytmatov bunu başarmıştır. Aytmatov Kırgız ve Rus dillerinde dilini ustaca kullanmaktadır. Rusça eserlerinde bile millî dil rengini korur. Cengiz Aytmatov eserlerinin dilini etraflıca incelemek Kırgız stilistiğinin gelecekteki güncel meselelerinin biri olur. Yazarın tipi oluşturma yollarının biri mukayesedir. Cengiz Aytmatov'un mukayese kaynakları çeşitlidir. Cengiz Aytmatov olumlu kahramanların becerikliliği, hareketleri, oluş

görüşlerini göstermek için halk edebiyatının zengin hazinesinden alınan kelimeleri kullanmıştır. Diğer şair ve yazarlar gibi insan ruhunu inceleyerek gerçeği ve önemli yönlerini mukayese ederek tasvir etme yoluna gitmiştir" gibi cümlelerle ve yine eserlerinde kullandığı dilden örnekler vererek açıklıyor. Kitabın, "Cengiz Aytmatov'un Sosyo-Siyasî Eserleri" (s. 135-152) kısmında yazar, "Yazarın sürekli yayınlarda basılan makaleleri, sohbetleri, konuşmaları kamu sosyal ve medenî hayatımızda önemli rol oynayarak halka tesir etmektedir. Bu yüzden Kırgız sosyo-siyasî eserlerinin gelişmesi ve yenilenmesinde Cengiz Aytmatov'un rolü büyüktür" demektedir.

"Cengiz Aytmatov Eserleri Sinemada" (s. 152-166), "Cengiz Aytmatov'un Eserleri Şiirde" (s. 167-175) Aytmatov'un eserleri birçok şiire konu olmuştur. Cengiz Aytmatov'un eserlerine şâirlerin başvurmasının sebebi herşeyden önce yazarın eserlerinin duygusal gücü, lirizmi ve felsefî yelpazesinin geniş olmasından kaynaklanmaktadır diye belirtilmiştir. "Cengiz Aytmatov'un Eserleri Tiyatro ve Müzikte" (s. 175-189), "Cengiz Aytmatov'un Eserleri Ders Kitaplarında" (s. 192-194), "Cengiz Aytmatov'un eserlerinde Halk Adamı" (s. 194-198).

"Aytmatov Şinaslık" (s. 198-208) "Uluslararası Aytmatov Kulübü" (s. 208-219) bölümünde bu kulüp hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Uluslararası Aytmatov Kulübü 1989'da kurulmuştur. Kurucusu ve başkanı Filoloji İlimleri doktoru Prof. Dr. A. Akmatiliev, yardımcıları Sabır İpratov ve Saynidin Sultandinov'dur. Aytmatov kulübü gönüllü topluluktur. Sosyal şuur kalıplaştırmanın en önemli malzemesi olan edebiyat, sanat, kültür, halk tarihi ve geleneklerini propaganda etmek kulübün asıl maksadıdır."

Kitapta ayrıca "Aytmatov Taanu Enstitüsü" (s. 219), "Aytmatov Kulübü Kitapları" (s. 219), "Uluslararası Aytmatov Akademisi" (s. 220) hakkında kısa bilgiler verilmektedir.

Sonuç olarak, yukarıda adı geçen eser, dünya edebiyatına damgasını vuran Türk Dünyasının övüncü Cengiz Aytmatov'un hayatını, eserlerini, edebî kişiliğini, duygularını ve eserlerine yansıyan tüm bilgileri bulabileceğiniz kıymetli bir kaynak hükmündedir.



“Hacı Bektaş Velî Hayatı, Eserleri ve Fikirleri”

Abdurrahman Güzel,
Hacı Bektaş Velî, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri,
Hacı Bektaş Velî Vakfı Yayını,
Ankara 1998, 137 sayfa.

Muharrem DÖRDÜNCÜ

AKÜ Fen-Edeb. Fak. Tarih Bölümü
Araştırma Görevlisi

Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşîlik edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarına “*Hacı Bektaş Velî, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*” adı ile bir yenisini daha ekledi. Eser, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Vakfı yayınları arasında yayımlandı. Hocamızın eserinde ifade ettikleri gibi, daha 1967’den bu yana konu üzerinde başta doktora çalışması (*Ali in der Bektaschi - Dichtung, namentlich jener des XVI. jhdt’s*) olmak üzere direkt veya bağlantılı olarak birçok çalışması bulunmaktadır.

Bahse konu olan eser, 137 sayfadan meydana gelmektedir. Söz Başı (s. 1-5), Giriş (s. 6-15), I. Bölüm, II. Bölüm, Sonuç, İndeks ve Bibliyografya’dan oluşmaktadır.

Söz Başı’nda (s. 1-5), Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Türklerin Miladî IX. asrın sonlarına doğru İslâmiyet’i seçmeleri ve bu dinin X. asırda resmîleşmesiyle; bu asrı, itikadî ve tasavvufî düşüncenin sistemleşmeye başladığı dönem olarak kabul etmektedir. Bu asırda “*Türk’ün teşkilâtçılık vasfıyla, ruhunu temsil eden İslâm ve tasavvuf, bir vücutta buluşunca asrın en büyük potansiyel gücünü ortaya*” çıkarttığını belirterek, siyasî ve askerî gaileler karşısında Türk gücünün ortaya çıktığına işaret eder. Haçlı seferleri karşısında büyük bir dinamizm ile başarı elde edilmesinde devlet adamlarının devletçilikleri yanında, Kaşgarlı Mahmud’un, Yusuf Has Hacib’in, Mevlâna Celâleddin Rumî’nin, Hacı Bektaş Velî’nin, Yunus Emre’nin,

Kaygusuz Abdal’ın ve daha nice manevî liderlerin düşünce dünyaları ve onları şekillendiren Tasavvuf’un da rolü olduğu ifade edilmektedir. Hocamızın Türk tarihinin maddî ve manevî değerlerinin önemine ve bu değerlerin dışında tarihî meselelerinin de ele alınmasının gerektiğine, “*Sosyal hâdiseler bir bütündür, birbirini zincirleme tamamlayan bir “kül”dür. Gerek sosyal müesseselerin, gerek şahsiyetlerin izahında bu bütünlük daima göz önünde bulundurulmalıdır*” ifadesiyle metodolojik yaklaşımın önemine dikkat çekmektedir.

Türklerin İslâmiyet’i seçmesiyle birlikte tasavvuf düşüncesinin öne çıkması ve ilk önderi olan Hoca Ahmet Yesevî’nin Türk coğrafyasındaki etkisini ve onu takip eden mutasavvıfların bu etkiyi daha geniş alana yaydıklarını açıklayarak, Hacı Bektaş Velî’nin, Hoca Ahmet Yesevî’nin talebesi ve halifesi olan Lokman-ı Perende’den aldığı eğitim ve icâzetnâme ile Anadolu’ya gönderilmesini ele almaktadır. Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş Velî’nin Hoca Ahmet Yesevî’den itibaren Türk tasavvuf geleneğini devam ettirdiğini, İslâm dininin genel prensiplerini sade bir lisan ile yorumladığı *Makalât*’ı yazdığını ifade ederek, daha XIII. asırdan günümüze kadar Türk insanını etkilediğini belirtir. Böylelikle, “*Yediyüz yıldan bu yana dünya görüşünde yanılmayan ve ileriki yüzyıllara dünden bugüne mesajlar veren Hacı Bektaş Velî’nin görüşleri, bugünün insanının bile görüşlerini tayininde müessir olmuştur*” sözüyle, bu büyük mutasavvıfın hayatını, eserlerini ve fikirlerini daha iyi anlamak maksadıyla bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir.

Giriş’te (s. 6-15) ise, Hacı Bektaş Velî’nin bulunduğu asır tasavvufî ve dinî hareketler açısından ele alınmış, Türklerin İslâm’ı seçmeleri ve İslâm’ın Türkistan’da yayılışı anlatılmıştır. Bu arada Türk illerinde yetişen âlim, din adamları ve dervişlerin İslâm dininin Türkler arasında daha sağlıklı ve hızla yayılmasına yaptıkları katkılar ele alınmıştır. Sayın Abdurrahman Güzel’e göre: “*Bu dervişler, Türk halkına umûmiyetle şiirle yaklaşıyorlar, onları Allah rızası için iyilikte bulunmaya davet edip zühd ve takvâyı öğretiyorlardı. Böylece medrese-tekke-halk kültür bütünlüğü tesis edilmektedir.*”

Giriş’in ikinci kısmında (s. 11-15), “Hacı Bektaş Velî’nin Yaşadığı Devirde Kırşehir İli” başlığıyla, Hacı Bektaş Velî’nin Kırşehir’e gelmesi ve bu devir-



de Kırşehir tarihî-sosyal ve kültürel açıdan ele alınmaktadır.

Birinci bölüm (s. 16-36)de Hacı Bektaş Velî'nin hayatı üç ana başlık altında verilmiştir:

“A. Menkıbevî Hayatı” (s.16-27),

“B. Tarihî Hayatı” (s. 29-33),

“C. Eserleri” (s. 34-36).

Hacı Bektaş Velî'nin hayatının ele alındığı kısımda, ailesi, çocukluğu ve yetişmesi anlatılmakta; Lokman-ı Perende'nin talebesi olması ve icâzetnâme olarak Anadolu'ya gönderilmesi, Yunus Emre ve Âhi Evren ile karşılaşmasına yer verilmektedir. “Tarihî Hayatı” içerisinde, doğum tarihi, adı, Anadolu'ya gelişi, vefatı, mezarının bulunduğu yer ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Hacı Bektaş Velî'nin eserlerinin tanıtılmasından sonra ikinci bölüme (s. 37-125) geçilmektedir. İkinci bölüm “Hacı Bektaş Velî'nin Eserlerindeki Din ve Tasavvuf” başlığıyla ele alınmaktadır. Hacı Bektaş Velî'nin hayatı ve düşüncelerini inceler iken eserlerinin dikkatle ele alınması belirtilir. Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş Velî'nin tasavvufî düşüncelerinin kaynağının tamamen *Kur'ân* ve *Sünnet* üzere olduğunu ifade ettikten sonra bugün değişik yönlere çekildiğinin de dikkatini çekmektedir.

İkinci bölüm iki ana başlık altında meydana gelmektedir:

“A. Din” (s. 37-78). Hacı Bektaş Velî'nin *Makalât* isimli eserinden örnekler verilerek, İslâm dinindeki

prensipleri âyet ve hadisler ışığında kendisine rehber seçtiği belirtilir. Bu bölümde Hacı Bektaş Velî'nin, fikrî yapısının oluşmasını sağlayan eserler ve kaynaklardan yararlanılarak, din ve tasavvuf düşüncesi ortaya konulmuştur. Din bahsi, a.) İtikat, b.) İbâdet, c.) Ahlâk, d.) Diğer Dinî Unsurlar olarak açıklanmaktadır.

“B. Tasavvuf” (s. 79-125). Tasavvuf'un mânası ve İslâm tarihinde geçirdiği dönemler üç devir hâlinde ele alınmaktadır. Bu dönemler: 1.) Hz. Peygamber Devri veya Asr-ı Saadet Devri, 2.) Tabiun Devri, 3.) Tarikatler Devri olarak tasnif edilmektedir.

Hacı Bektaş Velî, Anadolu'ya geldikten sonra Lokman-ı Perende vasıtasıyla bağlı olduğu Ahmet Yesevî'nin “*dört kapı - kırk makam*” düşüncesini esas almış, tasavvuf düşüncesini bu sistemle hayata geçirmiştir (s. 81). Prof. Dr. Abdurrahman Güzel *Makalât*'tan yola çıkarak dört kapı - kırk makamı bir tablo hâlinde vererek açıklamaktadır.

Sonuç kısmında, Hacı Bektaş Velî'nin Türk kültür tarihi açısından önemini ve günümüze kadar gelen etkisini daha iyi anlamak zorunda olduğumuzu ifade etmektedir. Hacı Bektaş Velî, Hz. Muhammed döneminin müslümanındaki imana ve uygulamaya sahip gerçek bir velîdir. O hem İslâm dinine bağlılığı, hem de “*Bir olalım, iri olalım, diri olalım*” ülküsüne sahip bir birlik -beraberlik sembolüdür. Böyle bir şahsiyeti, bu tür objektif çalışmalarla ilim âlemine takdim eden çalışmayı sevinçle karşılıyor; hocanın çalışmalarının devamını diliyoruz.



“Türk Toplumunda Dinî Tartışmalar ve Hoşgörü”

Dursun Dağaşan, **Türk Toplumunda
Dinî Tartışmalar ve Hoşgörü**,
Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını,
Ankara 1998, 34 sayfa.

Fahri TEMİZYÜREK
GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi

Geçmişimize karşı saygı, sevgi ve sorumluluk duygularıyla bağlı olan Atatürk Kültür Merkezi, geçen yıl "*Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi*" adı altında pek az bir kuruma nasip olacak çok değerli kırk eseri ilim ve fikir hayatımıza kazandırmıştı. Biz bu yazımızda adı geçen dizide 33 numarayla yayımlanan "*Türk Toplumunda Dinî Tartışmalar ve Hoşgörü*" adlı eseri tanıtmaya çalışacağız.

Bürokrat kişiliğinin yanı sıra Akademik çalışmalarıyla da tanıdığımız Dursun Dağaşan'ın bu eseri iki kısımdan oluşmaktadır.

Yazar, eserinin "Türk Toplumunda Dinî Tartışmalar ve Hoşgörü" başlığı altında ele aldığı ilk bölümünde geleceğin büyük Türkiye'sinin kurulmasında engel olarak gördüğü etnik bölücülüğe dayalı terör ile mezhep ve cemaat seviyesindeki tahrik ve teşvik edilen tehlikelere dikkat çekmektedir.

Konuyu tarihî bir perspektif içerisinde değerlendiren yazar, "*mezhep ve cemaat*" kışkırtıcılığı neticesinde ülkemizde meydana gelen olayları kronolojik bir bütünlük içerisinde ele almış, Alevî-Sünnî ayrımının tarihte ne zaman ortaya çıktığını, bu olayların Türklerle ne derece ilgisinin olduğunu objektif bir şekilde ortaya koymuştur. Türk kimliğini ve Türkiye Cumhuriyeti'ni birlik ve beraberliğimizin esası kabul ederek, ülkemizdeki Alevî-Sünnî çatışmalarının tekrarlanması için toplum olarak izleyeceğimiz yol konusunda rehber olarak addedebileceğimiz görüşlere yer veriyor.

"İslâm'da ana kaynak Kur'ân'dır. Asıl olan da, Kur'ân'ın, "Ben Müslümanım demekten başka daha güzel söz yoktur." (Fussilet, 33) hükmüyle getirdiği "Müslüman Kimliği" dir. Hz. Peygamberin sünnetleri, tamamen ana kaynağın hükümleri ile sınırlıdır. İslâm dinine getirilen yorumlardan doğan mezhepler ise "dinî alt kimlikler"dir. Mezhep kimliği, Müslüman kimliğinin çatısı altında anlam ifade eder ve meşruiyet kazanır. Mezhep kimliğinin din kimliği yerine geçmesi veya dinin Kur'ân dışında başka kaynaklara dayanandırılması Alah'ın emirlerine ve dinin özüne aykırıdır" (s. 7).

Dursun Hoca, Alevî-Bektaşî zümrelerinin Müslümanlığa, Hz. Peygamberlere ve ibadete bakış tarzlarını ortaya koyabilmek için örnek ve önder kabul ettikleri isimlerin konuyla ilgili görüşlerine değinerek, Alevîlik ile Sünnîliğin temelde farklı kavramlar olmadığını, Alevînin de Sünnînin de aynı Allah'a, aynı Kitap'a ve aynı Peygamber'e inandığı görüşünden hareketle müslüman Türk'ün oyuna gelmemesini, birlik ve kardeşlik duygularıyla hareket etmelerinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Yazar, "Türk Toplumunda Dinî Tartışmalar ve Hoşgörü" başlığı altında sunduğu bölümün sonunda Prof. Dr. Sadık Tural'ın konuyla ilgili görüşlerine yer verir:

"Din, ifrat ve tefritlere boğdurulmasına inkân vermememiz gereken bir sosyal sığınaktır. Dini kendi uç duygu, düşünce ve davranışları için arsa olarak kullanmaya kalkanlara, ifrat ve tefritlere karşı çıkmak, bir iman ve şuur seviyesidir. Taassup, imanı da, ibadeti de, davranış bütünlüğünü de paylaşma nimetlerini de yaralayan bir durum. Hangi dinden, mezhepten, tarikattan olursa olsun yaralayıcılığa hizmet gaflettir; bilerek, kasıtlı yapılıyorsa imana, ibadete, insana ihanettir. İnsana ihanette ısrar ise, insanın parçalanmışlığının, toplumun parçalanmışlığının göstergesidir. Ben Türk'üm ve müslümanım. Benim gibi söyleyenleri, benim gibi düşünenleri taassup ile parçalamaya kalkanları iman ve şuur büyütecinin altında görüp sabırla konuşmaya çalışıyorum; gaflettekilerle anlaşmak mümkün, ihanetteki ile müstereklik aramak boşuna... Yalnız, aydın adına değil ama geniş kitleler, tahrike açık kitleler adına acı çekiyorum" (s. 17).

1990 yılı başlarında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bünyesindeki Türk topluluklarının bir bölümü bağımsızlıklarını ilân etmiş ve bu gelişmeler Türki-



ye'nin önüne önemli imkânları ve fırsatları beraberinde getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ekonomik durum ve siyasî tecrübeleriyle Türk Dünyasının örnek aldığı lider ülke olma fırsatını yakalamıştır.

Yazar, "Müştereklerimiz" adı altında kaleme aldığı ikinci bölümünde, Türk Devletlerine yapmış olduğu ziyaretler esnasında tanıklık ettiği görüş ve düşünceleri hem Türkiye'nin Türk Dünyasındaki konumuna, hem de ülkemizin iç meselelerinden bir bölümüne ışık tutmak amacıyla ortaya koymuştur.

Türk soylu bazı grupların ayrı etnik grup olarak gösterilmesinin yanında, inanç farklılıkları gösteren bazı Türk boylarının da zaman zaman "farklı etnik grup" olarak vasıflandırılmasının sebepleri üzerinde duran yazar, tesbitleri ve değerlendirmeleriyle fikir dünyamıza yeni ufuklar açar:

"Aynı soydan gelen, aynı kültür varlığını paylaşan insanları, yaşadıkları coğrafya ve sosyal şartların getirdiği farklılaşmalar, ya da mezhep-tarikat-cemaat farklılıkları gerekçesiyle 'etnik grup' olarak tanımlamak herhalde kasıt göstergesidir. Zira, meselâ Almanya'da Alman olmak, yeterli millî kimlik ve millî benlik göstergesidir. Hiçbir Alman, Ortodoks, Katolik veya Protestan olduğu gerekçesiyle farklı bir etnik grupta gösterilmez. Hristiyanlar arasında muhtelif tarikatlar vardır. Ancak gerek Almanya'da, gerekse Avrupa

Hristiyanlarında, tarikat mensuplarını, bu mensubiyetleri dolayısıyla farklı etnisite unsuru kabul etmek görülmemiş bir düşünce tarzıdır. Bu durumda, zorlanmalarla ve ilmî ölçüler dışında icat edilmiş etnisite iddialarını ve körüklenen mezhep kavgalarını, gelişmiş toplumların gelişmekte olan toplumlar için ürettikleri senaryolar olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır" (s. 26).

Türk kültürünün en önemli özelliklerinden birisi de hiç şüphesiz çok çeşitli kültür unsurlarına sahip olmasıdır. Yazar, bu gerçekten hareketle ülkemizdeki "alt kültür" unsurlarını ve farklı etnik gruplara ait "mozaik kültür" unsurlarını feraset sahibi bir Türk aydınına yakışır şekilde açıklayarak, fikirlerindeki tutarlılığıyla ilim adına, entellektüellik adına memleketimizin bölünmez bütünlüğüne kastedenlere âdeta ders vermektedir.

Atatürk Kültür Merkezi'nin "*Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi*" serisinde yayımlanan bu eserin baskısından çok kısa bir süre sonra tükenmesi bu sahadaki açlığın en bâriz göstergesidir. Temennimiz, yazarın eserini daha geniş bir şekilde ele alarak, fikir dünyamıza ışık tutmasıdır. Şüphesiz ki, müştereklerimiz ve mutabakatlarımız geleceğin Büyük Türkiye'sinin oluşumunda önemli bir rol oynayacaktır.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Gönüllü Öğrencilerin

Devam Ettiği

Bir Ü n i v e r s i t e d i r...



Halıcılık Terimleri ile İlgili Yeni Bir Sözlük

Rasim Efendi-Kübra Aliyeva, **Azerbaycan Halı ve Halçacılığı Terimleri Lugatı**, Azerbaycan İlimler Akademisi Mimarlık ve İncenanat Enstitüsü Yayınları, Bakü 1998, 252 sayfa.

Serap LELOĞLU-ÜNAL
Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı

Bir alana ait kelimelerin tanım kazanmış hâlleri-ne terim denilir. Türk Dünyasında kavram ve terim sözlükleri ne yazık ki çok değildir. Türkiye'de ise, Türk Dil Kurumu'nun hazırlattığı birkaç sözlük dışında yeterli eser bulunmamaktadır. Ne yazık ki, bu birkaç eser de doğrudan Sanat Tarihi disiplini ile ilgili değildir. Sanat Tarihi disiplini ile ilgili sözlükler incelendiği takdirde, birkaç mimarlık terimleri sözlüğü ve bir de Reşat Ekrem Koçu tarafından hazırlanan *Türk Giyim-Kuşam Sözlüğü* ile karşılaşılır. Oysa, halı sanatı, tekniği, motif ve kompozisyonu, renkleri ile malzemesinin yanısıra, kendine ait terminoloji dünyası ile de Türk kültürünün önemli bir kolu olarak yüzyıllar öncesinden gelen yapısını korumaktadır.

Türkmenistan ve İran'da hazırlanmış olan ve o bölgelerin bu sanat koluna ait terminolojisini kapsayan halıcılık terimleri sözlüklerinden haberdarız.¹ Aynı şekilde, Azerbaycan'da hazırlanan *Azerbaycan Halı ve Halçacılığı Terimleri Lugatı* elimize geçtiğinde de çok sevindik. Bilindiği üzere, Azerbaycan halıcılık sanatı, Türk halıcılık sanatının önemli bir kolunu teşkil eder ve zaman zaman çevre bölgelerdeki Türk halıcılığını da etkilemiştir. Aynı zamanda İran halıcılığında da önemli etkisi olmuştur.

Azerbaycan İlimler Akademisi Profesörlerinden Dr. Rasim Efendi² ile sanat tarihi araştırmacısı Kübra Aliyeva tarafından hazırlanan sözlük 300 adet olarak Azerbaycan İlimler Akademisi Mimarlık ve İncenanat Enstitüsü Yayınları arasında basılmıştır. K. Kerimov

ve V. Aslanov inceleyerek basılma onayını vermişler, B. Nebiyev ilmî redaktörlüğünü yapmıştır.

Sözlük, yazarların, halı ve motif adlarının Orta Asya, Güney Azerbaycan ve Anadolu'da kullanılanlar ile aynı ya da benzer olduğunu özellikle vurguladıkları Önsöz ile başlar. (s. 3-4) Daha sonra alfabetik sıra ile halıcılık terimleri kısa açıklamalar şeklinde sıralanmıştır. Ancak, bu alfabetik sıralamada Rus alfabesinin harf sıralamasının kullanılmış olduğunu dikkat çekici bir özellik olarak söylemek gerekir. Oysa, bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinde artık hemen hemen tüm dünyada kullanılan Latin alfabesi harf sıralanmasının benimsenmesini ve kullanılmasını bekledik.

Sanatla ilgili alanlardan birine ait bir sözlükte çizim ve resimli açıklamalar daha doğru bir anlatım biçimidir. Sözlükler, bilenler için değil, konuyu bilmeyen kişiler için hazırlanmış kitaplardır. Özellikle terim sözlüklerinin işlevi, yol göstericilik kavram dizisi veya kavramlık (konseptik) çerçeve oluşturmaktır. Bilmeyenlere sanat ile ilgili terimleri açıklamak, çoğu kavramda bir iki cümleyle geçiştirilebilecek bir durum değildir. Elimizdeki sözlükte ise, en fazla iki cümleli açıklamalar yapılmıştır. Böyle bir sözlüğün içerisinde, ihtiyaç duyulan birçok maddede resim veya şekillerin neden bulunmadığını anlamak mümkün değildir. Örnek olarak tek bir maddeyi incelemek yeterli olacaktır: **Öysüzlü**-Kazah okuluna ait olan kompozisyon ismi. Bu halı Kazah şehrinin 25 km. yerleşen, şimdiki Tovuz ilçesinin güneyinde aşağı ve yukarı Öysüzlü köyünün adı ile adlandırılmıştır. Bu halılar sadece Öysüzlü köyünde değil, onun civarında yerleşen, Aşağı Guşlu, Hatınlı, Bozalganlı vs. köylerde de üretiliyor. (s. 163). Burada Öysüzlü isimli kompozisyonun sadece uygulandığı bölge belirtilmiş, nasıl bir kompozisyon olduğu, hangi motiflerden meydana geldiği açıklanmamıştır. Oysa, kompozisyon biçimi resim ve şekil verilerek anlatılsa bizler için çok daha açıklayıcı olacaktı.

Gene eksikliği dikkati çeken bir başka nokta ise, şehirlerle ilgili üretim bilgisinin verilmemiş olmasıdır. İçerisinde, sadece halıcılığın yapıldığı merkezler olarak verilen pek çok yerleşim adı olan sözlükte, bu yerleşim merkezlerine ait halıcılık bilgileri verilmemiştir (Örn. **Sain**-Cenubi Azerbaycan'da Erdebil şehri etrafında yerleşen halçacılık mektebi).



Bunların yanısıra, gerek halıcılık tekniği, gerekse halıcılıkta kullanılan malzemelerin isimlerinin verildiği önemli maddelerin de yer aldığı sözlükte bizi üzen bir diğer konu ise, Halı maddesinin altında Londra'da çıkarılan *Halı* isimli derginin verilmiş, oysa, Arış maddesinin altında Atatürk Kültür Merkezi'nin son olarak dördüncü sayısını çıkardığı ve Rasim Efendi'nin haberleşme üyeliğini yaptığı *Arış* isimli derginin unutulmuş olmasıdır. Ayrıca, adı geçen derginin ikinci sayısında Rasim Efendi tarafından hazırlanmış olan "Bakü Müzelerinde Dört Mevsim Halıları" başlıklı bir de makalesinin bulunduğunu belirtmekte yarar var.

Türk halıcılığı, tekniği, zengin motif ve semboller dünyası, renkleri, malzemesi ve her bölgeye özgü kompozisyonu ile önemli bir sanat kolu olmuştur. Çok geniş bir alanda üretildiği için her bölgenin de kendine ait halı terminolojisi vardır. Meselâ, Kırşehir, Mucur, Aksaray ve Konya'da kullanılan arageçgi adı, Manisa, İzmir, Çanakkale ve Muğla'da argeç olmuştur.³ Bu sebeple, Anadolu için halı ve halıcılık sözlüğü hazırlamak çok zor bir iştir. Azerbaycan için bu problemin, İran Azerbaycanı'nı dikkate almamış olsa bile nasıl halledildiği anlaşılammıştır.

Bu tür sözlükler incelendiğinde görülüyor ki, hatalar, bir, iki ya da en fazla üç kişinin mantığına göre hazırlanmasından kaynaklanıyor. Özellikle halı ve halıcılık konusunda, ne, niçin ve nasıl yapılacağı mantığına göre yönlendirilmiş iyi bir sözlüğe Türk Dünyasında büyük ihtiyaç vardır. Bizim bu konuda bir önerimiz var:

Azerbaycan (5 kişi), Türkmenistan (5 kişi), Kırgızistan (2 kişi), Kazakistan (2 kişi), Özbekistan (4 kişi)

ve Türkiye (7 kişi)den kurulmuş bir halı ve dokuma sanatları uzmanları heyeti Ankara'da üç günlük bir toplantı yapmalı. Bu toplantıya:

a. A,B,C,Ç,D madde başlarının listesini hazırlamış olmak,

b. A'dan en az üç maddenin yazılmış hâlini birlikte getirmek.

c. Çizim, fotoğraf, slayt gibi materyallerin nasıl oluşturulup, toplanacağı konusunda teklif hazırlamak.

d. Öncelikle Türkiye Türkçesi'nde yayımlamak, daha sonra Türk lehçelerinde elimizde bulunan bilgisayar alfabe dönüştürücü programları aracılığı ile özel baskılarını hazırlamak üzere bir proje yapılmalıdır. Bu projenin madde yazım, redaksiyon safhası iki yıl, sayfaya döküm (mizampaj) ve basımı bir yıl sürer ve iki cilt büyük boy olarak bir başarının eseri gerçekleştirilmiş olur.

Halı ve halıcılık sözlüğü ancak bir ekip çalışması sonucu meydana getirilebilir. Bütün bunlara karşılık, bir fikir vermesi anlamında bu sözlük yürekli bir ilk adım sayılabilir. Umarız, yazarlar gelecekte daha detaylı ve ansiklopedik nitelikte bir sözlük hazırlarlar.

NOTLAR

1. S. Muradova, *Slovar po kovrotkaçestvu i rukodeliyu izkatelstvo*, İlim Mat., Aşkabad 1967. (Türkmenistan Halı ve El İşleri Sözlüğü); D.A. Neyhghar, *The Unabridged Persian Carpet Dictionary*, Day Publishers, Tehran-İran.
2. Rasim Efendi'nin ilmî hayatı ile ilgili olarak hazırlanan kitapçığın tanıtımı için bkz. Serap Leloğlu-Ünal, "Bir Büyük Sanatçı ve Sanat Tarihçisi: Rasim Efendi", *Bilge Yayın Tanıtım, Tahlil, Eleştiri Dergisi*, Sayı 19, Kış 1999, s. 78-79.
3. Bekir Deniz, "Kırşehir ve Mucur Halıları Sözlüğü", *Arış, Üç Aylık Halı, İşleme ve Dokuma Sanatları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Mart 1997, s. 148.



“Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”

Mustafa Kafalı,
Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi,
Atatürk Kültür Merkezi
Başkanlığı Yayını, Ankara, 1997, 25 sayfa.

Dr. Nazlı Rânâ GÜREL

Gazi Üni. Kastamonu Eğitim Fak.
Türk Dili ve Edeb. Böl. Öğretim Görevlisi

Prof. Dr. Mustafa Kafalı’nın Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, *Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi* arasında yayımlanan *Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi* adlı eseri, yirmibeş sayfadan ve iki makaleden meydana geliyor.

Prof. Dr. Sadık Kemâl Tural’ın eserin Sunuş kısmında “*Eğer okuyucusunu bulursa, bu dizideki bakış açısına esas olan düşünceler, bugün Türkiye’de sıkıntısını duyduğumuz çeşitli güncel meselelerin çözümünde yardımcı olabilecek millî yorumlardır*” cümlesiyle ifade ettiği hükmü eseri okuyunca hakkıyla idrak ediyoruz.

Eser, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi” ve “Türk Kültüründe Renkler” olmak üzere iki bölümden meydana geliyor.

“Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi” başlığı altında fetih, iskân, adlandırma (yer adlarının konulması), imâr ve ihyâ faaliyetleri üzerinde duruluyor.

Türkiye’de Türkiye ile ilgili dünya kamuoyunda mânasız ve mesnedsiz tartışmalara zemin hazırlayan bazı iddiaların ne derece asılsız olduğunu Anadolu’nun Türklerle kaynaşmasını ve vatanlaşmasını anlatan bu eserle bir kere daha anlıyoruz.

Anadolu’nun Türkler tarafından işgal ve tahrip edilen bir diyar değil, Sâsânî-Bizans mücadelelerinden beri beşyüz yıldır “*orduların devamlı sûretle çiğneyip, yakıp, yıkıp, yağmaladıkları*” ve âdeta ıssız, harap bir vaziyette kendisine sahip çıkılmasını bekleyen bir diyar olduğuna şahit oluyoruz.

Tuğrul Bey arkasında Türkmen oymakları olduğu hâlde Anadolu kapılarına dayanıyor: “*Ön Asya’da siyaset hâkimiyetini süratle kuran Tuğrul Bey (995-1063), aynı zamanda İslâm Halifesi’nin oturduğu Bağdat şehrine girerek hilâfet makamının İslâm ülkeleri üzerindeki sarsılmış olan manevî itibarını tekrar kazandırdı. Halife de buna karşılık kendisini her nevi baskıdan kurtaran Tuğrul Bey’e kızını vererek damat yaptı ve aynı zamanda onu İslâm milletlerinin ve ülkelerinin Büyük Sultanı olarak ilân etti. Bu münâsebetle Sultan Tuğrul Bey asırlardır Hristiyan âlemini temsil eden Bizans İmparatorluğu’na karşı İslâm’ın bayrağını taşıma, İslâm’ın kılıcı ve müdafii olma vazifelerini de üzerine almış oluyordu*” (s. 3).

Bu sûretle hem Türk hem de İslâm Dünyasının Batı’ya doğru uzanan bir kolu hükmünde olan Türkmenler güvenilirliğini yitirmesinden dolayı giderek ıssızlaşan Anadolu’da kaybolmaya yüz tutan ticârî, iktisâdî ve içtimâî hayatın da garantisi olma vazifesini yüklenmiş bulunuyorlar. Gittikleri yerlere canlılık kazandırıyor, şehir kasaba ve köyleri imâr ve ihyâ faaliyetlerine girişiyorlar. Yollar, hanlar, köprüler, kervansaraylar kurarak bir güzergâh ve yerleşim merkezi olarak Anadolu’ya yeniden hayat verdiklerini görüyoruz.

Kitapta Anadolu’ya yerleşen Türklerin yaşadıkları bölgeleri, köy, kasaba ve şehirleri neye binâen adlandırdıklarına da temas ediliyor.

Köy ve kasaba nüfusunun hemen tamamını Türklerin meydana getirdiğini, bu sebepten de Türkçe adlar taşıdıklarını öğreniyoruz.

Yer adları, mevkiî özelliklerine, fethedenlerin veya imâr ve ihyâ esnasında hizmeti geçenlerin adlarına göre adlar alıyorlar. Ayrıca Türkmen oymaklarının ve o bölgede eskiden kalmış olan harabelerin adlarını da taşıyabiliyorlar.

Şehirlerde ise fetihden sonra da bölgenin eski ahâli barınmaya devam ettiğinden yeni kurulan şehirlerin haricinde eski isimler yine kullanılıyor.

Yazar Türklerin Anadolu’ya girdikleri zaman karşılaştıkları manzarayı ve Anadolu’ya getirdikleri zenginlikleri anlatırken, bölgedeki sınırlı nüfusun bu fetihden ancak memnûniyet duymuş olabileceğini düşünüyor:

“*Atalarımız Anadolu’ya girdikleri zaman kır hayatının canlı unsurunu barındırması lâzım gelen köy ve kasabalar çoktan harabeye dönmüşlerdi. Bunun*



neticesi olarak da terkedilmiş, ıssızlaşmış durumdaki yeni vatanlarında kır hayatı emniyeti olmadığı için ziraatın ve hayvancılığın yapılmadığı vahşi bir tabiat ile karşılaşmışlardı. Hattâ küçük ve büyükbaş ehli hayvan nesillerinin yerli numûneleri, bu münâsebetle yok denecek kadar azalmıştı. Ziraat imkânlarının şehirlere yakın, dar sahalara inhisar etmesi yüzünden hububat cinsleri için de durum aynı idi. Anadolu'da yurt tutmak ve vatan kurmak arzusuyla, Türkistan'dan göçerek yeni vatanlarına giren Türklere, beraberlerinde bol miktarda hububat, sayısız küçük ve büyükbaş hayvan sürüleri, yulkular ve yük hayvanları ile birlikte gelmişlerdir. Bunlardan başka kavun, karpuz, ayçiçeği, pamuk, pirinç, cin-darı, gibi ziraat mahsuller Türklere Anadolu ziraatine ilâveleridir. Ayrıca ipek böceği yetiştirme ve ipekçilik, atalarımızın yeni vatanlarına getirdikleri bir yeniliktir. Bütün bunların neticesi olarak diyebiliriz ki, günümüzde Anadolu coğrafyasındaki ehil hayvan cinslerinden hububat nevelerine kadar pek çok şey fâtih atalarımız tarafından Türkistan'dan Türkiye'ye getirilmiştir. Böylece köy ve kır hayatının icâbatı olan ziraat ve hayvancılık fetihten kısa bir müddet sonra canlanmış oldu" (s. 10).

Pamuklu, yünlü, ipekli kumaş dokumacılığının, halıcılık, kilimcilik ve keçeciliğin, taş, tuğla, ağaç işlemeciliğin, çinicilik, süs, desen, oymacılık, kakmacılık gibi envai çeşit güzel sanatların, camiler, mescidler, tekkeler, zâviyeler, medreseler, kütüphaneler... gibi eğitim müesseselerinin de Türklere Anadolu'ya taşındığını ve bu sûretle Türklere Anadolu'ya başlıbaşına bir medeniyet getirdiklerini müşâhade ediyoruz.

Bölgedeki Ermeni ve Rum ahâliye ise hiç doku-nulmuyor. Bunlar askere de gitmediklerinden Türklere himâyesi altında, şehirlerde bazı sanatlarla ve çokça ticaretle uğraşarak müreffeh bir hayat sürüyorlar. XX. yüzyıla kadar da Türklere engin hoşgörüsü sayesinde millî ve dinî kimliklerini muhafaza ediyorlar.

Prof. Dr. Mustafa Kafalı "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi" konulu makalesini bu hususta ilmî dayanaktan yoksun, rastgele fikir beyân edenlere hitâp eden bir ikazla noktıyor: "Türklük konusunda fikir ileri sürerken ileri hakikatlerin sesini dinlemeden söz söyleyenler, tarihin onları mahcup edeceğini hesaba katmamışlardır" (s. 17).

Kitaptaki ikinci makale "Türk Kültüründe Renkler". Bu makalede Türk kültüründe renklerin önemi ve ifade ettikleri muhtelif mânalar üzerinde duruluyor.

Renklerin Türk kültüründe yalnızca nesnelere sıfat olarak kullanılmadıklarını görüyoruz. **Kara**'nın kuzeyi, **kızıl**'ın güneyi, **gök**'ün doğuyu, **ak**'ın batıyı temsil etmesi suretiyle yönler renklerle ifade edildiği gibi; **yeşil**'in hayatîyeti, **kırmızı**'nın güçlülüğü, **sarı**'nın hâkimiyeti temsil etmesi sûretiyle mücerred kavramların adlandırılmasında da renklerin kullanılabiliyor.

Sarı, kırmızı ve yeşil renklerin temsil ettikleri kavramlar dolayısıyla başta sancaklar olmak üzere Türk kültüründe yaygın biçimde kullanıldığına şahit oluyoruz.*

Bir solukta bitiriverdiğimiz bir üslûp ve ebadı hâiz olan bu eseri okuyunca günümüzde de üzerine spekülâtif yorumlar binâ edilen bazı hakikatlerle ilgili fikir sahibi oluyoruz.

* Türk kültüründe renk konusunda daha geniş bir bilgi için bakınız:

- Prof. Dr. Sadık Tural - Elmas Kılıç, *Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996, s. 420.
- Prof. Dr. Reşat Genç, *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, Nevruz 1997 s. 74.



“Gönüller Işığı Mevlâna”

Semih Sergen, *Gönüller Işığı Mevlâna*,
Kültür Bakanlığı Yayını,
Ankara 1998, 124 sayfa.

Yard. Doç. Dr. Filiz KILIÇ

Gazi Üni. Türk Dili ve Edeb. Böl.
Öğretim Üyesi

Insanoğlu her devirde ve mekânda sevgiye ihtiyaç duymuş. Sevgiye ekmek kadar, su kadar muhtaç insan. Karşılıksız, çıkarsız sevgiyi aramış, ama -hiç demeyelim de- pek az bulabilmiş, insan.

Bir yanda “*Bir insanı sevmekle başlar her şey*” diyen günümüz yazarı, diğer tarafta yüzyıllar ötesinden seslenen Yûnus,

“Gelin tanış olalım

Sevelim sevilelim

Dünya kimseye kalmaz”

ya da, “*Yaradılmışı hoş gör yaradandan ötürü*” diye-biliyor ve gerçekten sevenler arasına katılmak için bütün insanlığı kucaklayalım istiyor:

“Yetmiş iki millete kurban ol âşık isen

Tâ âşıklar safında tam ham olasın sâdik”

Kimin nasıl inandığı da önemli değil, yeter ki tuttuğu yol sonunda onu candan sevgiye ulaştırsın:

“Kimse dînine biz hılâf demeziz

Din tamâm olunca değer muhabbet”

Aynı hoşgörü anlayışıyla Mevlâna da dergâhının kapısını ardına dek açar:

“Gel, yine gel, ne olursan ol yine gel

Kâfir, mecûsî, putperest olsan da gel

Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir

Tövbeni yüz kere bozmuş olsan da yine gel!”

İşte, hikâyemiz, bu gönlü dünyalar kadar geniş, gönlü canlı cansız bütün varlıkları sığdırabilecek kadar sevda ışığıyla dolu Mevlâna'nın hikâyesi.

Günümüzün önemli şâir, yazar ve tiyatro oyunculuğu kariyeriyle takdire şayan yeteneklerinden olan Semih Sergen, gönül verdiği Mevlâna'nın hayat hikâyesini ve felsefesini anlatan, kendi ifadesiyle bir destan kaleme almıştır: “*Gönüller Işığı Mevlâna*”

O devirde, o şartlarda tasavvuf, alışkanlık ve kuralların belirlediği çemberleri, tutkunlukları, önyargı ve saplantıları, bilinçsiz hayatı aşmaya yardımcı olabilecek bir yolun kapısını aralıyordu. İnsana sevgiye ve saygıya değer bir yaratık olduğunu bildiriyordu. Günlük kaygı, baskı ve korkuların ötesine geçebilirse, hayatını anlamlı kılan bir maksad göreceğini ve bu bilincin ona kimsenin ne yapsa korkutamayacağı, horlamayacağı bir kişilik kazandıracığını vaadediyordu. Özünü insancıl sevgi ve hoşgöründen, gücünü evrensellige inançtan alan bu vadin hatırı sayılır bir kişisel özgürlük anlayışını temsil ettiğini düşünmek gerek.

O yıllarda Selçuklular başkentinde, Anadolu'da yaşanan kargaşayı, sevgi, hoşgörü ve uzlaşma yoluyla aramaya çalışan; din, dil, ırk farkı gözetmeksizin bütün insanları dergâhına çağırın büyük bir sûfi, coşku-lu bir şâir vardır: Celâleddîn Rûmî. Belhli bir Türk ailesinin kutlu oğlu.

Mevlâna'nın babası ve ilk müşidi Şeyh Bahaüddîn Veled Horasan'ın Belh kentindendi. Başka ülkelere yolculuğun, başka insanlarla tanışıp, başka şeyhlerden feyz almanın, tasavvufun onsuz olmaz olgunluk aşamalarından biri sayılırdı. Oğluyla beraber buradan ayrılarak, pek çok ülkeyi kapsayan bir yolculuktan sonra Konya'ya yerleşti. Mevlâna, daha sonra gezgin-ci bir derviş olan Alamutlu Şeyh Tebrizî'nin etkisiyle Suriye'ye gitti. Orada başka mutasavvıflarla tanıştı, bilgisini derinleştirdi.

Destanımız, yazarının deyimleriyle “*Horasan'dan Konya'ya oradan da dünyaya yayılan bir sevda selini kendine has bir biçimde anlatmayı amaçlamakta.*” Eser, aşk ateşiyle yanıp tutuşan, semâ edip coşan yüreğinde coşan aşkın semâ ettiği, mısra mısra dökülüp ciltler dolusu şiirler nakşettiği bir şâir, bir müşidin hikâyesi:

13. yy. Anadolu'sundayız. İleri görüşlü, büyük devlet adamı Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubad'ın aldığı tedbirlerle Moğol tehlikesi henüz Anadolu'da söz konusu değil. Durum sakin. Büyük bir fırtına öncesinin sakinliği hissedilmiyor da değil!



Daha doğuda Horasan'da fırtına kopmuş bile. İnsanları yerinden yurdundan eden, halloc pamuğu gibi oradan oraya fırlatan bir fırtına. Bu fırtınanın Anadolu'ya sürüklediği Belh'li bir ailenin şiirsel hikâyesidir, anlatılan.

Yıl 1218. Belh şehrinde güneye doğru Bahaüddîn Veled'in başkanlık yaptığı bir kervan ilerlemektedir. O Bahaüddîn Veled ki, âlimler sultanı! Kervanı üçyüz Horasan bacısı ve eri oluşturmaktadır. Kervan Nişâbur'a gelince büyük sûfi Şeyh Ferîdü'd-dîn-i Attâr onları karşılar. Şeyhin gözü Mevlâna'ya deydikte:

*"Bu senin oğlun gönül yakıcıdır
Yanmak isteyen gönülleri
Ateşe verir
Alev alev yakacak" buyurdu.
ve "Esrârname" adlı kitâbını
Genç Mevlâna'ya armağan verdi*

...

*Hattâ derler ki gönül erbâbı
Bakmış bakmış da Şeyh Attâr
Babasının ardından gidişine Mevlâna'nın
'Şu yüce Hakk'ın kudretine bakın' demiş,
'Koca bir deniz
Bir ırmağın peşine takılmış da
Öyle gidiyor...' "*

Horasan'dan çıkan kervan Nişâbur'dan sonra başka yerlerde de konaklar ve Anadolu'nun ortalarına kadar ilerler. Lârende'ye ulaşır. Destanda bundan sonra Mevlâna'nın Lâlâ Şerâfedîn'in kızı Gevher Hatun'la evlenişi, annesini ve oğlan kardeşini kaybedişi, oğulları Sultan Veled ve Alâaddîn Çelebi'nin dünyaya gelişi, Sultan Alâaddîn'in daveti üzerine Celâleddîn'in Konya'ya gidişi, Bahaüddîn'in vefat edişi, Şems'le tanışmaları, çektiği sıkıntılar ve ölümü hikâye edilir.

Bahaüddîn Veled 1230'da Konya'da ölür. Celâleddîn 25 yaşındadır. O sıralarda babasının eski öğrencilerinden Tirmiz'li Burhaneddîn Muhakkik de Konya'ya gelmiştir. Genç Celâleddîn Muhakkik'in kılavuzluğunda tasavvufa yönelir ve manevî disiplinin çeşitli aşamalarından geçer. Derken Muhakkik'in ölümü, onun yerini alan Celâleddîn ve ışığa koşan pervaneler gibi çevresinde toplanmaya başlayan insanlar...

*"Sonunda tasavvuf
Mevlâna'nın dilinde
Bilgi olmaktan çıkıp
Bilinenin bizzat kendisi oldu.*

*Onun dilinde şiir,
Güzellik sınırlarını aşır
Güzelliği canlandıran
Bir ilham güneşi oldu."*

Mevlâna Şems ile tanıştıktan sonra coşup köpürmüş, dilinde sağnak hâlinde yağan yağmurlar gibi şiirler dökülmeye başlamıştır. Musikî ve raks da onunla birlikte hayatına girer. İlhamı dur durak bilmemekte, inanılmaz güzellikte gazeller birbiri ardına gelmektedir. Bütün şiirlerinin tek konusu vardır: Aşk. Aşk yolunda kılavuzuyla öylesine bütünleşmiştir ki, gazelleri o değil de Şems söylemektedir sanki. Bunun için divanına "*Şems-i Tebrizî Divanı*" adını verir. Fakat Şems'in yeri boş kalmamıştır; önce Selâhaddîn-i Zerkubî, onun ölümünden sonra da Çelebi Hüsameddîn. *Mesnevî*'yi söylemeye Çelebi Hüsameddîn'le başlar.

Celâleddîn, Muhakkik'in kılavuzluğunda aradığı ilahî aşkın ifadesini bu tuhaf, bu sırlarla dolu dervişte bulmuştur. Aralarında öyle bir dostluk başlamıştır ki, müritleri apansız ortaya çıkıp yol göstericilerini ellerinden alan Şems'i ölesiye kıskanırlar. Celâleddîn'in Şems'sizliğe dayanamayacağını bile bile...

Semih Sergen'in, şâirlik gücü çoşar da çoşar. Destanın sonunda Mevlâna'nın felsefesini şu dizelerle özetlerken günümüz insanına da çok önemli mesajlar gönderir:

*"O 'Ben bir gizli hazineydim
Bilinmek istedim' sırrını
İşte bildik seni
Sen, sebil sebil rahmet
Af ve merhamet pınarısın.
Huzur isteyen
Güven isteyen
Sana kavuşmayı dileyen:
Senin yaratıklarına hor bakmasın!
Hoşgörü ve sevgiyi elden bırakmasın!
Bölüşmeyi paylaşmayı unutmasın!
Böbürlenmeyi*



Bencilliği

Kini-hasedi çıkarıp atsin!

Bilene saygılı

Bilmeyene hoşgörülü olsun!

İnancın huzuru

Sevginin güveni yoldaş olsun!

Bütün insanlar kardeş olsun diyordu.”

Son yıllarda geçmişe yönelik yapılan çalışmalar birbiri ardına yayımlanmaktadır. Daha doğru bir tanımla, geçmişe ait bir konu, bir vaka alınıp, bugüne modern yöntemlerle uyarlanmaktadır. Bir çeşit geçmişle bugünün sentezi yapılmaya çalışılmaktadır. Sergen'in eseri bir sentez çalışmasından çok bir tespittir. Var olanı bugüne şiirsel bir ifadeyle dile getirmektir.

Kitabın bazı sayfaları Mevlâna'yı anlatan 22 minyatürle süslenmiş. Bu tabloları açıklayan Fihrist kitabın sonuna eklenmiştir. Bu açıklamalardan bazıları şöyle: "İstanbul'dan gelen Baş Keşiş'in Mevlâna ile karşılaşması", "Mevlâna'nın mum'u dinlendirmesi ve tekrar üflemesiyle aydınlatması", "Mevlâna'nın Sultan Veled'i bir ikazı", "Şems-i Tebrîzî'nin şehid edilmesi" vb. Bu Fihrist'in ardından, Destan oluşturulurken Mevlâna'ya dair bilgilerin toplandığı kaynaklar verilmiştir.

Semih Sergen'i çarpıcı anlatımı, şiirsel ifadeleri, Mevlâna'nın felsefesini gayet net ve başarılı bir biçimde dile getirdiği için kutluyoruz. Kitabın böylesine güzel, böylesine albenili baskısını yapan Kültür Bakanlığı'nı da tebrik etmek ve bu tür yayınların devam etmesini temenni etmek gerekir.

OKUYUCULARIN DİKKATİNE...

BİLGE

1 - 20. Sayıları

(Posta Gideri Alıcıya Ait Olmak Şartıyla)

Mayıs Ayı Sonuna Kadar

10 Milyon TL.



Bir Amerikalı Gözüyle “Türkiye ve Atatürk’ün Mirası”

Paul B. Henze, **Turkey and Atatürk’s Legacy, Turkey’s Political Evolution, Turkey-US Relations and Prospects for the 21st Century**, Publication of Turkestan and Azerbaijan Research Centre (Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını), Turquoise Series: 2 (Turkuaz Dizisi: 2), 192 sayfa.

Dr. Ayfer YILMAZ

GÜ Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edeb. Böl.
Araştırma Görevlisi

Türkiye, gerek coğrafi konumu, gerekse tarihî geçmişi sebebiyle dünya devletlerinin dikkatlerini üzerinde toplayan bir konuma sahiptir. Yine bu iki sebepten dolayıdır ki, pek çok ülkenin dostluğa yakışmayan yaklaşımlarına maruz kalmaktadır.

Biz Türkler, tarihimizle gurur duyuyoruz. Bu gururu yaşarken, bazı meseleleri dikkatli yorumlamamız gerekmektedir. Ülkemizle alakalı çalışmalar, incelemeler ve yorumlar siyasî yoğunluğun yaşandığı şu günlerde fevkalâde mühimdir.

Türkiye Cumhuriyeti hakkında pek çok araştırmacı çalışmalar yapmış ve değişik sonuçları değişik yorumlarla (!) dünya kamuoyuna sunmuştur. Bunlardan biri de Amerikalı Paul B. Henze’dir.

Kısaca tanıtmaya çalışacağımız *Türkiye ve Atatürk’ün Mirası* adlı eser, kısaca Türkiye Cumhuriyeti’nin nasıl yaratıldığı, tarihsel süreci, Amerika ile karşılıklı olarak 21. yüzyıla doğru nasıl bir yakınlık içinde olduğunu gösterme çabası taşır. Bu çalışma asker kökenli Amerika’lı bir bürokratin Türkiye’ye bakış açısını göstermesi bakımından dikkate değer. Tam adı, “*Türkiye ve Atatürk’ün Mirası, Türkiye’nin Politik Evrimi, Türk Amerikan İlişkileri ve 20. Yüzyıldaki*

Beklentiler” olan inceleme İngilizce olarak basılmıştır. 192 sayfadan ibaret olan eser, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi (SOTA) Yayını olarak, Turkuaz Dizisi’nden çıkmıştır. Bu çalışmayla ilgili bir diğer husus da Amerikan Savunma Üniversitesi için hazırlanmış olmasıdır.

Paul B. Henze, 12 Eylül öncesinde Türk kamuoyu tarafından oldukça iyi tanınan bir isimdir. Araştırmacı, Amerikan Millî Güvenlik Konseyi’nde Türkiye uzmanı olarak görev yapmıştır. Menderes dönemi olan 1950’lerde ve 1970’li yıllarda Amerika’nın Ankara büyükelçiliğinde çalışmıştır. Paul B. Henze’in son hükümet, Uluslararası Gizli Güvenlik Servisi’nde 1972’den 1980’e kadar Albay rütbesi ile Türkiye sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu süre içinde yılda ortalama üç dört kez Türkiye’ye gelmiş ve son yirmi yılda Türkiye’yi her kesimden insanıyla tanıma imkânı bulmuştur. Türkiye hakkında öğrenmenin sonunun olmayacağını düşünen ve inancından daha fazla şey öğrenmek gerektiğini savunan Henze, bir Türkiye hayranıdır. Bilgi diğer insanlarla paylaşılmadıkça kullanılmaz, fikrinden hareketle bu çalışmayı kaleme alan araştırmacı Türkiye’nin içinde bulunduğu zorlukları, bizzat yaşayarak görmüş ve eserinde bu zorluklardan da bahsetmiştir.

Genel olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, dünyadaki konumu ve Atatürk’ün mirası üzerinde durulan eser, öncelikle giriş mahiyetindeki şu bölümlerden oluşmaktadır: “Türkçe İmlâ ve Söyleyişteki Bazı Hususiyetler” (s. 4), “Sunuş” (s. 5) (Zbigniew Brzezinski), “Sunuş” (s. 6) (Mehmet Tütüncü), “Önsöz” (s. 8), “Teşekkür” (s. 10).

Bu bölümde Zbigniew Brzezinski’nin sözleri Atatürk hakkındaki yorumları ihtiva etmesi bakımından mühimdir. Brzezinski’ye göre 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde dünyada başarıları Atatürk’ünkiler kadar olumlu ve kalıcı olan pek az devlet adamı vardır. O, bir imparatorluğu restore etmeğe çalışmak yerine onun çekirdeğinden onun devamı olan yeni bir ulus yarattı. Atatürk’ün Lenin’den oldukça farklı olduğunu, gelişimin içine bırakılan Yeni Türkiye’nin, 70 yıl sonra çöken Rusya’nın baskıcı imparatorluk yönetimine karşı başarılı bir örnek olduğunu da belirtir. Ayrıca yine Brzezinski’ye göre, Türkiye’nin politik ve ekonomik gelişme süreci Özal döneminde yoğun olarak hissedilmiştir.

Çalışma esas olarak şu bölümlerden oluşmaktadır:



“I. Modern Türkiye'nin Kuruluşu” (s. 11) adlı ilk bölüm, “Mustafa Atatürk'ün Doğuşu” (s. 12), “Kurtuluş Savaşı” (s. 16), “Modern Bir Ülkenin Kuruluşu” (s. 24), “Din ve Milliyet” (s. 27), “Politika ve Ekonomiler” (s. 32), “Uluslararası İlişkiler” (s. 38) adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde, genel olarak Türkiye'nin nasıl yeniden kabul edilmeğe başladığına ilişkin görüş, tesbit ve yorumlar ile 20. yüzyılın en önemli liderlerinden Mustafa Kemal Atatürk üzerinde durulmaktadır.

“II. Amerika'nın Türkiye ile İlişkileri-Geçmişi” (s. 43) adlı ikinci bölüm, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkiler” (s. 43), “I. Dünya Savaşı ve Kötü Sonuçları” (s. 48), “1930'lar ve II. Dünya Savaşı” (s. 51) adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde, Amerika ile Türkiye'nin yüzyılın çeyreğinde içinde buldukları ittifak, tarihî gelişme süreci ile sunulur. Ayrıca, Amerika ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yakınlık, Amerika'nın I. Dünya Savaşı öncesindeki durumu, Atatürk çağı ve II. Dünya Savaşı anlatılır.

“III. Batı İttifakındaki Türkiye” (s. 57) adlı üçüncü bölüm, “Amerika ve Avrupa'nın Birleşmesi” (s. 57), “Menderes Dönemi” (s. 60) , “Büyüme ve 1960'ların Problemleri” (s. 63) adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Türkiye'nin çok partili döneme geçişi, Batı savunma sistemi içindeki birleştirici rolü, sonuçta kazandıkları, zorlukları, hüsrancı ve 1970'lerden itibaren ekonomik gelişimi ve demokrasideki ilerlemesi anlatılır. “IV. Türk-Amerikan İlişkilerindeki Sıkıntılar” (s. 77) adlı dördüncü bölümün “Yunanistan, Kıbrıs ve Türkiye” (s. 77), “Amerika'nın Uyguladığı Askerî Ambargonun Kaldırılması” (s. 85) adlı alt başlıklarında Türk-Amerikan dostluğunda 1970'lerin ortasında meydana gelen krizler anlatılır.

“V. Kuşatma Altındaki Türkiye Cumhuriyeti” (s. 91) adını taşıyan beşinci bölümde, “Politik ve Ekonomik Durgunluk” (s. 91), “Terör Sıkıntısı” (s. 93), “1970'lerin Sonlarına Doğru Türk-Amerikan İlişkileri” (s. 97), “Önceki Zamanlardaki Askerî Liderlikler” (s. 99), “US, Avrupa ve Askerî Darbe” (s. 103) adlı alt bölümler vardır. Beşinci bölüm genel olarak Türkiye'nin içinde bulunduğu zorluklar, demokratik sisteme geçerken yaşadığı durgunluk, ülkenin Sovyetler'in yıkılışı esnasında edinmeğe başladığı temel rol ve hedef ile ilgilidir.

“VI. Özal Dönemi” (s. 107) adlı altıncı bölüm, söz konusu çalışmanın en yoğun bölümüdür. Çünkü araş-

tırmacı, Turgut Özal'ın, birçok değişikliklere temel teşkil eden, etkili bir lider olduğu kanaatinde. Dolayısıyla Atatürk'ten sonraki en büyük liderdir. Onun reformları ve görüşleri Türkiye'yi 21. yüzyıla hazırlamıştır. 1990'ın ortalarındaki sıkıntılı dönemlerde Türkiye, dünyanın şaşırıldığı ölçüde yenileşme faaliyetleri gösterir. Özal dönemine ait umumî bir panoramanın sunulduğu bu bölümde; “Özal'ın Geçmişi ve Uzmanlığı” (s.108), “Özal ve Askerî Güç” (s. 110), “1980'deki Ekonomik Değişim” (s. 115), “Yabancı Münasebetler: Avrupa, Nato ve Amerika” (s. 118), “1980'in Son Yarısında Politika” (s. 123), “Özal Dönemi'nin Zirvesi” (s. 127) adlı alt başlıklar yer almaktadır.

“VII. 1990'larda Türkiye'nin Problemlerinin Yeni Dönemleri” (s. 139) adlı yedinci bölümde, geçmiş dönemlerdeki liderlerin cesaret ve görüşlerinden duyulan rahatsızlıklara temas edilir. Sistemin, İslâmî liderliğin karışıklığı ve ayırımı noktasında, bozulma süreci içine girişi ve bu manzaradan duyulan endişeler ifade edilir. Bu bölümün alt başlıkları, “Politik Parçalanmalar ve Bozulmalar” (s. 139), “1990'da Dış Politika” (s. 144), “1990'da Türk Ekonomisi” (s. 147)'dir.

“VIII. 21. Yüzyılda Türkiye'nin Geçmişi ve Beklentileri” (s. 151) adlı bölüm çalışmanın son bölümüdür. Genel bir tekrardan ibaret olan bu bölümde, “Kuvvetler ve Zaafiyet” (s. 151), “Türk'ün Gelecek İçin Beklentileri” (s. 155), “Türk Hayatında Din” (s. 159), “Politikalar ve Politik Beklentiler” (s. 164) adlı alt başlıklar yer alır. Bu bölümde, geçen yüzyıl ve onun temel özellikleri incelenmektedir. Araştırmacıya göre, Türk'ün gücünü ve zayıflığını, yalnızca problemlerini çözme konusunda değil, 21. yüzyıla girerken, dünyadaki en başarılı ve ortalama ülkeler üzerindeki nüfuzunu da takdir etmek gerekir. Liderliğin anahtar olduğunu düşünen Paul B. Henze, Türkiye'nin Atatürk ya da Özal ayarında yeni bir lidere ihtiyacı olduğunu ifade ederken, ümidinin bu liderin ortaya çıkmasının uzun zaman almaması olduğunu da ilâve eder.

Daha sonra “Türkiye'nin Politik Partilerinin Gücü” adını taşıyan Tablo-I (s. 166) yer almaktadır. “Ulusal Seçimlerde Geçerli Oy Oranları” (s. 166), “Etniklik ve Temelleri” (s. 171), “Türkiye'nin Çıkması” (s. 175), “Dış İlişkiler” (s. 182) alt başlıkları ile Türkiye'ye ait umumî bir manzara sunulmaktadır.

Sonuç bölümünde, yazar kanaatlerini ortaya koy-



maktadır. Ona göre, 21. yüzyılda hiçbir ülke büyüklüğü ve büyüyen stratejik öneminin gelişme başarısını devam ettirmesi bakımından Türkiye ile mukayese edilemez. Mısır, Pakistan, İran, Bengladeş, Endonezya, Cezayir, Nijerya, Etyopya, Sudan, Güney Afrika gibi ülkeler belki aynı belki benzer şekilde büyümüşlerdir. Ancak, hepsi, hükümet sistemlerindeki birlik, etnik çeşitlilikteki intibak, yüksek orandaki nüfus artışı, dinî taleplerdeki tashih, ekonomideki modernizasyon, işleyen demokrasideki gelişme, sivil devleti yaratma çabaları bakımından büyük değişikliklerle bugüne gelmiştir.

Paul B. Henze'e göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin meşgul olduğu problemler, başarısını etkileyen politik

bozulmadır. Liderlerin kriz dönemlerinde ortaya çıkan enerjisi, beklentileri karşılamaktadır. Gelecek yıllarda da liderler problemlerin üstesinden gelecektir.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız *Türkiye ve Atatürk'ün Mirası* adlı çalışma, mini bir Türk tarihi sayılabileceği gibi yorumlar ve izahatla bir panorama niteliğini taşır. Araştırmacının fikirlerini ifade ettiği, bir Amerika'nın bizlere bakışının da ifadesidir. Bu açıdan söz konusu eser, yurt içinde ve dışında siyasî hareketliliğin yoğun yaşandığı şu günlerde mutlaka incelenmesi gereken bir çalışma özelliğini taşımaktadır. Dolayısıyla eserin Türkçeye çevrilmesinin geniş kitlelere ulaşabilmesi bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Tarafından Dört Yılda Bir

Düzenlenen

“Uluslararası Türk Kültürü Kongresi”

Bildiriler Kitabı

İki Cilt Hâlinde Basıma Hazırlanıyor...



“Cumhuriyet’in Kültür ve Sanat Kronolojisi”

Selçuk Mülayim, **Cumhuriyet’in Kültür ve Sanat Kronolojisi**, 188-T Lions Yönetim Çevresi Yayını, İstanbul 1998, 365 sayfa.

Neval KONUK

MÜ Türk Sanatı Yüksek Lisans Öğrencisi

“Sanat tarihi, başkalarında ilgi, heyecan uyandıran kompozisyonları, ya şehir, bölge, ülke gibi yerleşim alanlarını; ya devlet ya döneme damgasını vuran bir yönetici; ya din, ya zaman (yüzyıl, çağ) veya akım, topluluk veyahut işlev gibi bir kritere bağlı olarak ve meydana getiricisini (sanatçı) değerlendirmenin içinde tutarak, kronolojik bir şekilde hükme bağlama faaliyetidir.” Edebiyat ve musikî ile sahne ve perde sanatları bu sanat eserleri dünyasının dışında kalır.

Türk Sanatı kavramı, geniş kitleler için, dil ve edebiyat dışında kalan bütün estetik yaratmaları içine alır. Bu sebeple sanat tarihi konuları için oldukça detaylı bilgilere sahip olunmalıdır. Bu bilgileri sınıflandırmak, araştırılacak konuları iyi seçmek, belgelemek ve ortaya koymak; bu alanda önemli ve kalıcı eserler verebilmek için gereklidir. Böylelikle bu hizmetlerin sunulması sonucunda, geniş nesillere önemli belgelerle, doğru ve istikrarlı çalışmaların nasıl gerçekleştirileceğinin gösterildiği düşüncesindeyiz.

Bu çalışmanın, Cumhuriyetimizin 75. kuruluş yıldönümüne öncelikle bir armağan olduğunu düşünüyoruz. Diğer taraftan “Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir” ifadesiyle kültür ve sanata verdiği önemi hararetle vurgulayan ulu önder Atatürk’ümüze bir kez daha şükranlarımızı sunduğu düşüncesindeyiz.

Bilindiği üzere, hocamız Prof. Dr. Selçuk Mülayim’in üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan pek çok yayını vardır. Genç sanat tarihçilerine sanat tarihi araştırma metodunu kavratıp, uygulamasını öğreten;

bu konuda alanında otorite olan Selçuk Mülayim’in “Sanat Tarihi Metodu” adlı kitabıdır.²

Çok yönlü bir sanat tarihçisi olarak nitelendirdiğimiz Sayın Selçuk Mülayim’in yaklaşık bir yıldan beri Cumhuriyetimizin kültür ve sanat olayları ilgili bir kronoloji hazırladığı heyecanla beklemekteydik. 1923 yılının kültür ve sanat olaylarını anlatan bir makalesi daha önce yayımlanmıştı.³ Bu makalede, 1923 yılının kültür ve sanat olayları kaleme alınmıştır.

Cumhuriyetimizin 75. yılında basılan bu kitapta, 1900 yılından itibaren açılan sergileri, plastik sanat faaliyetlerini, anıtları ve mimarî eserleri, yaşayan ve aramızdan ayrılmış sanat adamlarını, başarıları ve ödülleri, günü gününe kronolojik bir sıra içinde bulabilmekteyiz.

Bu kitabın her ne kadar 1923 yılından itibaren gerçekleştirilen kültür ve sanat faaliyetlerini, içine aldığı düşünülse de aslında bu yayındaki bilgiler 1900 yılından başlamaktadır. Cumhuriyet’in önemli isimleri 19. yy. sonlarında dünyaya gelmiş kişiler olduğu gibi, pek çok kurum ve faaliyetin başlangıcı da 1900’lü yıllara rastladığından; kitapta Cumhuriyet’in ilân edildiği yılın hemen gerisindeki 22 yıl da gözden geçirilmiş ve böylece yazar 1923 yılına nasıl geldiğini vurgulamıştır.

Kitap, Giriş bölümü, Yıl Dökümleri ve Dizin olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmada esas olarak alınan metodlar, Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk yılları ve Cumhuriyet kültürünün şekillenmesinden bahsedilmiştir.

Kitabın çalışması esnasında almanak, yıllık ve kronoloji türünden kaynaklar taranarak, yıl dökümleri çıkartılmıştır. Her yıl dökümünde “Plastik Sanatlar ve Sergiler”, “Müze ve Eski Eserler”, “Arkeolojik Kazı Araştırmaları”, “Yayınlar”, “Olaylar ve Etkinlikler”, “Doğanlar ve Ölenler” adı altında başlıklar yer almaktadır. Ay ve gün olarak kesin tarihi bilinmeyen konular (yılı biliniyorsa), yine o yıl içindeki başlıklarda gösterilmiştir.

Yıl dökümleri sonunda her araştırmacı için oldukça büyük kolaylık sağlayan Dizin bölümü verilmiştir. Dizin bölümü, “Kişiler”, “Kurumlar”, “Etkinlikler”, “Müzeler” ve “Anıtlar” başlıkları altında beş kısımdan meydana gelmektedir.

Alanında tek olan bu kitap, sanat tarihinde büyük bir boşluğu doldurmakla beraber Cumhuriyet’in 75.



yılına armağan edilmesiyle daha büyük bir önem kazanmıştır. Hocamızla yaptığımız görüşmede "1900'lü yılların kültür ve sanat kronolojisini çıkartırken ister istemez 1800'lü yılların kültür ve sanat kronolojisinin de aşağı yukarı yarısı kendiliğinden ortaya çıktı. 1800'lü yılların kültür ve sanat kronolojisini çıkartırken de 1700'lerin yarısı gene kendiliğinden ortaya çıkmış olacak. Bu çorap söküğü gibi bir şey" demiştir.

Temennimiz, sadece 19. yy.'ın değil, diğer yüzyılların da kültür ve sanat kronolojisinin Prof. Dr. Selçuk Mülayim ya da diğer sanat tarihçileri tarafından meydana getirilmesidir. Böylelikle Türk sanatı tarihi, birinci derecede önemli kaynakları olan kroniklere (zaman cetvellerine) kavuşur.

Kitabın baskı aşamasından sonra, Prof. Dr. Selçuk Mülayim tarafından da fark edilen bazı dizgi yanlış-

lıklarının, ikinci baskıda giderileceği düşüncesindeyiz.

İlköğretimden yüksek öğrenime kadar her tür kesime hitap edebileceğini tartışmasız kabullendiğimiz bu kitabın yazarını kutluyor ve özellikle Türk kültür ve sanatı hakkında araştırma yapan bilim adamlarının bu yayından büyük faydalar sağlayabileceğini düşünerek; kitabı tanıtmaktan büyük bir onur duyuyoruz.

NOTLAR

1. Sadık Tural, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, II. Baskı, Mayıs 1998, s. 10.
2. Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, Anadolu Sanat Yayınları, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dizisi, 1, İstanbul 1983; *Bilim ve Teknik Kitabevi, Sanat Kitapları: 2*, İstanbul 1994, 2. Baskı.
3. Selçuk Mülayim, "1923'ün Kronolojisi'nde Sanat Kültürü" *Türkiye'de Sanat*, Sayı 34, Mayıs-Ağustos, İstanbul 1998, s. 18-25.

OKUYUCULARIN DİKKATİNE...

ARIŞ

1 - 4. Sayıları

(Posta Gideri Alıcıya Ait Olmak Şartıyla)

Mayıs Ayı Sonuna Kadar

5 Milyon TL.



“Bin İkiyüz Seksen Üç”

Bin İkiyüz Seksen Üç,

Derleyen ve Yayına Hazırlayan:
Çizgi Ötesi, Çizgi Ötesi Yayınları: 3,
Ankara 1998, 119 sayfa.

Şebnem ERCEBECİ

Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı

1 283. Bu numara Türk milleti ve özellikle de Harbiyeliler için önemli bir özellik taşımaktadır. ‘1283 içimizde’ sözleri Harbiye mezunları için büyük anlam ifade etmektedir. Mezun olmalarının üzerinden yıllar geçse de Bin ikiyüz seksen üç numarası hem beyinlerden hem de yüreklerden silinemez. Çünkü 1283 Ulu Önder Atatürk’ün Harbiye’deki okul numarasıdır. Atatürk, 1283 numara ile 13 Mart 1899 yılında bu yuvaya ilk adımını atmıştır. Bilindiği üzere *Çizgi Ötesi* adlı Silâhlı Kuvvetlerin dergisi askerlik ile ilgili bilgilerin yanı sıra, günün gelişen bilim, teknoloji ve sanat olaylarına da yer veren oldukça başarılı bir çizgiye sahip bir yayın olarak tanınmaktadır. İşte sizlere tanıtımını yapacağımız bu kitapçık *Çizgi Ötesi* dergisinin Mart 1995 özel sayısında yayınlanmış Atatürk ile ilgili yazıların bir bölümünün yeniden ele alınarak küçük bir kitapçık hâlinde sunulması sonucu okuyuculara kazandırılmıştır.

“Harbiyeli Mustafa Kemal”, “Anafartalar Kumandanı”, “Okuyan Lider” olmak üzere üç bölümden ve 28 makaleden meydana gelen bu kitapçıkta yazılara değinecek olursak; bölümlerin başında bir Sunuş yazısı yer almaktadır. Bu yazıda “*Her çağ, her millet büyük adamlar yetiştirir, her toplum liderini yaratır. Fakat, kendi çağına sıkışıp kalmama, ideallerini geleceğe taşıyabilme, değişen dünya resimlerine rağmen tazelikliğini koruyabilme başarısına ulaşabilenlerin sayısı çok azdır. Ne mutlu bize ki bu yüzyıl bir “büyük adam” yetiştirdi ve L’loyd George’un ifadesiyle, bu da Türkler’e nasip oldu!*”

“Atatürk’ün toplumsal “tekliflerini” asliyetini yine toplumdandırır, toplumsal gerçeklere dayanır. Atatürkçü düşünce de gücünü işte buradan alır; toplum-

dan... O’nu anlamak demek, toplumu okumak demektir ve eğitimden sağlığa, spordan kültüre, dilden askerliğe, dinden sanata, gençlikten dış ilişkilere, ahlaktan yönetim biçimlerine... Her toplumsal sahada, halkın gerçeklerine uygun “politikalar” üretmiştir.

“Okuyucularımıza sunmaktan büyük gurur duyduğumuz, ve önemli bir görevi yerine getirmek olarak gördüğümüz bu kitap, Atatürk’ün çeşitli sosyal konulardaki görüşlerini, fikirlerini bugün yeniden anlamlandırmanın ifadesi olarak ele alınabilir. Orijinalliği şurada ki, bu “anlamlandırmanın” sahipleri, O’nu yetiştirmekle, düşünsel altyapısını oluşturmakla gurur duyan bu okulun, Harbiye’nin öğrencileri.” En büyük Harbiyeli O’nu yeniden ve gerçekten anlamaya en çok muhtaç olduğumuz şu günlerde, Harbiyeliler’in, En Büyük Harbiyeli’ye bir hediyesi olarak anlam buluyor.

“Gerçekten anlayarak okuyalım...” denmektedir. “Harbiyeli Mustafa Kemal” adlı birinci bölümdeki yazıları ele alacak olursak;

Aytekin Cantekin’in “13 Mart” adlı yazısında 13 Mart’ın önemine değinilmekte ve bu tarihin Harbiyeliler için büyük bir anlam ifade ettiğine dikkat çekilmektedir. Bu duygu, “13 Mart Askeri İdadisi’ni yeni bitirmiş on sekiz yaşındaki bir delikanlının Mektebi Harbiye’ye giriş günü değildir. 13 Mart yok edilmek istenen bir ulusun özgürlüğe olan inancını haykırdığı gündür. 13 Mart yarınların daha bugünlerden yazıldığı günün kanıtı olan gündür” şeklinde oldukça belirgin bir şekilde vurgulanmaktadır. Yazar, bir subay için her güzel şey Harbiye’de başlar. Çünkü her güncel şey önce zihinlerde şekillenir. Yarınlarda ise gerçekleşir diyerek sözlerini bitirmektedir.

İbrahim Kurtoğlu’nun “Örnek Harbiyeli” adlı yazısında “13 Mart’ı ve Atatürk’ü anlamak demek, O’nu her konuda olduğu gibi örnek almak demektir. En önemlisi Harbiyeli karakterini bilgi, beceri ve seviyesini ve kısaca herşeyiyle kendisini dört senenin sonunda gerekli seviyenin üstüne çıkarmışsa o zaman 13 Mart’ı ve Atatürk’ü gerçekten anlamış ve milletimizin kendisinden haklı olarak bir çok hizmetler beklediği göz bebeği olmuştur” şeklinde ifade etmektedir. “Ve en büyük Harbiyeli Atatürk’ün Harbiye’ye giriş yıl dönümü olan 13 Mart’lar her seferinde bu büyük bilinci hatırlatmalıdır” diyerek “Bir ülkenin güçlü ve dünyada söz sahibi, bununla birlikte halkının refah seviyesi yüksek ve mutlu olabilmesi o ülkenin yönetim



kademelerindeki şahısların seviyeleriyle yakından ilgilidir” sözlerine yer vermektedir. Bu itibarla da devletler gelecekteki ülke ve ordu yönetimi, kadrolarını iyi yetiştirdikleri ölçüde varlıklarını sürdürebileceklerdir.

İbrahim İnce, “Işık Adam” adlı yazısında Atatürk ve Türk milletine sağladığı faydalara değinilmekte “İşte O kutsal müessesenin O yüce şahsiyete O’nun da milletinde öğrettiği her şeyin özü önce vatan” denilerek konunun ehemmiyetine dikkat çekilmektedir.

Ahmet Ejder, “Kardelen” adlı yazısında “Kelebeklerin ışığa büyük bir arzusuyla kanat çırpmaları gibi, bizde Ulu Atamızın o eşsiz düşünce sisteminin aydınlık halelerinde yer alabilmek için azimle ne pahasına olursa olsun rotamızı O’nun ilke ve inkılâplarına çevirmeliyiz. O, bu ulusun bozkır yıllarını yemyeşil bir vadiye çevirdi. Bizlere düşen de o vadiye en azından bir fidan, bir çiçek ekmek olacak” ifadeleriyle karşılaşmaktayız.

“Dün Değil Bugün Geçmiş Değil Gelecek” adlı Mustafa Erdoğan’ın yazısında ise “Eğer siz de gelecekte yaşamak ölümsüzleşmek istiyorsanız akli seçin, bilimi seçin ve Atatürk’ü iyi tanıyın. Böylece siz de Atatürk’ün yanında O’nunla beraber gelecek olun. Atatürk “Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir.” diyen Atamız bize yolumuzu gösteriyor. Bu yolda ilerleyen insan her zaman bir adım öndedir. Her zaman güçlüdür. Bu yoldan sapanlar toprağın altındaki bir elmas gibidir. Ama kullanılmayan bir elmas. Karanlıkta kalmaya, unutulmaya mahkum. Bilimi seçen insan ise çıkarılmış bir elmas gibidir. Değerlidir. İşlendikçe değeri daha da çok artar. Bu elması işleyecek en iyi usta ise, Atatürkçülük’tür” denilerek konunun anlam ve önemine dikkat çekilmektedir.

Davut Sağır, “Harbiyeli Mustafa Kemal” adlı makale de ise, Ali Fuat Cebesoy’un Atatürk ile ilgili hatıralarına yer verilmektedir. 1283 apolet numarası ile kayıt yaptıran Mustafa Kemal’i birkaç ay okula geç başlayan Ali Fuat Cebesoy ilk kez nöbetçi subaylığında gördüğünü belirterek Mustafa Kemal’i 17-18 yaşlarında sarı saçlı parlak, mavi gözlü, sarı bıyıklı, pembe yanaklı, zayıfca bir çocuk olarak tanımlamaktadır.

L. S. Güdağı-T. Özçelebi, “O Bizdendir” adlı yazıda, sinesinden çıktığı Türk toplumunun kaderine damgasını vurup çağa yön veren ve Türk tarihinin akışını değiştiren müstesna asker, büyük komutan Mustafa Kemal Atatürk anlatılmaktadır. Ayrıca bu ya-

zıda “Gelecek üzerine plânlar kuran genç Mustafa Kemal’in iki kutsal meselesi vardı. Biri gönüllerde, yüreklerde, ruhlarda özgürlük ateşinin yakılması; öteki ise tutuşan varlıkları tek amaca yönelmek, böylece milleti kasıp kavuran zulüm yönetimine son vermek” denilerek Atatürk’ün o zamanki düşünceleri gözler önüne serilmiştir. Bu duyguların coşkusuyla “Halel gelmez bizim ateşimize, dünya düşse peşimize, yer sarsılsa yerinden, ne senden geçeriz, ne senin eserinden” mısralarıyla makaleye son verilmiştir.

Mehmet Çetin, “Atatürk ve Cebesoy” adlı makalede Ali Fuat Cebesoy’la Atatürk’ün hatıraları dile getirilmektedir. M. Çetin, bu hatıraları aktarırken Cebesoy’un şu görüşlerine yer vermektedir: “Başımızdan siyaset fırtınaları ve aramızdan kara kedilerin geçtiği oldu. Fakat dostluğumuz asla bozulmadı. Ölünceye kadar iki yakın arkadaş olarak kaldık. Ben bu arkadaşlıktan daima gurur ve iftihar dudydum. Sevgili sınıf arkadaşım, Muazzez kardeşim Atatürk nûr içinde yat.”

Bilâl Yılmaz’ın “1283 ve Biz” yazısı M. Kemal Atatürk’ün “Bence Mekteb-i Harbiye’den alınan Şehadetname, Genç Mülâzımın, Bölük Kumandanı Efendinin Daire-i Terbiyesini kabule şayan olduğuna delâlet eder” sözleriyle başlamaktadır. B. Yılmaz, Harp Okulu’nun her zaman için bilimsel alt yapının baz alındığı bir ilim ve irfan yuvası olduğunu vurgulamış ve “Harbiyeli arkadaşlarımızın; 1283, içimizde! sözlerinin her bir köşede yankılandığı 13 Mart gününde Harbiyeli olmanın haklı kıvancını duymaktayız” diyerek duygularını ifade etmiştir.

Mehmet Özkan, “Çağımızda Bu Türklere Nasip Oldu” yazısında L’loyd George’nin Atatürk hakkındaki sözünü ele almıştır. L. George: “Yüzyıllar nâdir olarak dahi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki çağımızda bu Türklere nasip oldu” demiştir. M. Özkan ise, buna karşılık olarak: “Biz ise Harbiyeliler olarak diyoruz ki, Türk Milleti her zaman dâhi yetiştirir. Şu büyük talihimize bakın ki, bu dâhileri yetiştirmek hep Harbiyemize nasip olmuştur” şeklinde bu söze karşılık vermektedir.

Yıldırım Güneş, “Maten ve Pötöparizien Okuyan Bir Harbiyeli” adlı yazıda, M. Kemal Atatürk ile ilgili hatıralar ve o dönemin toplumsal yapısı hakkında kaynaklar yardımıyla bilgi sahibi olmamız sağlanmaktadır.



Ekrem Bahsi'nin, "Bilgi Çağında Bir Deha" adlı yazısında, savaşların dünya sınırlarını aştığı ve her ülkenin uzayda yer kavgası yaptığı günümüzde bizlere emanet edilen Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak için eskiye oranla daha çok bilgiye, bu bilgiyi zamanında ve yerinde kullanacak bir sisteme ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmektedir. Savaşların artık kol gücüyle kazanılmadığı, gelişmiş ülkelerin bilgi ihraç edip, beyin gücü ithal ettikleri bu sebepten dolayı sınırlı ekonomik imkânlarla sahip ülkemizde bizlerin her zamankinden çok çalışarak, elde edilen bilgileri paylaşarak, inisiyatif sahibi liderler yetiştirmek zorunluluğumuz ele alınmaktadır. Ayrıca yapılan her türden saldırının bizleri Ata'ya biraz daha yaklaştırdığına O'nun duygu ve düşüncelerinin gönlümüzde çağlayan şeklinde aktığına filiz olarak kök saldığına değinilmiştir.

"Anafartalar Kumandanı" başlıklı ikinci bölümde Feyzullah Yenitefe'nin "Anafartalar Kumandanı Atatürk'le Söyleşi" adlı ilk yazısı yer almaktadır. Bu yazıda bir hâtıraya yer verilmiştir.

Osman Akman'ın, "Mustafa Kemal ve Çanakkale" adlı yazısında şu sözlere yer verilmiştir: "*Mustafa Kemal'in, Anzaklar ilerlerken geri çekilen Türk Bölüğünü durdurarak düzene sokması ve sonra da süngü hücumları ile düşmanı püskürtmesi hususunda, ünlü tarihçi Alan Moorehead, Gelibolu adlı eserinde şöyle diyor: ".... O genç Türk subayının o anda, o noktada bulunması, müttefikler için kaderin en korkunç darbesi oldu. O olmasaydı Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar o sabah Conkbayırı'ni ele geçirecek ve savaş lehimize sonuçlanacaktı."*

Top. Kd. Yzb. Şeref Bayer'in, "Yıl 1919" adlı yazısı, adından da anlaşılacağı üzere 19 Mayıs 1919'un Atatürk ve Türk milleti için önemini ortaya koymaktadır.

İlksen Görkem, "Cumhuriyet" yazısında ise Atatürk'ün "*Türk Milletinin tabiat ve şiarına en uygun olan idare Cumhuriyet idaresidir*" sözünden hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu anlatılmaktadır. Yazısının sonunda ise Mustafa Kemal Atatürk'ün bugün bizlerin hedef olarak kabul etmesi gereken bir söz yer almaktadır. Bu söz; "*Bir şahsın yaşadıkça memnun ve mutlu olması için lâzım gelen şey, kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır*" sözüdür.

İlksen Görkem, "Cumhuriyet'in İlânı" adlı yazıda bu konunun nasıl ele alındığına, Türk milletinin Cumhuriyet'e nasıl kavuştuğuna yer vermektedir.

Öğ. Kd. Ütm. Yıldırım Çevik, "Atatürk The Nationalist Reformer" adlı yazıda Atatürk'ü uluslararası boyutta ve Türklerin sembolü olarak ele almıştır.

"İlkelerimiz" adlı yazıda ise; Atatürk'ün *Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Lâiklik, Devletçilik, İnkılâpçılık* ilkeleri kendi dilinden ifade edilmiş, kendi kaleminden aktarılmıştır.

"Okuyan Lider" adını taşıyan üçüncü bölüm "Editörden" yazısıyla başlamaktadır. "Atatürk Demişti ve Oldu" adlı yazıda Atatürk'ün söylediği sözlerin bir rastlantı ve kehanet olmadığı, geleceği tarih platformunda yoğurup günümüzün aynasına aktarma; yani ileri görüşlülük, zaman çizgisinin ötesine bakabilme özelliğini taşıdığı ifade edilmektedir.

Ünal Bayhan'ın, "Mücadele İle Geçen Hayat" adlı yazısında, bu devletin mücadeleler sonucunda nasıl ortaya çıktığına değinilerek temelleri bu kadar sağlam kurulan bu devletin kolay değişebileceğini düşünenlerin yanıldıkları vurgulanmaktadır.

Erdal Turna, "At Bu Kitapları (Yücelmenin, Edebiyat Eksenine Dair)" yazısında, Atatürk'ün okumaya olan düşkünlüğünü dile getirmiştir. Edebiyata özellikle de şiire olan alâka, gelecekteki komutanlık, liderlik, devlet adamlığı özelliklerini yücelteceği gibi bütün yazılarının, söylevlerinin ruhuna da egemen olacaktır. Saatlerce süren hazırlıksız konuşmalar, mantık yapısı kuvvetli cümleler, ahenkli ve etkileyici ses tonu başka, nasıl kazanılabilir ki? İşte buradan hareketle Atatürk'ün Türk dilinin dillerin en zengini olduğuna, bilinçli bir şekilde işlenmesi gerektiğine inanan bir kişi edebiyat karşısında kayıtsız kalabilir miydi, düşüncesindeyiz.

İlksen Görkem, "Okuyan Lider" adlı yazısında Atatürk'ün çok fazla kitap okuduğuna, bulduğu en küçük bir zamanı bile boş geçirmeyerek okuyarak değerlendirdiğine, okuduğu kitapların adlarına kütüphanedeki kitapların sayısına değinmektedir. Atatürk'ün kütüphanesinde bulunan kitapların sayısı bugün Çankaya'daki bölümde 1903'ü kitap, 159'u süreli yayın, Anıtkabir'deki vitrinlerde 2092'si kitap, 61'i süreli yayın olmak üzere 4212 eser, 4289 biyografik künye mevcuttur. Cilt sayısı ise 10.000'in üzerindedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün okumasını en çok sevdiği ko-



nular öncelikle tarih, coğrafya, dil, hukuk, sosyoloji, ekonomi ve sanat meseleleri idi. En büyük özelliği ise sadece okumakla kalmaması, bilgilerini büyük bir insan kitlesine sunmasıdır. O, okumuş, öğrenmiş ve öğretmek için de yazmıştır. Yazılarını sınıflandıracak olursak; Anıları, söylev ve demeçleri, bildiri, telgraf ve genelgesi, *Büyük Nutuk*, el yazısı ile yazdıkları ve yazdırdıkları, anekdotlarda anılan sözleri, adını taşımayan yazıları (gazetelerde çıkan yazılar) dır.

“Atatürk ve 19 Sayısının Gizemi” adlı yazıda doğumundan ölümüne kadar her önemli olayda karşılaşılan 19 Mucizesi teker teker örneklerle pekiştirilerek ele alınmıştır.

S. Buğra Karahan, “Atatürk from a Universal Perspective” yazısında tarihe imzasını atmış önemli insanların Atatürk hakkındaki görüşlerine yer verilmiş, Atatürk’ün dünya çapında isim yapmış bir lider olduğu vurgulanmıştır.

Mehmet Özkan, “Atatürk’ün Liderliği” adlı yazıda “Atatürk devlet adamlığı, komutanlık ve yöneticilikten önce liderdir. Liderlik kabiliyetini, geniş bir bilgi ve kültür sahasına yaymıştır. İleri görüşlülüğünün, hitabet kabiliyetinin yanı sıra savaş meydanlarındaki ustalığını, salonlarda sergilediği nazik ve medenî hareketleriyle sürdürmüştür. Yaptıkları tarihte eriyip karışacağına her geçen gün önemi bir kat daha artan, liderlere örnek, liderlere liderdir Atatürk” şeklindeki ifadelerle Atatürk’ün liderlik yönünü ele almıştır.

Öğ. Kd. Yzb. Kemal Karaca, “Atatürk Millî Birlik Beraberlik ve Ülke Bütünlüğü Kavramı” adlı yazısın-

da Atatürk’ün izinde ülkesinin ve devletimizin karşılaştığı problemlere O’nun yegâne başvuru kaynağı olarak önerdiği, akılcı ve gerçekçi yaklaşımla çözüm bulmaya çalışıyoruz. Ayrıca daha da önemlisi O’nun oluşturmaya çalıştığı bu sayede İstiklâl Savaşı’nı kazandığımız Millî Benlik ve Beraberlik ruhunu gerçekleştirmeyi amaçlıyoruz. Bu ruh yakalandığında birçok sorunun üstesinden geleceğimize inanıyoruz. Yazının sonunda “*İşte Atatürk de bize bıraktıkları ve öğrettikleri ile yaşamaktadır. Biz bu fikirleri daha iyi anlayarak ve onlara daha fazla sahip çıkarak, Millî birlik ve beraberliğimizi vatanımızın bütünlüğünü koruyacağız. Türkiye’yi aydınlık yarınlara götüreceğiz ve devletimizi ilelebet yaşatacağız*” denilmektedir.

“Yıldırımlar yaratan bir irkin afadı, tufanları gösteren tarihlerin yâdıdır. Yaşa, varol, “Harbiye yıkılmaz” satvetinle diyerek hep bir ağızdan söyledikleri marşla ve mezun olurken “1283 içimizde” şeklinde Atatürk’e ve Türk milletine olan bağlılıklarını ifade eden Harbiyeliler için Atatürk’ün de Harbiyeli olması bir gurur ve onur kaynağıdır.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı olarak, böyle yayınların Türk tarihine ışık tutacağına olan inancımızı bir kez daha tekrarlıyor ve Atatürk’ü her yönüyle ele alan bu kitapçığı hazırlayanları ve özellikle yazılarıyla katkıda bulunan Harbiyelileri kutluyoruz. Bu vesileyle ise Atatürk’ü kavrayabilmek ve O’nu körü körüne değil bilinçli olarak anlayabilmek için hayatını her yönüyle araştırmak ve yapılan araştırmalar hakkında gelecek nesillere, doğru bilgiler aktarmanın gerekliliğini vurgulamak istiyoruz.

“15. Yılında Atatürk Kültür Merkezi”

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

-Yeni çıktı-



“Ata Atacanov’un Şiirleri”

Mehmet Kara, *Ata Atacanov’un Şiirleri*,
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları, 671/I-II,
Yüksek Öğretim Kurumu Matbaası, Ankara 1997,
XXV+1807 sayfa.

Yakup SARIKAYA

Kırıkkale Üni. Fen Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edeb. Böl.
Araştırma Görevlisi

Son yıllarda Türk lehçelerine yönelik çalışmalar büyük bir hız kazanmıştır. Araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda gerek bu lehçelerin dil özellikleri (ses, şekil ve cümle bilgisi) ortaya konup karşılaştırılmakta, gerekse bu lehçelerde yazılmış edebî eserler çeşitli yönlerden (şekil, muhteva, dil ve üslûp) incelenmektedir.

İlk yazılı kaynakları yaklaşık binüçyüz yıl öncesi-ne dayanan Türk dil ve edebiyatı bir bütündür. Her ne kadar uzun asırlar boyunca bu dil ve edebiyatlar değişik coğrafyalarda ve çeşitli sebeplerden dolayı farklı yollar izlese de, bu seyir içinde yine de bazı müştereklerini muhafaza etmesini bilmiştir.

Türk dil ve edebiyatının bir bütün olduğunu Ali Şîr Nevâî, Nesimî, Fuzûlî, Mahtumkulu ve Köroğlu’lar en güzel şekilde ortaya koymuştur. Klâsik edebiyat dönemindeki birlik 19-20. asırlarda Türkistan ve Osmanlı coğrafyasındaki büyük değişikliklere paralel modern edebiyatların doğmasıyla zayıflamıştır. Bu birliği yeniden güçlendirmek bizim elimizdedir. Bundan sonra atılacak adımların ciddiyetle ve artarak devam ettirilmesi çok büyük önem taşımaktadır.

Konuyla ilgili olarak Türkiye’de bilhassa 1990 yılından sonra yapılan çalışmalar dikkat çekicidir. Sınırlı bir yazı içerisinde bunların hepsine değinmek mümkün değildir. Biz, diğer Türk topluluklarıyla ilgili çalışmalarını bir tarafa bırakarak, Türkmen dil ve edebiyatına bir göz atmak istiyoruz.

Güney-Batı Türk lehçeleri veya Oğuz grubu lehçelerinin Doğu koluna giren Türkmen Türkçesi ilk bakışta Türkiye Türkçesi’ne yakın gibi görülüp öğrenilmesi kolay sanılmaktadır. Ancak Doğu ve Batı Türk lehçelerinin arasında kalması nedeniyle ikisinden de özellikler taşıdığı görülmektedir.

Bu yazımızda Türkmen Türkçesi üzerine yapılmış araştırmalardan kapsamlı ve ciddi bir inceleme olan “Ata Atacanov’un Şiirleri I-II” adlı kitabı tanıtmaya çalışacağız.

Çağdaş Türkmen edebiyatı dönemi şâirlerinden Ata Atacanov’un “*Men Size Baryaan*” adlı eseri, ona Türkmen edebiyatının üstadı ünvanını kazandırmıştır. Bir araştırmacının (Gurbandurdı Gurbansâhedov) de-yimiyle “*Şâirin Ömür Kitabı*” denilen bu eseri üzerinde Mehmet Kara “Metin-Aktarma-İnceleme ve Gramer Dizini”nden oluşan bir doktora çalışması yapmış ve bu çalışma 1997 yılında TDK yayınları arasında iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Söz konusu eser, Prof. Dr. A. Bican Ercilasun ve Prof. Dr. Fikret Türkmen tarafından incelenmiştir.

Birçok ödülün sahibi Atacanov’un şiirleri başta Sovyet edebiyatı antolojilerinin yanı sıra dünya edebiyatıyla ilgili eserlerde yayımlanmış; Rusça, İngilizce, İspanyolca, Bulgarca, Lehçe ve bazı Türk lehçelerine çevrilmiştir. Ayrıca Türkiye’de okutulan edebiyat kitaplarına da şiirleri alınmıştır. Rusya ve Türkmenistan’daki birçok dergi ve gazetede de şiirleri yayımlanan şâirin lirik şiirlerinin bir çoğu Türkmen bestekârlarınca bestelenmiştir. Türkmen lirik şiirinin olgunlaşmasında önemli yeri olan Atacanov, sanat yaşamının son dönemlerinde nesre de yönelmiş, ayrıca tercüme aktarma işiyle de uğraştırmıştır. Yayımladığı ilk şiirlerinden itibaren Atacanov’un şiirlerinde görülen akıcılık ve mâna zenginliği artarak devam etmiştir.

Mehmet Kara, şâirin 335 seçme şiirinden oluşan bu eseri üzerinde bilgisayar destekli bir dil ve üslûp çalışması yapmıştır.

Kitabın ilk cildinde “Ata Atacanov’a Kadar Türkmen Şiiri” ana başlığı altında, “Yirminci Yüzyıl Başlarına Kadar Türkmen Şiiri”, “1920’li Yılların Şiiri”, “1930’lu Yılların Şiiri”, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarının Şiiri” hakkında genel bilgi verilmiş ve Ata Atacanov’un hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra “*Men Size Baryaan*” (*Ben Size Gitmekteyim*) adlı eserin Kiril harfli metni Latin harflerine çevrilmiş ve Türkiye Türkçesi’ne aktarılmıştır.



Şiirlerin Türkiye Türkçesi'ne aktarılması manzum olarak yapılmış ve okuyuculara kolaylık sağlaması için orijinal metin sol sayfaya, aktarması ise sağ sayfaya yerleştirilmiştir. Eserin Latin harflerine çevrilmiş kısmında dikkati çeken önemli bir husus, Türkmen Türkçesi'nde yazıda gösterilmeyen ancak sözlüklerde ve dille ilgili çalışmalarda bulabileceğimiz ünlü uzunluklarının gösterilmiş olmasıdır. Sözlüklerde harfin önüne konan iki nokta ile (:) belirtilen uzunluk bu çalışmada ünlüler çift yazılarak gösterilmiştir.

Eserin ikinci cildinde ise inceleme ve gramer dizini bulunmaktadır. "İnceleme" kısmında kitaptaki şiirler şekil, muhteva, dil ve üslûp yönlerinden incelenmiştir.

"Şekil" bölümünde Atacanov'un ne tür nazım birimi, vezin, kâfiye ve redifi tercih ettiği üzerinde durulmuş; bunları tercih etmesinin sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. "Muhteva" kısmında konular ondört başlık altında (aşk ve sevgili, fizikî ve ruhî yönleriyle insan, emek ve çalışma hayatı, insan ilişkileri, sanat ve sanatçı, hayat ve ölüm, evlilik ve aile, vatan ve millet, savaş, tabiat, öğüt, dış ilişkiler, Sovyet ideolojisi vb.) değerlendirilmiştir. Çalışmanın en kapsamlı bölümü "Dil ve Üslûp" kısmıdır. Bu bölümde Atacanov'un şiirlerinde dikkati çeken bazı imlâ ve dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Kelime hazinesinde ise, eserde kullanılan kelimeler, bilgisayar aracılığıyla hem toplam, hem de çeşit olarak tespit edilmiştir. Daha sonra bunlar alıntı olup olmamaları bakımından değerlendirilmiş, sayı ve yüzdeleri belirlenmiş, bütün kelimelerin frekanslarının yanı sıra kelime türlerinin sıklıkları da ortaya konulmuştur. Ayrıca şâirin kullandığı kelime grupları, deyimler, ata sözleri, taklidî kelimeler ve özel isimler kendi içinde değerlendirilmiş; Atacanov'un şiirlerinde bunlara yer vermesinin sebepleri araştırılmıştır. Cümle ve mısra bahislerinde şâirin duygu ve düşüncelerini ortaya koyarken ne tür cümle ve mısraları tercih ettiği üzerinde durulmuş; bunları kullanmasının özel bir sebebi varsa açıklanmıştır.

Atacanov, şiirlerinde âhengi sağlamak ve anlamı pekiştirmek amacıyla ses, ek, kelime, kelime grubu ve mısra tekrarlarına yer vermiştir. Şâir, teşbihin yanı sıra istiare, hüsn-i ta'lil, tezat, telmih, tenasüp, teşhis ve intak gibi edebî sanatları kullanmıştır.

Şiirlerinde en çok tasvirli anlatımı tercih eden şâir, didaktik ve münazaralı anlatım türlerine de yer vermiştir.

İnceleme yapılırken bilhassa "Dil ve Üslûp" kısmında diğer kaynakların yanı sıra daha önce yapılmış iki stilistik çalışmadan yararlanılmıştır:

1- Hüseyin Özbay, *Çolpan'ın Şiirleri (Metin-Aktarma-İnceleme)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1994.

2- Hülya Kasapoğlu-Çengel, *Abdurrahim Ötkür'ün Şiirleri (İnceleme-Metin-Aktarma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1994.

Ortaya çıkan sonuçlarla diğer iki büyük Türk şâiri; Özbek şâiri Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan (1897-1938) ve Uygur şâiri Abdürrahim Ötkür (1923)'ün şiirlerinden çıkan sonuçların karşılaştırılması ilginçtir. Bu üç şâirin şiirlerinde en çok geçen, yani frekansı en yüksek olan kelimelerden ilk üçü üzerine dikkat çekmek istiyoruz:

İsimler

Atacanov

göz (1. sırada)
gün (2. sırada)
yool (8. sırada)

Colpan

köz (1. sırada)
kün (3. sırada)
yol (6. sırada)

Fiiller

Atacanov

bol-(1. sırada)
gel-(2. sırada)
diy-(3. sırada)

Ötkür

bol-(1. sırada)
kel-(4. sırada)
de- (2. sırada)

Bir diğer paralellik, üç şâirin eserlerinde de mısralarındaki kırılmalar sonucunda oluşan "bölünmüş hece vezni"ne eğilim görülmektedir. Bu durum, bölünmüş hece vezniyle şiir yazmanın Orta Asya ve çevresinde gelişen Türk edebiyatlarında bir geleneğe dönüştüğünü göstermektedir.

Çalışmanın ikinci cildinin diğer bölümlerinden "Sonuç" kısmında varılan sonuçlar kısaca belirtilmiş. Son olarak Kaynakça'da çalışma için yararlanılan eserlerle birlikte bu alanda çalışan veya çalışacakların başvurması gereken kaynaklar verilmiştir. Yine eserin gramer dizini karşılaştırmalı lehçe çalışmaları için önemli olduğu kadar Türkmen Türkçesi'yle ilgilenenler için de yararlı bir sözlük vazifesi görecektir.



Edebiyat eserinin yazıldığı dilden başka bir dile çevrilmesinin ne kadar zor olduğu herkesçe bilinmektedir. Bir de çevrilecek eserin manzum oluşu bu güçlüğü bir kat daha artırmaktadır. Edebî eserin çevrilmesi demek bir bakıma yeni bir eser meydana getirmek demektir. Hele şiir için bu hüküm çok daha doğrudur. Şiir çevirilerinde ölçü ve âhengi bozmamak için kelimeyi kelimeyle karşılama zorunluluğu vardır. Hem şekil özelliklerini, hem de anlamı aslından uzaklaştırmadan verebilmenin zorluğu ortadadır.

Her ne kadar aynı dilin biraz değişmiş şekilleri olan lehçeler arasındaki aktarma, farklı diller arasındaki tercüme kadar zor olmasa da araştırmacı yukarıdaki güçlükleri yaşamış olmalıdır. Aktarmayı yapmak

için şiir kurallarını bilmenin yanında biraz da şâir olmak gerekir. Mehmet Kara şiir denemeleri de yapmış ve şiir kitabı yayımlamış birisidir. Aktarma kanaatimizce şâir tabiatının da yardımıyla metnin asıl anlamına en yakın ve şekil özelliklerine bağlı kalınarak yapılmıştır. Araştırmacının kendisi de karşılaştığı zorlukları bir yazısında anlatmıştır (Mehmet Kara, "Bir Tezin Hikâyesi", *Türk Dili*, Nisan, 1997, Sayı 544, s. 408).

Kitap, Türkmen dil ve edebiyatıyla ilgilenenlere çok faydalı olacak niteliktedir. Çalışmalarımızda örnek aldığımız gayretli hocamızın Türk dili ve edebiyatı alanında bilhassa Türkmen Türkçesi'yle ilgili yeni çalışmalarını sabırsızlıkla bekliyoruz.

ERDEM
(1-33)

BİLGE
(1-20)

ARIŞ
(1-4)

**Dergilerimizde Yayımlanan Yazıların
Bibliyografyası**

-Yakında çıkacak-



Armağan Eserler Arasından

Meslek Hayatının 25. Yılında
Prof. Dr. Abdulhalûk M. Çay Armağanı,
2 Cilt, Ankara, Mart 1998, 1390 sayfa.

Durmuş BUNARCIOĞLU

Gazi Üni. Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
Lisans Öğrencisi

Arapça'dan aldığımız bir kelime : "*Hediye*". Türkçemizde bu kelimenin eşanlamlısı ise "armağan". Armağan, birini sevindirmek, mutlu etmek için verilen şey; ihsan, bağış; diğer bir anlamı ise, bir bilim adamının emek verdiği dalda onu anmak için hazırlanan bilimlik eserdir. Son tarifi esas alarak armağan kitaplar zincirinin son halkalarından olan bir kitabı tanıtacağız. Bu kitap: "*Meslek Hayatının 25. Yılında Abdulhalûk M. Çay Armağanı*".

Ayrılığın, bağınazlığın ve muhabbetsizlik sebebiyle oluşan hakka karşı hürmetsizliğin, ruhlarımıza prangalar vurduğu; ahlâk ve milliyet anlayışının dumûra uğradığı bir dönemde, ahlâksızlığa ve milliyetsizliğe karşı, zifiri karanlıklara karşı duran bir ateşböceği misali yüzlerce bilim ve gönül erinden, yalnız birisi olan kıymetli Hoca Abdulhalûk M. Çay'a meslek hayatının 25. yılında kendisine ithaf edilmek üzere onu sevenlerinin ve meslektaşlarının hazırladığı 66 makaleden oluşan 1390 sahifelik iki cilt olarak tertip edilen bir kitap yayımlandı. İki cildin de başına tertip heyeti adına Dr. Yaşar Kalafat ve Atillâ Şimşek'in kalem aldığı teşekkür metni, Prof. Dr. Abdulhalûk M. Çay Beyefendi'nin vesikalık fotoğrafı, karikatürü, biyografisi ve yayın listesi konmuş. Kıymetli hocanın, yayın listesi 20 kitap, 42 makale ve muhtelif dergilerde yayımlanan 100'ün üzerindeki yazıdan oluşmaktadır.

66 makalenin bir yazı ile tanıtılması mümkün değil. Biz de bu hâli göz önüne alarak makalelerin içinden *Bilge*'nin Bahar (Nevruz) sayısına uygun olanları-

nı seçerek dikkatimizi o makaleler üzerinde kesifletirdik. Değerlendiremediğimiz makalelerin de ilgilileri için künyesini vermekle yetindik. Seçtiğimiz makaleler:

Akalın, Şükrü Halûk, "Anadolu ve Balkanlarda Sarı Saltuk", s. 1. Makalede, Türk kahramanı ve vefisi olan Sarı Saltuk'un Anadolu ve Balkanlar'daki halklara tesiri, yaşadığı zamanla beraber neler yaptığı mihver alınarak bilgi verilmiş.

Akçora, Ergünöz, "Tarihî ve Kültürel Boyutları İle Nevruz", s. 21. Yazar, Türk geleneğinde önemli bir yere sahip olan Nevruz'u bayram kavramı çerçevesinde ele almış, muhtelif milletlerde ve aynı milletin içinde yer alan farklı mezheplerde Nevruz'un nasıl anlaşıldığı örnekleriyle izah edilmiş. Makalede Türk soylu halkların Nevruz kutlamalarına da işaret edilmiştir. Sonuçta ise, yazar, okuyucuyu uyarmak amacıyla Nevruz'un bir ihtilaf unsuru olarak değil aksine üzerinde ittifak edilmesi gereken bir husus olduğuna dikkat çekmiş.

Gündağ, Nevzat, "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışının Fikrî Temelleri ve Kaynakları", s. 477. Sayın Gündağ, araştırmasını beş ana başlık altında toplamıştır. Bu bölümler: Giriş, I, II, III, Sonuç. Giriş kısmında, milliyetçilik sözcüğünün kavram ve terim halini alması ve bununla birlikte sözlüklere nasıl girdiği izah edilerek, Türklerin tarih sahnesinde yerlerini almasından bu yana milliyetçilik anlayışları Tanzimât dönemine kadar kısaca açıklanıyor. Birinci bölümde Tanzimât ve Tanzimât sonrası Türkçülük faaliyetlerine değinilmiş. Türkçülük akımına iki açıdan ışık tutulmuş; ilk olarak, Osmanlı Devleti içerisinde Türkçülük akımı. Bu akıma imparatorluk içerisinde tesir eden yabancı Türkolog ve Türk aydınlarının bu alandaki eserleri (kitap, dergi v.s.) anılmıştır. İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında yaşayan Türk soylu halklardaki (Kırım, Kafkas v.b.) hareketlenme anlatılmış. İkinci bölümde ise, İkinci Meşrutiyet'in (1908) ilânından sonra Türkçülük faaliyetleri ve siyasî Türkçülerin teşkilatlanmada oynadıkları roller tavzih edilirken, bu açıklamanın eksenini Osmanlı İmparatorluğu haricinde yaşayan Türklerle birleşme ideali olarak ortaya çıkan "*Turan*" kavramı oluşturur. Bu fikri ilk ifade eden Hüseyinzâde Ali'den başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar aynı fikrin tesirinde kalan şahsiyetlerden bahsedilmiş. Üçüncü bölümde, Atatürk'ün vatan ve milletle ilgili sözlerine başvurula-



rak milliyetçilik anlayışı ile birlikte Türkçülük akımının Cumhuriyetimize yansımaları aktarılmış. Büyük önderin milliyetçilik anlayışı kendi ifadeleriyle okuyucuya ulaştırılmış: "Millî birlik, Millî duygu, Millî kültür en yüksekte göz diktiğimiz ideâldir".. "Millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsaf-ı futriyemizle hiçde münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak seciye-i millîye ve tarihiyemizle mütênâsip bir kültür kastediyorum". "Biz ne bolşevikiz, ne komünist, ne biri, ne diğeri olmayız. Çünkü biz milliyetperveriz ve dinimize hürmetkârtız". "Ne Mutlu Türküm Diyene!" Sonuç bölümünde Atatürk'ün öncelilerden farklı bir Milliyetçilik sentezi oluşturduğu vurgulanıyor.

Güngör, Harun, "Türk Dünyasında Dinî Durum ve Din Araştırmaları Üzerine Notlar", s. 507. Görkemli insan Harun Güngör Bey, esere, yazının isminden de anlaşılacağı gibi ilginç bir konuyu makaleleştirerek katkıda bulunmuş. Konunun mahiyetini Hoca'nın kendisinden dinleyelim: "Ben bu yazıda, daha ziyade müslüman olmayan Türkler'in kısa bir tanımını yapıp, bunların dinî inanışları ile ilgili yayınlanmış ve bilinmesine fayda gördüğüm bazı araştırmalardan bahsedecek daha sonra da genel bir değerlendirme yapacağım."

Özen, Kutlu, "Sivas Yöresinde Nevruz Bayramı", s. 721. Yazar, makalesine Nevruz Bayramının Türk Topraklarında hangi isimler altında kutlandığına değinen, Sivas yöresinde de Nevruzun hangi isimler altında kutlandığını anlatan; Nevruz'la ilgili konuların il bazında ele alınmasının gerektiğini ve buna benzer çalışmaların azlığından dolayı oluşan yakınmayı anlatan bir kısım başlıyor. Yazar, Sivas yöresindeki Nevruz'u, Sivas ili merkezinde; Sivas'ın merkez köylerinde; Sivas'ın ilçelerinde nasıl kutlandığını anlatan alt başlıklar şeklinde incelemiştir. Biz de Sayın Özen'in cümlelerinden yukarıda zikredilen başlıklar altında Sivas yöresindeki Nevruz kutlamalarını aktaracağız.

a. Sivas İl Merkezinde: "Sivas il merkezinde 21 Mart , 'Padişahların atlarının çayıra çıktığı gün' olarak bilinir. Bugünün bir adı da Mart Dokuzu'dur. Nevruz Bayramı eski yıllarda kadınlar tarafından kutlanılan bir bayramdı. O gün ev halkı mümkün olduğu kadar beyaz elbiseler giymeğe çalışırdı. Beyaz entari, beyaz hurka, beyaz örtü, beyaz çorap, beyaz mendil... Yine yiyecekler de beyaz renklerden seçilirdi. Süt,

peynir, yoğurt, yumurta, ekmek... gibi. Komşu kadınlar yağışlı ve soğuk havalarda bir evde toplanırlar, güle oynaya pişirdikleri şeyleri yerlerdi. Hava güneşli ise, kırlara çıkarlardı. Geç vakitlere kadar kırlarda çiçek toplar, getirmiş oldukları yiyecekleri pişirip yer, salıncak sallanırlar ve hep birlikte evlerine dönerlerdi. Nevruz'un düğün törenlerinde de önemli bir yeri vardı. Nişanlı kıza oğlan evi tarafından Nevruz'da hediye gönderilirdi."

b. Sivas Merkez Köylerinde:

1. Karaçayır Bucağı'nda: Sultan Nevruz, eski he-saba göre Mart Dokuzu'dur. Sultan Nevruz'da gök gürleri; yere-göge destur verilir. Bahar mevsimi başlar. Daha çok yaşlı kimseler bu günde ağrıyan, sızlayan yerlerini toprağa yaslarlar. Bunu "toprak tarçığı" olsun diye yaparlar.. Karaçayır bucağında hayvanların köküyle söktüğü topraklı otlara "tarçık" adı verilmektedir. (...) Sultan Nevruz, Karaçayır Bucağı'nda her yıl daha çok küçük çocuklar tarafından kutlanır. Çocuklar ev ev dolaşarak her evden pişmiş yumurta, kaynatılmış buğday/hediye toplarlar.. İlk Nevruz çıkınca çobanlar veya sığırtmaçlar dağlardan toplamış oldukları Nevruzları sürü sahibine getirip bahşiş alırlar.

2. Elbeyli Yöresi'nde: Sultan Nevruz'da köyün gençleri, köyden yağ, bulgur, yumurta vb. toplayarak kırlara giderler. Aralarında çelik-çomak, kayış vurmaçtıra oynarlar.

c. Sivas İlçelerinde:

1. Divriği İlçesi: Divriği ilçe merkezinde baharı karşılama törenleri yakın yıllara kadar geleneklere uygun olarak yapılırdı. Bu törenlere "Sahra" adı verilirdi. Necdet Sakaoglu, bir makalesinde bu törenleri şöyle anlatmaktadır: "...Divriği'de 'sahra' demek, kadınların ve çocukların kalabalık kabileler halinde ve belirli bir yerde günübürlük baharı kutlamaları demektir. Nevruz bu yörede Hz. Ali'yi sembolize ettiği için kutsaldır."

2. Gemerek İlçesi: Nevruz Bayramı'na bu yörede "Hatapıya" denir. Bahattin Yalçın, bu töreni şöyle anlatır; "...Hareketli çocuklar, uzun süren kış mevsimi boyunca soba başında oturmaktan adeta usanırlar. Vadeli yel (güneyden gelen yel)'in esmeye başlamasıyla eriyen karların yamaçlarda açtığı topraklara doğru koşarlar. Hemen kar çiçeği (Kılavuz ve Öksüz oğlan) toplamaya başlarlar..."

3. Kangal İlçesi: Kangal ilçesi Tekke Köyü'nde



Sultan Samut yaturı vardır. "...Sultan Nevruz'da sabahleyin erkenden yola çıkar ve adak yerlerinde kurban keserdi. Genç kızlar ve delikanlılar en güzel ve en temiz elbiselerini giyinirlerdi. İhtiyarlar sohbet ederken, Türkmen gençleri adak yerinden uzakta içkilerini içerlerdi. Genç kızlar da kendi aralarında halay çekip oyun oynarlardı. Bu merasim 21 Mart'ta başlayıp Nisan'ın 13'üne kadar sürerdi."

4. Şarkışla İlçesi: "Şarkışla yöresinde Sultan Nevruz, Mayıs ayının ikinci haftası olarak kabul edilir.. Gelinler, kızlar, delikanlılar Sultan Nevruz'da kıra çıkıp eğlenir..."

5. Ulaş İlçesi: Ulaş yöresinde Mart Dokuzu erkekler arasında kutlanmaktadır. Kadınlar bu törenlere katılmaz. Nevruz'da hava iyi olursa, köyün gençleri kırılara çıkarlar, kendi aralarında eğlenirler, yemeklerini yedikten sonra evlerine kır çiçekleri toplayıp getirirler.

6. Yıldızeli İlçesi: Yörede derleme yapan Ayşe Özen'in tesbitleri şöyledir: ... "İki genç kız, ev ev dolaşıp, Sultan Nevruz'a katılıp katılmayacaklarını sorarlar. Eğer müsbet cevap alırlarsa, o evin genç kız ve gelininin yüzüklerini isterler. Ayrıca buğday, mısır ve fasulye de toplarlar. Yüzük ve yiyecek işi bitince sıra su toplamağa gelir. Gene o iki genç kız, kaynak, kuyu, ırmak, çeşme, göl... gibi yerlerden birer bardak su alıp, bir küpün içine doldururlar. Yüzükler küpün içine atılır. Eğlenceye katılacak genç kız ve gelinler birleşip, köyün yakınındaki ağaçlık ya da çayırılık bir bahçede toplanırlar. İçlerinden birisi başına beyaz bir çarşaf örtünüp küpün başına oturur..."

7. Zara İlçesi: Zara İlçesi'nin Akdeğirmen Köyü'nde Nevruz, "Kara Çarşamba" olarak kutlanılmaktadır. "(...) Bu törenlerin en büyük önemi Alevî ve Sunnî halk tarafından birlikte düzenlenmesi, özde aynı soydan gelen bu insanları birbirine kaynaştırmastır. Yakın zamana kadar devam eden bu geleneğin yok olması üzücüdür. Mart ayının üçüncü çarşambası, Pir Gökçek'te toplanan çevre köylüler törenlerini kurban keserek başlatırlardı..."

Yazar, araştırmasını bizimde yürekten katıldığımız şu dileği ile bitirir: "En büyük dileğim, Sivas örneğinde olduğu gibi, Anadolu'nun diğer yörelerinde de alan çalışması yapılarak belgelenmesidir."

Yetkin, Çetin, "Ulusal Kurtuluş Savaşımız ve Alevîlik", s. 1251. Ülkemizde Alevîlikle ilgili konular çe-

şitli spekülasyonlara ve yorumlara açık ve yanlış anlaşılmaya müsait konumunu hâlâ muhafaza etmektedir. Makalenin yazılış amacını müellif şu şekilde dile getirir. "Anadolu Alevîleri'nin Ulusal Kurtuluş Savaşımızda bütün varlıkları ile canları ve kanları ile neden yer aldıklarına değinmeye çalışacağım." Beş kısımdan oluşan yazının genelinde -yazara göre- Osmanlı İmparatorluğu döneminde kavuşamadıkları huzura, güvene ve itminana Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı "İstiklâl Savaşı" ile kavuştukları anlatılıyor. Yazarın bazı görüşlerine katılmadığımızı burada belirtmeliyiz. Örneğin; "yakasında Osmanlı rozeti taşıyanların Osmanlı düzenin özlemine çekenler" gibi. Yazarın buna benzer düşüncelerini, 1999'da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı münasebetiyle düzenlediği etkinlikleri göz önüne alarak değerlendirecek olursak!

Yiğit, Ali Ata, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Batılılaşma Süreci ve Değişimin Analizi", s. 1351. Osmanlı Devleti'nin Dünya devletleri muvazenesinde zirve olduğu 16 yy'dan itibaren, yüzyıllar ana hatlarıyla sunulmuş Osmanlı'nın nereden nereye geldiğini, iyiden fenaya doğru gidişi kısaca anlatmış. Bu kötüye gidişi durdurmak için yapılan faaliyetlerin adına reform ismi verildiğinden bahisle "batılılaşma", "garplılaşma" kavramı üzerinde durulmuş. Yukardaki mukaddimeden sonra yazar, "batıya yönelme ve batılılaşma fikri nasıl doğdu, süreç ne şekilde işledi?" sorularına cevap arayarak mevzuyu açıklığa kavuşturmuş. Konuyu analiz işlemi kronoloji esas alınarak kısaca şöyle yapılmış: Koçu Bey'in 1631'de IV. Murad'a sunduğu risaledeki tesbitlerine yer verilmiş. "İlmin bekâsı ulema iledir. Ol cihetten ecdad-ı izamları zamanında ilem ve erbabına olan hürmet ve izzet bir devletde olmamıştır... Menasib-ı ilmiye şefaate verilmek reva değildir, âlim hangisi ise ana gerekir." Bu tespit artık devlet mekanizmalarının bozulduğunu, ilmiye sınıfının itibarını kaybettiğini gösterir. Bu yüzyılın sonunda aldığımız ağır yenilgi, reformun yapılmasının elzem olduğu düşüncesini fiiliyata geçirir. 18. yy'ın başından itibaren batının askerî eğitiminin ve techizatının nasıl alınacağı konusunu gündeme gelir. Yüzyılın ikinci yarısında Deniz Okulu ve Kara Okulu, Fransız öğretmenler ve uzmanlar nezaretinde açılır. Yine aynı yüzyılda Avrupa ülkelerine elçi gönderilenler vasıtasıyla batıdaki ilim ve teknikten yararlanma imkânı doğmuştur.



III. Selim'in kurduğu Nizâm-ı Cedit'in yerine Alemdar Mustafa Paşa Seğbân-ı Cedit'i kurdu. II. Mahmud Alemdar Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılmasıyla daha köklü reformlar için fırsat yakaladı. Bu dönemde Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine Avrupa stiline uygun Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adıyla bir ordu kuruldu. Aynı dönemde Mekteb-i Harbiye, kaldırılan mehterhanenin yerine Muzıka-ı Humâyun Mektebi ve Askerî bando kuruldu. II. Mahmud'un "Frenk Üniforması" adı ile, başlattığı kıyafet reformu, Dârul Ulûm-ı Hikemiyye-i Osmaniye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye ve Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin açılması; yeni meclislerin kurulmaları, bu dönemde Tavim-i Vekâyi adlı ilk Türkçe resmî gazetenin çıkarılması; Abdulmecid döneminde Tanzîmât Fermanı ilânı (1839), aynı dönemde Islâhat Fermanı'nı ilân eden (1856) Sultan Abdulâziz döneminde "Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin" yayınlanması bütün olarak bunların hepsi batılılaşma sürecinin devamını gösterir. 19. yy'da Fransız İhtilali'nin yaydığı "hürriyet, adâlet, kardeşlik, vatan" fikirleri dönemin aydınları ile sarayın arasını açtı. V. Murad, sonra II. Abdulhamid'in tahta geçmesi batılılaşmayı, reformları farklı bir mecraaya kayd. 1909'da tahtan indirilen Abdülhamid'in yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti geçti. "İkinci Meşrutiyetin ilânı ile sağlanan hürriyet ortamı tam bir fikir hareketleri dönemi oldu." Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti millî olma vasfı ile birlikte batılılaşma sürecini, doğru olarak anlaması ancak Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'le sağlanabildi.

Yılmaz, M. Serhat, "Kastamonu'da Türk Ergenekon Bayramı 1914-1915", s. 1379. Sayın Yılmaz, makalesinde baharın başlangıcı olan 21 Mart günü, aynı zamanda Türklerin Ergenekon'dan çıktığı günle aynı olması itibarıyla Nevruz'un farklı bir yönüne dikkat çekilmiş. Makale vilâyet merkezli olması nedeniyle Kutlu Özen'in makalesiyle benzerlik gösterir. Makalede yukarıda bahsedilen nüansı 1914-1915'te Kastamonu'da Nevruz Bayramı'nın ve Ergenekon Bayramı'nın kutlandığını dönemin gazetelerinde yer alan haberlerden alıntılarla yansıtacağız. *Köroğlu gazetesi*'nde 1914 Nevruz kutlamaları için; "Geçen 27 Mart sene 1330 tarihinde müsadif Perşembe günü Kastamonu (Türk Gücü) millî bir bayram yapmıştır" diyerek; "geçmişin ananeleri ile bağlılığı takviye etmek için çalışan milletler eslâfın tuttuğu hakikate sarılarak

sağlam bir gelecek hazırlamak isterler. Bizzat Osmanlı Saltanatında Türkler de o necib fırat ile senelerden beridir bünyesine târi olan zaafiyet teşhis ederek başarılı olmak azmine koyulmuşlardır. Bundan dolayı Türk Milletinin yükselmesi, İslâmiyetin ve Osmanlı'nın tekamül yolunu temin edeceğinden Türk gençlerinin bu gibi millî bayramları ihya etmelerini pek fazla takdire şayan buluyoruz"... Kastamonu'da 1915 yılı "Ergenekon Bayramı" kutlamaları yine Türk Gücü Derneği tarafından organize edilmiştir. *Köroğlu* gazetesinde bu etkinlikler haber olarak verilmiş, yalnız konuşma ve şiirler ilgili metinler yayınlanmamıştır. "Kastamonu'da Ergenekon Bayramı" başlığı ile gazete, kutlama ve etkinlikleri şu şekilde belirtmektedir: "Cuma günü sabahleyin Türk Gücü Dairesi ve İttihat ve Terakki Kulübü bayraklarla tezyin edilmiş idi.. Güreşler oyunlar tertib edildi. Nişan tüfekleriyle nişanlar atıldı. Pek güzel bir âlem yapıldı. Saat dokuza gelmişti. Oradan da şehre avdet edildi..." Ergenekon Bayramı ve İkinci Büyük Ergenekon adlı şiirden seçtiğimiz iki, dörtlülle bu bahsi kapatıyoruz.

"Türk Yurdunu, Türk soyunu,

Kurtarmıştı bir oyunu,

Cihangîrlük: Onun sonu...

Büyük "Cengiz" Kaan idi.

...

"Ah! Nerede o zamanlar?

O "Bozkurt" lar, "Oğuz Han"lar,

Arslan canlı kahramanlar,

Çektiğimiz hüsrân idi."

Sertkaya, Dr. Ayşe Gül, "Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı'nın Bahariyesi ve Nevruz Beyitleri", s. 1395. Dr. Ayşe Gül Hanım, armağan esere Semerkand'lı Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı'nın Bahariyesi ve Nevruz beyitleri ile alâkalı yazısıyla destek vermiş. Bahariye metnine geçmeden evvel, metnin özellikleri ve yazarla ilgili birkaç husus arz edilmiş. Daha sonra metnin Uygurca şekli transkrip edilerek sunulmuş; metnin tercümesi aktarılmış; sonuna metnin orjinalinin ilâvesi ihmal edilmemiş. Bahariyeden ve Nevruz beyitlerinden sizin için seçtiklerimiz: "İlk bahar mevsiminde yerden cemre yükselir. İlk bahar mevsimi olunca, güneş balık burcundan koç burcuna dönünce, âlem nevrüz olunca, dünyaya türlü türlü kokular, güzel kokular dolunca, insanlar ve dahi hayvanlar yaz



mevsiminde, o kara yer altındaki canlılar uykudan kalkar, deniz ve çöl (kara) içindeki canlılar baş(larını) göğe yükselterek bakarlar. O Nisan yağmurundan beslenirler. (...) Nisan yağmuru ilk yağdığında dünyanın yüzünü yıkar. Sonraki yağması ile yer altındaki gizlenenleri dışarı çıkarır. Allah'ın sözüdür: İçinden dane(ler) çıkardık..."

(...)

"Yeşil çemen içinde/ Sarı çiçek ipek giyside

Altında kızıl goncel/ Nevruz mübârek olsun

Çiçek çıktı budaktan/ Yemişler Hakkın kudretinden

Koku geldi cennetten/ Nevruz mübârek olsun"

(...)

Oğuz, M. Öcal, "Başkurt Geleneksel Şölenlerine Genel Bir Bakış ve Habantoy", s. 1409. Seviyeli meraklara sahip olan değerli hoca, Atatürk Kültür Merkezi tarafından 4-7 Kasım 1997 tarihinde düzenlenen "Dördüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'nde" bulunduğu bildirisinde önce folklor araştırmalarındaki metodlar üzerinde durur; kendi çalışmasında kullanacağı metodu tayin eder ve bu çerçevede başkurt şölenlerinden bahisle tebliğin asıl mevzu olan Başkurtlar'da Habantoy kutlamalarını inceler. Habantoyun kutlanmaktaki gerekçesini şu şekilde açıklar. "... karların erimesi, havaların ısınması, saban ile tarlaların sürülmesi ve ekilmesinin kutlanması... Dolayısıyla habantoy ile yazın gelişi arasında doğrudan bir ilgi vardır..." Kutlamalar için muayyen bir tarihten bahsedilmez "...her yöre kendi mahallî şartları dahilinde gün belirleyerek bayram yapmaktadır. Ekim işlerinin bitmesi habantoyun yapılması için yeterlidir." Yazar, Türkistan'daki Nevruz kutlamalarıyla, Başkurtlar'da habantoyu kutlamalarıyla ve Anadolu'daki hıdırellez kutlamalarındaki benzerlikleri hatırlatmadan edemez. Sayın Oğuz, tebliğin devamında ise, Nevruz, hıdırellez ve habantoydaki farklılıkların veya benzerliklerin sebeplerini anlatır.

Alparslan, İsmet, "Türkler'de Koyun Kültürü", s. 1415. Bilinen bir gerçektir ki, yüksek seciye sahibi olan bu necip milletin, insanların dışındaki canlılara da ilgisi, diğer milletlere nazaran farklıdır. Canlı varlıklar içersinde en çok ilgiyi hayvanlar; hayvanlar içersinde de en fazla alâkayı kurt, at ve koyun görmüştür. Kültür tarihimize inceleme maksadı ile değil sadece sathi olarak bakılsa bu üç hayvanın önemi rahatça

anlaşılır. Biraz önce zikredilen üç hayvandan birisi olan koyunun ehemmiyetini İsmet Bey, "Türkler'de Koyun Kültürü" başlığı altında irdelemiştir. Meraklıları için çok ilginç bir yazı.

Değerlendiremediğimiz makalelerin künyesi ise şöyledir: Akgül, Suat, "Birinci Umumî Müfettiş Avni Doğan'ın 1947 Tarihli İki Önemli Raporu", s. 39; Aliyarlı, Süleyman, "Azerbaycan Cumhuriyeti: Geçmiş ve Günümüz Sınırları Üzerine Notlar", s. 47; Anzerlioğlu, Yonca, "1923-1938 Dönemi Türk Tiyatro Oyun Yazarlarının Toplum İçerisindeki Yeri", s. 71; Arslan, Ahmet Ali, "Amerikan Kızılderelileri ve Orta Asya-Sibirya Türk Şamanizmi'nin Ortak Özellikleri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma", s. 91; Aşan, Muhammed Beşir, "Nüzhetü'l Kulûb'da Azerbaycan", s. 117; Aydın, Mesut, "Miralay İsmet (İnönü) Bey'in Kurtuluş Savaşına Katılışı", s. 133; Binark, İsmet, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Türk Dünyası Tarihi Bakımından Önemi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün Türk Dünyası İle İlgili Yayınları ve Türk Dünyasına Ait Belge Örnekleri", s. 141; Canatan, Yaşar, "XX. Yüzyılın Başlarında Suriye, Lübnan ve Suudî Arabistan Bölgelerinde Osmanlı Aleyhtarı Batı Politikası", s. 195; Çakır, Sabri, "Kargalı Köyünde Yaşayan Alevîlik", s. 213; Çakmak, Haydar, "Avrupa Birliği ve Sorunları", s. 243; Çanlı, Mehmet, "Şırnak Beytüşşebap İlçesi ve Aşiretleri Üzerine Bir Deneme", s. 263; Çapa, Mesut, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun", s. 301; Çarıkçı, Emin, "Gündem 2000 ve AB'ye Tam Üyelik Meselemiz", s. 315; Çelik, Mehmet, "Selçuklular'ın Ayrılıkçı Cereyanlara Karşı Devlet-Ümmet Bütünlüğünü Sağlama Politikasının Temel Umdeleri", s. 321; Dağistan, Adil, "Atatürk ve Rauf Orbay'a Göre Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi", s. 343; Deliömeroğlu, Yakup-Tahir İshakov, "Başkurtlar'ın Rus Hakimiyetine İsyancıları", s. 381; Durmuş, İlhami, "Hun Devletinin Ortaya Çıkışı ve Oluşumunun Temel Unsurları", s. 399; Ekinci, Necdet, "İkinci Dünya Savaşında Türkçü-Turancı Düşünce ve Tek Parti Yönetimi", s. 415; Gökgez, Selenga Saime, "Azerbaycan'da Cedit Hareketinin Kültürel ve Siyasî Oluşumu, 1905-1917", s. 433; Gömeç, Saadetin, "Ergenekon Yurdun Adı", s. 451; Güler, Ali, "Ege Denizi'nin Adı Meselesi", s. 455; Gültepe, Necati, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi" s. 463; Hatipoğlu, Murat, "Dünden Günümüze Alman Oryantalizminin Türkiye'ye Bakışı", s. 515; Hesenli, Cemil, "1918-ci



İlin Yazı: Azerbaycan'da Ermeni Terorizmi ve Türk-Müslüman Soyqırımı", s. 527; İlder, Erdal, "Fransa'nın Suriye'yi İşgaline Dair Yayınlanmış Bir Risâle", s. 541; Kalafat, Yaşar, "Anadolu Türk Halk Sufizminde Zazalar", s. 563; Kara, Füsün, "Şîr Muhammed Bek ve Fergana Basmacılığındaki Rolü", s. 581; Keleşyılmaz, Vahdet, "Mirza Ali Bey, İstanbul'da Bir İngiliz Köstebeği mi? Oxford Darülfünununda Bir Türk Casusu mu?", s. 589; Keskin, Mustafa, "Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Başkanının Özellikleri ve Görevleri", s. 593; Koca, Salim, "Sultan Alparslan ve Anadolu'nun Kaderini Tayin Eden Zaffer", s. 599; Kodaman, Bayram, "Şark Meselesi (İslâm-Hıristiyan Veya Türk-Avrupa Mücadelesi)", s. 621; Konukçu, Enver, "Selçuklular'ın Bolu Kuşatması (1197)", s. 641; Kuşç, Şeref, "Türkiye'de Etnik Gruplar", s. 647; Küçük, Abdurrahman, "Gregoryan Hıristiyanlığının Türkler'le İlgisi Üzerine", s. 675; Makas, Zeynelabidin, "Tahir İle Zühre'nin İğdir'dan Derlenen İki Varyantı Üzerine", s. 681; Nerimanoglu, Kâmil Veli, "Azerbaycan İdeolojisinin Günümüz Meseleleri Üzerine Düşünceler", s. 703; Nesibzâde, Nesip, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tehlikesizliği Meselesi: 1918-1920, Yıllar Tecrübesi", s. 711; Pehlivanlı, Hamit, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", s. 733; Pekdoğan, Celâl, "Gaziayntab İktisad Mıntukası Kongresi", s. 771; Sakallı, Bayram, "Son Halife Abdülmeccid Efendi ve Bazı Hanedan Mensuplarının Anadolu Hareketine Bakışı", s. 785; Sarıkoyuncu, Ali, "Millî Mücadelede Uluborlu", s. 801; Sarısamam, Sadık, "Osmanlı Güç Dernekleri", s. 833; Sofuoğlu, Adnan, "Yunanlıların Batı Anadolu'ya Yerleşme Giri-

şimleri (İlhak Çabaları) ve 'İyonya Devleti' Macerası", s. 847; Şahin, Enis, "Rus İhtilâllerinden Sonra Türkiye'nin Kafkasya Politikasına Genel Bir Bakış", s. 881; Şahin, Tahir Erdoğan, "Hindistan Tarihinin İlk Dönemleri", s. 893; Şaşmaz, Musa, "1885 ve 1886 Yıllarındaki İngiliz Konsolos Raporlarına Göre Erzurum, Van, Bitlis ve Hakkari'de Eğitimin Durumu", s. 921; Şıvgın, Hale, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap, I. Bölüm", s. 945; Şimşek, Atillâ, "Azerbaycan Türkü'nün Millî Azatlık Hareketi ve Bakü Katliamı", s. 985; Tacemen, Ahmet, "İzler, Yankılar, Çağrışımlar", s. 993; Tahsin, Cemil, "Romanya Topraklarında Osmanlı Devrinde Kurulan Vakıflar", s. 1009; Taş, N. Fahri, "Mütareke Sonrasında (1919) Güneydoğu Anadolu", s. 1015; Taşkiran, Cemalettin, "Atatürk'ü Anarken", s. 1141; Yalçın, Semih, "Mütareke Döneminde King-Crane Komisyonu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri", s. 1149; Yaşa, Reccp, "Doğu Anadolu Bölgemizde Yer Alan At Şeklindeki Mezar Taşlarının Türk Kültüründeki Yeri Ve Önemi", s. 1173; Yelmek, Süleyman, "Moğolistan Notları", s. 1185; Yeşil, Ahmet, "Millî Mücadele'de Rejim Meselesinin Doğuşu", s. 1217; Yılmaz, Mustafa, "Atatürk Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar", s. 1261; Yuvalı, Abdulkadir, "Emir Timur'un Şahsiyeti Ve Seferlerinin Değerlendirilmesi", s. 1371; Baykara, Tuncer, "Mağara-ı Bayındır" Üzerine", s. 1391.

Yazımızı bitirirken, maddî ve manevî olarak kıymetlendirilemeyen armağan eserlerin gelenekli hâlde artarak devam etmesi dileğimizi belirtip; kıymetli hocaya, bu tanıtma yazısı vesilesiyle Türk kültür tarihine yaptığı katkılardan dolayı teşekkürü bir borç bilirim.



“Çağrı” Bizi Çağırıyor...

Çağrı (Kültür, Sanat, Bilim Dergisi),
Yıl 43, Sayı 471, Ocak 1999.

Canan BEŞLİ

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.

Türk Dili ve Edeb. Böl. Yüksek Lisans Öğrencisi

Mevlâna diyarı Konya'dan bizlere seslenen, millî-manevî değerlere bağlı olan ve bunları çağdaşlık ile bünyesinde özümseyen *Çağrı* dergisi geçtiğimiz Ocak ayında 43'üncü yaşına girdi. 1957 yılında yayın hayatına merhaba diyen sanat ve bilim dergisi *Çağrı*, Türk kültürüne ve insana büyük hizmetler vermeye devam eden Saygıdeğer Feyzi Halıcı tarafından okurseverlere sunulmaktadır. İsmiyle müsemma olan bu şirin eser bizi Türk sanatına, Türk kültürüne ve Türk bilimine davet etmektedir.

Derginin kapak sayfasında Feyzi Halıcı'nın iki dörtlüğü ile “Türkülerimiz” başlıklı yazısını görüyoruz. Sayın Halıcı, “türkü” teriminin kaynağının “Türk” kelimesinden geldiğini ve bizim millet olarak türküye verdiğimiz önemi vurgular. Daha sonra Abdullah Satoğlu'na ait “*Mevlâna*” adlı şiirle karşılıyoruz.

Monad Balkan “Bulutlarda Gezintiler” başlıklı yazısında, varoluş ve yabancılaşma konularını ele almış. Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i Tanrı'ya kurban etme hâdisesinin arka plânına ve alegorik mânasına işaret eden yazar, bu durumu maddî dünyadan geçmenin çarpıcı bir örneği olarak niteler. Balkan sözlerini şöyle sürdürür. “*Âdem ile Havva teklik denen bilinçsizlik cennetinde yaşarlarken İblis onları kandırılmış ve teklikten ikiliğe, düalizme çıkarmıştır. Yabancılaşma (Alienation) dediğimiz olgu böyle başlamıştır. Kimin kime yabancılaşması? İnsanın kendi kendisine... Kendi kendisine yabancılaşma nasıl oluyor? Kendin teke dâhilken birden kendini ayırıyorsun tekten...*”

Devlet, siyâset ve sanat ilişkisine değinen M. Halistin Kukul, devlet sanatçısı olacak bir kimsede bulunması gereken vasıfları sıralamış. Ayrıca geçtiğimiz

yıl verilen devlet sanatçısı ödülleriindeki seçimi eleştirerek, bu sanatçılar arasında edebiyatçı sayısının azlığına değinmiş. Sanatın fonksiyonunu “*Millî kültürü geliştirip zenginleştirmek olması gerekmez mi?*” diye vurgulayan yazarımız, an'aneyle sırt çeviren ve hakaretler yağdıran sanatı da kabul etmemektedir.

Derginin beşinci sayfasında Ateş Çınsar'ın “*Döngü*”, altıncı sayfasında Nihat Aşar'ın “*Özgürlük Şarkıları*”, yedinci sayfasında Fahri Ersavaş'ın “*Yorgun Kalbim*” şiiri ile Nurettin ve Hikmet Özdemir'e ait birer dörtlük bulunmaktadır:

“*Bazan Ferhad, bazan Kerem*

Bazan Mecnundu kalbim

Seni yıllarca sevmekten yorgundu kalbim

Aşkın bozulmuş hüznü bahçelerinde

Dağılan bir gül gibi solgundu kalbim.”

Faruk Okay, Lord Kinross'un kaleme aldığı “*Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu*” adlı kitabı tanıttığı yazısında, *The Times*'in “*Şimdiye kadar yayımlanmış en kapsamlı Atatürk incelemesi*” sözlerine yer verir.

Semih Sergen, “*Ne Şiirdir Ne Kerâmet*” isimli şiirinde, şiirin kendisi için ifade ettiği mânâyı anlatmıştır.

75. yılını coşkuyla kutladığımız Cumhuriyet'in, *10. Yıl Marşı* ve *50. Yıl Marşı*'na yer veren Ahmet Özdemir, “*Cumhuriyet 75 Yaşında*” başlıklı makalede duygularını şöyle dile getirir: “*Bizi daha mutlu, daha iyi geleceğe taşıyacak ilk ve en önemli hareket noktadır Cumhuriyet. Sosyal, kültürel ve ekonomik alanda toplumumuza kazandırdıklarıyla bir buluşma noktasıdır Cumhuriyet. Cumhuriyet 75. yılda bir yaşındaymış gibi genç, bin yaşındaymış gibi köklü ve güçlü*”

Çağrı'nın onikinci sayfasında Halûk Şan Dikmen'in “*Son Nefes mi?*” adlı şiiriyle “*Denizden Damalalar*” köşesinde “*İslâm Öncesi Türk Kültürü*” adlı yazı yer almaktadır. Burada Sayın Dikmen, eski Türklerin savaşlarda kullandıkları ok ve kılıç hakkında bize bilgi verir: “*Türk kılıcı genelde eğridir. Kılıcın temas noktasında küçük bir teğet oluşmakta ve bütün vuruş gücü bu noktada toplanabilmektedir. Düz olarak yapılmış Türk kılıçları da vardır. Bundan elli yıl önce Rus köylüleri tarafından toprak altında bir kılıç bulundu. Kılıcın sapı olmadığı için köylüler ağaçtan bir kaba yaparak uzun süre eğlencelerde, müsabakalarda bu kılıcı kullandılar. Daha sonra kılıç el değiştirdi ve Rus Kazak köylülerinin eline geçti. Rus Kazak-*



ları da kılıç oyunlarına çok meraklı oldukları için kendi aralarındaki oyunlarda, eğlencelerde bu kılıcı kullandılar. Zamanla kılıcın üzerinde bir çizik bile oluşmadığı dikkatleri çekti. Derken bir gün bu kılıç bir karşılaşma sırasında bir Japon Samurai kılıcını ortadan ikiye bölünce, köylüler araştırılması için kılıcı Moskova'ya gönderdiler. Sonunda esrar perdesi aralandı. 1998 yani geçen yıl içerisinde yapılan incelemeden şu sonuç çıktı: Kılıç M.S. 6. yy'da Altay dağlarının eteklerinde yaşayan Türkler tarafından yapılmış. Kullanılan teknik Türklere ait olan ve daha sonra unutulmuş "Bulat" adı verilen eski bir çelik döküm tekniği. Ve Rus bilim adamının bu konuda yaptığı yorum: "Türklerin Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan büyük bir coğrafi bölgeye nasıl egemen olduklarını bu kılıç bize anlatıyor."

Muzaffer Uyguner, Türk kültürüne verdiği hizmetler yanında bir "gönül adamı" olan Feyzi Halıcı'nın "Yaylaya Bir Gelin Geldi" adlı şiir kitabını "Âşık Fezai'nin Şiirleri" başlıklı yazısında tanıtır. Âşık Fezai, Feyzi Halıcı'nın âşık tarzı şiirlerinde kullandığı mahlastır. Ondördüncü sayfaya geldiğimizde Sevim Karlıova'nın bir şiirini ve M. Halistin Kukul'un yine Feyzi Halıcı'ya ait "Selçukya Güzellemesi"ni tanıttığını görüyoruz. Halıcı'nın bu kitapları Meşrutiyet Cad. Kök İşhanı Kat: 6, Kızılay /Ankara adresinden istenebilmektedir.

Derginin onbeşinci sayfasında "Yalnızlık", "Duvak", "Seninle" şiir kitapları, "Üsküp'ten Kosova'ya", "Türkistan Türkistan" adlı çalışmalarıyla milletimizin gelenek ve mâneviyatını bize son derece akıcı bir dille anlatan şâir ve yazar Yavuz Bülent Bâkiler'le karşılaşılıyor. Bâkiler, "Konya'da 33. Âşıklar Bayramı ve Konya Valisi" isimli makalede yurdun çeşitli yerlerinden gelen âşıklar ve şölen hakkındaki görüşlerini aktarırken, Âşıklar Bayramı'na iştirak etmeyen Konya Valisi'ne de sitemde bulunmaktan kendini alamamıştır.

Bu yazının ardından Faika Sarp'ın "Kar Düşüyor Kırpıklarımın Ucundan" şiirini görüyoruz. Şiire ve şiir sanatına oldukça önem veren Çağrı'nın hemen her sayfasında bir şiire rastlamak mümkün. Onyedinci sayfada da Necmiye Kuru'nun "Saatler" şiiriyle, Fuat Önder'in "Bir Kültür Adamının Kırkıncı Yılı" adlı yazısıyla karşılaşılıyor. Burada Seyit Küçükbezirci'nin anıları ile, kırk yıldır Konya basın-yayınına verdiği hizmet anlatılmaktadır.

Mehmet K. Gündoğdu'ya ait "Türklerin Acınacak Durumuna Bir Bakış!" başlıklı makalede, Türk geleceği içerisinde önemli bir yer tutan Konya türkülerinin bozulma sebeplerine değinilmiştir. Sayın Gündoğdu, türkülerin sözleriyle, ezgileriyle, makamlarıyla bilerek yozlaştırıldığını ve yerel sanatçılarımızın yeni ustalar yetiştirmediklerini iddia ederken, çözümün TRT ve akademik arşivlerde bulunan pek çok Konya türküsünün, Konya'nın yerel sanatçıları tarafından yorumlanması olduğunu belirtir. Yine aynı sayfada Halise Türkmen'in "Zaman Tüneli" adlı şiiri bulunmaktadır.

Çağrı dergisinin "Dağlara Giden Yollar" köşesinde Ayhan Hüenalp'ın spiker Neval Tuncer ile bir söyleşi yer alıyor. Sıra yine şiire geliyor ve İlkan San'ın "Vatan" şiiri yirmibirinci sayfayı süslüyor.

"Basından Seçkiler" bölümünde gelenek konusuna değinen Tuğrul Şavkay'ın *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan makalesine yer verilmiştir. Daha sonra Veyssel Gültaş tarafından Türkçe'ye tercüme edilen Teslime Nesrin'in "Meyebela" şiirini görüyoruz.

Aysu Aksu'nun "Güzel Bir Gün" isimli hikâyesinden sonra, sırayı Osman Batıoğlu'na ait dörtlükler ile Abdulkadir Güler'in "Güzelleme"si alıyor. Bunu takiben Şevki Akar'ın dörtlüğü ve Mustafa Ertürk'ün "Gelin Kayası" isimli yazısını görmek mümkün. Muharrem Kubat, "Şâir Faika Sultan" başlığı altındaki yazısında Faika Sarp'ı anlattığı gibi, onun şiirlerindeki özelliklere de değinmiş ve şâire ait "Beni Unutsam" şiiriyle sözlerini noktalamış.

Derginin yirmidokuzuncu sayfasında Feyzi Halıcı'nın 1948-1998 yılları arasında yayımlanmış eserlerine yer verilmiş. Son sayfalar ise "Halk Şâirlerinin Şiirleri"ne ayrılmış ve burada Âşık Maksut Koca, Yücel İpek, Âşık Gürkani, Osman Batıoğlu, Faruk Oray ve Öksüz Ozan'ın birer şiiri yayımlanmış.

Dergi genel koordinatörü Feyzi Halıcı'nın "Yeni-ce bir Mayalanmanın Aralık Kapısından" adlı yazısıyla sona eriyor.

Kültür ve sanat hayatımıza renk katan bu tür dergilerin çoğalmasını dilerken; Çağrı'nın kurucusu Feyzi Halıcı'nın "Türkçem Benim" isimli şiirini sunmak istiyoruz.

"Sesle, sözle özdeşleşen bilimsin
Gönül gönül dokuduğum kilimsin
Sözlümsün, sözlüğümsün, kıvancımsın
Beş öğün can dilimsin, sevgilimsin"



Kırgızistan'da Dergi Yayıncılığının Doğuşu

Abdıganı HALİLOV
Marmara Üni. İletişim Fak.
Doktora Öğrencisi

Dergilerin tarihî kökenleri, aslında, el yazmaları, el ilânı, balad, halk masalı ve almanaklara kadar inmektedir. Fakat, gerçek anlamda dergilerin, Batı'da basım işlerinin gelişmesinden sonra ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Dergiler, geçen zaman içerisinde, kitap ile gazete arasındaki geniş bir alanı doldurmuş ve en son olarak da günümüzde biçim ve muhteva açısından birçok değişik türlere ayrılmıştır.

Bugünkü anlamında dergilerin ilk biçimlerinin büyük ihtimalle, gazete ve kitap satıcılarının kataloglarından geliştirildiği belirtilmektedir. Bu tür kataloglar 1600'lerde Fransa'da ilk defa görülmüş, düzenli aralıklarla basılan kitapçıklar ise, ilk defa Amerika ve İngiltere'de, 1700'lerde yayımlanmıştır. Bunlar edebiyatla ilgili yayınlardır. İngiltere'de yayımlanan "*The Tatler*" ve "*The Spectator*" bu yayınlardandır.

Bir kaynağa göre, bilinen en eski dergi 1663-1668 yılları arasında Hamburg'da yayımlanan "*Erbauliche Monaths Unterredungen*" dir.

Bu ilk dergiler bilim alanındaki gelişmelerden haberdar olma, yayma ve tartışma gereğinden doğmuşlardır. İçlerinde hemen her alana ilişkin yazılar bulunmaktaydı. İnsanları eğlendirmeye, meraklarını gidermeye ve yararlı birtakım önerilerde bulunmaya yönelik hafif bir dergi türü 1672'de yayımlanan "*Mercur Galant*" ile başlamış ve kısa sürede tutmuştur.

18. yüzyılda okuryazarlığın ve yeni düşüncelere gösterilen ilginin artması sonucunda dergiler daha oturmuş bir yapı kazanmışlar ve olağanüstü bir etki yaratmışlardır. İngiltere'de okuyucusunu aydınlatmaya yönelik olarak yayımlanan "*Review*" (1704-1713), "*The Tatler*" (1709-1711) ve "*The Spectator*" (1711-1714) gibi kısa çıkan bu dergiler büyük ilgi görmüşlerdir. İngiltere'de çıkan ilk dergilerden birisi de 1731-1914 yılları arasında yayımlanan "*The Gentle-*

man's Magazine" dir. Ünlü İngiliz yazarı ve eleştirmeni Samuel Johnson da bu dergiye katkıda bulunmuştur.

18. yüzyılda, Avrupa'da yayımlanan dergilerin dönemlerinin edebî ve siyasal tartışmalarını ele alan makaleler de önem kazanmaya başlamıştır. Bazı Avrupa ülkelerinde sansürün ağır olması nedeniyle siyasî yazılar yayımlanamamış ve bu nedenle edebiyat dergileri gelişme göstermiştir. Örneğin, Almanya'da Schiller'in "*Die Horen*" (1795-1797) i ve Goethe'nin "*Propylaen*" (1798-1800) i yeni edebiyat akımlarına öncülük eden dergiler olmuşlardır. Alman dergiciliğinin kurucusu olan Bertuch'un yayımladığı "*Allgemeine Literatur-Zeitung*" (1785-1849) en kalıcı dergilerden biri olmuştur.

19. yüzyıldan itibaren, ilk çıkan dergilerin amaç edindikleri eğiticilik işlevi azalmaya başlamıştır. 1830'lardan itibaren dergiler daha geniş okuyucu kitlesine ulaşmak amacıyla, değişik konularda ilginç bilgiler vermeye, oyalayıcı konuları işlemeye ve ucuz satılmaya başlamışlardır. Bazı dergiler, aile, kadın, çocuk gibi belirli kitlelere seslenmişler ve sayfalarında çokca resimlere yer vermişlerdir. Buna paralel olarak, kolay okunabilen hafif edebiyat dergileri de çoğalmıştır. Dergilerin yaygınlık kazanması reklâmların bu alanda görülmesine ve fiyatların ucuzlayarak satışların daha da artmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda yayımlanmaya başlayan edebiyat ve düşün dergileri arasında "*Quarterly Review*" (1809-1967), "*Spectator*" (1828), "*Contemporary Review*" (1866) en önemlileri olmuşlardır. Bilimsel düşünce ve haberleri yaymak için 1869 yılında "*Nature*" dergisi yayımlanmaya başlamıştır. Bu yüzyılda Fransa'da yayımlanan "*Revedes Deuh Mondes*" (1829) ve "*La Revuede Paris*" (1829) en etkilileri olmuşlardır. Bu dönemde İtalya'da ise en etkili edebiyat ve fikir dergileri "*Nuova Antologia*" (1866) ve "*La Cultura*" (1881-1935) olmuştur. Aynı dönemde Amerika'da buluşları özendirmeyi amaçlayan "*Scientific American*" (1845), bilimsel yayınlar yapan "*Popular Science Monthly*" (1872) ve keşif gezilerini destekleyen "*National Geographic Magazine*" (1888) yeni türler olmalarına karşın ilgi görmüşlerdir.

20. yüzyıla gelindiğinde, 19. yüzyılın büyük sanayi devrimi yerli yerine oturmuş ve teknik yenilikler tüm alanları kapsamıştır. Basın sanayisi de aynı teknik imkânlardan yararlanmaya başlamıştır. Teknik yeni-



likler ve artan okuyucu kitlesi nedeniyle büyük tirajlara ulaşmayı başaran dergiler, mâliyetlerini karşılayabilmek için daha fazla reklâm geliri elde etmeye çalışmışlardır. 20. yüzyılda dergilerin uzmanlaşması, daha fazla illüstrasyon ve daha kaliteli baskı ve fotoğraf imkânı sağlanması ile görsel bilinç ağırlıklı yayıncılık ortaya çıkmıştır. Bu arada dergiler istedikleri konular ve ulaştıkları kitleler açısından belirli ürünlerin tanıtımına uygun hâle gelmeleri nedeniyle reklâmcıların ilgisini çekmişlerdir. Reklâmcılığın ve reklâm ajanslarının da etkisiyle, dergiler sayfalarını pazarlamaya yardımcı olması nedeniyle, daha çekici biçimde sunmaya başlamışlardır. Yine reklâmcılığın etkisi ile, dergiler renkli baskıya geçmek ihtiyacını hissetmişler; yine aynı nedenle muhteva ve yayın politikalarını değiştirmeye başlamışlardır. Yine malî çevrelerin baskısıyla, genel dergiler toplumsal meselelerin üzerine gitme eğilimlerinden vazgeçmişler ve daha kısa haberler ile özel yazı dizileri yayımlamaya yönelmişlerdir. Dergiler, bir süre sonra yüksek tirajın yol açtığı mâliyet krizine girmişler ve bu krizi reklâm gelirleri ile de atlattanmışlardır. 1930'lardan sonra genel okuyucu kitlesine seslenen dergiler gerileme sürecine girmişlerdir. Bu yüzyılın getirmiş olduğu hızlı yaşam temposu, kitlelerin kısa yoldan ve özlü haber edinme gereğine dair yeni tür dergilerin doğmasına uygun ortamı da sağlamıştır. Bu tür dergilere öncülük edenler haber dergileri olmuşlardır. Haber dergiciliği içinde ilk örnek 1923 yılında yayın hayatına giren "Time" olmuştur. "Time" dergisinin kazandığı başarı, haber dergilerinin tüm dünyada yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Haber dergisi olarak yayımlanmaya başlayan, fakat muhteva olarak daha hafif ve çok resimli olan "Life" dergisi 1936-1978 yılları arasında ABD'de çıkmış ve baskı tekniğinin avantajı ile o dönemde çığır açmıştır. Aynı örneği izleyen bu türün öteki önemli örnekleri ise, "Look" (1937), "Quick" (1949) ve "Der Stern" (1948) olmuştur.

ABD'de yayımlanan "Reader's Digest" (1922) başka kaynaklardan alınan yazıların özetlenerek sunulmasına dayanan dergicilik türü içerisinde en çok tutulmuş türdür.

20. yüzyılın değişen şartlarından en çok etkilenen ve eski başarılı günlerini yitiren fikir dergileri yine de yayın hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Bu yüzyılın başlıca ünlü dergileri arasında, "The Atlantic", "Haber's", "American Mercury", "The New Yorker",

"Les Temps Modernes" ve "Les Lettres Nouvelles" adlarını yazdırmışlardır. Bu dönemde Rusya'da ise en ünlü dergiler arasında "Noviy Mir" (Yeni Dünya), "Voprosı Literaturı" (Edebiyat Meseleleri), "Drujba Naradov" (Milletler Dostluğu), "Zinamy" (Bayrak), "Oktyabr" (Ekim) dergileri yer almaktadır.

1920'lere kadar kitle iletişim aracı olarak tekeli sürdüren gazete ve dergiler, önce radyo, daha sonra da televizyonun ortaya çıkması ile birlikte üstünlüklerini yitirmişlerdir. ABD'de önce "Saturday Evening Post", sonra "Look", daha sonra da "Life" dergilerinin kapanmasında, "Televizyonun resimli haberleri etkisiz bırakması ve bu dergilerin büyük masraflar yaparak tirajı yükseltmek alanında giriştiği amansız yarış ve rekabet gibi ekonomik faktörler gösterilmektedir."

Türkiye'de dergiler ilk defa, Osmanlı döneminde, Tanzimat hareketinin getirdiği "Batılılaşma"nın etkisi altında yayımlanmaya başlamışlardır. Türkiye'de çıkan ilk dergi "Vâka-ı Tıbbiye", halkın sağlık konusunda bilgilenebilmesini sağlamasını hedeflemiştir.

20. yüzyılın Türk dergicilik hayatına getirdiği yenilik, 1908 yılında 2. Meşrutiyet'in getirdiği bir yıllık hürriyet ortamında büyük ölçüde artan dergi sayısı olmuştur. Türk basınının büyük hareketlilik içinde olduğu bu dönemde, yayın tekniklerinde de değişiklikler görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde ise, 1923'ten önce yayımlanmakta olan bazı dergiler yayımlanmaya devam ederken, yeni tür dergiler de yayın hayatına girmişlerdir. 1932'de yayımlanmaya başlayan "Kadro" dergisi, Atatürkçü düşüncüyü üretmeyi amaçlamıştır. 1933'de yayın hayatına giren "Ülkü", "Yeni Adam" ve "Fikir Hareketleri" dergileri diğer önemli fikir dergileri olmuşlardır. Edebiyat dergileri arasında en uzun ömürlüsü 1933'te çıkmaya başlayan "Varlık" dergisi olmuştur.

Haber dergiciliği, bir tür olarak Türkiye'de 1950'lerde çıkmıştır. 1954 yılında yayımlanmaya başlayan "Akis" dergisi "Time" dergisini örnek almıştır. "Life" dergisini örnek alarak 1956 yılında yayın hayatına giren "Hayat" dergisi, "Life" dergisi gibi bol resimli genel bir haber dergisi olmaktan daha çok magazin dergisi olma özelliğini göstermiştir.

Mizah dergisi olarak yayımlanan "Akbaba" dergisi 1922 yılında çıkmaya başlamış ve 1977 yılına kadar



sürdüğü uzun yayın hayatında bu alanın en önemli dergisi olmuştur.

1990'lı yıllara gelindiğinde, yayın hayatında olan dergilerin bir çoğunun, muhteva olarak, hafif ve sansasyonel haberleri veren, bol resimli haber-magazin dergileri olduğunu görmekteyiz. Dergilerin bazı türleri arasında, sınıflandırma yapmak güçleşmektedir. Haber dergileri ile siyasal dergiler ve magazin dergileri gittikçe içiçe girmeye başlamışlardır. Türler arasında görülen bu benzeşmelerin günümüzün yayıncılık şartlarının bir gereği olarak ortaya çıktığını söylememiz doğru olacaktır.

7 Kasım 1926'da Kırgızistan'da resmî olarak "Komünist" dergisi yayımlanmaya başlamıştır. Bu dergi Kırgızistan Muhtar İli Komünist Partisi'nin organı olarak, siyâset, ziraat ve edebiyat dergisi diye tanımlanmıştır. Derginin esas görevi kendisinin organı olan partinin politikasını yönetmektir. Bu bakımdan "Komünist" dergisinin esas görevini başarıyla yaptığı söylenebilir. "Komünist" dergisinin yayımlanmaya başlamasıyla ülkede dergicilik işi başlamıştır. Aynı zamanda bu dergi parti ve konsomol örgütlerinde çalışan yerli ileri gelenler için çok yararlı olmuştur. Yayımlanmasının ilk yıllarında derginin tirajı 500'dü. 1930'un sonuna kadar dergi Arap alfabesiyle basılmıştır. 1931'in ilk aylarından itibaren tamamiyle Latin alfabesine geçmiş ve iki ayda bir sefer yayımlanmaya başlamıştır. Bu süre 1936'ya kadar sürmüştü ve ondan sonra ayda bir sefer yayımlanmaya başlamıştır. Dergide önem verilen konular: Sovyet okullarının değeri, millî meseleler, kolnuz kuruluşları vb. Aynı zamanda Marksizm - Leninizm öğretiminden çekinenleri eleştiriye alarak onların (marksist-leninistlerin) fikirlerini propaganda etmede büyük rol oynamıştır. 21 Temmuz 1929'da toplanan Kırgızistan Muhtar İli Komünist Partisi toplantısında "Komünist" dergisinin tirajının 1500'e kadar çoğaltılmasına karar verilmiştir.

Kırgızistan Komünist Partisi organı olan "Komünist" dergisinin siyasal ve ideolojik ve de terbiye konusunda halk arasında etkisi büyüktü. Bu derginin yayımlanmasıyla Kırgız basın-yayınının ilerlemesinde büyük bir adım atılmıştır.

Kırgızistan Muhtar İli Komünist Partisi kararıyla 5 Mayıs 1928'de "Yeni Medeniyet Yolunda" adıyla yeni bir ilmf pedagoji ve edebî dergi yayına geçmiştir.

Bu dergi Halk Aydınlatma Komiserliği ve yeni

Kırgız alfabesinin organıydı. Derginin ilk sayısında onun esas görevi açıklanmıştır. Bu açıklamada şunlar belirtilmişti: Dergide devamlı olarak siyâset, ilim, pedagoji, edebiyat, kültür ve yurt bilgisi gibi konulara önem verilecektir. Bunun yanısıra dergide genç öğretmenlerin makaleleri, pedagoji kompozisyonları, yorumlar ve bibliyografya metinleri de yer alacaktır.

Bu dergi özellikle ülkedeki öğretmenler ve halk arasında kültür yayma işlerinde çalışanlar için çıkarılmıştır. Dergi aşağıdaki bölümlerden oluşuyordu: Siyâset, yurt bilgisi, metod, edebiyat ve sanat. İlk yıllarında dergideki en önde gelen bölümlerden biri de, "Yeni Alfabeyi Öğretme" bölümüydü. Bu bölümde SSCB'deki Latin alfabesine geçen halkların listesi şöyle sıralanmıştı: Kazaklar, Özbekler, Azerîler, Türk Tatarları, Türkmenler, Başkırlar, Tatarlar, Tacikler, Karakalpaklar, Karaçaylar, Dağıstan'lılar, İnguşlar, Çeçenler vb.

Derginin son sayfası olarak yerleşen "Bibliyografya" bölümünde ise, basımevi tarafından yayımlanan ve yayımlanmaya hazırlanan kitapların listesi veriliyordu. İkinci sayıdan itibaren dergide "Tenkit Bölümü" açılmıştır ve burada yazarların eserleri hakkında yazılan tenkit yazıları yayımlanıyordu. Bunun yanı sıra dergide yeni bölüm olarak "Haberler" bölümü de açılmıştı. Bu bölümdeki metinleri okuyarak okuyucular ülkenin çeşitli yerlerinde geçen olaylar hakkında bilgi alıyorlardı.

Derginin ikinci sayısından itibaren "Yurt Bilgisi" bölümü açılmış ve ilk olarak S. M. Abramzon'un ilmf ve popüler makalesi yayımlanmıştır. Ondan sonraki sayılarında da Abramzon'un makaleleri devamlı olarak "Alay Kırgızları" ve "Ekim İnkılâbı ve Vatanı Öğrenme" başlıkları altında yayımlanmıştır. Sonra da bu adam Sovyetler Birliği'ndeki ünlü ilim adamı olarak tanınmıştır. Abramzon'un makalelerinde Kırgızistan'ın sosyal - ekonomik ve kültürel gelişmesi, tabiat özellikleri ve doğal kaynakları hakkında öğrencilere genel bilgi vermenin büyük önem taşıdığı belirtilmiştir. Bu makalelerin çoğu resimler eklenerek verilmiştir.

Yayımlanmasının ilk yılında derginin yedi sayısı çıkarılmıştır. 1929'un Mayıs ayında Kırgız halkı "Yeni Medeniyetler Yolunda"nın 1. yıl dönümünü kutladılar. Dergide eğitim, kültür ve öğretim meselesine ağırlık veriliyordu. Dolayısıyla, Millî Eğitim Müdürlüğü'nün ve onun ilçedeki bürolarının eğitim işlerini yürütmeleri hakkında ayrıntılı bilgiler yayımlanıyordu.



du. Bunun yanısıra çocuklara terbiye, okul öğretmenlerini hazırlama, yeni öğretim yılında çocukları okula kabul etme sistemi ve eğitimsizliği yok etmek gibi meseleler de dergide yer alıyordu.

Dergide büyük önem verilen konulardan biri de gençlere ahlâk terbiyesi verme konusudur. Bu konudaki metinlere dergide devamlı yer ayrılıyordu. Örneğin, 1934'ün ilk sayısında "Okullarda Öğretim ve Terbiye İşlerinin Gelişmesi" başlığıyla yayımlanan makalede ele alınan konu genel olarak aktarılmıştır.

Dergide SSCB'nin Halk Komiserliği Kurumu'nun bütün kararları ana dile çevirilerek yayımlanıyordu ve onlara yorumlar yapılıyordu. Örneğin, Halk Komiserliği Kurulu'nun 4 Eylül 1931'deki İlkokul ve Ortaokul Hakkında adlı kararı dergide genel olarak yorumlanmıştır. Bu kararın önemini yorumlamayı ele alan bir çok makalede ele alınan konu yeterince incelenmiştir.

Araştırma sonucuna dayanarak şunları belirtmemiz gerekir: Ülkedeki eğitim ve kültür problemlerinin çözülmesi ve onların gelişmesinde "Yeni Medeniyet Yolunda" adlı (1932'den 1937'e kadar "Medenî Meydan" adıyla yayımlanmaya devam eden), ilmî-pedagoji ve edebiyat dergisinin yeri büyüktür. Aynı zamanda söz ettiğimiz derginin ülkedeki yayıncılığın gelişmesinde de etkisi büyük olmuştur. Bu dönemdeki kendine ilgi gösterebilen ilk dergilerden biri de "Dıykan"(Köy İşçisi) dergisidir. Bu dergi Ekim 1928'den itibaren Kırgızca ve Rusça ayrı ayrı olarak ayda bir sefer yayımlanmaya başlamıştır. Derginin ikinci sayısında "Dıykan Dergisi Hakkında Yöneticilerimiz Ne Diyorlar" başlığı altında bir makale yayımlanmıştır. O makalede "Dıykan" dergisinin köylünün yardımcısı olacağı ve ziraatın gelişmesinde de etkide bulunacağı dile getirilmişti. Dolayısıyla, köylü ve köy problemleri ile ilgili olan konuların tüm olarak dergide yer alacağı belirtilmiştir. Aynı sayıda yer alan ve dergi kadrosu adına yazılan yazıda da ziraat konusunu ele alan "Dıykan" dergisinin yayımlanmaya başlamasının, ülkedeki ziraat problemlerini çözüme büyük rol oynayacağı belirtilmiştir.

"Dıykan" dergisi Ekim 1928'den Mart 1930'a kadar yayımlanmasını sürdürmüş ve bu süre içinde derginin 18 sayısı yayımlanmıştır. Kısa süreli yayımlanmasına rağmen, bu dergi ülkedeki ziraat işlerinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Yayımlanmasının ilk gününden itibaren dergide devamlı olarak şu bölümlere yer verilmiştir: Veterinerlerin tavsiyeleri, fay-

dalı tavsiyeler, tarım uzmanının tavsiyeleri, eğitilmiş köylünün mektupları, derginin dostu vb. Sonuç olarak belirtirsek, Kırgızca ve Rusça yayımlanan "Dıykan" dergisi ülkedeki ilk dergilerden biri olarak, dergi yayıncılığında iz bırakanlardan biridir.

Eylül 1931'den itibaren ülkede siyasal-sosyal ve edebiyat dergisi adını taşıyan "Çabuul" (Hücum) dergisi yayımlanmaya başlamıştır. Bu dergi 1933'e kadar "Çabuul" adıyla devam etmiştir ve ondan sonra adını değiştirerek "Ala Too" adıyla bugüne kadar yayımlanmaktadır. Derginin ilk sayısındaki "Çabuul'un Görevi" başlıklı makalede derginin esas görevi açıklanmıştır. Derginin esas görevi, ülkedeki genç şâir ve yazarların eserlerinin propagandasını yapmaktır. Araştırma sonuçlarına göre bu dergi söz ettiğimiz dönemde milli edebiyatımızın, kültürümüzün gelişmesinde çok faal olarak etkide bulunmuştur. Yayımlanmasının ilk gününden itibaren "Çabuul" dergisi etrafına büyük bir istidada sahip insanları toplamış ve ülkenin yeni hayata geçmesine etkisi büyük olarak, ülkedeki dergi yayıncılığının gelişmesinde de katkıda bulunmuştur.

Yukarıda söz ettiğimiz dergilerin yanında ülkedeki ilk dergiler arasında "Prjevalski Selski Hozyain" (Prjevalski Köy Sahibi) (1913), "Yuniy Proletariy" (Genç Proleter) (1920), "Leninciler Küzğüsü" (Leninciler Aynası) (1928) ve "Balapan" (Yavru) dergilerini de sayabiliriz.

"Prjevalski Selski Hozyain" dergisi 1913'te Prjevalski Tarımcılar İlçe Kurumu tarafından senede dört sefer yayımlanmak üzere kurulmuştur. Dergi 16-18 sayfadan oluşuyordu ve editörü olarak tarımcı Y. B. Silin atanmıştı. Derginin esas görevi de bölgedeki tarım işinin özelliğini araştırarak köylüler arasında tarım bilimi hakkında bilgiler yaymaktır. Fakat, elimizde bulunan ilmî kaynaklara göre, derginin sadece iki sayısı yayımlanmıştır.

1920'de Pişpek'te (şimdiki Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'in eski adı) Semireçinski Vilâyet Komsomol Kurumu tarafından "Yuniy Proleter" dergisi yayımlanmaya başlamıştır. 1925-1926'larda Kırgız Pedagoji Koleji'nin öğrencileri tarafından el yazısıyla "Balapan" dergisi çıkarılmıştır. Dergide sadece eğitim konusu değil, aynı zamanda şehir yeşillendirme, şehrin temizliğine bakma, köy kültürünün gelişmesi için çalışmalar, alkol ve sigara içmeye karşı savaş vb. da söz konusu olmuştur. "Balapan" dergisi ile aynı zamanda kolej öğrencileri tarafından "Luç Kommuni" (Köyün



Işığ) adıyla Rusça bir dergi de el yazısıyla çıkarılmıştır. Bu dergi de “*Balapan*” gibi aynı konuları ele almıştır. Bu iki dergi hakkında bilgilere ben, tez konusu araştırmam sırasında, zamanında “*Balapan*” dergisinin yayımlanmasında büyük etkide bulunan ve günümüzde emekli olan yazarımız Mamasalı Abdukarimov ile özel görüşmelerim sonucunda ulaşabildim.

El yazısı şeklinde hazırlayıp çıkarılan ilk dergilerin biri de “*Tunğıç Adım*” (*İlk Adım*)dır. Bu dergi 1923-1924’lerde Taşkent’teki Orta Asya Üniversitesi’nde eğitim gören Kırgız öğrencileri tarafından çıkarılmıştır. Fakat, bu derginin kaç sayısının yayımlandığı ve yayımlanma süresinin ne kadar sürdüğü hakkın-

da ayrıntılı bilgi verecek kaynak olmaması bizi üzüyor. Ne yazık ki, bu derginin yayımlanmış olan sayıları tam olarak Kırgız Millî Devlet Arşivi’nde bulunmuyor. Bu durum, bu konuda araştırma yapmayı hedefleyen ilim adamlarının çalışmasını aksatabilir.

Aynı üniversitede Kırgız öğrencileri tarafından 1928’den itibaren “*Leninciler Küzgüsü*” adıyla senelik dergi yayımlanmaya başlamıştır. Dergi Arap alfabesiyle basılmış ve metinlerin çoğu da üniversitede eğitim gören Kırgız gençlerine aittir. Elimizde bulunan ilmî kaynaklara dayanarak, bu derginin de sadece ilk ve tek sayısının yayımlandığını belirtmeliyiz.

**Bilim Kurulu Üyemiz
Değerli Kültür Adamı
Bestekâr ve İcracı**

Barış MANÇO

**1 Şubat 1999 Günü
Vefat Etmiştir**

**Merhuma Allah’tan Rahmet
Bilim ve Sanat Hayatımızın
Duyarlı İnsanlarına
Baş Sağlığı Diliyoruz**



“Bitiğ”

Bitiğ, Türk Dünyası Dergisi,
Yıl: 5, Sayı: 10, Türkistan ve Azerbaycan
Araştırma Merkezi, Kasım 1995, 25 sayfa.

Gülsün AKKAYA

GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi

Moğolistan ve Çin ülkelerinden Balkanlara kadar uzanan geniş sahada yaşayan Türk halkları, tarihlerinin birçok devirlerinde ortak bir ömür sürmüşler, birlikte gülmüşler, birlikte ağlamışlardır. Günümüzde de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Türk devletleri bu birlik-teliği sürdürmek ve Türk Dünyasını tüm dünyaya tanıtmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar. *Bitiğ* dergisi bu faaliyetlerden sadece bir tanesi. *Orhun Âbideleri*'nden günümüze gelebilen *bitiğ* kelimesi 20. yüzyılda dergi ismi olarak yeniden bu dergide yaşıyor.

Bitiğ, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi'nin üç ayda bir çıkardığı Türk Dünyası dergisidir. Dergi, İngilizce, Hollandaca ve Türkçe olmak üzere üç dilde yazılan yazılardan oluşmaktadır.

Başredaktörü Mehmet Tütüncü, yardımcı redaktörleri Adnan Soysal, Eren Toprakçı, Cengiz Turan olan dergi Hollanda'da çıkmaktadır.

Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Vakfı, Hollandaca olarak “Stichting Onderzoekscentrum Türkistan ve Azerbaidejan”ın ilk harflerinden, kısaca **SOTA** olarak isimlendirilir. Vakıf 7 Haziran 1991 günü Mehmet Tütüncü tarafından kurulmuştur. Vakfın amacı dergide şöyle belirtiliyor: “*Vakfın amacı Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ortaya çıkan yeni Türk Dünyası coğrafyasının dil, kültür, tarih ve geleceğini araştırmak, Batı Avrupa ve Amerika kamuoyuna bu dünya ve coğrafya hakkında bilgiler vermek olarak belirlenmiştir.*” SOTA bu amacını gerçekleştirmek için çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Bu faaliyetlerin en önemlisi de Türk Dünyasına hizmet eden bu derginin yayımlanmasıdır.

Bitiğ dergisinin Kasım 1995 sayısı “Başredaktörden Mektup” ile başlıyor. Mehmet Tütüncü bu yazıda, derginin bu sayısında değinilen konular hakkında bilgi veriyor.

“SOTA Hakkında Bilgi” adını taşıyan bölümde, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Vakfı'nın amaçları ve faaliyetleri hakkında bilgi veriliyor.

Derginin “Haberler” bölümünde, “Kitâb-i Dede Korkut Leton Dilinde”, “Kazakistan'da Halkoylaması”, “Altay'da Bulunan 3000 Yıllık Cesetin Akıbeti”, “Moğolistan'da Bulunan Eski Türk Parası” başlıklı haberler yer almaktadır.

Haberler bölümünden sonra, Adnan Soysal'ın Kırgızistan'da yapılan Dünya Türk Gençleri Birliği'nin 5. Kurultayı hakkındaki izlenimlerini anlattığı “Dünya Türk Gençleri Birliği'nin 5. Kongresinden Bazı Notlar (5. Congress of World Turkish Youth League in Issıkgöl (Kırgızstan)” adlı yazısı yer alır. Bu yazı İngilizce olarak yayımlanmıştır.

“Hollanda ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Tarihçesi (Geachiedenis Von Betrekkingen tussen Nederland en Turkije)” adlı yazısında Prof. Dr. Cengiz Orhanlu, 400 yıllık maziye sahip olan Hollanda ve Türkiye ilişkilerinden söz eder. Bu yazı Hollandacaya tercüme edilerek yayımlanmıştır. Bundan sonra “Doğu Türkistanlılar Çin Nükleer Denemelerini Protesto Etiler” başlıklı haber yer alıyor.

Bitiğ dergisi SOTA vakfının amacına paralel olarak Türk halklarının tarihini, kültürünü, dillerini tanıtmaya çalışıyor. Türk mirasının yağmalanmasına son vermek için yetkilileri uyarıyor. Dergide bütün bunlarla birlikte şiir de ihmal edilmemiş, çeşitli Türk devletlerinde yaşayan Türk şâirlerin şiirlerine yer verilmiştir. Cengiz Turan'ın hazırladığı “Türk Dünyası Şiir Köşesi”nde dört şiir yer alıyor. Bunların ilki “*Çeçenistan Millî Marşı*”. Bu marş Çeçenlerin vatan, millet ve Allah sevgisini, bununla birlikte kahramanlıklarını kendi dilleriyle anlattıkları bir şiir.

Azerbaycan'ın büyük şâiri Bahtiyar Vahapzâde'nin “*İki Bayrak*” şiiri yine Çeçenlerle ilgili. Rusya'nın işgalci ordusundan Çeçenistan hükümet evine Rus bayrağını dikmesi üzerine yazılan bu şiirde koskoca Rusya'nın küçük bir millete gözdağı vererek mânen küçüldüğü, asıl galibin kim olduğunun bütün dünya tarafından anlaşıldığı vurgulanmış.

Süyünbay Eraliev'in Kırgız Türkçesi ile yazılmış



“Cayloodogu Tün” adlı şiiri ve Seyit Hanım Alişeva'nın Kumuk Türkçesi ile “Umayga Alkış Duam” adlı şiiri de bu köşede yer almaktadır.

Muhammet Salih'in “Özbekistan'da Demokratikleşme (On Democracy in Uzbekistan)” adlı yazısı 10 Haziran 1995 günü Hollanda'nın Borne şehrinde yapılan “Uluslararası Türk Cumhuriyetleri Sempozyumu”na sunulan bildirdir. Bu bildiride Muhammed Salih Özbekistan'da demokrasinin olmadığına dikkat çekiyor: “Özbekistan'da demokratik görünen bir anayasa var. Ama çalışan tek bir kanun yok. Parlâmento seçimleri var. Ama milletvekilleri, seçmenler sandığa gitmeden 3 ay önce belirlenir. Bu insanlar mecliste hiç münakaşa etmezler. Bütün kanun tasarılarına “evet” oyu verirler... Özbekistan'da demokratik bir cumhurbaşkanı makamı da var. Ama hayatta yoktur. Onun yerine bir hükümdar var... Yönetime karşı itiraz yok. İtiraz edenler olsa onlar da itiraz gibi yok oluyorlar.”

M. Salih bu yazıda toplumun %95'inin yoksul olduğunu ve %5'inin hükümettekiler, savcılar, polisler, yargıçlar olduğunu belirtir. Ayrıca insan hakları düşkünü Batı'lı liderlerin diktatörlere itiraz etmemesinin ülkede bulunan altın, petrol ve pamuktan yani ticarî menfaatlerden kaynaklandığını söylüyor. Bu arada da, Türkiye'ye çağrıda bulunuyor: “... Bu halk ekmekle beraber hürriyet istiyor. Bu konuda kardeş Türkiye'ye seslenmek istiyorum. Türkiye'nin, Özbekistan'ın demokratikleşmesine, yardım etmesi lâzım...”

M. Salih yazının sonunda Çin'in 20 yıl sonra dünyanın en süper devleti durumuna geleceğini ve Türk Dünyası için tehlike arzedeceğini, Rusya'nın ise, 10-15 yıl kendi meseleleriyle uğraşmaya mecbur kalaca-

ğını ve yeni kurulacak dünyada en yakın müttefikimiz olacağını belirtir.

Cengiz Turan'ın “Srebrenica ve Hollanda'nın Tutumu” adlı Hollandaca yayımlanmış yazısında Srebrenica şehrini korumakla görevli Hollanda'lı askerlerin hataları anlatılmıştır. “Srebrenica” adlı İngilizce yazıda bu şehirle ilgili bilgiler sunulmuştur.

Derginin “Yeni Yayınlar (New Publications)” bölümünde, *Varlık, Birleşik Kafkasya, Bengü* dergileri tanıtılmıştır.

Mehmet Tütüncü'nün “Hollanda ile Türkistan Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler” başlıklı yazısında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türk devletleriyle Hollanda arasında gelişen ticarî, diplomatik ilişkiler ve Hollanda'nın bu devletlere yaptığı yardımlar ele alınmıştır.

Aslanbek Kadiyev'in “Çeçenistan'da Son Durum (Current Situation in Chenia)” adlı yazısı İngilizce olarak yayımlanmış olan bir yazıdır.

Derginin “SOTA Video Servisi (Video Service SOTA)” bölümünde Türk halklarının tarihi ve kültürü ile ilgili video kasetlerinin isimleri yer almaktadır.

Derginin sonunda “Vakfımıza Gelen Kitaplar (Books Received to Our Library)” bölümü yer alıyor. Bu bölümde Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Vakfı'nda bulunan Manas ile ilgili kitapların ve makalelerin isimleri verilmiştir.

Türk Dünyasını bütün dünyaya tanıtmayı amaçlayan ve dünyadaki Türk gençleri arasında birlik ve beraberliğin gelişmesini sağlayan bu tür çalışmaların artarak devam etmesini ümit ediyoruz.



“Yeşil Ayaş” Dergisi Üzerine

Yeşil Ayaş, (Ayaş ve Çevresinin Fikir,
Sanat ve Edebiyat Dergisi),
Yıl 4, Sayı 9, Kasım 1998.

Durmuş BUNARCIOĞLU

Iyi’yi, güzel’i, doğru’yu arayıp bulma veya ortaya çıkarma insanın yaratılışında bulunan bir özellik olsa gerek...

“Kelimeler sadece berrak düşünceye değil, daha iyi bir sosyal organizasyon yolunda da hizmet ettiler; eğitim, bilgi ve sanatların bir nesilden diğerine aktarılmasında daha iyi bir vasıta olarak, nesilleri zihnen birbirleriyle iyi bir vasıta olarak; bir doktrin veya inanışın, insanları daha sağlam bir birlik altında kaynaştıracığı yeni bir muhabere organı yarattılar. Fikirlerin taşınması ve trafiği için yeni yollar açtılar, hayatın temposunu muazzam bir şekilde çabuklaştırdılar, sınır ve muhtevasını genişlettiler.”

Mehmet Savaş, H. Cahit Tuncer, doğdukları, büyüdükleri ve yaşadıkları yerin derdini kendi dertleri; çilesini kendi çileleri kabul eden, gönülleri vefa hissi ile dolup taşan iki kıymetli insan. Bu iki insan yazının temeli kabul edilen anlamlı en küçük sesin yani kelimenin sihri keşfetmiş olmalı ki, dertlerini, ıstıraplarını, çilelerini, iyi’yi, güzel’i, doğru’yu merkez alarak bir organizasyonun neticesi olarak ilçelerinin ismini serlevha yaptıkları, hedefi ulvi, fakat çapı küçük mütevazı bir dergi çıkardılar: “Yeşil Ayaş”

Derginin yapraklarını çevirirken geleneğin, mahalîliğin ve millîliğin derin izlerine rastlarsınız. Geleneğin millîlik noktasında gelecek kuşaklara sıhhatli şekilde aktarılmasındaki hassasiyeti sezebilirsiniz. Dergi vasıtasıyla hem kuşaklar arasında, hem de birbirinden kilometrelerce uzaklarda yaşayan hemşehriler arasında gönül bağı oluşturmak istenmiş.

Baş yazıyı Kırıkkale Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tahsin Nuri Durlu “Cumhuriyet ve Demokrasinin Anlamı” başlığı altında yazmış. Sayın Tahsin Gülöksüz, başyazı ile paralellik arz eden onun tamamlayıcısı olabilecek “Cumhuriyet ve Atatürk” adlı makalesini yazmış. Emekli Vali Mehmet Aldan’ın Osmanlı Devlet yapısı ile Türkiye Cumhuriyeti’nin devlet yapısını mukayese eden, son dönemde yapılanları bir devlet adamı gözüyle tenkit ettiği yazısı “Devlet Yapımız ve Cumhuriyetimiz” başlığını taşıyor. H. Cahit Tuncer, ilerlemiş yaşına rağmen, yüreği oldukça genç, coşkun ve umut yüklü biri. Bu coşkunluğu, diriliği ve umudu yazılarından anlamak mümkün. Son sayıda “Cumhuriyet Dönemi Edebiyatımız” isimli uzun bir makalesini bizlere sunmuş.

Yılmaz Onat ve Mehmet Aldan birer anı ile; Naci Doğu tepe “Ayaş’lı Öğretmen Şâkir’in Hayatı ve Eserlerinden Seçmeler” başlığını taşıyan yazısı ile; Oğul Ümit Gürtan, Merhum M. Necati Gürtan’ı anlatan tanıtma yazısı ile; Hüseyin Demirel “Eğitimimizin Düünü, Bugünü ve Cumhuriyet Döneminde Eğitim Durumumuz” adlı makalesiyle; Şerife Şahin de “Cumhuriyet Türkiye’inde Sanata Genel Bakış” ismini taşıyan makalesiyle dergiye katkıda bulunmuştur. Ayrıca dergide, Ayaş İlçesinde yapılan faaliyetler, üniversitede okumaya hak kazanan başarılı öğrenciler, vefat edenler ve yeni evlenen çiftler hakkında bilgi verilmektedir.

Bir dönem kültür ve ilim yuvası olan bu şirin ilçenin tarihî olma hüviyetini herkese duyurma her Ayaş’lının üzerine düşen başlıca vazifelerindedir. Bu hâl üzere ele geçen her fırsat vakit kaybedilmeden birlik ve beraberlik içersinde değerlendirilmelidir.

Sözlerimi, rahmetli M. Necati Gürtan Hoca’nın “Ayaşım” adlı şiirinin ilk dördlüğü ile bağlamak istiyorum.

“Pek çok kişi methetmiştir Ayaş’ı

Pek verimli bereketli toprağı, taşı

Can verir yiyenlere, Ayaş’ın tarhana aşu

Hep dik durur eğilmez, yere bakmaz başı.”

* Will Durant *Medeniyetin Temelleri*, Çev. Nejat Muallimoğlu, s. 149.



“Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı”

Feyyaz Sağlam, **Batı Trakya Türkleri
Çocuk Edebiyatı,**

Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği
Yayınları: 1, İstanbul 1990, 224 sayfa.

Yard. Doç. Dr. Zeki GÜREL

Çocuk Edebiyatçıları Birliği Başkanı

potansiyeye sahiptir... Çünkü, -genişçe ele alıp, örneklemeye çalışacağımız gibi- Batı Trakya Türkleri'nin edebî çalışmalarının büyük bir bölümü çocuk edebiyatı alanında olmaktadır. Üstelik Batı Trakya Türk Edebiyatı genel yapı olarak bir 'Huzursuzluk Edebiyatı' görünümünde iken, Batı Trakya Çocuk Edebiyatı daha boyutlu, daha renkli, daha canlı bir görünüme sahiptir... Başka bir deyişle edebiyat, genel anlamda siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel baskılara karşı bir tepki görünümünde iken çocuk edebiyatı yer yer bu özelliği de aksettirmesine rağmen daha geniş bir ufka sahip olup, çok boyutludur. Bu nokta önemli ve ilginçtir” (s. 15).

Batı Trakya'da Çocuk Edebiyatı dışındaki verilen ürünler ara sıra Türkiye'ye yansımışsa da çocuk edebiyatı sahasının edebî ürünleri her ne hikmetse bölgede tıkanmış kalmıştır. Galiba bu anlamsız tıkanmışlığın önünü ilk açan Feyyaz Sağlam olmuştur. Onun bu çalışması da *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı* adıyla yayımlanan ilk kitap olsa gerektir.

İki ana bölümden oluşan bu kitabın, “İnceleme” bölümünde, seçilen metinlerin yorumu yapılmaya çalışılmış, “Metinler” bölümünde ise değişik türlerde çalışmalara ait edebî malzeme -dil ve imlâya dokunulmaksızın- verilmiştir.

Sağlam, “İnceleme” kısmında, “Batı Trakya'da Çocuklar için Basın -Yayın” başlığı altında 1905 yılında Osmanlı döneminde Selânik'te haftalık olarak çıkan *Çocuk Bahçesi* adlı dergiden başlayarak 1924'ten sonra çıkan dergileri isim olarak verirken, *Batı Trakya*, (Her sayısında bir sayfasını Aliş başlığıyla çocuklara ayırmıştır). *Aliş* (1962), *Birlik ve Öğretmen* dergileri (çocuklara yönelik sayfaları var, ayrıca *Öğretmen* dergisinin *Öğrenci* adlı eki var), *Arkadaş Çocuk Dergisi* (1982'de yayına başladı), bazı gazetelerin *Posta Gazetesi*'nin *Çocuklar İçin* adlı eki daha sonra *Çocuk Yaprağı* adını almış, *Akın Gazetesi*'nin “Çocuk ve Mizah” sayfalarını saymaktadır.

“Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı Ürünleri” başlığı altında önce çocuk şiirleri ele alınmıştır. Burada Asım Haliloğlu, Batı Trakya'da çocuklara yönelik ilk başarılı ürünleri veren kişi olarak tanıtılmıştır. Diğer şairlerin isimleri ise şunlar: Alırıza Saraçoğlu, Hüseyin Alababaoğlu, Rahmi Ali, Mustafa Tahsin, Selahattin Mehmet, Naim Kazım, Mazlum Hüseyin, Nevin Rodop, Şebnem Filiz, İ.Ö. Yusufoglu, Hüseyin Salihoğlu, Nurten Akpınar. Araştırmacı Asım Hali-

Rumeli Türklerinin içinde yer alan ve 1923 yılından beri Yunanistan sınırları içinde yaşayan Batı Trakya Türkleri, çok zengin sözlü gelenekleri yanında, mahallî özellikler de taşıyan bir yazılı edebiyat ortaya koymuşlardır.

Hiç şüphesiz toplumların varlıkları, öncelikle ortaya koydukları, yaşadıkları ve yaşattıkları kültürel kimliklerine göre değerlendirilir. Türk Dünyasının ayrılmaz bir parçası olan Batı Trakya Müslüman Türk Toplumu'nun da bir kültürü ve edebiyatı vardır. Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı kavramı, bu edebiyatın önemli bir alanı durumundadır.

Batı Trakya Türkleri ile ilgili olarak yaptığı çalışmalarla önemli bir hizmeti ifa ettiğine inandığımız Feyyaz Sağlam,¹ Türkiye dışındaki Türk topluluklarının edebiyatlarının incelendiğini ama, Batı Trakya Türkleri'nin edebiyatının gereğince ele alınmadığı kanaatiyle çalışmalarında bu yönde yoğunlaştığını belirtmektedir.²

Feyyaz Sağlam, *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı* adlı çalışmasının girişinde, Türk Dünyasında çocuk edebiyatıyla ilgili olan çalışmalardan kitap hâlinde yayımlananların künyelerini verdikten sonra haklı olarak şu tesbitte bulunmaktadır:

“Zaman zaman Türkiye ve Yunanistan'da böylesi konuların Batı Trakya Türkleri açısından da ele alınması gerektiğini vurgulayan yazılara rastlıyoruz... Gerçekten de Batı Trakya Türk Edebiyatı böyle bir



loğlu ile birlikte bu şâirlerden ilk ikisini daha geniş olarak ele alırken, diğerlerini topluca bir değerlendirme-yeye tâbi tutmuştur (s. 19-33).

“Çocuk Masalları” (s. 34-35), “Çocuk Hikâyeleri” (s. 36-38), “Diğer Folklorik Ürünler” (s. 39-41), “Çocuklarca Oluşturulan Ürünler” (s. 39-49) başlıklarını “Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatında Atatürk” başlığı takip etmektedir (s. 50-54).

“Ha Selânik, de Selânik

Sular içtim buz bulanık”

diye başlayan Hüseyin Alibabaoğlu’nun *Atatürk* şiiri ve Mustafa Tahsin’in,

“Atam, bilirim ki bu vatan

Senin sayende var

Atam sen de bil ki bu can

Seninle yatar, seninle kalkar”

mırsalarından oluşan şiiri ve buraya alınan öteki şiirler Batı Trakya’da Atatürk’ün çok canlı bir şekilde yaşatıldığını göstermektedir. Atatürk’ün Selânik’te doğmuş olmasının da Batı Trakya Türklüğü’nün varlık mücadelesinde önemli bir yerinin olduğunu da belirtmeden geçemeyiz.

“Dinî Çocuk Edebiyatı” başlığı altında ise Ortodoks Yunan toplumu içerisinde Türk kimliğinin devam ettirilmesinde İslâmiyet’in önemine işaret edilmekte ve buradaki kardeşlerimizin de bu şuurla çocuklara İslâm’ı anlatan edebî eserlerle hitap etmek lüzumunu hissettikleri gerçeği vurgulanmaktadır. Nasrettin Hoca’nın bütün Türk Dünyasında farklı adlandırmalarla da olsa halâ yaşıyor olduğunu biliyoruz. Hemen bir adım ötemizde sınır komşumuz Yunanistan’daki Türk toplumu Nasrettin Hoca’sız olabilir mi

hiç? Feyyaz Sağlam, “Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatında Nasrettin Hoca” gerçeğine de işaret etmiştir (s. 63-76).

Metinler kısmında ise (s. 80-211) sırasıyla şiirler, masallar ve hikâyeler verilmiştir. Bu kısmı “Belgeler” başlığı altında Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı sahasına ait dergi ve kitapların kapaklarına ve bazı sayfalarına ait fotoğraflara yer verilmiştir. Ayrıca bir de konuyla ilgili kaynakça verilmiştir.

Diğer Dış Türklerin edebiyatlarına coğrafi yakınlığına, dil, alfabe ve imlâ avantajlarına rağmen Türkiye’de yeterince ele alınmamış olan Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı konusunu gündemimize taşıyan Feyyaz Sağlam’a bu çalışmasından dolayı teşekkür ediyoruz. Bu eser, meraklısına, Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı konusunda bir pencere aralamıştır.

İstiyoruz ki, yeni çalışmaların ve edebî malzemelerin ışığında Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı konusu yeni baştan ele alsın ve bu çalışmanın genişletilmiş ikinci baskısı bir an önce yapılabilсин.

NOTLAR

1. Dokuz Eylül Üniversitesi Türk Dili Bölümü’nde okumanlık yapan Feyyaz Sağlam, Atatürk Kültür Merkezi Haberleşme Üyesidir. Sağlam’ın Batı Trakya ile ilgili olarak yayımlanan kitapları şunlardır: *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı* (1990), *Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı Üzerine İncelemeler* (1991), *(Batı Trakya)/Yunanistan’da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi* (1990), *Batı Trakya Türkleri Edebiyatında Atatürk* (1992), *Batı Trakya Türkleri Edebiyatı Üzerine İncelemeler -II, III, IV*, (1994, 1995, 1996).
2. *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı*, s. 11-16.



“Cumhuriyet Devri Çocuk Edebiyatı”

Yard. Doç. Dr. Zeki Gürel,
Cumhuriyet Devri Çocuk Edebiyatı,
Çocuk Edebiyatçıları Birliği Derneği Yayınları,
Nu.: 1, Ankara 1998, 110 sayfa.

Ayşe Gül GÜLER

Johannes Gutenberg Üni. Pedagoji Bölümü

“**A**ltmış milyonluk nüfusunun içerisinde yirmi iki milyonu çocuk olan Cumhuriyet Türkiye’sinde insana yatırım yapılmak isteniyorsa, işe öncelikle çocuktan başlamak gerekir diye düşünüyoruz. Değişen dünya koşulları içinde, yeniden yapılanmanın sık sık gündeme getirildiği Cumhuriyet Türkiye’sinde çocuğun istikbâl ve istiklâl demek olduğu gerçeği geç kalınmadan kabul edilmeli ve bu yönde harekete geçilmelidir” (s. 6.) diyen Zeki Gürel, özellikle çocuk edebiyatı sahasında yaptığı çalışmalarla tanınıyor.

Gürel’in Cumhuriyet Devri Çocuk Edebiyatı adıyla yayımlanan bu eseri bir geleneği devam ettirmek açısından oldukça önemlidir. Çünkü biz biliyoruz ki, Çocuk Edebiyatı Yıllığı çalışmaları 1989’da sona ermişti. Bugüne kadar Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Yıllığı adıyla üç kitap yayımlandı. İlki 1987’de çıkan bu çalışmalar sırasıyla 1988 ve 1989’da basıldılar.¹ Bu kitapları büyük bir özveriyle hazırlayan Mustafa Ruhi Şirin 1989’da basılan Çocuk Edebiyatı Yıllığı’nın Sunuş yazısında bu çalışmalara ara verme gerekçelerini şöyle açıklıyordu: “Yıllığın yayınına ara vermek zorunda kalıyoruz. Çocuk edebiyatı alanındaki çalışmaların iyi sonuçlar vermeye başladığı dönemlerde yine birlikte olmayı düşünüyoruz.”²

Zeki Gürel, Çocuk Edebiyatı yıllıklarının hazırlanarak yayımlanması gerektiği zamanının geldiği kanaatinde olmalı ki, bu yazımızda tanıtımını yaptığımız kitabın Önsöz’ünde bu konudaki fikrini şöyle dile getiriyor: “Biz bugün artık Çocuk Edebiyatı sahasındaki

çalışmaların ülkemizde de dünyanın pek çok yerindeki yayınlarla boy ölçüşebilecek seviyeye geldiğini görüyoruz. Pek tabii ki muzur ve kalite yoksulu, ideolojik çocuk yayınlarının da piyasada halâ var olduğunu, alıcı ve destekçi bulduğunu da inkâr etmiyoruz. İşte bunun içinde ülkemizde her yıl bir Çocuk Edebiyatı Yıllığı hazırlanarak yayımlanması gerektiğine inanıyoruz ve diyoruz ki, bu yıllıklar mutlaka uzman bir ekip tarafından hazırlanmalıdır”(s. 4).

Gürel’in bu tesbitlerine katılmamak mümkün değil. Türkiye’de son yıllarda basılan çocuk edebiyatı yayınlarını tam mânâsıyla takip edememiş olsam bile, Almanya başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerindeki vatandaşlarımızın tatil dönüşlerinde Türkiye’den gelirken getirdikleri çocuk kitaplarındaki baskı tekniği (fizikî özellikler) ve muhteva zenginliği Gürel’e hakvermem için yetiyor. Bir de Almanya’da yaşayan Türkler arasında gelişen Türk Çocuk Edebiyatı hayatı var ki, bence bu da çok önemli. Zeki Gürel’in kitabında kısa da olsa bu konuya da temas etmiş olması (s. 57) Türkiye’nin burdaki çalışmaları takip ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Gürel, bu çalışmasında önce Giriş’te, “Cumhuriyet Dönemi Çocuk Edebiyatımız” başlığı altında bu devrin Çocuk Edebiyatı çalışmalarını ana hatlarıyla bir değerlendirmeye tâbi tutuyor. Çocuk edebiyatımızın gelişme seyrine ve geldiği noktaya dair bir takım tesbitler ile bazı tekliflerde bulunuyor: “Çocuk kitaplarının her birinin sadece edebiyat eseri olmak açısından değil bütün özellikleriyle bir sanat eseri olarak çocuğun dünyasına girmesi çok önemlidir (s. 12) diyen Gürel; “Edebiyat hayatını cemiyet hayatından ayrı düşünmek mümkün değildir” diyerek, Cumhuriyet Devri Çocuk Edebiyatını cemiyet hayatımızdaki gelişmeye paralel olarak ele almakta ve tesbitlerinde bunu haklı çıkartacak hususları vurgulamaktadır. Edebiyatın milliliği ve sosyalliği açısından, Türkiye Cumhuriyeti’nin yetişen yeni nesillerle (çocuklarla) nereye götürülmek istendiğinin altının çizilerek vurgulanması bakımından Gürel’in bu hareket noktası önemli olsa gerektir diye düşünüyoruz. “Görülüyor ki, çocuk edebiyatı bütün kaurum ve kuruluşlarıyla toplumumuzun hayatındadır. Şimdi çocuk edebiyatıyla ilgili olarak yapılacak bir şey kalmıştır: En kısa zamanda bir Türk Dünyası Çocuk Edebiyatı Enstitüsü kurmak...”(s. 14). Gürel, Giriş’in sonunda bu tesbitini bir dilek olarak ortaya koymaktadır.



“1996’da Çocuk Edebiyatımız” başlığı altındaki kısım bu eserin ortaya konuş esprisini göstermektedir. Biz buradan anlıyoruz ki, bu kitapla, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı* çalışmalarına Türkiye’de yeniden başlanmıştır.

1996 yılını çocuk edebiyatı açısından değerlendirirken Gürel’in konuları sekiz başlık altında topladığını görüyoruz. Önce, “Çocuk ve Medya” ilişkisini ele alıyor ve burada çizgi filimlere özel bir yer ayırıyor (s. 15-31). Bu bölümden işte iki tespit: “... *çocuk, çocukluğunu çocuk tabiatına göre yaşamak durumundadır. Cemiyetin ilerde alacağı şekil açısından ferdin çocukluk döneminde yaşadıkları oldukça önemlidir*” (s. 17). “*Çizgi film konusunda en büyük görev evlerde çocuklara televizyon izleten anne-babalara düşmektedir. Bunun yanında bunları yayınlayan televizyon kuruluşları ve okul öncesi kurumlarda çizgi film izlettiren öğretmenler de sorumludur. Her yönden daha sağlıklı kuşaklar yetiştirmek istiyorsak, okul öncesi çocuklara bilinçli bir eğitim ve öğretim sağlamalıyız*” (s. 31).

“Çocuk ve Tiyatro” başlığı altında Türkiye’deki çocuk tiyatrolarının çalışmaları değerlendiriliyor. “Konferans, Sempozyum, Panel ve Diğer Toplantılarda Çocuk” başlığı altında 1996’da Türkiye’de yapılan bu tür etkinlikler ve bu etkinliklerde dile getirilen görüşlere yer veriliyor. 1996’da Çocuk edebiyatının kayıplarına ve anmalara geçiliyor. Okur-yazar, ama okuma özüllü bir toplum olmaya doğru gittiğimiz altını çizen Gürel, çocukların okuma zevkinin ve alışkanlığının gelişmesi üzerinde duruyor ve 1996’da basılan çocuk kitaplarını tek tek tanıtıyor, zaman zaman da eleştiriyor. Çocuk kitaplarının hemen arkasından 1996’nın çocuk dergilerinin tanıtımına geçilmiş. Bizim bu çalışmada dikkatimizi çeken en önemli hususlardan birisi, belki de en önemlisi, Zeki Gürel’in çocuk edebiyatı sahasını sadece belirli türlerle sınırlanmış olmaması ve Türk Dünyasını bir bütün olarak görerek Türkiye dışındaki Türk çocuk edebiyatı çalışmalarına da zaman zaman yer vermiş olmasıdır. Balkanlar’ı, Gagavuzları, Azerbaycan’daki çocuk edebiyatı çalışmalarıyla birlikte birarada görmek, Avrupa

çilerine ulaşmak... gurbette yaşayan ve çocuklarını Türkiye’deki yaşatlarından farklı bir kimlikle yetiştirmemem konusunda hassasiyetleri olan bizim gibi insanları sevindirmekte ve duygulandırmaktadır. Keşke buraya bir de çocuk dergilerinin tam bir listesi ve adresleri de dâhil edilmiş olsaydı.

Kitabın sonuna Şahıs ve Eser Adları İndeksi’nin konmuş olması kadar, Çocuklara Yönelik Yaygın Yayınevi ve Kuruluşlar’ın adlarıyla birlikte telefon numaralarının da verilmiş olması da çok önemlidir.

“Çocuk Edebiyatçıları Birliği’nde Çağrı” başlığı altında, Birliğin amacı ve çalışma konuları belirtilmiştir. Niçin Çocuk Edebiyatçıları Birliği, sorusuna ise şöyle cevap verilmiştir: “... *yurdumuzda çocukla ilgili olarak oluşturulmuş pek çok dernek, vakıf, kurum ve kuruluş mevcuttur. Ancak, çocuk meselesini, bilhassa Çocuk Edebiyatı noktasından hareketle ele alıp enine boyuna tartışacak ve bu tartışma sonuçlarını hayata geçirmek isteyenlere yardımcı olacak yeni bir müesseseye ihtiyaç vardır. Çocuk Edebiyatçıları Birliği böyle bir ihtiyaçtan doğmuştur. Hedefimiz Türk Dünyası Çocuk Edebiyatı Enstitüsü’nü kurmaktır*” (s. 102).

“Çocuklar Geleceğimiz, Biz Geleceğiz” parolasıyla yola çıkan ve yayın faaliyetlerinin ilk kitabı olarak da *Cumhuriyet Devri Çocuk Edebiyatı* adlı bu eseri yayımlayan Çocuk Edebiyatçıları Birliği Derneği’ne çalışmalarında başarılar diliyor; bir geleneğin devamı için adım atan Zeki Gürel’i de bu eserinden dolayı tebrik ediyorum.

NOTLAR

1. Bu yıllıklar sırasıyla: *Çocuk Edebiyatı Yıllığı 1987*, İstanbul, 1987, 689 s.; *Çocuk Edebiyatı Yıllığı 1988*, İstanbul, 374 s.; *Çocuk Edebiyatı Yıllığı 1989*, İstanbul, 1989, 400 s. Her üç yıllık da Gökyüzü Yayınları tarafından yayımlanmıştır.
2. Mustafa Ruhi Şirin. a.g.e., s. 11.



Radyo-TV'deki Bilgi ve Ruh Kirlenmesi Tartışıldı

Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural, AKM Asıl Üyesi, Türk Tiyatro Enstitüsü Başkanı Recep Bilginer, Gazeteci Refik Erduran, 2 Şubat 1999, Salı günü TRT radyoları 1. kanalında, radyo ve televizyondaki kirlenme konusunda hazırlanan bir programa katıldılar.

Sunucu- Kitle iletişim araçlarından bilinçaltını bile yaratabilmek gücü nedeniyle kimileri olumlu, kimileri olumsuz söz etmişlerdir. Bu belki de değişik ülkelerde yazılı ve görsel basın kendi görevini nasıl aldığladığıyla da ilgili olarak biçimlenen özel bir süreç. Biz de bugün bu konuyu sevgili dinleyicilerimizle paylaşacağız, stüdyomuzdaki değerli konuğumuz ve telefondaki iki değerli konuğumuzla. Stüdyo konuğumuz Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Başkanı Prof. Dr. Sayın Sadık Tural. Hoş geldiniz efendim.

S. Tural: Hoş bulduk efendim.

Sunucu- Telefon sohbetimize katılacak olanlar ise, gazeteci-yazar aynı zamanda AKM Yürütme Kurulu Üyesi ve yine Türk Tiyatro Enstitüsü Başkanı Sayın Recep Bilginer ve gazeteci Sayın Refik Erduran. Onlara da merhaba diyelim, telefon vasıtasıyla. Merhaba efendim.

R. Bilginer- Merhaba.

R. Erduran- Merhaba.

Sunucu- Evet, iki ses aynı anda iki ayrı hattan ulaştı. Her ikiniz de hoş geldiniz. Sizlere orada olduğunuz, telefon hattının diğer ucunda bulunduğunuz için teşekkür ederken, tabii bunu telefon denilen âleti keşfeden Graham Bell'e borçlu olduğumuzu söylemeden geçmeyelim. Onun sayesinde uzakta ama burdasınız.

R. Bilginer: Tabii.

Sunucu- Efendim, şimdi sizlerle basını biraz konuşacağız. Az önceki giriş cümlemizdeki gibi basın bazen bilincimizi bazen de bilinçaltımızı etkiliyor. Ne zaman bilincimizi etkileyecek, ne zaman bilinçaltımızı etkileyecek, onu tartışacağız belki de. Öncelikle telefon konuklarımızın görüşlerini alalım. Aslında bütün konuşmacılarımız için ana başlık olarak şunu açalım: 21. yüzyılın eşliğinde basının gerçekte işlevi ve gücü ne olmalı? Ardından, önümüzdeki günlerde Sayın Recep Bilginer'in medya konusunda vereceği konferansın başlığındaki gibi, "sevaplardan ve günahlardan" söz etmeye başlayalım. Evet, öncelikle Sayın Refik Erduran'a soralım. Acaba, o neler düşünüyor, az önceki konu başlığı çerçevesinde?

R. Erduran- Efendim önce genel çerçeveyi çizelim diyorsunuz, doğrudur. Basının yahut şimdiki deyişle medyanın temel işlevi, yaşanan somut durumları net biçimde kamuoyuna aktarmak ve çözüm seçeneklerini ortaya koymaktır. Çözüm göstermek, yol göstermek bizim memlekette sağlıklı bir biçimde belirlenmeye başladığı gibi, memleketi yönetmeye kalkmak değil ama memleketi yönetenlerin ve halkın içinden seçecekleri çeşitli yolları ortaya koymaktır, somut durumu yansıtarak. Temel işlev budur. Bunun olmadığı durumlar da o ölçüde sağlıklı durumlardır. Şimdi sevap-günah durumuna gelince, genelde bütün medya için çeşitli değerlendirmeler yapılıyor ama açık seçik görülen bir gerçek var: Yazılı basının hiç değilse büyük bölümü görevini yapıyor. Zaman zaman aksatarak yapıyor, içinde çok büyük terslikler de var, onları da gerekirse ayrıca anlatmak mümkün. Ama kıyaslanırsa, elektronik basın diyebileceğimiz televizyonlar bunun çok daha gerisinde kaldı, toplumu son derece çarpıtıcı, yozlaştırıcı bir etki göstermeye başladı. Bunun da sorumluluğunu yine basının içinde bulunan, bulunmuş hassas kişiler hissediyorlar. Ben onlardan biriyim. Vaktiyle, büyük bir saflıkla diyeyim, ille Türkiye'ye özel televizyonlar gelsin, diye tutturduk. Aklımız sıra, hep hastalığımızdır, Batı'dan örnek alırız aşırı ölçüde, hani İngiltere'deki BBC gibi olacak TRT. Bir de İngiltere'deki öteki televizyonlar gibi de başka seçenekler daha az önü ilikli, daha az resmî havalı televizyonlar olacak, diye umutlanmıştık. Bu çok gerçekçilikten uzak bir beklentiymiş.

Sunucu- Efendim, önlerinin ilikli olmadığı bir gerçek, ama o beklenti bir ölçüde gerçekleşti.

R. Erduran- Ama efendim, önü ilikli olmamak başka, fermuarı açık olmak başka...

Sunucu- Sayın Erduran, o her zaman size özgü olan espri gücünüzü burada bir kere daha gösterdiniz. Çok hoş bir tanımlamaydı doğrusu. Peki, oysa bu eleştirdiğiniz elektronik basının sahiplerinin bir bölümü aynı zamanda gazete sahibi, Acaba gazetede neden böyle daha ciddi bir tutum, hani bu yeni yıllarda yapı-



lan karikatürlerde olduğu gibi, eski yıla benzeyen daha bilge bir tutum alırken, televizyon konusunda böyle bir tavır almıyorlar?

R. Erduran- Efendim, herşeyi açıkça konuşmakta yarar var. Bu bir muamma ilk bakışta. İncelerseniz nedenleri belli ama ilk bakışta anlaşılmasın bir şey. Aynı insanın sahibi olduğu yazılı basın kuruluşları ile elektronik basın kuruluşları arasında hem koordinasyon yok, hem paylaşma olacağına kimi zaman zıtlama var. Akıl erer bir iş değil. Beklersiniz ki, bir patron bu duruma el koysun, getirsin hepsini biraraya, yahu anlaşın aranızda, derdiniz nedir, desin filân. Bu nedense olmuyor. Galiba patronlar çok fazla iş alıyorlar kendi üstlerine de biraz dağıtıyorlar kendilerini. Herşeye akılcı biçimde eğilme olanağını galiba bulamıyorlar.

Sunucu- Ama televizyon sayfalarında ya da ödül dağıtımında daha bir işbirliği var gibi, yani o alanda özlenen ilk adım biraz atılmış gibi görülüyor, değil mi efendim?

R. Erduran- Efendim, yüzeysel anlamda öyle pratik şeylerde magazinsel diyebileceğimiz işbirliği filân oluyor. Çıkar işbirlikleri oluyor. Kimi kanallar kimi yazılı kuruluşlarıyla aynı çıkara hizmet doğrultusunda birşeyler yayınlıyorlar. Bu oluyor, dediğiniz doğru ama temelde akılcı bir biçimde ilkeler belirlenmiş olarak toplumun da yararına uygun bir paralelde işbirliği görünmüyor.

Sunucu- Efendim, özellikle çalışan kişiler açısından elektronik iletişimde, sizin de belirttiğiniz gibi, iş gücünün biraz ucuz olarak tercih edilmesi bunu getiriyor olabilir mi size göre?

R. Erduran- Elbette tabii, ama yine açık konuşmakta yarar var, bunlar dizginlenmemiş, düzenlenmemiş kapitalizmin kaçınılmaz hastalıklarıdır. Eğer kişisel ve özel sektör çıkarları diye bildiğimiz çıkarlar şu ya da bu yoldan, elbette siyasal yoldan, parlâmentodan çıkarılacak yasalarla, düzenlemelerle toplum yararından dengelenmiş değilse, bu kaçınılmazdır. Reyting kavgası çıkar, pasta paylaşma kavgası çıkar. O yarışmada, kazanmak için de herşey mübahdır gibi bir hava doğar. Bir de temel bir yanıla sürüklenilir. İster bu katakulli diye, ister bilinçli bir davranışla, ister bilinçsizce yapılmakta olsun, aynı kapıya çıkıyor. Şöyle bir temel yanlış var efendim, özellikle bunu televizyonlar için söylüyorum. Özel televizyonlar için herşey reytinge bağlanıyor, yani deniyor ki bunun bağındaki insanlar, ki onlar da normal insanlardır, melun

kişiler değiller. Kapalı kapılar arkasında kendileriyle içtenlikle konuştuğun zaman, “Nedir kardeşim senin yaptığın bu rezalet” dediğimizde, “Ben de biliyorum rezalet olduğunu ama ne yapayım kardeşim, burası ticarî bir kuruluş, patron var, para kazanmak gerekir, hiç değilse fazla zarar etmemek gerekir. Ee! Reyting de bu, yani halk bunu istiyor, biz de halka bu satışı yapıyoruz, bunu yapmaya mecburuz” diyorlar.

Sunucu- Halk acaba gerçekten bunu mu istiyor?

R. Erduran- Hayır, bu tamamen yanlış. Efendim temelden yanlış bir şey. İki temel nedenle yanlış. Birincisi, böyle konuşma hakkı yoktur, bazı meslek sahiplerinin. Ben sırf para kazanmak için bu işi yapıyorum, diyemez, bir basın mensubu. Ayrıca onun sorumlulukları, yükümlülükleri vardır. İkincisi, en önemlisi, halkı neye alıştırırsanız, halk onu istemeye başlar.

Sunucu- Ayrıca halka bu kadar hakaret etmeye hakkımız var mı? Elimizde yeterli veri var mı halkın ne istediği konusunda?

R. Erduran- Efendim, kesinlikle yok. Bir kere halkın ne istediği belli değil, Yani ölçümler yanlış. O da ayrı bir konu. Ama ölçümler doğru olsa, halk şu anda gerçekten bunları istemekte olsa dahi, halkı siz buna alıştırıyorsanız, sonra bu yaptığınız hata sizin bu hatayı sürdürmenizin gerekçesi oluyor.

Sunucu- Tabii efendim, çok güzel. Bu sözler sağanağı hatırlatıyor, çünkü işin içinde olan ve bunu etik bir kaygı olarak taşıyan bir gazeteciden gelen açıklamalardı. Bunlara döneceğiz. Sayın Bilginer’in de sesi ni duyalım, görüşlerini iletelim. Sayın Bilginer’?

R. Bilginer- Efendim?

Sunucu- Sıkılmadınız değil mi, telefon hattının öbür ucunda efendim?

R. Bilginer- Evet, bekliyorum.

Sunucu- Hoş geldiniz diyorum bir kere daha, epey oldu biz sizi selâmlayalı çünkü. Şimdi, aslında başlığımız Sayın Erduran’a yönelttiğimiz başlıkla aşağı yukarı aynı, ama sizin yorumunuz, sizin bakış açınız farklı olacaktır. Basının gücü acaba basının zaman zaman yanlış yönlendirilmesinde, etik kaygıların daha az taşınarak değerlendirilmesinde bir etken olabilir mi? Bu güç, bu gücün tılsımı nedir acaba?

R. Bilginer- Efendim, eskiden basın vardı, yeni matbuat, şimdi adı medya oldu. Yani çok çeşitlendi. Televizyonlar, radyolar, hattâ mes medya denilen şar-



kılar, sanat hareketleri filân. Eskiden basın dediğimiz yani Bâb-ı Âlî’de toplanan bu yazılı basın kuruluşları hepsi edebiyattan, sanattan ya da gazetecilikten gelen insanlardı. Gazete sahipleri... Onların idealleri vardı. Onların ilkeleri vardı. Basın da o ilkeleri uygulamak için çaba gösterirlerdi. Şimdi bu tarihe karıştı. Bâb-ı Âlî, Bâb-ı Telli oldu, İstanbul’daki deyimle. Gazeteler darmadağınık yerlere gittiler. Ticarî müessese oldular tamamen. Yani basın ticaret hâline geldi. Eskiden böyle gazeteci idealini taşıyanlar bir iki arkadaşıyla küçük sermayeler bularak gazete çıkarırlardı. Şimdi ancak büyük holdinglerin sermayeleri yetiyor günlük gazete çıkarmaya, hattâ magazin dergileri çıkarmaya. Gidiyor bir patron holdingten, holding sahibi olduğu zaman nüfus kaydında vardır yahut bir ticaret odası sicilinde ticaretin vardır varlığı. Ama bir gazete patronu, bir televizyon sahibi olduğu zaman protokolün ön sırasına geliyor. O kadar geliyor ki duyuyoruz, görüyoruz, kulaklarımızda yankı yapıyor. Bir başbakan, yahut başka bir devletli bir gazete patronunu evinde ziyaret ettiği zaman, bazen aceleye geliyor, bornozuyla karşılıyor bir devlet adamını, artık bu hâle geldi.

Sunucu- Bu çok önemli bir siyasî güce işaret ediyor, çünkü...

R. Bilginer- Büyük bir siyasî güç oldu efendim Yani deniyor ki, filân patron başbakanın kapısını eliyle değil ayağıyla açıp giriyor. Eskiden böyle bir olay yoktu. Hem devlet adamları gazetecilere karşı çok saygılıydı, hem de gazeteciler devlet adamlarına karşı çok saygılıydı. Şimdi bu bitti. Bitince bir de bu promosyon olayı çıktı. Düşünün ki, herhangi bir gazete otuz-kırk ayrı konuda buzdolabından, cincik boncuğa, çanak tabağa, bardağa kadar şey veriyor, kuponla şey dağıtıyor. Gazeteciliğin kıymeti bitti yani...

Sunucu- Peki, ben şunu sormak istiyorum, Sayın Bilginer. Çok önemli şeylerdi, söyledikleriniz. Ama insan ister istemez şunu düşünüyor: Şimdi kâr amacı ön plândaysa, ticarethaneyse bir gazete, o ülkedeki sektörler arasında en kârlı bir alan olup olmadığına bakılır, insanların başka bir kaygıları yoksa, başka bir toplumsal sorumlulukları yoksa...

R. Bilginer- En kârlı bir alan değil ama, o alan sayesinde öteki işleri kârlı hâle geliyor. Bakın benim elimde, bu ayın dördünde vereceğim “Medyanın Sevap ve Günahı” konferansına hazırlık olarak, teşvik kredileri var, katrilyonlara ulaşıyor. 983’ten günümüze kadar medya denilen gazetesine, dergisine devletin

verdiği teşvik kredileri trilyonlar hattâ yekun olunca katrilyonlar oluyor, diye elimde dokümanlar var.

Sunucu- Evet, çok önemli. Peki şunu sormak istiyorum: Bu kadar büyük bir rant sözkonusu iken gazete ya da televizyon, elektronik dediği -Sayın Erduran’ın- yapı yaşanan somut durumların iletilmesi, çözüm seçeneklerinin sunulması işlevlerini yerine getirir mi? Yoksa bu rantı sunanların doğrultusunda mı yayın yapmak durumundadır?

R. Bilginer- Rantı sunanların kafalarında ne varsa, hangi amaca yönelmişlerse, bu medya o şeyde yayın yapıyor, o şeyde şartlandırılıyor. Bakın, bugün basın yasasına göre, öteki yasalara göre, gazetecilerin belli bir özgürlükleri var. Gazetecilerin yasalar hattâ devlet karşısındaki belli özgürlükleri gazete içinde yok. Neden yok? Bugün o büyük gazetelerden herhangi birine girmek istediğiniz zaman önce soruyorlar, sendikalı mısın? Sendika üyesi misin? Eğer sendika üyesiysen almıyorlar. “*Git Noter kanalından sendikadan istifa et*” diyorlar. Ya da toplu sözleşme dönemi yaklaşınca o müessesede toplu sözleşme pazarlıkları sendika tarafından yapılmasın diye, zorla sendikasıdan gazeteciye istifa ettiriyorlar. Patron diyor ki “*Sendikanın vereceğini ben veririm.*”

Sunucu- Çok teşekkürler, Sayın Bilginer. Bunlar büyük yaralar. Yani şu anlaşılıyor ki, 7.40’da biz bu başlığı atsaymışız, söyleşmeye başlasaymışız, saat 12’yi rahatlıkla bulurmuşuz. Bu bir izlenim meselesi. Yani iş sonuçta okuyucuya, seyirciye kalıyor. “*Türk halkı böyle istiyor*” diyemesin hiç kimse.

R. Bilginer- Halkın kendine göre bazı yanlışları var. Ama halkı her gece o beyaz ekran karşısında son birkaç gündür bu yarışmalı programlar kilitledi, esir aldı, tutsak hâle getirdi seyirciyi...

Sunucu- Hayır deyip, kapatma özgürlüğümüzü kullanalım.

R. Bilginer- Zevk özgürlüğü de bitti. Seçme, yahut iyiyi kötüden ayırma özgürlüğü de bitti. Bugünkü bu medyanın, televizyonlar, gazeteler, magazinler dâhil, Türkiye’nin estetiğini bozmaktan, Türkiye’yi zevksiz hâle getirmekten dolayı, ilerideki kuşaklar çok çekecekler.

Sunucu- Evet, bu da bir çevre sorunu. Çevre kirliliğinden sorumlu tutulabilirler. Zihinsel ve duygusal çevre... Peki, Sayın Tural, siz yalnız değilsiniz diye sesinizi, fikirlerinizi azıcık yalnız bırakmış gibi olduk.



Ama sanıyorum, Sayın Bilginer'in ve Sayın Erduran'ın konuşmalarına siz de katıldınız. Hep başınızla onay getirdiniz. Hattâ bazı notlar aldınız, ortak noktalar çoğunlukta. Peki, ortak olmayan noktalar ya da katkılar diyelim...

S. Tural- Sevtap Hanım, siz sosyoloji öğrenimi gördünüz. Dinlediğiniz iki kişiden birisi Recep Bilginer, 76 yaşında bir delikanlı; diğeri 70 yaşında bir dalikanlı, Refik Erduran. Bu hayatın içinde olan, ayıbı, günahı, çirkini, yanlış doğrudan içerisinde yaşamaktan dolayı rahatça, belirleyip, görebilip, söyleyebilecek cesaretle olan kimseler. O kadar şeyler söylediler ki, onların her biri 5 dakikada telefonla filân değil, sizin dediğiniz gibi, saat 07.40'da açacaksınız, halk da yok ben böyle bir alışkanlık falan istemiyorum, diyecek ve bunu taşıyacaksınız. Şimdi:

Madde 1: Siz radyocu ve televizyoncu olarak neyi ne kadar söyleyebilirsiniz? Bu kurumda çalışıyorsunuz. Refik Bey'in, Recep Bey'in artık, patronan, âmirnden korkmayacak konumlarından dolayı böyle konuştuklarını unutmayacaksınız.

Madde 2: Gelelim sessiz çoğunluk adına, bilim adına ve kültürle ilgili bir kuruluşun başında olan bir insan olarak doğrular adına, benim söylemeye çalışacaklarıma... Birincisi, bir halk var, bir de adına medya dediğiniz kitle iletişim kurumları. Bunlara birşeyler vereceksiniz. Ne vereceksiniz? Evvelâ **haber** vereceksiniz, sonra bu haberin dışında kalan, olanı, olmakta olanı duyurmak anlamında haberi bir kenara bırakırsanız, **bilgi** vereceksiniz. Bu bilginin bir kısmı **zevke** aittir. Dinleyicinin, izleyicinin zevk yönünde dönüşümlerini sağlayacaksınız. İyi'ye, güzel'e, hoş'a doğru taşınmasına yardımcı olacaksınız. Bir taraftan onların yanlışını tartışmadan, kavga etmeden düzeltmeye çalışacaksınız. Bir taraftan da güzellikleri, üstü örtülü şartlandırmadan, önüne koyacaksınız. Siz onu şartlandırmaya kararlı iseniz, o dışlanmış adamdır zaten. Tek yollu bir mantıkla, benim dediğim doğrudur, benim dediğim dışında doğru yoktur, dediğiniz zaman o işin içinden çıkılamaz.

Bir bomba atılsa, bu bomba da biyolojik silâhları ihtiva etse, halkın hiçbirisi kendisini bu bombadan koruyamaz. Niye koruyamaz? Biyolojik silâha karşı koruma halkta yoktur. İster radyo-televizyon, ister gazete ve dergi aracılığıyla yapılınsın, kontrolsüz ve koruyucusuz bir alana medyanın attığı bombanın sonuçlarını

siz demin güzel söylediniz: Bir zihin kirlenmesinin, 'zevk kirlenmesinin gelecekteki karşılığını' diyor ya Recep Bey, çok güzel söyledi: "Gelecek kuşaklar ne olacak o beni ilgilendirmiyor. Şimdi ne yapacağım ben para kazanacağım" diyenlere, ne güzel söyledi Refik Bey, "Dizginlenmemiş bir kapitalizmin, paradan başka hiçbir şey düşünmeyen bir mantığın daha sonraki kuşaklara sorumluluk taşımayan bir anlayışın" bizi nereye getireceğini kavramalıyız.

Sunucu: Şunu sormak istiyorum: Bu kadar yozlaşmış bir toplum kimin yararına?

S. Tural- Hiç kimsenin, para kazananın dışında.

Sunucu: Neden bunu veriyoruz, para niye bu yola kazanılıyor, kötüyle niye para kazanılabiliyor?

S. Tural- Sevtap Hanımcığım, son 43 gündür Türkiye'deki bütün medyatik kuruluşlar sıkıntı çekiyorlar, para sıkıntısı çekiyorlar. Bunu buradan söylüyorum. Malî vaziyetleri çok kötü.

R. Bilginer- Pasta küçüldü.

S. Tural- Evet. Bu pastanın küçülmesinin sebeplerinden biri, burada olduğum için söylemiyorum, TRT gibi geleneği teşekkül etmiş, geleneği olan, sorumluluğu bulunan ve ilkelerini aşmamak konusunda da dikkat eden kuruluşlar yerine, hiçbir geleneği olmayan, hiçbir sorumluluk duygusu taşımayan anlayış, sonunda o koca dev teknolojileri perişan hâle getirdi. Bizim 15'i ulusal, 15'i bölgesel, 250 mahallî televizyonun teknolojisine harcadığımız paranın kaç katrilyon olduğunu biliyor musunuz?

Sunucu- Müthiş bir para olmalı...

S. Tural- Şimdi tabloya ana çizgileriyle bakalım: 1500'ü aşkın da bizim radyomuz var. Bu teknolojilerin tamamının parasını biz dışarıya ödedik. Şimdi bu teknolojilerle 15'i bölgesel, 250 mahallî televizyon, 1500'ü de radyo almak üzere teknolojiye ödenmiş para neyi getirecek? Şiddet, müstehcenlik, boş geyik muhabbeti, yanlış haber yahut haber saklama, renksiz bir kitle kültürü, tarihsiz bir kitle kültürü, zevksiz bir kitle kültürü... Burada ne elde edilir diyorsunuz?

Sunucu- Çok pahalıya satın alınmış bir yozlaşma elde edilir her halde Sayın Tural...

S. Tural- Güzel kardeşim, şimdi günü birlik yaşayan bir mantık, günü kurtarmak, biraz önce Recep Bey dedi ya, "bornozu ile siyâset adamını karşılayan", dizginlenmemiş kapitalizmin mantığı bizi bura-



ya getirdi. Ama bu işten bir gün onlar çok pişman olacaklar ve o dev teknolojilerin âdeta kendi kendini durdurduğunu göreceksiniz.

Sunucu: Biz halk olarak pişman olmayalım, yeter ki... Bunu da gerçekten bu alana çok uzun yıllar emek vermiş olan Sayın Bilginer gibi, Sayın Erduran gibi, sizin gibi, insanlara da bir ölçüde borçlanacağız. Her zaman olduğu gibi, Türkiye’de sık sık aydınlar göreve çağırılır. Ondan sonra da aydınların görevini ne kadar yapıp, ne kadar yapmadığı tartışılır ama, iyi ki buradasınız diyorum, Sayın Tural, Sayın Erduran, Sayın Bilginer...

S. Tural- Yalnız, Sevtap Hanım, bir şey söyleyebilir miyim? Bizim entelektüel, entelijansiya oluşturma konusunda çok büyük heveslerimiz, arzularımız yok. Devlet olarak da yok, medyatik kuruluşlar olarak da yok. Entelektüel yerine entel kelimesinin âdeta yaygınlaşıp, pejoratif, olumsuz anlamda değil de, neredeyse olumlu anlamda kullanılır hâle dönüşmesi gerçek aydınları... bakın çığlık çığlık söylüyorlar ve telefonda söylüyorlar. Ha, şimdi bu bir sorumluluktur. Gerçek sanatçı, o da meydanda yok. Affedersiniz, bir şarkı öğrenmiş yahut bir şey öğrenmiş, bir de iyi bir

terziden uygun yerleri açık bir elbisesi var. Böyle bir sanatçı tanımı ile, bir aydın anlayışı ile siz sadece medyanızı değil, hiçbir şeyinizi kurtaramazsınız.

Sunucu- Evet. Ama biz burada mikrofonlarımızın karşısına, sizin de dediğiniz, sözünü ettiğiniz tarzda olmayan sanatçıların sesini de biraz sonra ileterek tersine katkıda bulunmak çabamızı sürdüreceğiz. Çok teşekkür ediyoruz. Aydınlarımızı, gerçek aydınlarımızı her zaman olduğu gibi ayakta alkışlıyoruz. Sağ olunuz.

S. Tural- Ben, bu arada bizim Atatürk Kültür Merkezi Bilim Kurulu Üyesi, sanatçı dostum, kardeşim ve kültür elçimiz Barış Manço’yu da rahmetle anmak istiyorum. O da bu kültür yozlaşması karşısında “Halil İbrahim Sofrası”nı, “Lahburger”i, “Dut ağacı”nı yaparken, o mantığı, bizim müzikteki yozlaşmamızı, bizim medyatik dünyadaki kırılıp, çözülmemizi önlemeye çalışan çok zevkli, zevk sahibi entelektüel bir insandı. Onu rahmetle, vatan toprağına emanet edeceğiz. Biz de orada olacağız. Başınız sağ olsun; başımız sağ olsun diyorum.

Sunucu- Çok sağolun.

BAŞ SAĞLIĞI

Atatürk Kültür Merkezi Bilim Kurulu Üyesi, İletişim Kurulu Başkanı, Bes-tekâr ve Güfte Yazarı, Kültür Elçimiz BARIŞ MANÇO’nun vefatı üzerine,

Prof. Dr. Salim CÖHÇE (Malatya), Mehmet TEKİN (Hatay), Doç. Dr. Güllü YOLOĞLU (Azerbaycan), Doç. Dr. Karlıgaş KADEŞEVA (Kazakistan) belgegeçer (faks) ile,

Recep BİLGİNER (İstanbul), Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN (Denizli), Prof. Dr. Ayşe AYATA (Ankara), Prof. Dr. Zeki HAFIZOĞULLARI (Ankara), Prof. Dr. Mustafa İSEN(Ankara) telefon ile,

Prof. Dr. Berin YURDADOĞ, Prof. Dr. Mübahat TÜRKER-KÜYEL, Doç. Dr. M. Âkif TURAL, Filiz ERMAN-ÖREKLİ (diplomat), Gülsen VAROL (şâir), Niyazi SAYIN (müzisyen), Okan-Nalân MÜDERRİSOĞLU (gazeteci-basın müşaviri) bizzat gelerek,

Başkanlığımıza baş sağlığı dilemişlerdir.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ



Genel Dizin

(17., 18., 19. ve 20. Sayılar)

Haz. Neval KONUK

MAKALELER

ALASYA, H. Fikret, "Nereden Nereye!", Nu. 17, s. 7-11.

BAYAT, Fuzûlî, "Dede Korkut Destanlarında Kaos-Kozmos Karşılaşmasının Epik Varyantı", Nu. 18, s. 27-30.

BAYKARA, Tuncer, "Prof. Dr. Masao Mori (1921-1996)", Nu. 19, s. 23-24.

CİN, Turgay, "Ruhban Okulu Neden Açılmamalı?", Nu. 17, s. 23-25.

CUMAKUNOVA, Güلزura, "Şeker'den Dünyaya Açılan Pencere", Nu. 18, s. 7-12.

DAĞAŞAN, Dursun, "Mardin İzlenimleri", Nu. 17, s. 5-6.

_____, "Türk Dünyasındaki Entegrasyon Hedefleri Açısından Türk Dünyası Edebiyatı Projesi", Nu. 18, s. 25-26.

_____, "Siirt'te Yakılan Işık", Nu. 19, s. 7-8.

GÖMEÇ, Saadettin, "Şine-Usu Yazıtı'nda Geçen Bazı Yer Adları", Nu. 18, s. 19-22.

GÜLENSOY, Tuncer, "Moğolistan'da Yaşayan Türk Kültürü", Nu. 18, s. 31-33.

HATİPOĞLU, Süleyman, "Türklerde Nevruz ve Akdeniz Bölgesinde Kutlanması", Nu. 20, s. 18-23.

KÂHYA, Esin, "Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısındaki Bilimsel Çalışmalardan Bazı Örnekler", Nu. 19, s. 9-11.

KARAEV, O. K. (Çeviren: Mustafa KALKAN), "Türkler ve Kağanlıkları", Nu. 20, s. 33-38.

LELOĞLU-ÜNAL, Serap, "Tasvir Yasağı Üzerine Görüşler", Nu. 17, s. 26-30.

MAMRAYEV, B. (Çeviren: Cangül SÜLEYMANOVA), "Muhtar Avezov Edebiyat Tarihi Araştırmacı", Nu. 18, s. 23-24.

NERİMANOĞLU, Kâmil Veli, "Güney Edebiyatı Bütünleşmiş Azerbaycan Edebiyatının Ayrılmaz Koludur", Nu. 19, s. 20-22.

NOVRUZOV, Ramiz, "Dilimiz Hakkında Dost Sözü", Nu. 19, s. 17-19.

ÖZÇELİK, İsmail, "Geçmişten Günümüze Bozkır Kültürü Çerçevesinde Nevruz Geleneği", Nu. 20, s. 7-14.

SAGLAM, Feyyaz, "Türk Dünyası Edebiyatı'nda Yeni Bir Alan: Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı" Nu. 17, s. 18-22

SAYILAN, N. Dünder, "Atatürkçü Dış Siyâsetin Örneği Başarı: Hatay'ın Kurtuluşu", Nu. 20, s. 39-40.

ŞİMŞEK, Aysu, "Hatıralarım ve Gözlemlerimle Özbekistan", Nu. 20, s. 44-45.

TAMÇELİK, Soyalp, "Kıbrıs Meselesi ile İlgili Tesbitler ve Öneriler", Nu. 17, s. 12-17.

TURAL, Mehmet Âkif, "M. Kemal Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Ekonomik Yapılanma", Nu. 19, s. 3-6

TURAL, Sadık, "Bilim Adamı Siyâsetçiye Yardımcı Olmalıdır.", Nu. 17, s. 3-4.

_____, "Bilge'nin Amacı", Nu. 18, s. 3-6.

_____, "Hukuk Kültür Oluşturucudur", Nu. 18, s. 13-18.

_____, "Bizim Yahyâ Kemâl'imiz", Nu. 19, s. 12-16.

_____, "Türk Aydınına Çağrı", Nu. 20, s. 3-6.

_____, "Doğukan'a Mektup veya Barış Manço'yla Helâlleşme", Nu. 20, s. 27-32.

ÜÇER, Müjgân, "Kadı Burhaneddin Ahmed Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", Nu. 18, s. 34-39

_____, "Pîr Sultan Abdal'ın Bir Nevruz Şiiri ve Âşık Veysel'in Köyünde Nevruz", Nu. 20, s. 15-17.

BASINDAN

AZAK, Gürbüz, "Alınından Öpülecek Adam", Nu. 17, s. 31.

EROL, Aydil, "Ömer Seyfettin İçin", Nu. 17, s. 32.

KABAKLI, Ahmet, "Bizi Anlatan Kitaplar", Nu. 19, s. 25.

_____, "Cem Sultan'dan Peygamber'e Na't ve Mirac", Nu. 18, s. 40.



KİTAPLAR

AKGÜL, Yusuf, “Kerem ile Aslı Destanı”, Nu. 20, s. 58.

ALASYA, H. Fikret, “Kıbrıs’ın İngiliz İdâresine Geçışı”, Nu. 20, s. 67-72.

ARNAUT, Tudora, “Türk Kültürüyle İlgili Üç Yeni Kitap”, Nu. 19, s. 63-64.

ARSLAN, Fâti̇h, “Aktarımda ve Çeviride Utanç Damgası: Kassandra”, Nu. 19, s. 87-88.

BABACAN, Mahmut, “Türk Kültür ve Edebiyatı’ndan Meseleler”, Nu. 17, s. 60-62.

BUNARCIOĞLU, Durmuş, “Aydil Erol Armağani”, Nu. 19, s. 82-84.

_____, “Armağan Eserler Arasından”, Nu. 20, s. 99-104.

CELEPOĞLU, Ayşegül, “Cemalettin Efganî ve Türk Dünyası”, Nu. 20, s. 61-66.

DAĞAŞAN, Dursun, “Kıbrıs Meselesine Dair Önemli Bir Kitap”, Nu. 17, s. 51-53.

DİLEK, İbrahim, “Aşık Veysel Selâm Olsun Kucak Kucak...”, Nu. 17, s. 66-68.

DOĞAN, Âbide, “Bir Türkmen Romanı ve Halı Sanatı”, Nu. 17, s. 56-59.

DOĞAN, Levent, “Çağdaş Uygur Türkleri’nin Edebiyatı”, Nu. 19, s. 60-61.

DÖRDÜNCÜ, Muharrem, “Hacı Bektaş Velî, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri”, Nu. 20, s. 76-77.

ECER, Ahmet Vehbi, “Millî Mücadele’de Güney Cephesi-Urfa Adlı Esere Dair”, Nu. 19, s. 50-51.

ERCEBECİ, Şebnem, “Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları”, Nu. 17, s. 72-76.

_____, “Prof. Dr. Oktay Aslanapa’ya Armağan”, Nu. 17, s. 82-86.

_____, “Bulutlarla Yarışan Kadın”, Nu. 19, s. 74-77.

_____, “Bin İkiyüz Seksen Üç”, Nu. 20, s. 92-95.

FİLAN, Kerima, “Vidin Türkleri (Dil-Folklor-Din)”, Nu. 17, s. 90-91.

GÖLEN, Zafer, “Baron de Tott’un Seyahatnâmesine Dair”, Nu. 17, s. 69-71.

GÖMEÇ, Saadettin, “Bozkır Kavimlerinin Doğu’dan Batı’ya Göçleri”, Nu. 20, s. 47-48.

GÖNÜLLÜ, A. Rıza, “Azerbaycan Folkloru Antolo-kiyası- II”, Nu. 19, s. 89-90.

GÜLENSOY, Baybars “Ağaç Baskı Tokat Yazmaları”, Nu. 17, s. 87-88.

_____, “Anadolu Türk Giyim-Kuşam Tarihine Işık Tutan Beş Eser”, Nu. 19, s. 66-67.

_____, “Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı Dizisinden Üç Eser”, Nu. 17, s. 79-80.

_____, “Türk Taş, Ağaç Oymacılığı ve Süsleme Sanatının Şaheser Örneği: Divriği”, Nu. 18, s. 103.

GÜLENSOY, Tuncer, “Türk Kültürünün Gücünü Kanıtlayan Bir Eser: Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası”, Nu. 17, s. 38-39.

_____, “İçel’de Son Yörükler: Karakeçililer”, Nu. 18, s. 77-80.

GÜLER, Ali, “Tarihî Türk Devlet Teşkilatı’nın Önemli Bir Kurumu: “Vezîr-i Âzamlık”, Nu. 18, s. 54-58.

GÜNEŞ, Ahmet, “Bir Kaynak Kritiği ya da Vakıf Tahrir Defterleri Hakkında”, Nu. 18, s. 100-102.

GÜREL, Rânâ, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, Nu. 20, s. 82-83.

GÜREL, Zeki, “Millî Mücadele’nin Sosyal Tarihi”, Nu. 19, s. 38-40.

GÜRSES, Reşide, “Muhâkemetü’l-Lûgateyn”, Nu. 17, s. 92-93.

_____, “Devlet, Eski Türkler’de, İslâm’da ve Osmanlı’da”, Nu. 17, s. 81.

_____, “Beypazarı, Tarihte ve Bugün”, Nu. 18, s. 92.

_____, “Türk Dili İncelemelerine Yeni Bir Katkı”, Nu. 19, s. 58.

HORATA, Osman, “Ötelerden Bir Ses”, Nu. 18, s. 69-71

KALAFAT, Yaşar, “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası İsimli Esere Dair”, Nu. 17, s. 40-41.

_____, “Yahya Kemal’de Türk Müslümanlığı İsimli Esere Dair”, Nu. 18, s. 72-33.

_____, “Türk Kültürü’nden Görüntüler Dizisi İsimli Kitap Seti Üzerine”, Nu. 18, s. 41-44.

_____, “Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağani İsimli Esere Dair”, Nu. 19, s. 85-86.

KALENDER, Erol, “Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri”, Nu. 18, s. 65-68.



KILIÇ, Elmas, “Türklüğü İnkâr Mümkün mü?”, Nu. 20, s. 49-53.

KILIÇ, Filiz, “Gönüller Işığı Mevlâna”, Nu. 20, s. 84-86.

KIRZIOĞLU, Neriman, “Sevim Arslan’ın Tüllü-Gabbeh-Ryijy Başlıklı Makalesi Hakkındaki Görüşlerim”, Nu. 19, s. 59

KISIKLI, H. Bayram, “Tüketici Kültürü Ansiklopedisi”, Nu. 18, s. 98-99.

KONUK, Neval, “Cumhuriyet’in Kültür ve Sanat Kronolojisi”, Nu. 20, s. 90-91.

KOZANOĞLU, Zeynel, “Uçan Bavul’u Kim Uçan Sandık Yaptı ve Bu Sandığı Kim Türkiye Yerine Arabistan’a İndirdi”, Nu. 18, s. 45-49.

_____, “Şiar Yalçın’ın Doğru Türkçe Adlı Eseri Üzerine”, Nu. 19, s. 26-30.

LELOĞLU-ÜNAL, Serap, “Bir Büyük Sanatçı ve Sanat Tarihçisi: Rasim Efendi”, Nu. 19, s. 78-79.

_____, “Halıcılık Terimleri ile İlgili Yeni Bir Sözlük” Nu. 20, s. 80-81.

MİNKARİ, Ali Esen, “Örnek Bir Hoca ve Politikacının On Yılın Anıları (1950-1960)”, Nu. 19, s. 41-43.

MUHTAROĞLU, Hacıyev İsmail, “İrevan Hanlığı’nın Tarihi Üzerine Bir Eser”, Nu. 17, s. 49-50

ÖZCAN, Hidayet, “Tarihten Destana Akan Duyarlılık”, Nu. 17, s. 42-43.

ÖZKAYA, Yücel, “Menemencioğlu Tarihi Üzerine”, Nu. 18, s. 74-76.

PARLAR, Gündegül, “Başlangıcından 16. Yüzyıl’a Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar”, Nu. 19, s. 70-71.

SARAÇ, Bünyamin, “Tuncer Baykara”, Nu. 18, s. 93-95.

SARI, Mehmet, “Güldeste-i Riyâz-ı İrfân’ın Tıpkı Basımı”, Nu. 19, s. 68-69.

SARIKAYA, Yakup, “Ata Atacanov’un Şiirleri”, Nu. 20, s. 96-98.

SOLTANMURADOV, Güçmurat, “Bilgeleri Takip Etsen”, Nu. 17, s. 77-78.

_____, “Türk Ailesi”, Nu. 18, s. 62-64.

_____, “Amerika’yı İlk Kim Keşfetti Yahut Türkmenâmeye Giriş”, Nu. 19, s. 55-57.

_____, “El-Ferganî, Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esası”, Nu. 20, s. 59-60.

SÜLEYMANOVA, Cannagül, “Zeki Ahmetoviç Ahmetov”, Nu. 19, s. 48-49.

ŞİMŞEK, Aysu, “Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu”, Nu. 19, s. 80-81.

_____, “Cengiz Aytmatov’un Dünyası”, Nu. 20, s. 73-75.

ŞİMŞİR, Nahide, “Mahallî Tarih Araştırmaları”, Nu. 18, s. 90-91.

_____, “Türk Dünyası Kültür Atlası”, Nu. 19, s. 72-73.

TANSÜ, Yunus Emre, “Türk Ermeni İlişkileri Bibliyografyası”, Nu. 17, s. 54-55.

_____, “Tatarlar”, Nu. 18, s. 59-61.

_____, “Millî Mücadele’de Sarayköy Hatıralarım”, Nu. 18, s. 47-49.

TEMİZYÜREK, Fahri, “Türk Toplumunda Dinî Tartışmalar ve Hoşgörü”, Nu. 20, s. 78-79.

TURAL, M. Âkif, “Türkiye’yi Lâikleştiren Yasalar”, Nu. 17, s. 33-37.

TÜKENMEZ, Y.E., “İnanç Katmanlarının Temeline Doğru”, Nu. 18, s. 96-97.

TÜRKAN, Kadriye, “Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri”, Nu. 19, s. 65

ULUSOY, Ayşe, “Şahsiyetler ve Eserler Üzerine”, Nu. 17, s. 44-48.

YALÇIN, Seniha, “Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını”, Nu. 18, s. 85-87.

_____, “Atalar Sözü Yerde Kalmaz”, Nu. 19, s. 44-47.

YEŞİLOĞLU, Ayşegül Mine, “Fenni Dîvanı”, Nu. 17, s. 89.

YILDIZ, Naciye, “Destanın Yapısı”, Nu. 19, s. 31-35.

_____, “Gorkut Ata”, Nu. 20, s. 54-57.

YILMAZ, Ayfer, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı Adlı Eser Üzerine”, Nu. 18, s. 50-53.

_____, “Çilekeş Soydaşlarımızdan Bir Topuluk: Ahıska Türkleri”, Nu. 19, s. 52-54.

_____, “Bir Amerikalı Gözüyle Türkiye ve Atatürk’ün Mirası”, Nu. 20, s. 87-89.

YOLOĞLU, Güllü, “Dövüş Meydanı”, Nu. 19, s. 36-37.

_____, “Hakas Kahramanlık Destanı “Ay-Huuçin”, Nu. 19, s. 62.

YURTSEVER, Özlem, “Anılarıyla Bir Kalem: Recep Bilginer”, Nu. 18, s. 88-89.



YÜKSEL, Hasan Avni, “Polonya’da Müslüman Tatarlar”, Nu. 17, s. 63-65.

ZENGİN, Nesrin, “Dünyada Felsefi Romanın İlk Örneği: Hayy Bin Yakzan”, Nu. 18, s. 81-84.

DERGİLER

AKKAYA, Gülsün, “Bitiş”, Nu. 20, s. 112-113.

BEŞLİ, Canan, “Çağrı Bizi Çağırıyor”, Nu. 20, s. 105-106.

BUNARCIOĞLU, Durmuş, “Yeşil Ayaş Dergisi Üzerine”, Nu. 20, s. 114.

CENK, Rabia, “Türkei ile Adım Adım Türkiye”, Nu. 17, s. 98-101.

CUNBUR, Müjgân, “Yeni Bir Dergi: Türklük Bilgisi”, Nu. 17, s. 94-95.

ERCEBECİ, Şebnem, “Ayaş ve Ayaşlıların Sesi: Yeşil Ayaş Dergisi”, Nu. 17, s. 96-97.

GÜREL, Zeki, “Türk Edebiyatı”, Nu. 18, s. 104-107.

GÜRSES, Reşide, “Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten”, Nu. 17, s. 104-105.

HALİLOV, Abdıgani, “Kırgızistan’da Dergi Yayıncılığının Doğuşu”, Nu. 20, s. 107-111.

KULAMŞAYEV, Kalmamat, “Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Dergisi”, Nu. 17, s. 102-103.

NERİMANOĞLU, Kâmil Veli, “Gobustan”, Nu. 18, s. 108-109.

TANSÜ, Yunus Emre, “Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi- II”, Nu. 19, s. 91-93.

TEMİZYÜREK, Fahri, “Redif”, Nu. 18, s. 110-111.

DERS KİTAPLARI

ERBAŞ, M. Âkif, “Birinci Maarif Kongresi”, Nu. 18, s. 112-121.

KILIÇ, M. Uğur, “Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi”, Nu. 19, s. 94-97.

ÇOCUK KİTAPLARI

DÜNDAR, Orhan, “Türkiye’de Tarihi Çizgi-Roman”, Nu. 17, s. 106-107.

_____, “Dokuzuncu Sanat: Çizgi-Roman”, Nu. 19, s. 108-109.

GÜLER, Ayşe Gül, “Cumhuriyet Devri Çocuk Edebiyatı”, Nu. 20, s. 117-118.

GÜREL, Zeki, “Kervan’ın Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı”, Nu. 18, s. 122-124.

_____, “Yugoslavya’daki Türkçe Çocuk Edebiyatı’nın Örnekleri Gökkuşuğu’nda”, Nu. 19, s. 102-104.

_____, “Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı”, Nu. 20, s. 115-116.

PARLAKYILDIZ, Hayrettin, “Masal Gezegeni”, Nu. 17, s. 108-111.

_____, “Bir Sempozyumun Ardından”, Nu. 19, s. 105-107.

ÜNALAN, Şükrü, “Meslek Seçimi”, Nu. 19, s. 98-101.

YAYIMLANMAMIŞ TEZLER

TÜRER, Celâl, “Ebherî’nin İsağuci’sinin İlk Şerhleri XIV-XVI. Yüzyıl (Ahmet Kayacık)”, Nu. 19, s. 110.

HABERLER

BUNARCIOĞLU, Durmuş, “Doğumunun 70. Yılı Dönümünde Cengiz Aytmatov Bilgi Şöleni Yapıldı”, Nu. 19, s. 113-114.

ÇOLAK, Filiz, “Uluslararası Türk Bilimleri Kongresi, 13. CIEPO Sempozyumu”, Nu. 19, s. 118-119.

GÜREL, Nazlı Rânâ, “Dördüncü Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Toplandı”, Nu. 19, s. 115-117.

İNCE, Nilgün, “Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı’nca Atatürk’ün Nutuk’unun CD-Rom’u Hazırlandı”, Nu. 18, s. 127-128.

KILIÇ, Elmas, “Nüzhet Erman Şiir Ödülü’nün İkinci Verildi”, Nu. 17, s. 112.

TURAL, Sadık, “Şeref Üyemiz Bekir Büyükarkın’ı Kaybettik”, Nu. 18, s. 125-126.



NÜZHET ERMAN ŞİİR ÖDÜLÜ "99"

Yarışmanın Amacı

Yaşayan Türkçe ile insan ve toplum plânında hakikati ve estetikte mükemmeliyeti yakalamak isteyen yaratıcı düşünceleri teşvik ederek şiir sanatına katkıda bulunmak ve merhum şâir, değerli vali "Nüzhet ERMAN"ın aziz hâtirasını yaşatmak amacıyla "NÜZHET ERMAN ŞİİR ÖDÜLÜ"nü'nün üçüncüsü düzenlenmiştir.

Yarışmaya Katılma Şartları

1. Yarışmaya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes katılabilecektir. Ancak bunlardan önceki yıllarda ilk üç dereceye girerek ödül alanlar katılamayacaktır.
2. Yarışmaya herkes bir rumuzla katılacaktır. Rumuzlar, gönderilecek şiirin sağ üst köşesine yazılacaktır. Yarışmacının adı, soyadı, adresi, telefonu, kısa biyografisi yazılacak ve bir adet vesikalık fotoğrafla birlikte aynı rumuzu taşıyan ikinci bir zarfa konularak gönderilecektir.
3. Yarışmaya gönderilecek şiirlerde konu ve şekil serbesttir.
4. Yarışmaya iki şiirle katılınabilecektir.
5. Şiirler 7 nüsha olarak gönderilecektir.
6. Şiirler, daktilo veya bilgisayar ile yazılmış olmalıdır.
7. Ödül kazananların ödülleri düzenlenecek bir törenle verilecektir.
8. Eserlerin en geç 31 Mart 1999 tarihine kadar aşağıdaki adreste olacak şekilde gönderilmesi gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için (0.312) 467 14 09

Verilecek Ödüller

Birinciye	: 150.000.000 TL
İkinciye	: 90.000.000 TL
Üçüncüye	: 60.000.000 TL

Seçici Kurul

Yavuz Bülent BÂKİLER
Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN
Prof. Dr. Talat Sait HALMAN
Filiz ERMAN-ÖREKLİ
Şinasi ÖZDENOĞLU
Prof. Dr. Sadık TURAL

Adres

Prof. Dr. Sadık TURAL
(NÜZHET ERMAN ŞİİR YARIŞMASI)
Atatürk Kültür Merkezi
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, No: 133
06570 Maltepe-ANKARA



VakıfBank'tan bir mektup *gelecek!*



Mektubu getiren,

Türkiye'nin en hesaplı

kartlarını götürücek!

Başvurmadan! Kefil

aramadan! Beklemeden!

VakıfBank, bu ülkenin çalışanla-
rına ve üretenerine her gün 50.000

mektup gönderiyor! Çalışan ve üretenerler bu mektubu VakıfBank'a

getiriyor; Türkiye'nin en hesaplı iki kartına: **VakıfBank Maestro**

Bankomat ve VakıfBank Telekom / MasterCard Kredi

Kartına sahip oluyor. Hemen, anında; kefilsiz, ücretsiz!



VakıfBank kartları dünyanın her

yerinde geçerli. Çok hesaplı kolaylık-

larından, hemen yararlanabilirsiniz.

Dahası var: Telefon faturanızı da

VakıfBank Telekom / MasterCard'la ödeyebilir; yeni avantajlar sağla-

bilirsiniz. **Siz de, posta kutunuzu kontrol edin...**

mektubunuzu getirin, Türkiye'nin

en hesaplı kartlarını götürün!

VakıfBank
*21. Yüzyıl Bankacılığı



Yok böyle bir dost ! Emlak Dost Hesap

Hangimiz ay sonunda paraya sıkışıp da gerçek bir dost aramadık ?

Şimdi Emlak Bankası'nda hesabı olanların gerçek bir dostu var:

Emlak Dost Hesap.

Tek bir imza atıyorsunuz, hesabınızda para kalmadığında bile para çekebiliyorsunuz.

Üstelik bu işlemi dilerseñiz şubelerden, dilerseñiz ATM'lerden yapabiliyorsunuz.

Bitmedi: Elektrik, su, telefon, doğalgaz faturalarınız ile ev kirası, okul taksitleri

ve sigorta ile ilgili ödemeler verilecek bir talimatla

Emlak Dost Hesap tarafından gerçekleştirilebiliyor.

Dahası, kredi kartı ödemeleriniz otomatik ödeme talimatı ile

Emlak Dost Hesap'tan karşılanabiliyor.

Ne dersiniz ? Yok böyle bir dost değil mi ?

